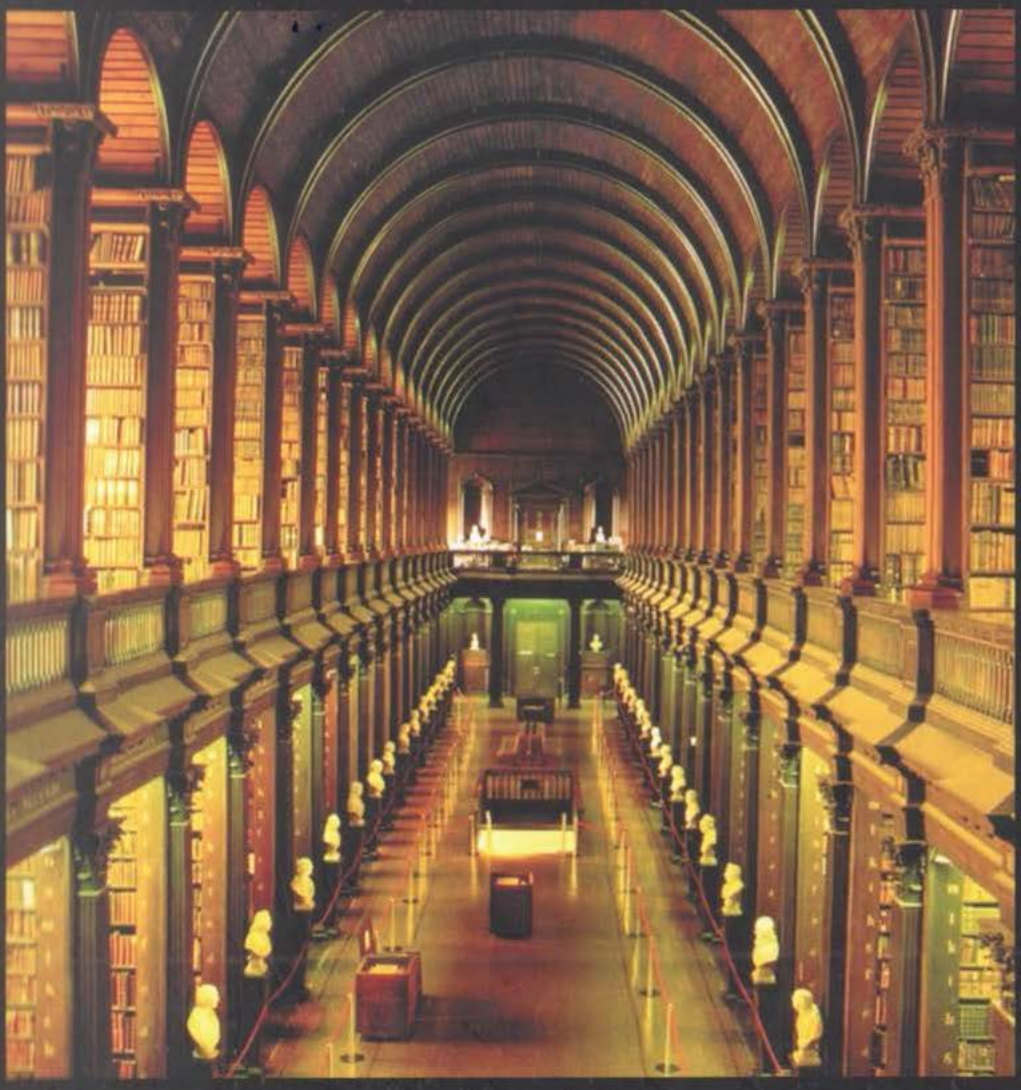
TARİHİN İNCELENMESİ İÇİN BİR KILAVUZ

MICHAEL STANFORD

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TARİHİN İNCELENMESİ İÇİN BİR KILAVUZ

MICHAEL STANFORD

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TARİH VAKFI

Zindankapı, Değirmen Sokak, No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Özgün Adı
A Companion to the Study of History

© Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 2010

Kapak Görseli
Trinity Üniversitesi Kütüphanesi

Yayına Hazırlayan
Güney Çeğin

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Kitap Uygulama
Tarkan Toğo

Kapak Uygulama
Özlem Kelebek

Baskı
G.M Matbaacılık ve Tic. A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cad. No: 88 Bağcılar, İstanbul
Tel: (0212) 629 00 24- 25 Faks: (0212) 629 20 13

Yayıncı Sertifika Numarası: 12102
Matbaacı Sertifika Numarası: 12358

Birinci Basım: İstanbul, Ekim 2013

ISBN 978-975-333-299-6

TARİHİN İNCELENMESİ İÇİN BİR KILAVUZ

MICHAEL STANFORD

ÇEVİREN
CAN CEMGİL

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Michael Stanford (1923–2009)

İngiliz tarihçi. The Nature of Historical Knowledge (1986), An Introduction to the Philosophy of History (1997) ve A Companion to the Study of History (1994) eserleriyle tarih disiplinine önemli katkılarda bulunmuştur.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ xi
Tarihyazımı xv
Toplumsal Cinsiyet ve Tarih xviii
Bu Kitabın Kullanımı xix

I. BÖLÜM
BİRLİK OLARAK TARİH 1
Giriş 1
A Deneyim veya Tarih İlgisi 2
B Zaman ve Değişim veya Tarihin Özü 7
C Birikim veya Tarihin Toplamı 9
D Süreç veya Tarihin Yürüyüşü 11
Sonuç 14
Okuma Önerileri 14

II. BÖLÜM
EYLEM OLARAK TARİH 15
Giriş 15
A Eylemin Analizi 16
B Eylem Bağlamları ve Sonuçları 21
C Tarihin Kullanımı [Faydaları] ve Kötüye Kullanımı 31
Sonuç 43
Okuma Önerileri 45

III. BÖLÜM
BAKIŞ AÇISI OLARAK TARİH 46
Giriş 47
A Tarihe yönelik Şahsi Tavırlar 47
B Tarihe Yönelik Kamusal Tavırlar 51
C Tarih ve Sosyal Bilimler 62
Sonuç 79
Okuma Önerileri 79

IV. BÖLÜM
SÖYLEM OLARAK TARİH **81**
Giriş 81
A İletişim 82
B Öyküleme 90
C Öyküsel Olmayan Tarih 108
D İlgili Diğer Konular 112
Sonuç 113
Okuma Önerileri 114

V. BÖLÜM
BİLGİ OLARAK TARİH **116**
Giriş 116
A Tarihsel Bilgi Nedir? 117
B İnşa mı Yeniden İnşa mı? 127
C Olgu, Doğru ve Nesnellik 130
D Bir Diğer Önemli Konu: Hayalgücü 139
Sonuç 140
Okuma Önerileri 141

VI. BÖLÜM
KALINTI OLARAK TARİH **142**
Giriş 142
A Delil Kavramı 143
B Tarihsel Delilin Doğası 150
C Tarihsel Delillerin Kullanımı 157
D Tarihsel Delilin Kökenleri 171
E Sözlü Tarih 174
Sonuç 176
Okuma Önerileri 177

VII. BÖLÜM
OLAY OLARAK TARİH **178**
Giriş 179
A Olay Nedir? 180
B Tarihin Biçim ve Yapıları 187
C Zaman 194
Sonuç 206
Okuma Önerileri 207

VIII. BÖLÜM
DİZİLİM OLARAK TARİH 208
Giriş 208
A Tarihte Nedensellik 210
B Tarihin Dinamikleri 220
C Açıklama 227
D İlgili Diğer Konular 245
Sonuç 245
Okuma Önerileri 246

IX. BÖLÜM
TEORİ OLARAK TARİH 247
Giriş 247
A Spekülatif Tarih Felsefesi 248
B Tarihte Örüntüler 261
Sonuç 267
Okuma Önerileri 268

X. BÖLÜM
TARİHİ AŞMAK: METAFİZİK, MARX, MİT VE ANLAM 269
Giriş 269
A Metafizik: Tarihselcilik, Pozitivizm ve İdealizm 271
B Marx 285
C Mit ve Doğru 297
D Anlam 302
E İlgili Diğer Konular 308
Sonuç 309
Okuma Önerileri 310
KAYNAKÇA 311
DİZİN 331

GİRİŞ

1989'da Orta ve Doğu Avrupa devletleri Sovyet prangasını kırdı ve kendilerini özgür ve demokratik cumhuriyetler olarak ilan ettiler. Batı'daki coşkulu tepkiler arasında birisi siyaset teorisyeni Francis Fukuyama'dan geldi. Fukuyama (her gerçek ABD vatandaşı gibi) ilerlemenin özgürlük ve demokrasinden daha öteye gidemeyeceğine inanıyordu. Dolayısıyla adını kötüye çıkaran bir yangın çıkararak, 'tarihin sonunun' geldiği sonucuna vardı; artık başka bir değişim beklenemezdi. Bir grup öğrenci umutla tarihin sonu gelince matematiğin de sonu geliyor mu diye soruyordu.

Bu kısa hikâye bizi bu kitapta ilgilendiren birkaç noktaya ışık tutar; örneğin tarihin değişim hakkında olduğuna, tarihin seyrinin daha iyi durumlara doğru bir ilerleme olarak görülebileceğine, tarihin en bariz şekilde siyaset sahnesinde yapıldığına, tarihin geçmişle olduğu kadar şimdiyle de ilgili olduğuna. Ama her şeyden önce 'tarih' kelimesinin muğlâklığını gösterir.

Devam etmeden önce olay olarak tarih ile anlatım olarak tarih arasındaki ayrım konusunda net olmalıyız. 1989 sonbaharında Doğu Almanya halkı Berlin Duvarı'nın yıkılması dahil bazı eylemlerde bulundu. Bu eylemler televizyon ve basın tarafından bildirildi, Fukuyama gibi siyaset yorumcuları tarafından tartışıldı ve o zamandan beri yayımlanan kuşkusuz çok sayıda tarih kitabının ilk örneğinde yerini buldu. Önce eylemler geldi, sonra resim ve kelimelerle temsilleri geldi, hem sözlü hem yazılı halde. Söylediklerimi takip ediyorsanız, zihninizde duvarın yıkılışına dair az veya çok net bir resim vardır. Ama tuğlalar ve taşların kendileri gerçekten kafanızın içinde değildir. Aynı 'tarih' kelimesinin hem dünyada sürekli meydana gelen olaylar dizisi hem de bu olanların az veya çok tutarlı bir anlatımını veren kelime ve fikirlerin düzenli organizasyonu için kullanılıyor olması bazen kafa karıştırır. Artık ayrım yeterince netleşmiş olmalı. Bazı yazarlar bu ayrıma işaret etmek için 'tarih(o)' ve 'tarih(ö)' ifadelerini kullanıyorlar; (o) ve (ö) olay ve öykülemeye atıfta bulunuyor. Kimileri de 'tarih(1)' ve 'tarih(2)' kullanıyor;

burada rakamlar birinci ve ikinci gerçeklik düzeylerine atıfla kullanılıyor. Bu kitapta gerekli olduğunda bu ikinci yöntemi kullanacağım.

Gibbon tarih, 'insanlığın suçları, aptallıkları ve talihsizliklerinin bir kaydı olmanın pek ötesine geçemez' diyordu. Ama diğer pek çok kişi gibi ben de bizden önce bu dünyada yaşamış erkek ve kadınlara dair bütün tarihçilerin anlatımlarını okumak için hayatın çok kısa olduğunu gördüm. Ve bize bir şeyler anlatanlar sadece tarihçiler değil. Wordsworth'ün büyük şiiri *The Prelude* genç bir adam olarak Temmuz 1790'da (Bastille'in düşüşünden sadece bir yıl sonra) Fransa'ya gidişini anlatır:

Bir yüz nasıl da parlar, bir kişinin neşesi
Onmilyonların neşesi olunca
devamla
Münzevi köylerde yürüdük
Ve bulduk iyiliği, mutluluğu
Mis gibi yayılıyordu her yere, bahar gibi

Orada olup da onun anlattığı kutlama, dans ve şarkıların keyfini paylaşmak eğlenceli olmaz mıydı? Hepsinden önemlisi de umudu?

Ama tüm bu özel durumların ötesinde, onyedi yaşında H. G. Wells'in *Outline of History* kitabını okuduğumda gözümde canlanan vizyon hayalimden hiç çıkmadı. Belli tarihleri okurken Jül Sezar, Oliver Cromwell, Abraham Lincoln'ü aynı mesafelerde görürüz, tıpkı bir kurguda kahramanları gördüğümüz gibi. Ama Wells bizzat İnsanı kahramanı yapar ve öykü saplantılı derecede ilginç bir karakter etrafında inşa edilir. O zamandan beri, özel tarihlere ilaveten benim için her zaman yontma taş devrinin küçük kadın figürleri yapan, mağara duvarlarına hayvan resimleri çizen avcılarından çağlar boyunca size, bana, çocuklarımıza ve torunlarımıza kadar gelen tek bir ana tarih daha oldu. Çok uzun bir soyağacımız ve çok fazla kuzenimiz var; umuyoruz ki bir sürü torunumuz da olacak ve belki bizden daha mutlu ve şen olacaklar. Tarih, bir aile olduğumuz hissi uyandırıyor.

Tüm bu ilham verici düşüncelerden sonra bu aileye dair bilgimizin çok yetersiz olduğunu fark etmek insanı şoka uğratıyor. Aile tarihimizde belki bilmediğimiz çok şey olduğu aşikâr. Daha fazla bilmemizin fikirlerimizi değiştirmesi ciddi bir ihtimal olmasaydı, bu o kadar da önemli olmazdı. Sanki karısını terk edip çocuklarını mirasından yoksun bıraktığı için büyük amcamız George hakkında hep kötü düşünmüşüz gibi. Ama daha

sonra karısı ve çocukları hakkında daha fazla şey öğrenince, bunu neden yaptığını anlayabilir ve hakkında daha iyi şeyler düşünebiliriz. Bütün tarihsel inançlarımız da benzer şekilde revizyona açıktır, çünkü tarihte emin olabileceğimiz tek bir şey varsa, o da bilmediğimiz çok şey olduğudur.

Ve bilgimiz bir başka bakımdan da ciddi şekilde yetersizdir. Bunun nedeni geçmişin doğrudan bilgisine sahip olmamamız; bildiğimizi iddia ettiğimiz her şey dolaylı bilgidir. Bu demektir ki inançlarımızı, şu anda ***doğrudan*** bilebileceğimiz şeylerden, yani delil dediğimiz şeylerden türetmek zorundayız. Ormanda dolaşırken mağarada ayı olduğunu doğrudan bilmeyen (onu göremez ve duyamazlar), ama mağaraya giden ve geri dönmeyen geniş ayak izleri gördükleri için ayının orada olduğuna inanan çocuklar gibiyizdir. Muhtemelen çocuklar haklıdırlar, ama diğer yandan çeşitli şekillerde yanılıyor da olabilirler. Mesela ayı arka girişten çıkmış olabilir, ayak izini göstermeyecek taşların üzerinde yürüyerek çıkmış olabilir, birisi çocuklarla oynamak için taklit ayı izleri bırakmış olabilir vs. Ayının mağarada bulunduğuna dair inançları, dolaylı olarak delilden türetilmiştir; mağaraya girip ayıyla karşılaşmaya cesaret etseler emin olabilirlerdi, ama şimdi asla o kadar emin olamayacaklar. Tarih de böyledir, asla giremeyeceğimiz bir mağara gibi.

Öyleyse bu kitabı niye yazıyorum? Başlıca amacım tarihin, doğru bir şekilde anlaşıldığında hepimiz için önemli olduğunu göstermek; sonra da nasıl doğru bir şekilde anlaşılacağını açıklamak.

Öncelikle tarih neden önemli? Çünkü tarih, siyaset gibi özgür bir toplumda özgür erkek ve kadınlar için bir faaliyettir. Özgürlüğün bedelinin ebedi dikkat gerektirmesi gibi, bilginin bedeli de farklı bir şekilde durmaksızın duyargalarını açık tutmaktır. Ne tarihte ne de bilimde kusursuz bilgiye ulaşmayı bekleyemeyiz, ama mevcut en iyi bilgiye ulaşmaya çabalayabiliriz ve çabalayabiliriz de. Bu bilgiyi de geliştirmeyi umarız. Ne özgürlük ne tarih kapalı bir toplumda, zihinlerin cehalet ve önyargıyla kapandığı, devlet politikasının şüphe ve soruyu bastırdığı bir toplumda serpilebilir.

Ama siyasi faaliyette olduğu gibi tarihte de kesinliklere ve mutlaklara yer yoktur. Açık bir toplumda kendi siyasetimizi ve kendi tarihimizi yaparız; iki durumda da bunların bizim için yapılmasını istemeyiz. Öyleyse kendi tarihimizi yaparız derken ne kastediyorum?

Kelimenin iki anlamıyla da –tarih(1) ve tarih(2)– tarihimizi yaptığımızı kastediyorum. Karl Marx 'İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama

kendi iradeleriyle değil' dediği meşhur sözünde birinci anlamı kullanıyordu. Devamla insanların tarihlerini istedikleri şekilde değil, 'doğrudan karşılaştıkları verili ve miras alınmış koşullar altında' yaptıklarını açıklıyordu. Ve bir vecizeyle sözlerini bitiriyordu: 'Ölmüş nesillerin geleneği bir kâbus gibi yaşayanların zihinlerine çöker.'[1] Artık her nereye gidiyorsak buradan başlamamız gerektiği kesin. Ama ne yapmaya niyetimiz olduğunu ve bunu en iyi şekilde nasıl yapmak istediğimizi düşünürken, koşulların ne olduğuna inanıyorsak onu hesaba katarız. Bu değerlendirme geçmişi bugüne kadar anlamayı gerektirir. Ama geçmişi anlamak, geçmişin hâkimiyeti altına girmeyi gerektirmez, aslında tam tersi. J. H. Plumb'ın *The Death of the Past* adlı kitabında ileri sürdüğü gibi geçmişi ne kadar iyi anlarsak, onun ölü elinden o kadar özgür oluruz. Ne kadar iyi tarihçiler olursak, Marx'ın sözleri o kadar az doğru olur ve 'ölmüş nesillerin geleneği' artık 'kâbus gibi' üzerimize çökmez. Kendi tarihimizi (bu anlamda) en iyi şekilde bize devletin, kilisenin veya geleneğin dayattığı model ve politikaları sorgulayarak ve belki reddederek yapabiliriz. Bunun yerine gelecek tarihimizin bizim ellerimizde, hepimizin ellerinde olduğunu ve birbirimizin sorumluluğunu paylaşarak ve kabul ederek tarihimizi yapmak içinde birlikte çalışmamız gerektiğini anlamalıyız.

Peki ya tarihin diğer anlamı, yani tarih(2)? Hangi şekillerde bu anlamıyla kendimiz için tarih yaparız?

Tarih çalışması bugün ciddi, talepkar ve muteber bir doğru arayışıdır; fizik veya biyolojideki arayıştan daha az ciddi değildir. Ama bir fark da var. Doğa bilimlerinde büyük rolü matematik ve ampirik gözlem, çok daha küçük bir rolü ise çatışan yargılarla esinlenilmiş tahminler diyebileceğimiz şeylerin ağırlığını belirlemek oynar. Tarihteyse tam tersidir. Matematik ve ampirik gözlem küçük bir rol oynar; yorum, etki, anlam ile hesaplanamaz ihtimalleri dengelemek büyük rolü oynar. Dolayısıyla şahsi yargıya daha fazla yer vardır ve fikir ayrılığının kapsamı daha geniştir. Tarihte tam doğruya erişimimiz yoktur; bu yüzden zihnimizi açık tutmalı, inançlarımızın yanlış olabileceğini kabul etmeli, bilgimizi genişletmeye her zaman istekli olmalı ve hoş olmayan bir olguda veya sevimsiz bir kanaatte doğruyu bulma ihtimaline daima hazır olmalıyız. Eğer tarih çalışmasından öğrenilecek kıymetli bir şey varsa, bir soruyu anlamak için bütün taraflarını görmenin önemidir. Tarihte, bilimlerde olduğu gibi anlamak, delilleri

1 Marx (1973b), s. 146.

dikkatli ve önyargısız bir şekilde irdeleyerek ve bu deliller ışığında dengeli yargılar oluşturarak mümkündür.

Delil her zaman eksik, genellikle de yetersiz olduğu için, tarihçilerin kimi zaman fikir ayrılığına düşmesi sürpriz değil. Delillerle ilgili ayrıntılardan ziyade, bütün delil yığınından çıkarılacak sonunlar konusunda fikir ayrılığı yaşarlar. Mesela Roma İmparatorluğu neden yıkıldı? 1948-90 yılları arasında ABD mi yoksa SSCB mi ancak nükleer tehditle kontrol altında tutulabilecek potansiyel bir saldırgandı? Eğer profesyoneller anlaşamıyorsa, tarihçi olmayanların bu büyük sorular üzerinde, özellikle de din, ırk ve milliyet gibi son derece duygusal meseleler söz konusu olduğunda farklılaşması hiç sürpriz değildir. Ama yine de insanlar genel olarak geçmiş hakkında siyasi eylemlerini ve gündelik davranışlarını etkileyen kanaatlere sahiptir. Dolayısıyla geçmiş hakkında iyi bilgi sahibi olmak sadece bir hak değil görevdir de. Birçok siyasi kanaat, ne kadar bilgisizce oluşturulursa oluşturulsun, ne kadar kaba olursa olsun tarihsel yargılardır. Bir bakıma her erkek ve kadının kendi tarihçisi olduğu doğrudur.[2]

Yukarıda doğru bir şekilde anlaşıldığında tarihin hepimiz için önemli olduğunu söyledim. Bu kitapta ne şekillerde önemli olduğunu ve nasıl doğru bir şekilde anlaşılacağını göstermeyi umuyorum; tabii 'tarih' kelimesini iki anlamıyla da kullanarak.

Tarihyazımı

Kütüphaneciler muhtemelen bu kitabı 'Tarihyazımı' kategorisi altında sınıflandırırdı; 'Tarihyazımı' tarihin yazımı demektir. Birkaç kelimelik bir açıklama faydalı olabilir. Kelime tarih-yazımının üç yönünden birine (veya daha fazlasına) atıf yapabilir. Bunlar tasvir edici (betimleyici), tarihsel ve analitiktir.

Tasvir edici tarihyazımı, tarihçilerin normalde yaptığı şeyleri kabul eder ve standart yöntem ve prosedürleri anlatır. Benim Stanford (1990)'da yapmaya çalıştığım buydu. Bu türün örnekleri arasında Kitson Clark (1967), Elton (1967 ve 1970), Marwick (1989, bölüm 5 ve 6), Seldon (1988), Shafer (1974) ve Tosh (1984) yer alır. Tarihyazımı alanına genel bir giriş için Marwick ve Tosh önerilir.

Tarihsel tarihyazımı, Heredotus'tan bu yana geçen 2500 yılda tarihin yazılma şekillerinin izini sürer. En iyi değerlendirmeler arasında Thompson

---

2 Bkz. Stanford (1990), s. 146-8, 157-71.

(1942), Barnes (1962) ve Fueter (1968) bulunmaktadır. Tarihin kendisi gibi tarihyazımı da genellikle dönemlere, ülkelere veya konu alanlarına bölünmüştür ve her biri bu tür birçok kitaba konu tedarik eder; tek tek tarihçiler üzerine de çalışmalar vardır. Bunlar arasında Blackwell'in *Dictionary of Historians* [Tarihçiler Sözlüğü] (der. Cannon ve diğ., 1988), P. Burke (1990), Cannon (1980), Carbonell (1976), Ferro (1984), Higham (1963), Hofstadter (1968), Iggers (1983), Iggers ve Parker (1980), Kaye (1984), Novick (1988), Parker (1990), Perrot (1992), Stoianovich (1976) yer almaktadır. Özellikle önerim, Kelley (1991)'de bulunan çağlar boyunca tarihçilerin tarih hakkındaki görüşlerinin derlemesidir. Sadece E. H. Carr'ın *Tarih Nedir?* sorusuna ne kadar çok cevap verildiğini göstermekle kalmaz. Ayrıca modern eleştirel tarihyazımının pek çok meselesinin ne kadar da kadim olduğunu gösterir.

Analitik veya eleştirel tarihyazımı, tarih yazarken ortaya çıkan kavramları ve felsefi sorunları tartışır. Pratikte analitik veya eleştirel tarih felsefesiyle örtüşür; tek fark herhalde birincisinin tarihçi tarafından, ikincisininse filozof tarafından meseleye yaklaşmasıdır. Bu kitap bir analitik tarihyazımı teşebbüsüdür. Diğer örnekler Collingwood (1961), E. H. Carr (1964), Butterfield (1960), Veyne (1984)'tür. Felsefi bir açıdan elimizde yine Collingwood (1961) var, çünkü o hem tarihçi hem de filozoftu. Ayrıca Atkinson (1978), Hayden White (1987), Olafson (1979) ve elbette Hegel (1975 veya 1956) var.

Bu üç kategoriye ilaveten bir de tarihyazımı taramaları veya kılavuzları var. Bu tür bir kitap tarih yazmanın birçok alan ve yönteminden bazılarını göstermeye çalışır. Son örneklerinden birisi (P. Burke, 1991) kadınların tarihi, mikrotarih, sözlü tarih, okumanın tarihi, imgeler tarihi, beden tarihi üzerine bölümler içerir. Bu türün diğer örnekleri arasında Finberg (1965), Dalzell (1976), Gilbert ve Graubard (1972) ve Rabb ve Rotberg (1982) vardır. Faydalı ve önemli olsalar da, bu tarz kitaplar genelde içerdiklerinden fazlasını atlarlar. Çünkü tarihçiye açılan konu alanları İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kısmen şüphesiz *Annales* ekolünün ve 'total veya küresel tarih' kavramının etkisi altında hemen hemen sınırsızca artmıştır.[3] Astronomiden emzirmeye, yat yarışından zither* çalmaya kadar

3 Bkz. Stoianovich (1976), özellikle böl. 4.

* Zither; telli çalgılar grubunda yer alan Alman halk liri. [editör notu]

kendi tarihine sahip olmayan (veya yakında olmayacak) hemen hemen hiçbir insan faaliyeti yok. Aynı şey çeşitli insan grupları için de söylenebilir, olta balıkçılarından başrahiplere Zen Budistlerinden Siyonistlere kadar.

Yeni konular ve yeni grup tanımları ilgi uyandırdıkça, birilerinin onların tarihini yazmayı isteyeceğinden emin olabiliriz. Katı tarihsel araştırma kanonlarına uyulduğu takdirde, neden olmasın? Konu her ne kadar ilk bakışta acayip veya muğlak görünürse görünsün. Gerçekte bunların tarihinin yazılması için iyi sebepler de var. Daha geleneksel tarih yazarları kibirle yaklaşabilir ve öncüler aşırı şevkle kendi küçük heveslerine büyük önemler atfedebilir, ama yine de ciddiye alınmalıdırlar. Çünkü insan yaşamı tarihçinin ayrı kompartımanlarında yaşanmaz: demografik olgular siyasi tarihi etkileyebilir; dini inançlar iktisadi tarihi etkileyebilir; coğrafya askeri seferleri belirler. *Annales* tarihçilerinin küresel tarih projesi sayısız ayrı tarihi derlemeyi öngörmüyordu; daha ziyade bütün tarihsel fenomenlerin içine yerleştirileceği iktisadi ve sosyal yapıların tanınması çağrısında bulunuyordu.[4] Onların projesi gerçekleştirilemeyebilir ama her tarihin prensipte diğer her tarihle bütünleşmeye uygun olması gerektiğini düşünürken haklıydılar. Sadece yeni tarihsel olgular değil, yeni tarihsel kavrayış ve anlayışlar da mevcut tarihleri değiştirebilir ve değiştirmelidir; işte bu yüzden tarih her nesilde yeniden yazılır.

Şimdiye kadar sanki tarihyazımındaki tek yenilik yeni çalışma alanlarıymış gibi konuştum. Burke (1991)'deki bölümlerin listesine kısaca bakınca böyle olmadığı görülecektir. Bunlardan en az ikisi (sözlü tarih ve imgeler tarihi) kullanılan delil türüyle ilgilidir.[5] Bunlar tarihsel alanın bölümleri değil, ayrı yöntemlerdir ve geleneksel tarihçinin materyali olan metin ve belgelerden çok farklı materyaller kullanmaları bakımından çarpıcı derecede farklıdır. Yine burada tarihçinin faydalı bulabileceği yöntemler için öngörülebilir bir sınır yoktur. Bilgisayarlar zaten yaygınca kullanılmaktadır ve en az bir akademik dergi bu alanla ilgilidir: *History and Computing*.[6] Tarihçilerin kullandığı bütün yardımcı teknikleri, mesela sigilografya, heraldik, korografya, diplomasi, paleografya, nümizmatik, istatistik vs. gibilerini sıralamaya çalışmak bıktırıcı bir teşebbüs olurdu. Bunlara artık tarihçilerin de kullandığı pek çok sosyal bilim tekniğini ekleyebileceğimiz için, liste henüz tamamlanmadan güncelliğini kaybederdi.

---

4 Bkz. Stoianovich (1976) ve Braudel (1975; 1980; 1981-4).

5 Sözlü tarih için bkz. böl. 6.

6 Oxford University Press, 1989.

Üçüncü bir yenilik alanı tarihin sunum şeklidir. Geçmişin önümüze büyük ölçüde tarih kitapları tarafından koyulduğunu farz etme eğilimindeyizdir; bu giderek daha az doğru oluyor. Geleneksel olarak resimler, oymalar, heykeller, drama, törenler, ritüeller tarafından sunulmuştur (veya temsil edilmiştir). Bugün bunlara sinema, reklam, televizyon, fotoğraf gazeteciliği ve tarihsel alan ve binaların (genelde bilgisiz) halka miras tarihi adı altında ticari sunumu da eklenebilir. Ancak yakın bir zamanda Londra Kulesi, kral koruması ve celladın taşıyla birlikte Britanya'daki en çok ziyaret edilen turistik yer olmaktan çıktı. Tarihsel doğru, tarihçinin saygınlığı ve tarih anlayışı hakkındaki ihtilaflı sorular böylece gündeme geldi.[7] Her bir vaka kendi başına yargılanmalıdır. Belki bu kitabı okuduktan sonra, sadece miras tarihinin değil, tüm bu yeniliklerin geçerliliğini ve sorunlarını daha net görmenin mümkün olduğunu anlayacaksınız. Nihai bir sonuca varamasanız bile.

Toplumsal Cinsiyet ve Tarih

Kısaca değerlendirilmesi gereken, tüm tarihyazımı yenilikleri arasında en önemlisi geriye kalıyor: geçtiğimiz yüzyılın son üçte birinde kadınların değişen rol ve algılarından kaynaklanan yenilikler. Bir dizi sebeple bu yenilikler şimdiye kadar tartıştıklarımızdan daha büyük sonuçlar doğurdu. Başlıca sebep bunların bir azınlık grubunu değil, insan ırkının çoğunluğunu ilgilendirmesiydi. Bir diğer sebepse, temel çalışma konusunun öznelerinin (kadınlar) zaten alanda çalışan artan sayıda vasıflı ve gelişmiş kişiyi içermesi oldu. Gerçekte kadın tarihçiler meslekte kadınların tarihi ortaya çıkmadan çok önce yerlerine iyice yerleşmişti. Üçüncü bir sebep meselenin birkaç düzeyde ilginç tarihyazımı soruları gündeme getirmesiydi: olay olarak tarih düzeyinde, kaynaklar, deliller, yorum, ideolojik duruş, sunum (yazılı, sözlü ve resimlerle) düzeyinde ve toplum bilincindeki etkisi düzeyinde, ki bunu 'tarihsellik' olarak tanımlıyoruz.[8] Bu yeniliğin olası bir dezavantajı, bugün dünyada erkek ve kadınların işlevleri ve karşılıklı ilişkileri hakkında değişen algılarla ilgili canlı bir tartışmaya paralel gitmesidir. Bu, kadınların tarihi ve (bundan çıkan bir gelişme olarak) cinsiyetler arasındaki ilişkilerin tarihi

---

7 Bunun üzerine daha fazlası için bkz. böl. 3. Ayrıca bkz. K. Walsh (1992).

8 'Tarihsellik' için bkz. aşağıda böl. 3. Kendi tarihlerinin kadınlar için önemi hakkında bkz. aşağıda bölüm 6.

hakkında okuma ve yazmaya bol miktarda zaman ve enerji sarf edilmesini sağlıyor olsa da, 'şimdi merkezli' tarih tehlikesini beraberinde getirir. Birçok tarihçi geçmişin salt kendi için çalışılması gerektiği ve şimdiki ilgilerden kaynaklanan kaygıların kaçınılmaz olarak geçmişi çarpıttığı konusunda ısrarcıdır.

Bunun aksini meşhur Fransız tarihçi Michelle Perrot'dan daha iyi savunan kimseyi bilmiyorum. Perrot şöyle yazar: 'Amacımız kadınların tarihi denen yeni bir alan yaratmak değil... daha ziyade cinsiyetler arasındaki ilişki sorusunu merkezi bir soru haline getirerek tarihsel dikkatin yönünü değiştirmek. Kadınların tarihinin kaçınılmaz bedeli bu.' Konuya giriş için herhalde kimse ondan daha iyisini yapamaz: *Writing Women's History*.[9]

Tarih çalışmasının temel meselelerinin bu kitabın seyri boyunca açıklığa kavuşacağını umuyorum. Eminim zeki öğrenci kitabı okuduktan sonra soruların her iki tarafının da argümanlarından yola çıkıp kendi kararını verebilecektir. Tarih ilerleme kaydeder, ama bir modayı diğerinin yerine geçirerek değil, insanlık haline dair anlayışınızı sürekli genişleterek ve derinleştirerek.

Bu Kitabın Kullanımı

Atıf yapmak için her bölüm aynı tarzda tasarlandı. Bölümler kendi başına bütünlük arz ediyor ve belli bir sırayla okunmaları gerekmiyor. Yine de mantıksal bir düzenleri var ve kitap, yapısı olan bir bütün olarak, birinci bölümden sonuncuya doğru okunabilir.

Tarih literatüründe bazı terimler yeterince tanımlanmadan sıkça kullanılır. Gerçekten de aynı yazar bazen bir terimi, belki de kafası karışmış okura hiç ikazda bulunmadan farklı anlamlarda kullanır. Bu sebeple bu terimlerden bazıları için kendi tanımlarımı verdim, mesela delil, olgu, olay, neden vs. Umuyorum ki kitap boyunca terimleri tutarlı bir şekilde kullanırım ve mümkünse kabul görmüş kullanımla da tutarlı olurum. Her bir tanım konuyla en alakalı bölümde verilmiştir ve nerede bulunduğu dizinden görülebilir. Her ikisinde de koyu yazıtipiyle yazılmıştır.

Lütfen kaynakçada yayım tarihine eklenmiş 'a' ve 'b' harflerinin aynı yılda yapılmış iki yayına işaret ettiğine dikkat edin. Dizinde, eğer bir isim

---

9 Bkz. Perrot (1992), s. 8. Ayrıca bkz. Perrot ve Duby (1990, 1992). Konu şu dergide tartışılmaktadır: *Gender and History*.

metinde ve dipnotta çıkarsa sadece sayfa numarası verilmektedir; eğer isim sadece dipnottaysa sayfa numarası ve dipnot numarası verilmektedir.

Son bir rica: eğer sıkılırsanız atlayın, ama bırakmayın.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRLİK OLARAK TARİH

Tarihçinin en önemli görevlerinden biri ölmüşlerin üzerinden puan kazanmamak ve onlara karşı iyi niyetli yaklaşımını muhafaza etmektir.

John Cannon, *The Historian at Work*

Giriş

'Tarih' denilen şey nedir? Muhtemel bir cevap: 'Uzunca bir zaman içinde insanın yaşam tecrübesidir'. Yaşam hepimizin bildiği gibi iniş ve çıkışlarla doludur, öyleyse tarihin temel kavramlarından birisi değişimdir. Ama dikkatimiz normalde içinde bulunduğumuz ve 'şimdi' dediğimiz anda ne olduğuna odaklanır. Eğer her seferinde bir tecrübeye yoğunlaşırsak, bir dizi şimdi içinde yaşarız. Ama aynı zamanda meydana gelmiş ama artık bizimle olmayan tecrübelerle de ilgilenebiliriz. Bunları da 'geçmiş'e yerleştiririz. İlaveten gerçekleşmemiş ve gerçekleşmekte olmayan, ama gerçekleşebilecek muhtemel olay ve deneyimleri de tasavvur edebiliriz. Bunlar farazidir (yani çeşitli imgeleme şekillerinde mümkündür), ama bunları kurgudan açıkça ayırabiliriz. Hikâyeler uydurma becerisinin yanı sıra diğerlerinin uydurduğu hikâyeleri takip etme yeteneği insan imgeleminin ortak bir başarısıdır. İlk bakışta bu, farazi gelecekler tasavvur etme becerisi gibi görünebilir, ama pratikte herkes erken çocuklukta bile aradaki fark konusunda oldukça nettir. 'Gelecek' deyince ne kastettiğimizi biliriz.

Yaşam büyük ölçüde öngörülemezdir. Olabilecek veya olmayabilecek şeyleri düşünmek kolaydır; kuramsal olarak mümkün olsa da ***asla olmayacağından*** emin olabileceğimiz şeylerin bir listesini çıkarmak ise çok daha zordur. Eğer öngörebiliyor olsaydık, insan yaşamı bu kadar iniş ve

çıkışlarla dolu olmazdı. Sırf bol miktarda 'olumsal ve öngörülemez' içerdiği için tarihteki kilit kavramlardan birisi 'deneyim'dir.

Son olarak tarihi yaşamın 'deneyimleri' değil, yaşam 'deneyimi' şeklinde tanımladığımı not edelim. Bunun nedeni hepimizin aynı deneyime sahip olması değil (benim acı ve hazlarımın pek çoğu sizinkilerle benzerlik taşıyor olsa da), nihayetinde hepimizin ortak bir yaşam deneyimini paylaşıyor olmamızdır. 'Hiç kimse' diyordu John Donne, 'bir ada değildir, kendinden menkul bir bütün değildir, herkes bir parçasıdır anakaranın, esas olanın'. Yaşamlarımızı topluluk içinde yaşarız, inzivada değil; paylaşılan deneyim topluluğunda. Hiçbir adam veya kadın, ne kadar uzak olursa olsun, hiçbir Hottentot, hiçbir Patagonyalı bunun dışında kalamaz. Bizim 'tarih' dediğimiz bütün deneyimdir ve tarih bir birliktir.

Tarihin Doğası, Türleri ve Yöntemleri Hakkında Sorular

1. 'Tarih' denilen şey nedir?
2. Sadece geçmiş hakkında mıdır?
3. Şimdiyle bir ilgisi var mıdır?
4. Neden tarih isteriz?
5. Bu imkânsız bir talep midir?
6. Farklı tarih çeşitleri var mıdır?
7. Pek çok tarih mi vardır yoksa nihayetinde tek bir tarih mi?
8. Eğer tek bir tarih varsa bu nasıl bir birliğe sahiptir?
9. Tarih ilerlemenin hikâyesi midir?

Bu bölümün teması birlik olarak tarihtir. Bölüm aşağıdaki dört kısma ayrılmıştır:

A. Deneyim veya Tarih İlgisi
B. Zaman ve Değişim veya Tarihin Özü
C. Birikim veya Tarihin Toplamı
D. Süreç veya Tarihin Yürüyüşü

Deneyim veya Tarih İlgisi

1- Ortak Deneyim

Geçen gün bir arkadaşım bana J. R. Green'in *Short History of the English People* adlı kitabını sordu. 'Rahat okunan bir kitap', diye cevap verdim, 'ama seni uyarmalıyım, yüz yıldan fazla bir süre önce yazılmış'. 'Ne fark eder?' diye yapıştırdı cevabı. 'Tarih tarihtir, değil mi?' Belli ki

olay olarak tarih ile anlatım olarak tarihi birbirine karıştırıyordu. Geçmiş değişemez; bu konuda haklıydı. Ama Green'in kitabı olay olarak tarihin değil, anlatım olarak tarihin bir örneğidir. İşte bu kesinlikle her zaman değişir. 'Tarih'in bu iki anlamını dikkatlice birbirinden ayırdıktan sonra şimdi bunların nasıl sık sık bir araya geldiğini göstermek istiyorum. 1991 baharında Baltık devletleri Letonya, Litvanya ve Estonya Sovyetler Birliği'nden bağımsızlık talep ediyorlardı. O yaz Irak hükümeti Kuveyt'i ilhak eti. Bu ihtilafların her iki tarafı da argümanlarını geçmiş hakkındaki belli inançlara dayandırdılar. Bu tür inançlar tarih(2)'nin parçasıdır, yani geçmiş hakkında inanılan, söylenen ve yazılanların parçasıdır. Tarih(2)'nin doğurduğu bu çatışmaların 1991'de tarih yazdığı da aynı derecede açıktır; bunlar olay oarak tarihtir, o yılın tarih(1)'inin bir parçasıydı. Şu an itibariyle bu olaylar geçmiş tarihtir, ama hala hafızada, gazetecilikte ve siyasette, onlar hakkında yazılan kitap ve makalelerde tarih(2)'nin bir parçası olarak yaşamaktadır. Bu, geçmiş hakkında (anlatım olarak tarih) yazılan ve inanılanların olay olarak tarihte değişimler meydana getirme şekillerinden biridir ve bunlar da yeni bir anlatım olarak tarihin bir parçasına dönüşürler. Hepsi insanlığın ortak deneyiminin bir parçasıdır ve o zaman hem tarih(1) hem de tarih(2) bir bütün olarak tarihin kurucu parçaları olarak görülmelidir.

2- Cemaat ve Hayal

Tarihin birliği ayrıca bizim hayalimizden kaynağını alır. Belli bir topluluk (köy, şehir, devlet veya millet) içinde yetişiriz ve çoğu zaman bu cemaatler tarihlerin özneleri yapılırlar. Bu tür çalışmalar bir yerde devletin, iktisadi ve sosyal yaşamın sürekliliklerini yansıtırlar. Ama toplumun bazı unsurları (örneğin dil, ticaret, sanat) asla bu kadar sınırlı olmamıştır; bunlar sınırları aşarlar. Dolayısıyla şehirlerin ve devletlerin tarihlerinin yanı sıra barok müziğin, baharat ticaretinin ve siyaset teorisinin tarihi de vardır. Gezginler ve fatihler, tüccarlar ve misyonerler, âlimler ve sanatçılar insanlığı birbirine dikmişlerdir. Evde kalsak onları hayalimizde takip edebiliriz, mekânın olduğu kadar zamanın da kısıtlarının üzerinden kolaylıkla atlayarak. Sadece gezginlerin hikâyelerini okumakla kalmayız, hayalimizde Heredot'la antik Yunan'da, *The Tale of Genji* ile onuncu yüzyıl Japonya'sında veya Joinville ve Froissart ile ortaçağ şövalyeliği döneminde yaşayabiliriz.

Öyleyse hayal, tarihi mümkün kılar. Ama aynı zamanda tarihçiden zorlu taleplerde bulunur. Biz maddi bir dünyada yaşayan maddi varlıklarız, ama yaşamlarımızın en önemli ve ilginç kısımları büyük ölçüde gayrı maddidir: fikirlerimiz, duygularımız, aklımız. Ne yazık ki elimizde geçmişe dair kalan hemen her delil maddidir. Sadece yazdıklarıyla ve daha az olmakla birlikte sanat ve kalıntılarıyla seleflerimizin zihinlerine giremeyiz. Bunlar ne kadar yetersiz veya güvenilmez olursa olsun tarihçinin uzun zaman önce yaşamış erkek ve kadınların zihinlerine dair neredeyse tek kılavuzdur. Ama en çok bilmek istediğimiz tam da bunlardır.

Unutmamalıyız ki bir toplum madden yoksul, kültürel açıdan zengin olabilir. Avustralyalı Aborjinlerle ilk kez karşılaşan Avrupalılar, çıplak gezen ve tüm dünyevi malvarlıklarını tek ellerinde taşıyan insanların kültürel olarak fakir olduğunu varsaymak gibi bir yanılgıya düşmüşlerdi. Hiç de öyle değildi: dinleri, dilleri ve sanatları zengin bir fikir sistemine işaret ediyordu. Bunun aksini, maddi mallara boğulmuş ama derin fikirlerden neredeyse tamamen yoksun bir toplumu düşünebiliyor musunuz?

3- Tarih Mümkün müdür?

Başarısızlığa mahkûm, imkansız bir işin peşinden mi koşuyoruz? Bazı argümanlara kulak verelim.

Birincisi geçmişi yeniden inşa etmeye çalışmak saçmalık değil mi? Fiziken bu sadece küçük bir ölçekte, sabit bir tarihte bir köy veya bir kale için yapılabilir. İçinde konumlandığı çok daha geniş alanı dışlamak, oldukça gerçekdışı bir hale getirmez mi? Kurduğumuz model içinde yaşamak üzere modern insanlara kıyafetler giydirsek, zihinlerini değiştirebilir miyiz? Atalarının ne beyinlerine ne de bedenlerine sahipler. Peki ya hijyen? Bir ortaçağ köyünde her yeri sarmış mikrop ve bakteriler, modern bir sağlık otoritesini dehşete düşürürdü. Anında her tür üremeleri yasaklanırdı.

Çoğunlukla kendimizi zihinsel yeniden inşalarla sınırlarız, bir tarih kitabı okuduğumuzda yaptığımız gibi. Bu kitap delillere dayanmaktadır. Ama daha sonra göreceğimiz gibi deliller çarpıtılmış, yanlış, yanlış anlaşılmış olabilir veya hiç delil olmayabilir. Eğer bilgi edinilemez durumdaysa, cehaleti fanteziyle mi değiştirmeliyiz?

Delil ve yorumun güvenilir olduğu durumlarda bile, çoktan ölmüş insanların zihinlerine girmeyi umut edebilir miyiz? 15 Temmuz 1099'da Hıristiyan orduları Kudüs'e girdiklerinde, bütün Müslüman ve Yahudi

erkek, kadın ve çocukları katlettiler. Dizlerine kadar kan ve ceset içinde kaldıktan sonra, 'Kutsal Kabir kilisesinde Tanrıya şükretmeye' gittiler.[1] Onlar için Tanrı ne demekti?

Bu zorluklar yetmezmiş gibi bir de tarihi kaydın kasten manipüle edilmesi var. Sümer krallarının ve Mısır firavunlarının kil tabletlerde veya oyma taşlarda kendileri hakkında söyledikleri her şeye güvenebilir miyiz? (Gerçekten de antik Mısırlılar özellikle Akhenaton'un dini devrimi ve sonraki restorasyonla ilgili olarak tarihi kayıtları kendileri değiştirmek için çekiç ve keski kullanmışlardır). Orwell'in *1984*'ündeki 'Doğruluk Bakanlığı' çağdaş diktatörlerin yalan üretiminin sadece bir yansımasıydı. Eğer demokratik hükümetler artık bu tür yöntemlerden tövbe ettiyseler de, yeni yöntemler bulmuşlardır. Pek çok araştırmacı gazeteci ve hukukçu ortaçağın *suppression veri* ve *suggestio falsi* (doğrunun bastırılması ve yalanın ima edilmesi) suçlarının hala modern hükümet pratiğinde sapasağlam yerinde durduğuna tanık olabilir.

Son olarak tarihçilerin geçmişi keşfetmedikleri, sadece geçmiş hakkında hikâyeler uydurdukları şeklindeki köktenci 'inşacılık' suçlaması vardır. Bunun tartışmasını sonraki bölümlerden birine bırakıyoruz.[2]

4- Tarihle Nasıl Karşılaşırız?

Mümkün ya da değil, tarihte bir büyülenme vardır. Onunla ilk olarak Carlyle'ın dediği gibi 'vakayinamelerde bütün olarak yazılmış şekilde' karşılaşırız. Sonra da aile yaşamında. Marc Bloch, büyük anne ve babaların etkisini fark eder: 'Her yeni zihnin şekillenmesinde geriye doğru atılmış bir adım vardır, en kolay şekil verilebilenini en bükülmez zihniyete bağlarken, değişimin destekçisi olan nesli atlar.'[3] Çocuklar, büyük anne ve babalarının başka bir dünyayı bildiğini pek gözden kaçırmazlar. Gelişen bu geçmiş algısı, okula gittiklerinde bir tarih algısına dönüşür. Orada iyi bir öğretmen onların yaşlı insanlar, eski eşyalar ve eski kitaplarla ilgili tecrübelerini, alanın yapılandırılmış metinleriyle ilişkilendirmesine yardımcı olur.[4]

Fakat bazen geçmiş reddedilir. Gençler genellikle eski adetleri ve ahlaki tavırları bunaltıcı bulurlar. Tarihin birçok büyük anının az ya da çok

---

1 Runciman (1965), c. I, s. 287.
2 Bkz. böl. 5.
3 Bloch (1954), s. 40.
4 Eğitimde tarih üzerine daha fazlası için bkz. Bölüm 3.

başarılı geçmişten kopma çabaları olduğunu hatırlamaktan memnuniyet duyabilirler: Rönesans, Reform, Aydınlanma, Amerikan ve Fransız Devrimleri.

Ne de geçmiş her zaman göründüğü gibidir. Tarih geleneklerin (iyi ve kötü) oldukça yeni olduğunu, aslında pek de geleneksel olmadığını ortaya çıkarabilir. 1836'da Dickens, Mr Pickwick ve arkadaşlarının Dingley Dell'de Noel kutlamalarını tasvir ederken İngiltere'de Noel ağacı bilinmiyordu. Aslında 'geleneğin' büyük kısmı gerçekten icat edilmiştir.[5]

Ama tarihle nasıl karşılaşırsak karşılaşalım bu eski erkek ve kadınların itibarlarına saygı duymalı, onların bizim için yolu açmak üzere yaşadığını varsaymak gibi bayağı bir hataya düşmemeliyiz. E. P. Thompson amacını, erken Sanayi Devriminin yoksul erkek ve kadınlarını 'gelecek nesillerin yukarıdan bakmasından' kurtarmak olarak beyan etmiştir. Ranke daha büyük bir şiddetle ısrar etmiştir ki 'her devir Tanrıya dolayımsızdır ve değeri ondan ne türetildiğine dayanmaz, kendi varlığında ve kendi benliğinde yatar'.[6]

5- Tarihle Ne Yaparız?

Elbette geçmiş farklıydı ve bu farklılık ilgimizi çeker. Yine de geçmişteki çoğu insanın yaşamı bizimkinden bile daha tekdüzeydi. Fakat ara sıra bir Hollywood filminin rengine ve dramasına sahip olurlardı. (Gerçekten de bazen böyle bir filme dönüşürler.) Dolayısıyla bazıları için tarihin daima romantik bir cazibesi vardır. Kimileri içinse tarihin peşinden koşmak satranç veya matematik gibi bir entelektüel meydan okumadır. Bir tarihçide bulunması gereken beceriler diplomasi (Viyana Kongresi), ticaret (Doğu Hindistan Şirketi), sanat (İtalyan resminde maniyerizm) veya dini duygular (erken Metodizm) alanlarından hangisinde çalıştığına bağlı olarak çeşitlilik arz eder. Hepsi belgelerle ve diğer delillerle boğuşmak zorundadır ve hepsi hem özelde kendi konuları hem de genelde insan doğası üzerine içgörüye ihtiyaç duyar. Bu beceri birleştirme egzersizinin kendisi çekicidir.

İnsan ırkı klonlardan ve robotlardan müteşekkil olmadığı için, tarihsel sempatimizin büyük ölçüde milli, dini, ırksal, cinsel veya ideolojik kimliklerimizle paralel olması pek şaşırtıcı değildir. Hepimizin yaşamı farklı gördüğümüz bir gerçek; diğer insanların bakış açısını görebilmemiz

5 Bkz. Hobsbawm ve Ranger (1984).

6 Bkz. 'On the Epochs of Modern History', Ranke (1973) içinde, s. 53.

de bir gerçek olmalı. Tarih bunu yapmamıza yardım edebilir. Bu konuda da talihliyiz, tarih o kadar çeşitli ilgilerle o kadar çok şekilde yazıldığı için, büyük ölçüde kendine ait bir jargon oluşturmaktan kaçınmıştır ve sıradan okur için erişilebilirdir. Tarih, kelimenin her iki anlamıyla da hepimizi ilgilendirir.

B - Zaman ve Değişim veya Tarihin Özü

1- Değişim Korkusu

Bizden farklı olarak çoğu hayvan ebedi bir şimdi içinde yaşıyor görünmektedir. Çünkü biz geçmiş ve geleceği bildiğimiz için değişimi fark ederiz. Bunu yapmak için şimdinin bir kısmının geçmişte olduğu gibi kaldığını, bir kısmının da farklı olduğunu fark etmeliyiz. Yenilik olmazsa sadece süreklilik olurdu; süreklilik olmazsa sadece yenilik olurdu. Her ikisiyle de değişim var. Aynı zamanda tarih var; insan meselelerindeki yenilik ve sürekliliğin daima değişen kaleydoskopu, konunun büyüleyiciliğini büyük ölçüde açıklar.

Eğer hiç değişim olmasaydı, tarihçi işini kaybederdi, ama geçmişte çok az insan buna üzülürdü çünkü değişim genellikle acı vericiydi. Genellikle toplumsal huzursuzluk yaratırdı, 1549'da güneybatı İngiltere'de olduğu gibi. Cranmer'in muhteşem İngilizce Dua Kitabı çıktığında isyankarlar beyan ediyorlardı ki 'ayinimizi Latince yapacağız, eskisi gibi ... yeni ayini yapmayacağız çünkü Noel oyunu gibi bir şey olmuş'.[7] Cornwall'lular Latince ayini İngilizce bilmedikleri gerekçesiyle talep ettiler; Latinceyi daha az biliyor olmalarına rağmen. Ama eğitimli insanlar pek de farklı değildi, çünkü onlar yüzlerini hem kutsal kitapların hem de klasiklerin geldiği, geçmişte bulunan bir altın çağa dönüyorlardı. İnsanların, modern medeniyetin antik medeniyete denk olduğunu düşünmeye başlamaları onyedinci yüzyılı buldu ve böylece geçmişin bozulması yerine geleceğin ilerlemesine bakmaya başladılar.[8]

Derinlere yerleşmiş bu değişim korkusu kuşkusuz tarihin ötesine geçer. Geçmişte birçok halk zamanın daireler etrafında döndüğü ve savaşlar, kıtlıklar gibi olağanüstü olayların istisnalar olduğu inancında psikolojik emniyet buluyordu. Çağdaş bir araştırmacı 'tarihin terörü'yle ilgili yazar ve 'arkaik

7 Bkz. Fletcher (1968), s. 135.
8 Bkz. Bury (1924), böl. IV.

insanlık ... kendisini tarihin gerektirdiği tüm yenilikler ve geri çevrilmezliğe karşı gücünün sonuna kadar savunmuştur', iddiasında bulunur.[9]

Öyleyse geçmişte çok az sayıda kişinin geleceğe özlem duymuş olması daha da şaşırtıcıdır. En dikkate değer olan 'Efendimizin Günü' ve Mesih'in gelişi umutlarını taşıyan Eski Ahit peygamberleridir (ve onların takipçileri). Hıristiyanlığın kuruluşu bu tür umutları bu dünyadan ötekine nakletme eğiliminde olmuştur. Ama Ortaçağlar ve daha ötesi boyunca, çok az sayıda sapkın Milenyum için yaşadı, insanlığın 'aynı zamanda tamamen iyi ve tamamen mutlu' olacağı bir çağ için.[10] Karl Marx'ın çok daha yakından bilinen öğretisi, bu milenyarizmin modern bir seküler versiyonu. Her şey hesaba katıldığında tarihsel tecrübe yok olmuş bir geçmiş için pişman olmaktan ziyade, vadedilen bir gelecek için yaşamanın daha az akıllıca olduğu gösteriyor gibidir.

2- Kronoloji ve Süreklilik

Değişimin aksine süreklilik olgusu bizim zaman ölçümümüze yansır. Eğer (diğer çoğu hayvan için olduğu gibi) bizim için de bütün dünya her dakika yeni gibi görünecek olsaydı, ölçecek hiçbir şey ve kaydedecek hiçbir olay olmazdı. Antik Mısırlılar muhtemelen uzun dönemleri ilk kez kaydedenlerdi, İ.Ö. 3000'den itibaren firavunlarının hüküm ve hanedan süreleri üzerinden yılları sayarlardı. O zamandan beri sayısız kronolojik sistem geliştirildi, ama bunlar üç türe indirilebilir. Birisi Mısır sistemi gibi, hükümdarlar ve kraliyet ailelerine dayanır; diğeri Roma sistemi gibi büyük bir olaydan itibaren sayılır (bu örnekte şehrin kurulması); üçüncüsü Maya ve Siyam sistemleri gibi döngülere dayanır, bu örneklerde sırasıyla 260 ve 60 yıl üzerinden. Bugün en bilinen kronolojiler olan Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi sistemleri ikinci türe girer. Pek çok sistemin korelasyonu zahmetli olmuştur, ama hepsinin arkasında şimdiyi geçmişe sabitleme azmi yatar. (Tersini yapıp geçmişi geleceğe sabitlemek tarihçinin işi olmuştur.)

3- Tarihin Ritimleri

Süreklilik *Annales* ekolü olarak bilinen Fransız tarihçilerin eserlerinde özel bir boyuta sahiptir.[11] Bu filonun amiral gemisi Braudel'in *The*

---

9 Eliade (1989), s. 48.

10 Bkz. Cohn (1952), s. xii. O zamana ilişkin karşıt görüşler için bkz. Cohn (1993).

11 Zaman üzerine vurguları için bkz. Stoianovich (1976).

Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II, ilk kez 1949'da (Fransızca) yayımlanmıştır. Bu kitapta, daha sonraki yazılarında olduğu gibi Braudel *la longue durée* (uzun vade) lehine olayların önemini küçümser. Hikâye üç hızda anlatılır: coğrafi zaman, sosyal zaman ve bireysel zaman. Pek çok insan ilgisi o kadar yavaş hareket etmiştir ki (coğrafi zamanda 'yapısal gerçekliklerin yavaşça ortaya serilmesi') değişim insanlar için neredeyse algılanamazdır ve tarihe ilişkin döngüsel görüşler benimsemeleri pek de şaşırtıcı değildir. Daha kısa, ama yine de onyıllar ve yüzyıllarla ölçülen, Braudel'in 'konjonktürler' veya trendler adını verdiği iktisadi, siyasi ve kültürel sistemlerdir. Bu hacimli eserin ancak son çeyreğinde 'yüzeysel kesintiler, tarihin dalgalarının güçlü sırtlarında taşıdığı köpük kabartıları' dediği olayları değerlendirir.[12] Braudel'e göre tarihin kuvvetlerini şekillendiren uzun vadeli ritimlerdir. Şöyle düşünebiliriz bunu: Küçük bir teknede seyreden bir karacı, dalgaların sarsışının, püsküren suyun ve teknenin salınıp yalpalamasının çok bilincindedir. Denizci bunları göz ardı eder; o, karacının habersiz olduğu güçlü ve potansiyel olarak tehlikeli dalga ve akıntılarla ilgilenir. İşte tarihin uzun vadelerini gözlemleme ihtiyacı buradan doğar.

Aynı yerde bile tek değil, birçok tarihsel olaylar dizisi olduğu; tarihsel fenomenlerin kısa, orta ve uzun döngülerde bir Bach füğündeki melodilerde olduğu gibi birbirine örülü ve örtüşen bir şekilde meydana geldiği kıymetli içgörülerdir. Eski moda öyküleme bir olay dizisindeki olayları bir zaman ölçeği boyunca birbirleriyle ilişkilendirirdi. Braudel tarihin bir hızda değil, aynı anda bin hızda hareket ettiğine işaret etmekte haklıdır.[13]

C - Birikim veya Tarihin Toplamı

1- Anlatım Olarak Tarih Birikimsel midir?

Braudel'in sağlam inançlarından bir diğeri de tarihyazımının işbirliğine dayalı bir teşebbüs olması gerektiğidir; fakat çoğu tarihçi tek başına çalışır. Tarih birikimsel midir? (Sözlük anlamıyla) 'birbirini izleyen eklemelerle' artar mı? Herhangi birinin bir kürek dolusu kumla arttırabileceği bir kum yığını gibi midir? Tarihler böyle midir? Veya sanat eserleri midir? (Bir

---

12 Braudel (1975) s. 20-3.

13 Braudel'le ilgili daha fazlası için bkz. böl. 3.

Beethoven senfonisi başka birinin birkaç ölçü eklemesiyle veya *Mona Lisa* birkaç fırça darbesiyle daha iyi olur muydu?)

Tarihte ekip çalışmasına inanan sadece Braudel değildi. J. B. Bury 1903'te Cambridge'te yaptığı meşhur açılış konuşmasında bunu tavsiye ediyordu. 'Zahmet çeken araştırmacı ordularından' bahsediyor ve şöyle diyordu 'Materyali yığıyor ve düzenliyoruz, bildiğimiz en iyi yöntemlere göre ... Yaptığımız iş gelecek çağlar tarafından kullanılacaktır.'[14] Bury'nin kum yığını metaforunu asıl kullanma şekli tarih(2)'nin kelimenin sözlük anlamıyla birikimsel olduğunu, ama kişinin en azından nihai yazının bir elden çıkması gerektiği hissine engel olamayacağını düşündüğüne işaret eder.

2- Olay Olarak Tarih Birikimsel midir?

Peki ya olay olarak tarih? Eğer döngüselse, demek ki elbette her bir döngünün bittiği noktanın ötesinde birikemez. Ama 'çizgisel' tarihte kırılmalar var mıdır? Fransız filozof Michel Foucault, Batı düşüncesinde bu tür iki kırılma veya 'süreksizlik' bulduğuna inanıyordu: birisi onyedinci yüzyılın ortasında, diğeri ondokuzuncu yüzyılın başında.[15] 1453'te Konstantinopol'ün düşüşü bir başka kırılma sağlamış olabilir mi? Üçüncüsü Avrupa ve Marko Polo'dan önce Çin veya Columbus'tan önce Amerika gibi birbirinden habersiz toplumlar ve medeniyetler için ne demeli?

Son olarak şimdinin, kendinden önce gerçekleşen her şeyin bir toplamı olup olmadığı sorulabilir. Katiyen cevap veremeyiz. Geçmişte olup şimdi hiçbir şeye katkıda bulunmamış bir şey gösteremem; sadece benim onu bilmem bile onu bir katkıya dönüştürecektir. Ama geçmişin tamamını bilmeyiz, yani şimdiyi şekillendiren, bilinmeyen geçmiş olaylar mümkün olmaya devam eder.

Bildiğimiz her şeye rağmen, antik Yunanların pozisyonunda olabiliriz. Şu an onların bilmediği şeyleri biliyoruz: mesela kültürleri büyük ölçüde Miken kültürünün devamıydı (kabaca Troya Savaşı çağından) ve Mikenler Girit kültürüne çok şey borçludur ve Giritliler bazı şeyleri Mısır'dan almıştır. Ve kesinlikle bu kökenini bilmeyen, niye belli bir şekilde davrandıklarını bilmeyen insanlar için tek örnek değildir. Medeniyet bakımından bu, çocukluk şeklini koruduğu söylenen Freudçu bilinçdışının muadilidir. Sir

---

14 Bkz. Bury (1930), s. 17; Stern (1970) içinde de basılmıştır, s. 219-20.

15 Bkz. Foucault (1970), s. xxii.

Maurice Powicke haklı bir şekilde tarihçileri uyarıyordu: 'yolda düşürülmüş ve kaybedilmiş hazineleri geri kazanmak medeniyetimizi zenginleştirir'.[16] Ama hepsini kurtarmayı ümit edemeyiz, yani sorumuz cevapsız kalmak zorundadır.

D - Süreç veya Tarihin Yürüyüşü

1- Ne Tür Bir Süreç?

Bu bölüm tarihin birliği hakkındadır, öyleyse tarihte nasıl bir birlik bulunacağını sormalıyız. Bir tür süreç midir bu (ve eğer öyleyse ne tür bir süreç) ya da sadece bir şeyin bir diğerinin arkasından geldiği rastgele bir silsile mi? Fotoğraf makinenizdeki filmdeki fotoğraflar bir olaylar silsilesini resmedebilir, ama sinematografik bir filmin karelerinin birliğinden yoksundurlar. Bu ikincisi bir sanat eseri bile olabilir. Bazı insanlar için tüm tarih böyle görünmüştür.

Hepimiz sadece doğaüstü bir varlığın bir diğerine anlattığı bir hikâyenin karakterleri olabilir miyiz? Asla bilemeyiz.

Olay olarak tarihin ne kozmik bir roman ne de rastgele bir silsile olduğunu farz edersek, ne tür bir süreç olabilir? 'Süreç' kelimesinin sözlük tanımı üç özellik verir: birlik, düzenlilik ve ardışıklık.

Belli ki tarih sıradan prosedürün verdiği birliğe sahip değildir. Tarih 'tek seferliktir'; biriciktir. Ama biriciklik, birlik demek değildir. Dünyanın pek çok kısmının binyıllarca birbirinden habersiz halde yaşadığını hatırlıyoruz: pek de tarihsel birlik denemez, belki coğrafi bir birlik. Ama bugün dünyanın bütün parçaları birbirleriyle ilişkilidir ve bunun farkındadırlar. Dünya tarihi (kelimenin her iki anlamıyla da) bir olgu haline gelmiyor mu? O zaman belki de bir tür birlik vardır, birçok tali akıntının bir ana akıntıya dönüştüğü bir nehir sisteminin birliği gibi.

Yine tarih bir ardışıklıktır, ama düzenli bir ardışıklık mı? Biricik olmasına rağmen (en azından bizim bildiğimiz tek tarih) görüntüde neden ve sonuç arasındaki bağ gibi bir düzene sahip görünmektedir.[17] Çünkü tarihte düzenlilikler buluruz, ama hiçbir zaman tarihin tekrar eden döngülerine inananlar hariç tarihin düzenliliğini bulamayız.

---

16 Powicke (1955), s. 95.

17 Bkz. böl. 8, 'Ardışıklık olarak Tarih'.

2- Büyüme

Süreç ile en yakın tanışıklığımız büyüme şeklinde olur: her yaşam formunun karakteristiği. Bu benzetme sık sık tarih ile insan yaşamı arasında yapılmıştır. Ama ciddiye alınabilir mi? (Şu anda dünyanın yaşlılık çağında mıyız? Veya olgunluk çağında mı? Yoksa hala çocukluğunda mı?) Ama bu imge öyle güçlüdür ki gerçekçi ve rasyonel Karl Marx (kültürün ekonomik altyapıya bağımlılığı şeklindeki kendi teorilerine göre) çoktan gözden düşmüş olması gereken Yunan sanatı ve mitolojisinin süregelen popülerliğini açıklamak için buna başvurma tuzağına düşmüştür. Çünkü 'Roberts and Co. ile karşılaştırılınca Vulkan, yıldırımsavarla karşılaştırılınca Jüpiter ve *Crédit mobilier* ile karşılaştırınca Hermes nedir?' diye sorar. Ve cevabı Yunanların insanlığın çocukluğunda yaşadığı şeklindedir. 'İnsan toplumunun en güzel gelişimini elde ettiği çocukluğu neden asla geri gelmeyecek bir çağ olarak ebedi bir cazibeye sahip olmasın?'[18]

Daha yaygın bir şekilde tarih bir gelişme olarak görülür. Artık bu kavram, başlangıçtan beri var olan bir şeyin açılması veya meydana gelmesini ima eder. Bu ne olabilir, yardımseverlik, cesaret, zeka, estetik duyarlılık? Bunlar her zaman insanlıkta mevcut muydu? Bugün hiç olmadıkları kadar bariz görünüyorlar mı? Pek de bariz değil.

Darwin'den beri gelişme sık sık evrim şeklinde anlaşıldı. Teori, kaçınılmazlık ve geri çevrilemezlikle birlikte artan bir karmaşıklık süreci ima etmektedir. Pek çok ondokuzuncu yüzyıl düşünürü aceleyle Darwin'in fikirlerini topluma uygulamaya çalıştı ve insanlığın hikâyesinde 'en güçlü olanın varkalımı'nın izini sürmeye teşebbüs etti. Ne yazık ki bu sık sık bazı (genelde renkli) halklara aşağı bir konum verilmesine ve en üst konumun beyazlara ve hatta sadece Anglosaksonlara bahşedilmesine yol açtı. Bu ırkçılığın yankıları uzun bir süre hem edebiyatı hem de siyaseti lekeledi; tarih de bu utançtan payını aldı.[19] Aslında *homo sapiens* 50.000 yıl önce ilk kez ortaya çıktığından bu yana fiziksel evrimin gerçekleştiğine dair çok az delil var veya hiç yok. En çarpıcı şekilde evrimleşen teknoloji oldu. 'En güçlü olanın varkalımı'na gelince, bu mefhum (Karl Popper'ın önerdiği gibi) fikirlerimize uygulanmalıdır. Bırakın fikirlerimiz imtiyazsız veya önyargısız bir şekilde açık ve adil bir dövüşte birbirleriyle yarışsınlar ve en

---

18 Marx (1977), s. 359-60. Ayrıca Prawer (1978), s. 278-89.

19 Örneğin bkz. C. Parker (1990), böl. 2.

iyi olan kazansın. Böylece ilerleme kaydetmeyi umabilir ve aynı zamanda insanları öldürmeyi bırakabiliriz.

3- İlerleme

Peki, ama 'ilerleme' nedir? İnsanlığın hikâyesi çok kişinin inandığı gibi istikrarlı bir ilerleme hikâyesi midir? İlerleme, iyileşmeyi ima eder, daha iyiye gitmek. Ama ne anlamda 'daha iyi'? Eğer tarih ilerlemenin hikâyesiyse, bu her şeyin iyileştiği anlamına mı gelir? Yoksa sadece bazı şeylerin mi? Eğer sadece bazı şeylerse, iyileşmeler kötüleşmelerden ağır basar mı? İyileşme sürekli mi olmuştur, yoksa durma ve sıçramalarla mı gerçekleşmiştir? Geri kaymalar olmuş mudur? İyileşmeler her yerde mi olmuştur, yoksa sadece bazı yerlerde mi? Eğer geçmiş bir ilerlemeyse, bunun nedeni insanın çabaları mıdır? Yoksa Tanrı, Kader, Mutlak gibi bir doğaüstü kuvvetin mi? İlerlemenin gerçekleştiğini farz edersek, ilerleme kaçınılmaz mıdır? Yoksa iyi talihin sonucu mu? Her şeyden önemlisi, devam edecek midir?

Bu tür soruları sormaya değer, çünkü bir tarihçinin inandığı gibi 'ilerleme fikri bu modern çağda insanların üzerinden yaşamlarını sürdürdükleri en önemli fikirlerden birisidir.' İlerleme 'modern din veya dinin modern versiyonudur'.[20] Kuşkular mümkündür. Peki ya çevre? Elli asırlık tarihin ardından daha çok mu yoksa daha az mı kirletilmiştir? Ya edebiyat. Sofokles ve Platon, Homeros, Virgil ve Dante, Augustine ve Shakespeare modern muadilleri tarafından aşılmış mıdır? Ya ahlak? İsa'nın veya hatta ondan birkaç yüzyıl önce İbrani peygamberlerinin, Gautama Buda, Zerdüşt veya Konfüçyüs'ün öğretilerine kıyasla dikkate değer bir ilerleme olmuş mudur?

Farz edelim ki ilerleme olgusunu belli bir alanda belli bir dönem çerçevesinde tespit etmek istiyorsunuz. Şu sorunlar karşınıza çıkacaktır: delillerin üzerinde anlaşmaya varılmış bir yorumu; mukayese imkânı; muhtemelen geçerli istatistikî dizilerin tespiti; çeşitli insan gruplarının inanç, değer ve beklentilerinin belirlenmesi; belli başarıların ve durumların değerlendirilmesi; kazanç-kayıp dengeleri. İlerleme verili olarak kabul edilemez. Diğer yandan ilerlemeyi kanıtlamak için tüm bu çabaya değer mi? Bugün çoğu tarihçi (seleflerinin aksine) nadiren buna teşebbüs eder.

İncelediğimiz süreçler tarihin hakiki birliğini teşkil etmez. Tarihin, umut ediyorum ki izleyen bölümlerin göstereceği üzere daha incelikli ve sağlam bir birliği vardır.

---

20 Pollard (1971), s. 13.

Sonuç

Tarih bir birliktir. Birincisi tarih bir aile gibidir, kan, yetişme, karşılıklı bağımlılık ve ortak ilgiyle birbirine bağlanan bir insan ailesi gibi. Ayrıca bireyler gelip gitse de, aile devam eder.

İkincisi, 'tarih' kelimesinin iki anlamı vardır: bu ailenin fiilleri ve bu fiillerin kaydı. Ama bu kaydın doğası gelecek eylemlerin şekillenmesine yardımcı olur. Dolayısıyla birlik, bu iki akımın, fiil ve kaydın sürekli olarak birbirine örülmesidir.

Üçüncüsü, kesişme noktaları çoğu zaman eylem noktalarıdır. Bir sonraki bölümde eylemlere bakacağız: kayıt ve fiilin bir araya geldiği, tarihin büyüme noktaları. O bölüm de tarihin incelikli birliklerini keşfimizde bir diğer adım olacak.

Okuma Önerileri

Bloch 1954
Braudel 1975; 1980
Burke, P. 1969; 1990
Bury 1903 (Stern 1970 içinde); 1924
Butterfield 1960
Carr, E. H. 1964
Hobsbawm ve Ranger 1984
Nietzsche 1957
Nisbet 1969
Parker 1990
Plumb 1973
Pollard 1971
Renier 1965
Stern 1970

İKİNCİ BÖLÜM

EYLEM OLARAK TARİH

Ama insanların zihinleri eşyanın büyük çarklarıdır; böyle gelir değişimler ve tadilat dünyada; kaynayan özgürlük kendini öne atar ve yolunu açar.

John Warr, 1659

Giriş

Son bölümde birlik içinde değişimler olarak tarihe baktık. Bu bölümdeyse tarihçinin ilgi alanını oluşturan dünyadaki bu tadilatın, 'insanların zihinleri'ni nasıl doğurduğunu ele alıyoruz. Warr'ın ima ettiği gibi büyük gayretler için bize en çok ilham veren koşullar özgürlük koşullarıdır.

Eylemin Anlamı; Tarihte Eylem; Tarihin Kullanımı [Faydaları] ve Kötüye Kullanımı Hakkında Sorular

1 Tarihin faydası nedir?

2 Tarih ne şekillerde suistimal edilir?

3 Tarihten kaçınabilir miyiz?

4 Tarihten öğrenebilir miyiz?

5 İnsanlar tarihte nasıl eylemişlerdir?

6 'Eylem'den ne kastedilir?

7 Eylemlerimiz nasıl anlam kazanır?

8 Siyaset nerede devreye girer?

Bu bölümün teması 'Eylem olarak Tarih'tir. Şu şekilde üç kısma ayrılmıştır:

A Eylemin Analizi

B Eylem Bağlamları ve Sonuçları

C Tarihin Kullanımı [Faydaları] ve Kötüye Kullanımı

A Eylemin Analizi

1- Şimdi Olarak Geçmiş

Tarih, değiştirmek için hiçbir şey yapamayacağımız geçmişin çalışılmasıdır. Etkileye*bileceğimiz* gelecektir. Hiçbir şey yapmamaya karar versek bile, bunun ne getireceğini yine de tahmin edebiliriz. Öyleyse aktif ya da pasif olsun, insan yaşamı geleceğe doğru yaşanır. Bir arabadaki gaz ve freni kullandığımız gibi, bir şeyi meydana getirmek veya olmasını engellemek üzere hareket ederiz, eyleriz. Sık sık eyleme geçmeden önce düşündüğümüz için, düşüncelerimizin pek çoğu da geleceğe yöneliktir. Ama geleceği asla *bilmeyiz*. Kısmi bir bilgisizlikle, hoş veya nahoş bir sürpriz ihtimaliyle birlikte hareket ederiz (Bahisçiler, brokerlar ve sigorta şirketleri bu sayede serpilir).

Bu gerçekler geçmişi çalıştığımızda sık sık unutulur. O zaman tarihin temelde insan eylemlerinden oluştuğunu kendimize hatırlatmakla iyi ederiz. Geçmişte kalmış olabilirler, ama o zaman için şimdide icra edilmişlerdi. Bunun da ötesinde bu geçmiş eylemler tıpkı bugün bizim eylemlerimizin yaptığı gibi geleceğe doğru bakıyorlardı. Atalarımız bizim kendi geleceğimiz hakkında bildiğimizden daha fazlasını kendi gelecekleri hakkında bilmiyorlardı. Bizim gibi onlar da sadece umut edebilir veya korkabilirdi.

Bizim gibi onlar da geleceklerini açık uçlu görüyorlardı, bizse onların geleceğine bakarak kapanmış olarak görüyoruz. Belki de bizim geriye doğru bakarken sadece zorundalık ve kader gördüğümüz yerde onlar tercih ve özgür iradeyi görüyorlardı. Diğer yandan, belki de bazen düşündüklerinden daha fazla tercihleri vardı ve biz onların körlüğüne şaşırırız. 1930'ların uluslararası ilişkilerini öğretirken bazen (o uzak çağda hayatta kalmış biriyle yüz yüze olmaktan memnun) kuşkulu bir öğrencinin hücumuna uğrardım ve şu soru sorulurdu: 'Hitler 1936'da Rhineland'ı işgal ettiğinde neden onu durdurmadınız? Ona karşı durmazsanız neler olacağını göremediniz mi?' Hayır, göremedik (ama birkaç kişi tahmin etti).

Öyleyse tarihi, geçmişin kapanmış bir kitabı olarak değil, bizim şimdimizin bize göründüğü gibi, her biri açık, fırsatlara gebe bir dizi şimdi olarak görürsek daha iyi anlarız.

2- Eylem ve Davranış

Tarihi çalışırken (diğer insan meselelerinde olduğu gibi) eylemi, davranıştan ayırmak önemlidir. Her ikisi de yaptığımız şeylerdir, ama sadece

ilkinin niyet taşıdığı varsayılır. Dolayısıyla davranış, insanların yaptığını gördüğümüz veya duyduğumuz şeydir; yaptıkları şeyin niyet edilmiş olduğunu farz ediyorsak o eylem sayılır. Sadece kendi eylemlerimiz söz konusu olduğunda niyetten emin olabiliriz; diğerlerinin eylemlerinde, niyet çıkarsanmalıdır. Bu her zaman kolay değildir, ama çoğu zaman önemlidir. Ayağıma basmanız gözlemlenebilir bir davranıştır; ancak buna niyet ettiyseniz sizin eyleminizdir. (Dolayısıyla yalnızca insanların eylediği, diğer hayvanların davrandığına inanılır. Çoğu hayvan yürür; sadece insanlar yürüyüşe çıkar. Polo atları koşar; binicileri polo oynar.)

Biz insanlar sosyal yaratıklar olduğumuz için birbirimizin niyetlerini bilmek önemlidir. Gördüğümüz gibi bunlar diğerlerinin davranışlarından (niyetlerini beyan etme davranışı da dahil olmak üzere) çıkarsanmak zorundadır. 'Garsonu çağırdı'. Davranışı neydi: başıyla işaret etmek mi, bağırmak mı, bir başka garsonla mesaj göndermek mi? 'Kolunu başının üzerine götürüyor'. Eylemi ne? Selamlamak mı? Yardım mı istiyor? El mi sallıyor, boğuluyor mu?

Davranışın muğlâk olduğu durumlarda (kolunu sallamak gibi birden fazla anlam mümkün olduğunda), bağlam genellikle niyeti açık eder. Ama bu tarihçi için o kadar kolay değildir; her zaman bağlamı bilmeyebilir. Tarihte (gündelik yaşamda olduğu gibi) failler eylediğinde ancak görünür davranışlarının gözlemlenebilir olduğunu akılda tutmak önemlidir. Davranış yanlış yorumlanabilir ve niyet yanlış anlaşılabilir. 1854'te Balaklava Muharebesi'ndeki meşhur Hafif Süvari hücumu, böyle bir yanlış anlamanın sonucuydu. Komutan Raglan, Britanya süvarisinin kumandanı Lucan'a net olmayan bir emir gönderdi. Lucan, mesajı getiren subay Nolan'a hangi silahlara saldırılacağını sordu. 'Nolan başını geri attı ve ... öfkeli bir jestle yanlış silahlara işaret etti'. ' "İşte, Lordum, düşmanınız, işte silahlarınız. 'Nolan ne demek istedi?' diye sordu. '.... Gerçek asla bilinmeyecek, çünkü kısa bir süre sonra Nolan öldürüldü'.[1] Dolayısıyla Nolan'ın niyetinin ne olduğunu asla bilemeyiz, eyleminin ne olduğunu asla bilemeyiz. Ama Lucan'ın, Nolan'ın davranışıyla ilgili yorumu (doğru veya yanlış) Tennyson'ın şiirinin 'nedeniydi': yüzlerce adam ve at için ölüm fermanı.

Şimdi normal eyleme dönebiliriz.

---

1 Woodham-Smith (1953), s. 239.

3- Eylemin Analizi

Bir eylemi beş parçaya ayırmak uygundur. Bunlardan zaten karşılaştığımız birisi ***niyet***. Eylediğimizde dünyada veya kendimizde bir değişim meydana getirmeyi hedefleriz. İkinci kısım, mevcut durumla ilgili yaptığımız ***değerlendirme***dir. Bu durum sadece neden eylemde bulunmak istediğimizle, yani niyetimizle ilgili değildir; aynı zamanda başarı şansımızı değerlendirmemize ve hedefimize en iyi nasıl ulaşabileceğimize karar vermemize yardımcı olur. Öyleyse üçüncüsü amacımız için benimsediğimiz ***araçlar***dır. Sonra herhangi bir şey yapmanın hem zihinsel hem fiziksel enerji gerektirdiğini hatırlarız. Dolayısıyla bizi eyleme iten sevgi, nefret, ihtiras gibi bir duygunun olması gerekir. (Bunlar hakkında kolaylıkla yanılabiliriz.) Öyleyse ***itki*** veya istenç dördüncü unsurdur. Beşincisi bunların hepsini içinde barındırır: ***bağlam***. 'Bağlam'dan, eylemin içinde gerçekleştiği sosyal, fiziksel ve kültürel bütün çevreyi anlıyoruz.

Bu analiz tarihe nasıl uyar? Çeşitli şekillerde, çünkü geçmiş olaylar bu beş unsurun her birini bazen etkiler bazen de teşkil eder. Tarih hakkındaki fikirlerimizin bu beşini nasıl etkilediğini de görebiliriz. Dolayısıyla bu tür bir analiz tarihçinin üzerinde çalıştığı geçmiş olayları daha derinlikli anlamasına yardımcı olur.

4- Geçmişin veya Tarih(1)'in Etkisi

Şimdi bunların her birini sırayla ele alalım. Önce geçmişin etkisiyle başlayalım. Kendimizi içinde bulduğumuz her durum, önceki olayların bir sonucudur. Dolayısıyla şimdiki durumumuzu anlamak için tarih çalışmalıyız (geçmiş olayların anlatımı). 'Tarih' kelimesinin bu iki anlamda kullanılması kafa karışıklığı yaratır. Şimdi olay ile anlatım arasındaki farkı pratikte gösterelim. Örnek olarak 1989 sonbaharında orta ve doğu Avrupa'daki antikomünist devrimlere bakalım.

Durum elbette önceki olayların sonucuydu. Ama durum içinde yüz binlerce erkek, kadın ve hatta çocuğun kasıtlı eylemleri gerçekleşmiştir. Muhakkak bu olayların tarihçisi, bu durumun nasıl ortaya çıktığını anlamak zorundadır. SSCB 1953'te Doğu Berlin'de, 1956'da Budapeşte'de ve 1968'de Prag'da olduğu gibi tanklarını göndermeye istekli olsaydı, böyle bir devimin gerçekleşmemiş olabileceği sonucuna pekâlâ varabilirdi. Ama 1989'da SSCB o kadar istekli değildi. Bunun nedenleri arasında Sovyet ekonomisinin tehlike altındaki durumu, Sovyet hükümetinin iç zayıflıkları, sonuç olarak Sovyet dış politikasında meydana gelen, özellikle ABD'ye

yönelik değişim ve muhtemelen Sovyet ordusunun Afganistan'dan çekilmesinden sonra gücü hakkında ortaya çıkan kuşkular sayılabilir. Bunlar tarihçinin muhtemelen vereceği türden sebeplerdir. Marksistlerin 'nesnel durum' dedikleri şeyi tasvir ederler. Ama başkentlerin meydanlarını dolduran ve hükümeti devrilmesini talep eden kalabalıklar bu sebeplerden habersizdi.

İnsanları eyleme geçiren, binlerce kilometre ötede olanlar değil (ki muhtemelen bunlardan habersizlerdi), kendi kafalarında ve kalplerinde olan bitendi. Bu da 'öznel durum'dur. Tarihçi her ikisini de hesaba katmalıdır. Biz şimdi Kasım 1989'da Prag'a yoğunlaşalım. Beş eylem unsurumuzdan ***niyet*** ile başlayalım. Bu eylem dış bir gücün dayattığı vahşi ve beceriksiz bir tiranlığa son vermeye niyetliydi. İsyankârların durum ***değerlendirmesi*** Çek hükümetinin büyük ölçüde popülerlik kaybından kaygı duyduğu, ama komünist hükümetlerin Varşova, Budapeşte ve Berlin'de zaten düşmüş olduğu şeklindeydi. Şimdi sıra onlardaydı.

Araçlardan ilki 17 Kasım Cuma günü düzenlenen bir öğrenci gösterisiydi. Bu gösteri polis tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Ertesi gün (Cumartesi) tüm öğrencilerin katıldığı bir grev oldu. Pazar günü onlara tiyatro oyuncuları ve diğer tiyatro çalışanları katıldı ve bir tiyatro grevi ilan ederek genel grev çağrısında bulundular. Bu şekilde cesaretlenen öğrenciler daha fazla talepte bulundular; en önemlisi de Komünist Parti'nin hâkim rolüne son verilmesi çağrısıydı. Öğrencilerin ve oyuncuların inisiyatifiyle mevcut başlıca muhalefet grupları oyun yazarı Vaclav Havel'in liderliği altında bir başka tiyatroda bir araya geldiler. Günler boyunca kitlesel gösteriler ve müzakereler bunu takip etti; 20 Aralık'ta yeni bir hükümet yemin ederek görev başına geldi ve 29'unda Havel başkan oldu.

Başarılı devrimler genelde bir kafa karışıklığıyla gelişir. Örneğin 1789'da Versay'da genel meclisin açılışında kimse, daha az niyetli olanlar bile, bir Fransız cumhuriyetinin kurulacağını ve kralın başının uçurulacağını öngöremedi. Prag'da ise hem niyet hem de niyetlenilen şeyin gerçekleştirilmesinin araçları hareketin liderleri için belliydi.[2]

5- Geçmişin Farkındalığı veya Tarih(2)

Prag devriminde benimsenen niyet, değerlendirme ve araçları gördük. Dördüncü unsur olan ***itki***ye dönersek, özgürlük özleminin, daha iyi şey-

---

2 Prag devriminin ayrıntıları için Ash'in (1990) çalışmasını temel aldım.

ler umudunun yeterli motivasyonu sağladığını farz edebiliriz. Ama tarihin büyük bir rol oynadığı yer işte burasıdır. 19 Kasım tarihli öğrenci beyannamesi 'özellikle Fransız devriminin iki yüzüncü yıldönümünde Avrupalı devletlere' hitap ediyordu. Modern Avrupa devrimlerinin ilki ve en büyüğü olan bu devrim, diğer pek çoğuna ilham verdi. Ama Çeklerin tarihsel ilham için yaslanacakları tek kaynak Fransız devrimi değildi. 1918'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yenildikten sonra ilk Çekoslovak cumhuriyetinin doğuşunu ve daha yakın bir zamanda 1968'deki 'Prag Baharı'nda yaşanan ve nihayetinde Rus tanklarıyla bastırılan önceki devrimi de hatırlıyorlardı. O yıl Çek tarihçi Edo Fris şöyle yazıyordu: 'Çekler ve Slovaklar ulusal bir hafızaya sahip... Tarih bizim sosyal bilincimizde hem bir ikaz hem de bir uyarıcı olarak daima vardır.'[3] 1968'de lider olan Alexander Dubcek yirmi bir yıl sonra 1989 devriminin ortak sembolü olarak Havel'e katılmak üzere iç sürgünden geri çağrıldı. Üç gün sonra (1 Ocak 1990) Havel başkan olarak ulusa seslendi: 'Halkım, iktidar size geri dönmüştür'. 1918'de Çekoslovakya'nın ilk başkanı Thomas Masaryk'in kuruluş konuşmasındaki sözleri alıntılıyordu. Ama bu kelimeler yetmiş bir yıldan daha geriye gidiyordu; onyedinci yüzyılın büyük Çek âlimi Comenius'un meşhur bir cümlesini yankılandırıyordu.[4]

Beşinci unsur bağlamı ele almayı biraz erteleyip geçmişin yukarıda baktığımız dört eylem unsurunun her birini nasıl etkilediğini hatırlayalım. Tarih ***niyetin*** oluşmasına yardımcı oldu. Çekler, popüler olmayan hükümetlerin daha önce hem 1618 ve 1918'de Prag'da hem de başka yerlerde –özellikle de Fransa'da– devrildiklerini biliyorlardı. Ayrıca 1918-1939 yılları arasındaki özgür, müreffeh ve demokratik cumhuriyetlerini de hatırlıyorlardı. 1989'daki durum ***değerlendirmeleri*** hem bu düşünceleri hem de, belki de daha önemlisi Polonya, Macaristan ve Doğu Almanya'daki olaylar hakkındaki bilgilerini içeriyordu. Yöntemleri (***araçları***) de kendilerinin ve başkalarının tecrübelerine dayanıyordu: yürüyüşler, gösteriler, bildiriler, isyan karargâhının örgütlenmesi (bu örnekte Havel'in liderlik ettiği Yurttaş Forumu), işçilerin disiplinli grevleri, halka açık alanlarda muazzam kalabalıkların toparlanması, afiş, broşür ve gazetelerin hızla geniş bir alana yayılması. Dördüncüsü tarihe başvurmak gereken azmi

---

3 Bkz. Fejtö (1974), s.213.

4 Bkz. Ash (1990), s. 7.

uyandırarak *itki*nin büyük kısmını sağladı. Benzer şekilde İngiltere'nin onyedinci yüzyıldaki Cromwell devriminin bir yüzyıl sonra Jefferson ve Washington yönetiminde Amerikan devrimi üzerindeki etkisini ve antik Roma'nın 1790'larda Fransız devrimcileri üzerindeki etkisini göstermek zor olmazdı. Fakat tüm bu örneklerde etkinin, geçmişin nesnel olgularından değil, katılımcıların bunun hakkındaki öznel inançlarından geldiğini hatırlamalıyız: bazı durumlarda bugün gayet gayri tarihi bulacağımız inançlardan.[5] Fakat şimdi döneceğimiz beşinci unsur *bağlam* için aynı şey söylenemez.

B - Eylemin Bağlamları ve Sonuçları

1- Üç Bağlam

Eylemin dört bileşeni hakkında bu kadarı yeter: niyet, değerlendirme, araçlar ve itki. Ama eylem asla tecrit edilmiş halde değildir (uzayda serbestçe salınan bir asteroid gibi). Eylem belli bir ortam içinde meydana gelir. Öyleyse bir eylemin bağlamı, içinde gerçekleştiği bütün çevredir: sosyal, fiziksel (veya doğal) ve kültürel.

Birincisi sosyal bağlam. Yaptığımız şeylerin çoğu diğer insanları etkiler ve biz insanları çeşitli şekillerde etkileriz: motive ederek, yardım ederek, üzerek, engelleyerek. Bu da eylemlerimize anlam verir.

İkincisi fiziksel veya doğal bağlam. Karl Marx'ın yazdığı gibi 'İnsanlar... geçim araçlarını üretmeye başladıkları andan itibaren kendilerini hayvanlardan ayırırlar.'[6] Yiyecek, barınak ve giyecek için doğal çevremizi işlemek zorundayız. Bu başlangıç noktalarından teknolojimiz gezegenimize tehlikeli zararlar veren bir noktaya ulaşmıştır; Marx'ın ilham verdiği devletlerde de. Bu durum çok az insan faaliyetinin doğal bağlamı göz ardı edebileceğini acı verici şekilde bize hatırlatır. İnsan faaliyetinin büyük ve zorunlu bir kısmının her zaman yaşamın fiziksel zorunluluklarını temin etmek olduğunu kabul etmek için Marksist felsefenin tamamına bağlı olmaya gerek yok. Bu temel şeylerden yola çıkıp gittikçe daha lüks şeyler üretmeye devam ettik. Şu an kabul ettiğimiz gibi sömürebileceğimiz kaynakların sınırları

---

5 Tekerrür fikri Trompf (1979) tarafından kapsamlı olarak incelenmektedir. Fakat bana göre tarihsel faillerin geçmişi bilinçli olarak *taklit etmesiyle* tarihçinin, bir dönemin bir diğerinde *tekerrürünü* gözlemlemesi arasındaki ayrımı yeterince vurgulamıyor.

6 Bkz. Marx (1977), s. 160.

var. Burada, sosyal bağlamda olduğu gibi doğal dünya üzerinde eylemde bulunmak destek ve yardım getirebilir (iyi bir çiftçi doğayla işbirliği içinde çalışır) veya muhalefetle karşılaşabilir (sel, yangın, kıtlık, fırtına, deprem) ya da kaynakların tükenmesine yol açabilir. Tarihin, iktisadi tarihin büyük kısmı doğal bağlamında insan eylemleriyle ilgilidir: çiftçilik, madencilik, ormancılık, balıkçılık, seyrüsefer, imalat vb. Ama elbette doğal çevreden etkilenen sadece iktisadi dediğimiz faaliyetler değildir. Bir piknik veya köy şenliğinin yağmur yüzünden bittiği her seferde bunu hatırlarız. Daha ciddisi savaş ile doğa arasında yakın bir ilişki vardır, ister 1914-18 savaşında Flandra'nın leş gibi, ölümcül bataklığını ister 1991 Körfez Savaşı'nın çöl kumlarını ve yanan petrol kuyularını düşünelim. Gerçekten de doğal bağlamlarını göz ardı edebilecek çok az insan faaliyeti vardır.

Üçüncüsü kültürel bağlam. 'Kültür'den 'dil, teknoloji, dini ve felsefi tavır ve inançlar ile belli bir toplumda yaşayan çeşitli bireylerin sosyal mirasında bulunan her tür diğer nesne, beceri, alışkanlık, âdet, açıklayıcı sistem ve benzerini' anlıyorum.[7] Bunların çoğu fiziksel nesnelerden ziyade fikirlerden oluşur, bu yüzden alışkanlık ve âdet şeklini aldıklarından, nadiren farklarına varmamız pek şaşırtıcı değildir. Her kültürün başlıca kısmı olan semboller konusunda bu özellikle doğrudur.

Semboller geleneksel işaretlerdir. Doğal işaretler kara bulutlar (yağmur işareti), ayak izi (bir hayvanın işareti) ve benzeri işaretlerdir. Ama geleneksel işaretler (bunların doğayla bağı olabilir veya olmayabilir) toplumlara hastır. Ama sembollerin en önemlisi kelimelerdir, çünkü dil en eski ama en büyük insan yaratımlarından biridir. Trafik ışıkları gibi bir dil, İngilizce, İspanyolca ve Arapçanın da gösterdiği gibi zorunlu olarak bir toplumla sınırlı değildir. Dilin pek çok işlevi arasında iletişimi kolaylaştırmak, geçmişi hatırlamak ve muhafaza etmek, bilgi iletmek, duygu uyandırmak, hayal gücünü uyarmak, eyleme tahrik etmek, ayin veya tören icra etmek, yaşama bir şekil ve ölçü vermek yer alır.

Ama tarihçi için esas önemde olsa da, dil birçok tuzak barındırır. Bir döneme veya yere has çok sayıda âdet, inanç ve varsayımı içinde barındırır ama gizler. Bir başka zaman veya mekânda tarihçi İngilizce, İspanyolca veya Arapça bildiği için bir metni anladığını sanabilir. Ama bu metni çevreleyen kültürü yazarın bildiği şekilde bilemeyecektir. En eski İncili (Markos

7 Bkz. Mandelbaum (1977), s. 12.

İncili) okumak için, İsa'ya atfedilen sözler ile Markos'un yazdığı sözlerin farklı dillerden, farklı nesillerden ve çok muhtemel ki farklı ülkelerden kaynağını aldığının farkında olunması gerekir. Üstelik İsa tamamen Yahudi bir çevrede bu sözleri ederken, Markos zaten Hıristiyan olmuş bir bağlamda yazıyordu. Ama İncili okuyan hemen herkes sadece bu ikinci bağlamın varsayımlarını kabul eder.

2- Bağlamlar: Anlamlar

Dolayısıyla eylemin üç bağlamı tarihçinin hesaba katmak zorunda olduğu sosyal, fiziksel ve kültürel bağlamlardır.

'Anlam' kelimesi çeşitli şekillerde kullanılabilir. Burada biz bu şekillerden üçünü ayırt edelim. Bunlar niyet, sosyal önem ve tarihsel önemdir. Bunu *Mart'ın Ortasında* yazdığım için, Jül Sezar'ın ölümünden örnekleri kullanalım. Komploculuların ***niyeti*** Sezar'ın ihtirası nedeniyle tehdit altında olduğunu düşündükleri Cumhuriyeti korumaktı. Cinayetin ***sosyal önemi*** o zaman nasıl görüldüğüydü. Siyasi suikast Roma dünyasından alışılmadık bir şey değildi ve eğitimli Romalılar Yunan edebiyatında tiran öldürmenin övüldüğünü biliyordu. Sezar sıradan insanların gözünde bir kahramandı, ama Suetonious der ki Sezar onların gözünde de değerini kaybetmeye başlamıştı. Bu şaşırtıcı değildi, dolayısıyla savunulamaz da değildi. ***Tarihsel önemi*** ise oldukça farklıdır. Sezar'ın ölümü Cumhuriyeti kurtarmadı. Aksine uzun bir imparatorlar serisiyle sonuçlandı.

3- Bağlamlar: Önem Eksenleri

Hiçbir tarihçi bu ilk iki kullanımı göz ardı edemez, ama üçüncüsüyle ilgili söylenecek daha fazla şey vardır. Tarihsel önemin izi iki eksen boyunca sürülebilir: 'yatay' (yani çağdaş) ve 'dikey' (yani önceleyen ve öncelenen). Aynı ay bize bir örnek daha versin, Hitler'in 1936'da Rhineland'ı işgal etmesi. Yatay eksende tarihçi Almanya içerisindeki koşulları, Fransız hükümetinin zayıflığını, Britanya'nın genişleyen Japonya'yla meşgul olmasını, pasifist görüşlerin yaygınlığını, ABD'nin izolasyonizmini, İtalya'nın Etiyopya'ya saldırısı nedeniyle Milletler Cemiyeti'nin içine düştüğü utancı ve SSCB'nin son zamanlarda güç siyaseti içine girmiş olmasını dikkate almalıdır. 1933'te Nazilerin iktidara gelmesi, Versay Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı, Almanya'nın ondokuzuncu yüzyılda siyasi birliğini sağlamasına kadar tarihi Rhine'ın Roma zamanlarından beri ihtilaflı bir bölge oluşunu kapsayacak şekilde genişleterek dikey bağlamın izi sürülebilir. Aynı

eksende ileriye gidersek 'Münih', İkinci Dünya Savaşı ve sonra Üçüncü Reich'ın yenilmesini takip eden uzun 'Soğuk Savaş' ile karşılaşırız. Tarihsel önem bu iki eksenin kesişme noktasında bulunur.

4- Bağlamlar: Farklı Anlamlar

Fakat farklı ulusal tarihlerde aynı olay farklı anlam ve önemler kazanabilir. Nelson'ın 1805'te Trafalgar'daki zaferi Britanya'nın bir asırlık denizgücü üstünlüğünü başlatmıştır. Nelson ve Trafalgar isimleri İngiltere'de bugün de iyi bilinir. İspanya'nın bunun sonucunda ortaya çıkan denizgücü zaafı, muazzam Amerikan imparatorluğunu neredeyse hemen kaybetmesine katkıda bulunmuş olmalı, ama bu savaş İspanyol tarihlerinde ve hatırasında kendisine çok az yer edinmiştir (ne de Fransız tarihinde, ama Fransa'da deniz gücü asla çok önemli olmamıştır). Bu farklar sadece milli gururdan mı kaynaklanıyor, yoksa neden-sonuç ilişkisine dair hakiki yargı örtüşmezliklerini mi yansıtıyor? Ve 'önem' tarihçinin bahşettiği bir vasıf mı yoksa olayların kendisine mi içkin?

5- Sonuçlar: Başarısızlıklar

Analizimizde bulunmasa da bir eylemin sonuçları hem pratik hem tarihsel önem taşır. Çoğu zaman bunlar niyetle örtüşmezler ve eylem başarısızlığa uğrar. Neden? Genel olarak sebepler daha sonra tartışılacak (bölüm 8'de). Burada başarısızlık hakkında birkaç yorum yerinde olacaktır.

Beklenmeyenin gelişi önce bir hayal kırıklığı gibi görülse de bir başka başarı için fırsata dönüşebilir. Cromwell veya Napolyon gibi adamların büyüklüğü kısmen bunu becerebilmelerinden kaynaklanır. Cromwell'in bizzat söylediği gibi kimse nereye gittiğini bilen adam kadar yükselemez.

Fakat hakiki başarısızlık muhtemelen mevcut durumun veya yakın geleceğin, yani eylem bağlamlarının hatalı değerlendirilmesinden kaynaklanır. Bunlar sonuçta doğaya ve insanlığa gelip dayanır. Doğa bilimleriyle güçlerimiz büyük ölçüde artmıştır. İnsani bağlamı değerlendirme kapasitemiz ise daha az çarpıcıdır, ama sosyal bilimler bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Tarihçi geçmişi anlamayı amaçlar, ama geleceği bilme iddialarını yadsır. Fakat tarih okurları insan meseleleri hakkında daha derin bir kavrayış ve daha sağlıklı bir yargı edindiklerini hissetmekten kendilerini alamazlar. Peki, gerçekten öyle mi? Tarih yazımı daha derin bir kavrayış ve daha bütün bir anlayışa sahip olduğunu göstermiş midir?

6- Başarısızlıktan Kaçınmak: Fiziksel

Ailesini doyurmak için toprağı süren ve eken bir köylüyü düşünün. Bereketli bir hasat sonucunda sevinebilir. Çoğu zaman da mahsulünü fırtınalar, zararlılar, yabani hayvanlar veya silahlı adamlar yüzünden kaybederek hayal kırıklığına uğrar. Daha fazla vakti ve kaynağı olan başkalarıysa sorunlarla başa çıkabilir. Güçlü hükümetler silahlı adamlarla başa çıkar, ormancılar yabani hayvanları avlar, biyolog ve kimyagerler zararlılarla mücadele eder ve meteorologlar fırtına uyarısı yapar. Artık köylü mahsulünden daha emindir, ama bazı şeyler (hava, uluslararası piyasalar) hala kontrol dışında görünür.

Yirminci yüzyılda pek çok tarihçi insan çabasının başarısızlığı ve başarısızlığında bu tür gayrı şahsi faktörlerin önemini anlayarak onlara daha fazla dikkat etmiştir. Belki de bunların en başında *Annales* ekolü gelir, ama birçok başka tarihçi de tarım, sanayi, bilim ve teknoloji tarihlerini çalışmıştır. Yine de tarih gayrı şahsi faktörlerle sınırlanamaz. En büyük sorunlar insani ve doğal faktörlerin etkileşiminden doğar. İyi bir tarihçi her ikisini de dikkate almalıdır.

7- Başarısızlıktan Kaçınmak: İnsani

Diğer yandan geleneksel tarih insan üzerinde çok vakit harcamıştır ve çok az sayıda insan üzerinde yapmıştır bunu. Çoğu zaman bu tür tarihler birbiriyle ilişkili biyografiler gibidir. Joinville'in *Chronicle of the Crusade*'ini rastgele açtığımda şunu buldum:

> Kralın Teslis'ten önceki Cuma günü karaya çıkması ve eğer karşısında durmayı reddetmezlerse Sarazenler'le savaşması gerektiği kesinleşmişti. Büyük gemiler kıyıya yanaşamadığı için şövalyelerimiz ve biz karaya çıkalım diye kral, Beaumontlu Lordum John'a, Brienneli Lordum Everand ve benim için bir kadırga tahsis etmesini emretti.
> Tanrı öyle istediği için gemime döndüğüm zaman, Montbéliardlı Lordum ve benim öz kuzenimiz Beyrutlu Leydimin bana verdiği ye atlarımdan sekizini taşıyan küçük bir gemi buldum.[8]

Yedi asır sonra bazı tarihçiler hala böyle yazmaktadır (birinci şahıs yerine sadece üçüncü şahıs bakış açısından). Bir pembe dizi gibi bu tür tarih, şahsi bir söz alışverişi dizisinin ötesine geçmez. Bugün eğer çoğu tarih-

---

8 Joinville (1908), s. 173. Sahne İ.S. 1249'da Kıbrıs'tır.

çi anlatılarını daha zengin ve daha derin bir bağlama yerleştiriyorsa, bu kısmen doğa bilimlerine, ama daha ziyade sosyal bilimlere olan borcu ile alakalıdır. Tüm bu farklı hatların nasıl yaşamın dokusunu ördüğünü göstermek tarihçinin görevidir.

8- Kültürel Bağlamlar

Tarihçinin en büyük güçlükle karşı karşıya kaldığı alan belki de budur. Çünkü kültürü oluşturan inançlar, tavırlar, değerler ve benzeri (yukarıda paragraf 1'de anılmıştır) çoğu zaman bilinç seviyesinin altında bulunur. Bunları verili olarak kabul ederiz. Bugün tarihin çoğu kısmı belgesel delile dayanmaktadır, yani insanların kaydedilmesi zorunlu gördükleri şeylere. Bu bir kraliyet fermanı, mecliste çıkan bir yasa, bir mektup veya bir günlük olabilir. Bunlarda toplumun geri kalanıyla paylaşılan inançlar, ahlaki ve sosyal kodlar nadiren açıkça ifade edilir. Bu tür şeyler sadece tartışma konusu olduklarında ve dolayısıyla (artık) sorgulanmayan varsayım olmaktan çıktıklarında mevzubahis olurlar. Dolayısıyla onyedinci yüzyılda bir mebus, kralın gücünü protesto ettiğinde *paylaşmadığı* varsayımların neler olduğunu açıkça belirtir. Kimse onun sözlerinden (örneğin) beyaz büyüye veya cennet bahçesinde Adem ile Havva'nın tarihsel olgular olduğuna inanıp inanmadığını söyleyemez.

Bugün bile tüm varsayımlarımızı alenen söyle(ye)meyiz. Marx, Frazer ve Freud'dan önceki günlerde insanlar böyle şeylerin daha da az farkındaydı. Bu yüzden tarihçinin tam da ilgilendiği şey olan insanların iç dünyasını yeniden inşa etmesi zordur. Kendisinin de kendi varsayımları ve önkabullerinin farkında olmaması ve niyeti olmadan konu ettiği kişilere bunları atfetmesi sorunları daha da karmaşıklaştırır.

Ama en iyi tarihçiler bu tehlikeyi göz ardı etmemiştir. Aşağı yukarı üç asır önce bir İngiliz âlimi Robert Brady *Introduction to the Old English History* (1694) adlı kitabında kullanılan antik metinler için şöyle yazıyordu: 'Bunları kullanmadan önce tekrar tekrar gerçek anlamları konusunda yanılıp yanılmadığımı ve benzer şekilde tüm koşulları değerlendirip değerlendirmediğimi düşündüm'.[9]

Onsekizinci yüzyıl Napolili hukukçu Giambattista Vico dilimizin toplumumuz içinde geliştiğini göstererek büyük bir ilerleme kaydetmiştir; bu nedenle 'dil, mitler, antikiteden kalma eserler sosyal veya ekonomik ya da

9 Bkz. Douglas (1943), s. 158.

manevi sorunların ve gerçeklerin atalarımızın zihninde çeşitli şekillerde nasıl göründüğünü doğrudan yansıtmaktadır.'[10] Bütün yazılar konusunda ama bilhassa tarihsel belgeler konusunda 'Bunlar doğru mu?' sorusunu değil, 'Bunlar ne anlama geliyor?' sorusunu sormalıyız. Mesele bizim için ne anlama geldiklerini değil, içinde yazıldıkları kültürel bağlamda ne anlama geldiklerini kavramaktır. Maitland (bir başka hukukçu) erken Ortaçağ İngiltere'sinin koşullarını hukuk metinlerinden çıkarmaktaki ustalığıyla tarihçiler arasındaki önemli yerini göstermiştir. Dil ile anlam arasındaki muhtemel boşluğun çok iyi farkındaydı: 'Sekizinci yüzyılda krallarımız Latince yazılmış ve Roma hukukunun teknik terimleriyle dolu belgelere giriştiklerinde, hemenbu fikirleri kavradıklarını farz etmemeliyiz.'[11] Yazılarının hemen her yerinde (belki de bilmeden) Vico'nun kurallarını takip ettiğini görebilirsiniz.

9- Zihniyetler

Kültürel bağlamın belli bir boyutu 1960'lardan itibaren (çoğunlukla Fransız) tarihçilerinden bol miktarda ilgi görmüştür. Ama (bir tarihçi ekolüne adını veren *Annales* dergisinin kurucularından biri) Lucien Febvre yaklaşık çeyrek yüzyıl önce 'l'histoire des mentalités collectives' [kolektif zihniyetler tarihi] konusunda çalışma çağrısı yapan kişiydi. 'Kolektif zihniyet' ile kastettiği bir toplumun bütün üyelerinin ya da çoğunun zihinsel yapısıydı. Herkes bu zihniyete sahip olduğu için insanlar normalde bunun farkında değildir; kolektif zihniyet sadece herkesin akıl yürütme biçimi ve herkesin sahip olduğu inançlardır. Eğer bir çiftçi öküzlerini iyi satmak isterse onları şişmanlatır ve en yüksek fiyatları elde etmeyi umabileceği pazara götürür. Bu, ortakduyudur. Ama I. Elizabeth'in günlerinde Caernarvonshire'de Clynnog çiftçileri için yüksek fiyatları garantiye almak için öküzlerini St. Beuno'ya adamak üzere kiliseye sürmeleri ortakduyuydu. Çiftçilerin amacı modern çiftçilerinkiyle aynıydı (yüksek fiyat); sadece farklı yöntemler kullanıyorlardı.[12] Bugün biz düşersek, hastalık, mülkiyet kaybı veya yangın tecrübe edersek, bunu kötü şansa bağlar ve hastaneye, doktora, polise, sigorta şirketine yardım için gideriz. Dört asır önce hangi habis güç veya kişinin bize bahtsızlık getirdiğini ve kötü etkiden nasıl kur-

10 Berlin (1980), s. 56. Ayrıca bkz. Collingwood (1961), s. 63-71.

11 Bkz. Maitland (1960a), s. 270.

12 Bkz. Thomas (1978), s. 81.

tulabileceğimizi söylemesi için 'bilge adam' veya beyaz cadıya başvuruyor olurduk. Bu irrasyonel inançlara gülüyor muyuz? Bugün kaç gazete düzenli sütunlarda astroloji tahminleri basmayı kârlı buluyor?

Kolektif zihniyete yönelik bu ilgi zaten evlilik ve boşanma, çocukluk ve ölüm karşısındaki tavırlar, büyü ve cadılık, karnaval ve eğlencenin tarihi üzerine Lawrence Stone, Philippe Ariès, Michel Vovelle, Georges Duby, Natalie Zemon Davis, Keith Thomas, Emmanuel Le Roy Ladurie, Peter Burke ve diğer pek çok tarihçi tarafından bir grup iyi kitap yazılmasına yol açmıştır.

Dolayısıyla kolektif zihniyetlerin tarihi, kültür tarihinin bir parçasıdır. Ama entelektüel tarihin veya düşünce tarihinin ya da sanat tarihinin aksine (bunların tamamı kültür tarihinin parçalarını oluşturur), kolektif zihniyetler tarihi bir kitap yazmak veya bir heykel yontmak gibi kasıtlı eylemlerin çalışılması değildir. Kültürel bağlamın büyük ölçüde varsayılan, sorgulanmayan, eleştirilmeyen kısımlarıyla ilgilidir. Bunları ortaya çıkarmak, bir kitabı veya bir heykeli şekillendiren bilinçli fikirleri incelemekten çok daha zordur. Ama bunlar her eylemin bağlamının kaçınılmaz bir parçasını oluştururlar ve bu bakımdan tarihleri daha çok coğrafya tarihi veya geçmişte bir toplumun teknolojisinin tarihi gibidir. Çünkü bu tarihler gibi onlar da önerilen her eylem şeklini hem mümkün kılmaya hem de sınırlamaya yardımcı olurlar. Geçmişte birinin (bize) bugün bariz gelen bir şeyi yapmakta başarısız olduğunu gördüğümüz zaman, o kişinin sosyal ve kültürel bağlamının bizim yapacak olduğumuz şeyi yasaklıyor olması değildir mesele; bazen o eylem onun için kelimenin tam anlamıyla tasavvur bile edilemez olabilir. Biz tarihçilerin, onların hem bilinç hem de bilinçaltı düzeyinde nasıl düşündüklerini bir ölçüde kavramadan, insanların tarihinde ne olup bittiğine dair yeterli bir kavrayışa ulaşmayı umut bile edemeyeceğimiz epeyce aşikâr. Ve eğer mümkünse onların aklına bile gelmeyen şeylere nüfuz etmeyi istemeliyiz.[13]

10- Sonuçları Açıklamak

Öyleyse özetle doğal, sosyal veya kültürel olsun, bağlama dair daha derin bir anlayışın sadece tarihsel birey için değil aynı zamanda tarihçi için de gerekli olduğunu görüyoruz. Birey için söz konusu eyleminin sonuçlarını öngörmesine imkân verir, tarihçinin de gerçek sonuçları açıklamasına. Ta-

---

13 Örneğin bkz. Febvre (1962). Burada Febvre onaltıncı yüzyılda ateizmin imkânsızlığını göstermeye çalışır.

rihçi, sonuçların ne olduğunu bilmesi açısından fail karşısında avantajlı görünmektedir; fail (bilinçaltında da olsa) bağlamı tarihçiden daha iyi bilmesi açısından tarihçi karşısında avantajlı görünmektedir.

Kaydedilmesi gereken iki nokta daha var. Birincisi bir eylemin 'muhtemel sonuçları'ndan bahsetmemizdir. Doğa ve insan bilimlerinde kaydedilen ilerleme ne kadar büyük olursa olsun, gelecekten asla tamamen emin olamayız. En iyi ihtimalle sadece olasılıklarla ilgilenebiliriz. İkinci noktaysa, tarihçi sonuçların *ne* olduğunu bilir, ama yine de *neden* olduğunu anlayamayabilir. Örneğin Arşidük Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da öldürülmesinin sonuçlarını bilir. Ama bu tek olayın neden dört yıl süren dehşet verici ve gayri medeni bir katliama yol açtığı hiçbir şekilde tamamen net değildir.

11- İki Cevap Yolu

Bu sorunları düşünürken tarihçiler iki tavırdan birine yönelirler. Kimileri insan meselelerinin öngörülemezliğini vurgular ve salt şansın oyunlarına işaret eder. Arşidükün sürücüsü yolunu kaçırıp bir yan yoldan geri dönmeyi gerekli bulmasaydı (zaten teşebbüsünden vazgeçmiş olan) suikastçi beklenmedik bir ikinci fırsat bulamayacaktı: bu ikinci fırsat tüm Avrupa için ölümcül sonuçlar doğurdu. A. J. P. Taylor şansın ulusal meselelerde oynadığı rolde ısrar eden pek çok tarihçiden biriydi. Diğerleri insan meselelerinin derin, altta yatan akıntılarını vurgulamaya çalıştı. Marksist tarihçiler en iyi örnektir, ama pek çok başkası da benzer tavırlar aldı. Milliyetçi tarihçiler kendi halklarının büyüklüğe doğru sürekli ilerleyişini yazarlar. Din tarihçileri Tanrı veya Allah ya da Yehova'nın bükülmez iradesini bir din veya mezhebin ilerleyişinin arkasında görür. Pozitivistler bilimin ilerleyişine bolca anlam yükler. Bir iktisat, antropoloji, sosyoloji teorisinden etkilenen günümüz araştırmacıları, tarihte gizli örüntüler ve kuvvetler bulma eğilimindedir. Karşılaştırmacı tarihçiler bunları arar; birçok tarihçi, özellikle de Fransızlar bunları bulduğunu sanır... Teoriden esinlenen tüm bu yazarların ortak özelliği şansın rolünü küçümsemeleridir. Olayların belirlenmiş bir yön takip ettiğine inanma eğilimindedirler: teorilerini uygulayarak tespit edebilecekleri bir yön. Dolayısıyla şans olayını önemsemezler ve aksi yönde gerçekleşse bile uzun vadeli sonuçların yine de aynı olacağını savunurlar. Tarihe daha fazla bilim getirdikçe gizem ve heyecan azalır. Hangi görüş haklı?

12- Murphy'nin Yasası

Sonuçların bir boyutu dikkatten kaçmamalı. Bu da arzu edilen bir sonucu ortaya çıkarmak için benimsenen tedbirlerin bazen bu sonucun aksine neden olan araçlar olduğu gerçeğidir. Yaygın bir örnek zorluk içindeki küçük bir bankadır. Muhtemel bir çöküşten korkarak insanlar tasarruflarını çekmeye başlar. Sonuçta yetersiz fon kalması bankanın çökmesine neden olur. Biraz daha güven bankanın çalışmaya devam etmesini sağlardı ve herkesin parası güvende olurdu. Tarih bu anomalinin birçok örneğini sunar: Jül Sezar'ın öldürülmesi gibi. Sorunların başlıca sebebinin çözümler olduğu yorumu yapılmıştır.

Conrad Russell, I. Charles'ın 1641'de para sıkıntısının İrlandalılara verdiği sözü tutmamasına nasıl neden olduğunu gösterir: 'İronik bir şekilde İrlanda'yı isyana sürükleyen son damlaya katkıda bulunan şey Pym'in İngiltere'de düzenli Tonaj ve Ağırlık hibesini engellemekteki başarısı olmuş gibi görünüyor. Murphy Yasası olarak bilinen niyetlenilmemiş sonuçlar yasasına daha dramatik bir örnek olamazdı.'[14]

13- Tarihi anlıyor muyuz?

Viyanalı şair Grillparzer tarihçinin geçmişin gerçeklerini kavrama kabiliyetinden kuşkuluydu:

> Tarih insan ruhunun kendisine müphem gelen olguları anlama, arasındaki bağlantıları ancak Tanrının bildiği şeyleri birbirine bağlama, anlaşılmaz olanın yerine anlaşılır olanı koyma, kendi nedensellik fikirlerini belki de sadece içeriden açıklanabilecek dünyaya yerleştirme şeklinden başka bir şey değildir ve aslında binlerce küçük nedenin olabileceği bir yerde şansın varlığını farz eder.[15]

C- Tarihin Faydaları ve Kötüye Kullanımı

i- Tarihin Faydaları

1- Senin ve benim faydamız nedir?

Bazen sorulur, tarihin faydası ne? Senin faydan (veya sevdiğin birinin faydası) ne diye sorulsa nasıl hissedersiniz? Hakaret edilmiş gibi hisset-

14 Bkz. C. Russell (1990), s. 129.

15 Aktaran Nietzsche(1957), s.38.

mez misiniz? Elbette herkesin içkin değeri, kendinde ve kendi için değeri var mıdır? Eğer Kant'ın ısrar ettiği gibi insanlar kendi başına amaç muamelesi görmelilerse, bu yaşayanlara olduğu kadar ölülere de uygulanmaz mı?[16] Thompson'ın yoksulları 'gelecek nesillerin yukarıdan bakmasından' kurtarma arzusunu hatırlıyoruz.[17] Tarihçi yukarıdan bakmamalıdır. Nietzsche haklı olarak 'adaletin zamanın popüler görüşünde yattığı şeklindeki naif inançla tarih yazanları' sertçe eleştirir. Onlar sadece 'geçmişi şimdinin saçmalığına' uyarlıyorlar.[18] Peki ya tarihin faydası hakkındaki soru?

2- Tarihçinin Ne Faydası Var?

Cevap, bu soru tarih(1)'e sorulmamalıdır, çünkü bu tarih bizimki gibi değer ve itibar sahibi insanlardan oluşur. Ancak tarih çalışmasına, tarih(2)'ye sorulabilir. Yukarıda hedeflediğimiz sonuçlara ulaşmak için giriştiğimiz eylemleri analiz ettim, şimdi tarih(2)'nin bu eylemin dört unsurunun her biri için ne olduğuna bakalım (yukarıda s. 18-20'de Çek devrimini tartışırken kısa bir örnek verilmiştir).

3- Eylem için Tarihin Faydaları

(a) Amaç

Eylemler ileriye dönük olduğu için tarihin amaç tedarik ettiği pek görülmez. Bunu ancak birisi geçmişte olmuş bir şeyi yeniden üretmek istediğinde yapar. Bu iki şekilde meydana gelir; ya kişi dün ne yaptıysa onu yaparak bir geleneği devam ettirmeye niyetlidir ya da geçmişten bir şeyi yeniden yaratmaya niyetlidir. Elbette birçok geleneksel davranış üşengeçlikten kaynaklanır; kişi aynı şeyi yapmaya devam eder çünkü başka bir şey yapmakla uğraşamaz. Ama bu çok önemli değil, çünkü tarih burada amacı vermez.

4- Geçmişi Korumayı Amaçlamak

Bazı insanların geçmişteki yaşam biçimlerini korumak için güçlü bir arzusu vardır. Pennsylvania'daki Amishler bir örnektir. Koyu, düz eski moda kıyafetleri ve atlı arabaları çok bariz bir şekilde başka bir çağa aittir. Fakat

---

16 Kant (1956), s. 136 (Kitap II, böl.2, kesim v): ayrıca 'kişiliğimizdeki insanlığın kendisi bizim için kutsal olmalıdır.'

17 Bkz. yukarıda s. 17.

18 Nietzsche (1957), s. 37.

çağdaş ABD'dekinden çok farklı olan yaşam biçimleri geçmişe adanmışlıktan değil, dinlerine adanmalarından kaynaklanır. Eğer telefon, televizyon ve otomobili reddediyorlarsa, bunlar *içsel olarak* kötü olduğundan değil; ama bunlar grup üyelerini yoldan çıkarabilecek olmaları nedeniyle *araçsal olarak* kötü olabilir. Dolayısıyla eylemlerinin amacı geçmişi muhafaza etmek değil, ebedi bir dini muhafaza etmektir.

5- Geçmişi Yeniden Üretmeyi Amaçlamak

Eğer niyetin geleneğe bu kadar bağlı olması yaygın değilse, diğer niyet türünün, yani geçmişteki bir durumu yeniden üretmenin örnekleri daha da nadirdir. Genelde tarih uygun başlık altında değerlendirmemiz gereken ilhamı sağlamıştır. Burada aradığımız şey tarihin amaç veya niyeti sağladığı örneklerdir. Belki buna en yaklaştığımız örnek geleneğin koruyucuları İ.Ö. 44'te Jül Sezar'ı öldürdüklerinde paradoksal bir şekilde sonu gelen Roma Cumhuriyetidir. Cumhuriyeti korumaya yönelik bu teşebbüs gerçekte onu yok etti. Roma ondokuz asır imparatorların ve papaların hükmü altında kalsa da Cumhuriyet asla unutulmadı.

Hatırası onikinci ve onüçüncü yüzyılın İtalyan şehir devletlerine ilham verdi, 1347'de kısa ömürlü Roma Cola di Rienzo devrimine ilham verdi, onbeşinci ve erken onaltıncı yüzyıl Floransa'sının siyaset yazarlarına ve tarihçilerine (Salutati, Bruni, Makyavelli, Guicciardini) esin kaynağı oldu ve Garibaldi ile Mazzini'nin 1848-9 Roma Cumhuriyetinde adı geri geldi. Ama belki hiçbir yerde Fransız devriminde olduğundan daha coşkuyla kucaklanmadı. David'in resimlerinde, Napolyon tarafından Birinci Konsül unvanının kullanımında ve geç 1790'larda tabi cumhuriyetlere verilen klasik isimlerde görülür: Batavian, Helvetic, Cisalpine, Ligurian, Roman ve Parthenopean. Ama tüm bunlar amaçtan ziyade ilham olarak geçmiş örnekleri değil mi? Bunların hiçbirinde geçmişteki bir durumu yeniden oluşturma, aslında geri getirmeye yönelik açık bir niyet olduğunu söyleyemeyiz. Gerçekten bir Rönesans tarihçisi özel olarak bu tür bir girişime karşı uyarıda bulunuyordu. 'Ne kadar yanılmıştır', diye yazmış Guicciardini 'her adımlarında Romalılara atıf yapanlar. Onların koşullarının tamamen aynısına sahip bir şehirleri olması gerekir ve onların örneğine göre hareket etmeleri gerekirdi.'[19] Bence şu sonuca varmalıyız: tarih hiç değilse de nadiren açık bir eylem amacı veya niyeti sağlamıştır.

---

19 Bkz. P. Burke (1974), s. 225.

6- Tarihin Eylem İçin Faydaları

(b) Değerlendirme

Eyleme geçmeden önce genelde mevcut durumu inceler ve belki başarı şansımızı hesaplarız. Bu durum değerlendirmesi iyi düşünülmüş her eylem içi gerekli bir ön aşamadır. Sormak zorundayız: Neredeyiz? Buraya nasıl geldik? Nereye gidiyoruz? Oraya gitme şansımızı etkileyen faktörler neler?

Bu soruları cevaplamak için geçmişimizi bir ölçüde anlamamız gerektiği açıktır. Ama sadece bu değil, aynı zamanda durumun – siyasi, ekonomik, sosyal vb. – genel gidişatını da bir derecede kavramamız gerekir ki yakın gelecekte muhtemel olaylara dair bir fikir oluşturabilelim. Son olarak ilgilenmemiz gereken insanların, grupların, orduların, milletlerin vb. benzer tarihsel durumlarını hesaba katmalıyız. Örneğin Britanya'nın Avrupa meselelerinde ne rol oynaması gerektiğini sorarsak, sadece Britanya'nın değil, diğer Avrupa ülkelerinin tarihlerine de bakmamız icap eder. Farz edelim ki ABD'nin dünyadaki rolüne bakıyoruz. Ülkenin yirminci yüzyıldaki savaşlarda yaşadığı tecrübeleri, çatışma halindeki izolasyonizm, adalet ve özgürlüğe destek ve Amerikan ticari çıkarlarını koruma geleneklerini düşünmek zorundayız. Ayrıca Amerikan ekonomisini de dikkate almalıyız; geçmiş gelişimini, şimdiki şeklini ve iş adamlarıyla ekonomistlerin ortak varsayımlarını.

Bu konuda lafı uzatmaya gerek yok. Kamu meseleleri hakkında düşünen veya yazan hemen hemen herkes bu işin bir miktar tarihsel anlayış gerektirdiğinin pekâlâ farkındadır. Fakat üç nokta hatırlanmalıdır. Birincisi daha geniş bir bakış açısı: örneğin ABD ekonomisinin bir incelemesi, Ortadoğu, Çin ve Japonya tarihlerinin bir ölçüde kavranmasını gerektirir. İkincisi tarihçiler çağdaş tarihi çalışmalıdır; pek çok kişi bunu reddeder. Kabul edelim ki yaklaşık on yıl süre geçmiş olmasının getirdiği fayda olmadan dünya olayları hakkında dengeli bir görüş edinmek güçtür, ama tarihçinin pek çok farklı delil türünü (siyasi, ekonomik, kültürel, dilsel vb.) bir araya getirebilme kabiliyetinin yanısıra şimdide geçmişi, geçmişte de şimdiyi görme kapasitesi burada eşsiz bir değere sahiptir. Eğer bu işten kaçınırsa, bu demek değildir ki iş yapılmayacak: daha az donanımlı başkaları bu işi yapacak demektir. Üçüncüsü Nietzsche'nin bir uyarısıdır. 'Sadece önceki nesillerin bir sonucu olduğumuz için, aynı zamanda onların hatalarının, tutkularının ve suçlarının da sonucuyuzdur; bu zinciri kırmak imkânsızdır. Hatalara

lanet etsek ve onlardan kaçtığımızı sansak bile, onlardan kaynaklandığımız gerçeğinden kaçamayız.'[20]

7- Eylem İçin Tarihin Faydaları

(c) Araçlar

Amacımıza ulaşmak için en iyi araçları aradığımızda tarihe danışmamız gerektiği de kesin değildir. İngiliz Örfi Hukuku'nun (Common Law) tamamı emsal kullanımına dayanıyordu ve hala önemli bir rol oynamaktadır. Emsal, her bürokrasinin temel (bazen çok önemli) bir özelliğidir. Fakat yukarıda geleneği tartışırken kaydettiğimiz gibi, eylemin sadece tekrarlanması pek de tarihin bir kullanımı olarak görülemez. Daha iyi bir örnek 1642 yılında İngiliz İç Savaşı patlak vermeden önce Parlamento liderleri Kraliyetin otoritesini kralın şahsından ayırarak kral I. Charles için nasıl kısıtlamalar getirileceğini tartışırken meydana gelmiştir. Ortaçağda aynen bunu yapmış meslektaşlarına baktılar: II. Richard döneminde 1388'de mümeyyiz Lordlar, aynı yüzyılda II. Edward idaresinde amir Lordlar ve 1258'de III. Henry döneminde Simon de Montfort bunu yapmıştı.[21]

Bunun anayasa teorisinde bir gelişme değil, belli bir amaç için hakiki bir araç arayışı olduğu Conrad Russell'ın yorumundan bellidir: 'onlar, ortaçağdaki selefleri gibi, baş edemedikleri bir kralın kanatlarını kırpmak gibi acil bir amaca hizmet etmesi için elde hazır bulunan malzemeden oluşturulmuş amaca mahsus fikirlerdi.'[22] Modern bir örnek verecek olursak, Ağustos 1990'da Irak Kuveyt'i işgal ettiğinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi uluslararası toplumun Irak'ı geri çekilmeye zorlamak için ekonomik yaptırımlar uygulamasına karar verdi. Bu, 1930'larda İtalya'ya, 1960'lar ve 1970'lerde Rodezya'ya ve 1980'lerde Güney Afrika'ya karşı benzer yaptırımların başarı veya başarısızlık olduğu iddialarına dair tartışmaların içine çekildiği bu tür tedbirlerin etkililiği üzerine geniş çaplı bir tartışmayı tahrik etti.

---

20 Nietzsche (1957), s. 21.

21 Bkz. C. Russell (1990), s. 159.

22 A.g.e., s. 160.

8- Eylem İçin Tarihin Faydaları

(d) İtki

Bu bakımdan tarihin başlıca işlevi eylem için ilham sağlamaktır. 'Tarih' diye yazar Nietzsche, 'her şeyden önce büyük bir kavga için dövüşen ve örneklere, öğretmenlere ve teselli edenlere ihtiyaç duyan eylem ve güç adamı için gereklidir; bunları kendi çağdaşları arasında bulamaz.' Ama bu ihtiyaç sadece kahramanlar tarafından hissedilmez. Herkes 'büyük bir şeyin [geçmişte] varolduğu ve dolayısıyla mümkün olduğu ve bu yüzden tekrar mümkün olabileceği bilgisi'nden yararlanabilir.[23] Tarihin en eski işlevlerinden birisi sonraki nesilleri cesaretlendirmek için büyük işleri kayıt altına almaktır. Gerçekten de yazılı tarihten çok önce sözlü gelenekler bunu yapıyordu. Genç bir Yunan'a Herkül, Teseus, Jason, Temistokles'in kahramanlıkları mitsel, efsanevi ve tarihsel olan birbirinden ayrılmadan öğretilirdi. Benzer şekilde Chaucer'ın *Canterbury Tales*'inde Kanun Adamı, belki de hepsi kendisine eşit derecede tarihi karakterler olarak görünen Akileus, Hektor, Pompey, Jül Sezar, Samson, Herkül ve Sokrates'i karmakarışık üst üste yığıyordu.[24] Tarihin diğer üç uygulamasının aksine (amaç olarak, değerlendirme olarak, araç olarak) itki olarak tarih isabetlilik yönünden pek fazla şey talep etmez. Gerçekte tarihi bir karakter bir kahraman olarak emsal gösterilecekse veya bir muharebenin zafer olduğu iddia edilecekse (örn. 1982 Falkland Savaşı veya 1991 Körfez Savaşı) hayranlık ve vatanseverlik hisleri (veya arzu edilen başka hisler) aşırı basite indirgenmiş, önyargılı ve aşırı boyalı bir anlatımla daha kolay uyandırılabilir.

9- İlham Olarak Timsaller

Burada timsali tarih denen şey ayırt edilmelidir. Geleneksel tarihyazımı büyük ölçüde gelecek nesillere yararı olsun diye uygun emsaller (veya timsaller) sağlama niyetindeydi. Bu sadece antik Yunan tarihçileri Heredot, Tukidides, Polybius ve Romalı Livy, Çiçero (tarihçi olmasa da tarihi çokça kullanmıştı), Suetonius ve Ammianus için değil, erken modern Avrupa'nın önde gelen hümanist tarihçileri, örneğin Coluccio Salutati, Leonardo Bruni,

---

23 Nietzsche (1957), s. 12.

24 G. Chaucer, *The Canterbury Tales: The Man of Law's Tale*, 197-201. Ortaçağda tarih ile kurgunun ayırt edilememesi üzerine bkz. Levine (1987), böl. 1.

Robert Gaguin, Erasmus, Machiavelli, Guicciardini, Ralegh, Bodin, Bacon için de geçerlidir (Çiçero gibi bunların hepsi tarihçi değildi, ama tarihten emsaller kullanmışlardı). Burada yapmak istediğim ayrım bu timsali tarihin ilham verme niyeti ve bir kısmının belli bir durumda ne yapılabileceğini gösterme niyetini taşıdığıdır. Birincisi eylem için uyarıcı olması nedeniyle *itki*ye hizmet eder, ikincisi pratik tavsiyeler sunarak *araca* hizmet eder.

Bu faydalı ayrım pek sık yapılmaz. Ama yapılmalı, çünkü iyi tarih sorusu için önem taşır. Tarihin pratik kullanıma sokulacağı durumlarda önerilen örneğin dikkatlice incelenmesi önemlidir; yani ayrıntılara dikkat ederek ve bağlama geniş ve dengeli bir perspektifle bakarak. Aksi takdirde yanlış ders çıkarılabilir ve çözüm yanlış uygulanabilir. Fakat tarihin ilham sağlayacağı durumlarda bu tür dikkatli incelemeler ancak resmi bulanıklaştırabilir. Ayrıntılı bilimsel anlatım, bilimsel olmayan perspektife sahip kişilerin kafasını karıştırabilir; aynı zamanda timsal olarak gösterilen bir kahraman veya zafere dair isabetli bir anlatım, ihtişamlı vizyonu lekeleyen ayrıntıları ortaya çıkarabilir. Nietzsche'nin (hiç karakteristik olmayan bir tefritle) belirttiği gibi: 'geçmiş öncelikli olarak bir taklit modeli olarak kullanıldığı müddetçe, daima bir miktar değiştirilme, rötuşlama ve kurguya yaklaştırılma tehlikesi altındadır.'[25] Medeni bir ondokuzuntu yüzyıl âlimi için, hatta Nietzsche gibi radikal bir putkırıcı için bile yirminci yüzyılın barbarlığının vardığı derinlik tahayyül edilemezdi. Lenin, Stalin, Hitler, Mao Zedung gibi büyük diktatörler ve çok sayıda daha küçük diğer taklitçilerine zorunlu olarak tapınıldığı bir çağda tarih sadece 'rötuşlanmakla' kalmadı; saptırıldı ve çarpıtıldı, hakikat veya itibara en hafif benzerlikten uzaklaştırıldı. Siyasetçiler haklı olarak doğru bir tarihsel anlatımın en büyük kahraman veya zafer hakkında bile pek de ilham verici olmayan çok şey ortaya çıkaracağından korkarlar. Yine Nietzsche der ki:

> '(İnsanlar) geçmişi hüküm mahkemesinin önüne çıkarmalı, amansızca sorgulamalı ve son olarak mahkûm etmeli. Her geçmiş mahkûm etmeye layıktır; bu, daima bol miktarda insan gücü ve zaafı içeren fani meselelerde bir kuraldır.'[26] Her eleştirel ve dürüst tarih en büyük eylemlere bile eşlik eden hataları, başarısızlıkları, zaafları ve suçları ortaya çıkarmalıdır. Eğer tarih ilham verecekse bunlar vurgulanmamalıdır.

---

25 Nietzsche (1957), s. 15.

26 A.g.e., s. 21.

10- Timsaller Arasında Kötüleri Aradan Çıkarmaya Cüret Eder miyiz?

Ama bunlar tamamen mi atlanmalıdır? Ciddi tarih incelemesinin yararlarından birisi insan meselelerinin iyi ve kötünün girift bir karışımı olduğunu öğrenmektir. Kayıtsız bir kamuoyu için geçmiş kahramanlık ve zaferlerin işlenmemiş bir temsili hiç de ilham verici değildir; bunlar allanmış pullanmış parodiler olarak görülebilir. Timsaller kişinin kendi kanaatlerine destek sağladığında iş daha da zordur. Bir Protestan'ın, hatıraları Foxe'nin *Book of Martrys*'inde milyonlarca İngiliz evinde korunan kurbanlarının Mary Tudor'un elinden çektiği acıları göz ardı etmesi güçtür, tıpkı bir Katolik'in Thomas More, John Fisher veya Tudorların elinde can veren diğer Katoliklere sempati duymaktan kendini alması gibi. Vatansever Amerikalılar veya Britanyalılar ekselansları George Washington veya Winston Churchill'in epeyce abartıldığını kolaylıkla kabul etmeyebilirler. Perikles Atina'sı veya cumhuriyetçi Roma çağından cesaret ve azim alan milyonlarca meşrutiyetçi, liberal, cumhuriyetçi ve demokratın bu ideal devletlere leke sürmüş zulüm, çürüme ve köleliği göz ardı etmiş veya unutmuştur. İngiliz İç Savaşı'nda parlamentonun tarafını tutuyorsanız 'eski iyi dava'nın genelde dar, hoşgörüsüz ve yasadışı olduğunu fark etmek zordur. Tarih araştırmacıları olarak büyük adam ve kadınları hatalarına gözlerimizi yummadan onurlandırmayı öğrenebiliriz. Belki de bu insani kusurlar onların başarılarını daha da kahramanca kılar.

ii Tarihin Kötüye Kullanımı

11- Suistimallerin Bir Anatomisi

Şimdi tarihin nasıl suiistimal edilebileceğini ele alalım. Bu konuda tarihçiler heyecanlanmaya meyillidir, ama bu heyecan içerisinde bazen farklı yanlış kullanımları ve bunların nedenlerini birbirinden ayırmayı başaramazlar. (Kötü bir pratiğin nedenlerini bilmek ondan kaçınmayı kolaylaştırır). Çeşitli yanlış kullanım türlerini listelemek yardımcı olabilir.

12- Çok Fazla Tarihimiz Olabilir mi?

Birincisi, çok fazla tarihe sahip olmanın mümkün olup olamayacağını sorabiliriz. Çünkü tarih ikinci ağızdan yaşam bilgisidir. Kişi başka insanların nasıl yaşadığını anlamaya başlamadan önce başlangıçta yaşam pratiği mi edinmelidir? Tarihin kullanımı hakkında Nietzsche'yi alıntıladım. Şim-

di de suiistimali hakkında ne dediğini duyalım. 1870'lerin Almanya'sındaki eğitim sistemi içinde öğrenci

> bir kültür bilgisiyle işe başlamak [zorundaydı] ... (bu da) tarihi bilgi şeklinde genç dimağa dayatılır; ... kafası ikinci elden alınmış devasa bir fikir yığınıyla doldurulur ... Bir şeyi kendi başına tecrübe etmeyi arzu eder ... Ama arzusu sahtelikler denizinde boğulur ve sersemletilir, sanki birkaç yılda antik zamanların ve en büyük zamanların en önemli ve en yüksek tecrübelerini özetlemek mümkünmüş gibi.[27]

Belki de bu konuda karar vermek tarihçilerden ziyade eğitimcilere düşer. Ama ikinci ağızdan hayat bilgisinin değersiz olmadığını hatırlamaya değer. Belki hiç âşık olmamış hiç kimse aşk şiirine değerini veremeyebilir. Ama âşık olma tecrübesinin aşk şiiriyle derinleştiği ve güçlendiği de gerçektir. Ve diğer duygular, tecrübeler ve faaliyetler için de öyledir; kelimeler sadece yaşamı yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda yaşamı kurarlar da.

13- Geçmişi Unutmak Daha mı İyi?

Bir milletin geçmişiyle çok ilgili olması iyi midir? Uzun yıllar boyunca yürüyüşler, gösteriler, suç, kan ve ani ölümcül şiddet Kuzey İrlanda'nın başına bela olmuştur. Siyasi ve ekonomik gerilimler dini rekabetin sürekliliğiyle şiddetlenmiştir. Keşke Oliver Cromwell ile 'Kral Billy'yi ve takip eden yüzyılları unutabilseler, o zaman yirmibirinci yüzyılda temiz ve açık görüşlü bir başlangıç yapabilirler. Denebilir ki İrlanda çok fazla tarihe sahiptir.

Ve İngiltere için de geçerli değil mi bu? 1945'te Britanya başlangıçta kazanmayı pek de umut edemeyeceği uzun ve acılı bir savaştan zaferle çıktı. Rahatlama muazzam ve anlaşılırdı. Sonuçlar daha az mutluluk vericiydi. İngiliz yaşam biçimi işgal ve yenilgiden etkilenmeden savaşta varlığını sürdürdüğü için, eleştiriden büyük ölçüde muaf kaldı. Hükümetler eski dünya hâkimiyetini, eski sanayileri, eski sınıflı sosyal formları elde tutmaktan memnundu. 1990'larda Britanya'nın yaşadığı sorunların birçoğu, kırkların zaferini unutamamaktan kaynaklanmaktadır. Aksine mağlup milletler (Almanya ve Japonya) savaştan sonra itibarsız bir geçmişi arkalarında bırakıp onlara kısa zamanda Britanya'nın elinden kaçan

---

27 A.g.e., s. 67.

başarıların birçoğunu getiren yeni bir başlangıç yapmak için hiç zaman kaybetmediler. Burada yine çok fazla tarih var.[28]

14- Teorinin Tiranlığı

İkincisi, teori ne kadar parlak olursa olsun tarihi bir teoriye tabi kılmak tarihin suiistimalidir. Büyük Alman filozofu Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) bu noktada en dikkat çekici suçlulardan biridir. Birçok düşünür insanlık tarihinin yönünü felsefi bir teoriyle birleştirmeye çalışmıştır; Hegel en iyisini yapmıştır. Hegel'in tarihi suiistimali daha baştan çıkarıcıdır çünkü türünün en parlak örneğidir.

Hegel'in felsefesi neden bir suiistimaldir? Birinci neden bu kısmın başında insan yaşamının içsel değeri hakkında söylenenle alakalıdır. Fakat Hegel 'tarihî olmayan' halkların tamamını hafife alır ve tarihî milletler arasından bazı bireyleri, yaratıcı Ruhun amaçlarını kendine amaç yapmış 'Dünya-Tarihsel Bireyler'i övgüye layık olarak ayırır.[29] Teori, bilgiden de daha fazla yaşama hizmet etmelidir, ona tabi olmamalıdır.

Yaşamlar gördüğümüz gibi tarih(1)'i teşkil eder. Ama tarih(2)'ye döndüğümüzde, yaşanan tarihten anlatılan tarihe baktığımızda, bu tarih teorinin bir parçası haline getirilebilir mi? Bu noktada dikkatli olmalıyız. Sadece olgularla ilgilenen ve teoriyle işi olmayan pervasız, doğrudan ampirik tarihçiler vardır (G. R. Elton *The Practice of History*'de bunlardan biri olduğunu iddia eder). Bu kitapta başka bir yerde göreceğimiz gibi (bölüm 5), sözüm ona tarihsel olgular, tarihçilerin mevcut delillerden çıkarmak konusunda anlaşmaya vardığı sonuçlardan ibarettir. Ve delilleri yorumlarken zihinleri hâkim hat üzerinde işler; bazı hatlar ferdi tarihçilere hastır, bazıları mesleğine veya çağına. Sonuçlarını ifade ettiği dil bile, insan dilinin tamamı gibi teori yüklüdür, çünkü dil insan toplumlarının kurduğu bir şeydir. İşte bu yüzden sık sık her nesil tarihi yeniden yazmalı denir.

Ama eğer ortak kelime haznemiz teori yüklüyse de, tek bir teorinin ürünü değildir. Düşünme ve konuşma biçimlerimizde saklı fikirler tamamen gelişmiş felsefi teoriler olmaktan ziyade bilinçaltında net olmayan varsayımlar

---

28 Adil olmak adına J. H. Plumb's *The Death of the Past*, adlı eserinde geliştirdiği sağlıklı tarih bilgisi bu tür yanlış tavırlar karşısında etkili bir panzehirdir şeklindeki argümanı hatırlanmalıdır (bkz. Giriş ve yukarıda s. 15). Ne yazık ki kamuoyu ve siyasetçiler nadiren sağlıklı bir tarih eğitimine sahip olur.

29 Hegel (1956), s. 59-61, 29-32.

şeklindedir. Farklı kaynaklardan edinilmiş ve çoğu birbiriyle tutarsız rastgele bir mefhumlar torbasıdır. Dolayısıyla dünyayı ancak kavramlarımız aracılığıyla anlayabileceğimiz doğru görünse de, bu kavramlar her tür kapsayıcı teoriden bağımsızdır. Bu torbayı bir teoriye indirgemek kaçınılmaz olarak onu fakirleştirmek olacaktır. Ayrıca torbanın içeriğini (yani mevcut kavram kümemizi) uygulama özgürlüğümüzü de kısıtlayacaktır. Dolayısıyla gündelik yaşamda olduğu gibi tarihte de ampirik düşünme özgürlüğümüz vardır; teorik değil, tecrübelerimiz uyarınca. Tarihçi için önemli tecrübeler kendi delil okumalarıdır. Öyleyse sonuca gelirsek, çoğu aktif tarihçi kendisi için önemli olanın ne kadar ikna edici olursa olsun tek bir tarih teorisinden ziyade delillerin ortaya çıkardığı hakikat olduğunu iddia eder. Marksist tarihçiler kısmen istisna teşkil eder. Ama çoğu da biraz baskı altında Marx'ın teorisini ne arayacakları konusunda (örn. sınıf çatışması) bir rehber ve buldukları delilleri anlamak için yardımcı olarak kullandıklarını söyleyecektir, ama bulgularını Marksist teoriye uydurmak için şekillendirdiklerini reddedeceklerdir. Bu iddialarının haklılığını görmek için bir Christopher Hill veya bir Eric Hobsbawm'ın yazılarını Stalin veya Brejnev yönetimi altında Sovyet tarihçilerinin ürünleriyle karşılaştırmak yeterlidir.[30]

15- Siyasetin Tiranlığı

Üçüncüsü, tarih siyasete tabi kılınmamalıdır. Burada da Hegel'i suçlamalıyız. 'Devlet' diye yazar Hegel, 'dünya üzerinde var olduğu şekliyle İlahi Fikirdir.'[31] Unutulmaz bir sözünde her ne varsa o doğrudur demeye yaklaşır: 'dünya tarihi ... dünyanın adalet mahkemesidir.'[32]

Tarih siyasete tabi kılınmamalıdır, çünkü ikisi oldukça farklı amaçlara hizmet etmektedir: siyaset bir topluluk içinde iktidarın dağıtımıyla alakalıdır; tarih, geçmiş hakkında hakikate varma girişimidir. İktidar ve hakikat yan yana iyi olmaz. Hegel'in beyanları bunları karıştırmaya meyillidir. Ama gerçekte iktidar kullanan çoğu insan hakikatin kendi taraflarında olması gerektiğini düşünür. Rahipler, askerler ve idareciler için olduğu kadar siyasetçiler için de doğrudur bu. Kendilerini kolaylıkla hakikat ile iktidar arasında zorunlu bir bağlantı olduğu konusunda (mesela bizim partimiz haklı

---

30 Hegel ve Marx üzerine daha fazlası için bkz. aşağıda böl. 10, s. 262-75.

31 Hegel, (1956), s. 39.

32 Almanca orijinali daha da etkileyicidir: 'Die Weltgeschichte ist das Weltgericht' (*The Philosophy of Right*, para. 340) Hegel (1967) içinde, s. 216.

olmalı, çünkü seçimleri kazandık) ikna ederler. Ama bu yanlıştır. Hakikatin, iktidarın yanına veya zıt tarafa denk gelmesi salt olumsaldır. Herhangi bir durumda öyle olup olmadığı tarafsız yargı meselesidir. Ve bu yargı da kayıtsız bir yargı olmalıdır. Bu yargı iktidar sahiplerine bırakılamaz, çünkü onların kararda çıkarı vardır. Hakikatin peşinde koşmak olarak tanımlanan tarih dolayısıyla iktidardan uzak tutulmalıdır. İktidar sahipleri veya iktidar arayışında olanlar ya da onların dostları tarafından anlatılan her tarihe son derece kuşkuyla bakılmalıdır.

Bu tehlike, diğer tüm tehlikeler gibi, saklı olduğunda en büyük boyuta ulaşır. İktidar sadece hükümet ve kiliselerde veya kurumlarda değil, kamuoyunda da bulunur. Britanyalıların başarıları ve neredeyse kaçınılmaz muzaffer ilerleyişleri hakkında kendinden emin görüşler ondokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde yaygın bir şekilde görülürdü; Whig (liberal parti) tarihi (örn. Macaulay tarafından) haklı çıkarılmak için yazılmıştı. Keşifler ve emperyalizm daha sonra aynı yüzyılda diğer ırklarla teması arttırmıştı. Kamuoyu görüşü ırkçı bir renk aldı ve Freeman ve Stubbs ırkçılık eğilimli tarih yazdı.[33] Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve Japonya karşısındaki zaferi, ABD'nin özgür dünyayı totalitaryanizme karşı savunmaya kendini adadığına dair yaygın bir kanaat yarattı. 'Akıl kendini tarihte daha önce belki de hiç olmadığı kadar iktidarla ilişkilendirdi', diye yazıyordu Lionel Trilling 1952'de; Peter Novick de bunun üzerine yorum yapıyordu, 'Fizik istisna olmak üzere, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş süresince bu ilişkiye tarihten daha kalpten katılan herhangi bir akademik disiplin düşünebilmek güç olurdu.' Sonuç 'tarihçinin iktidarı kullananlarla kendini özdeşleştirme kapasitesinde ciddi bir değişim' oldu.[34]

Tarihin her diktatörlük rejimi altında –Nazi, Marksist-Leninist– iktidar tarafından yozlaştırıldığını göstermek kolay ama bezdirici olurdu. Bizzat açıklık olgusunun bizi yozlaşma karşısında körleştirdiği Batı'nın daha açık toplumlarında, iktidarın tarihi nasıl suiistimal ettiğini görmek daha önemlidir. Güçlü milliyetçilik, ırkçılık veya dini önyargı hisleri halkın zihnini ele geçirdiği anda, bu tür önyargılar uyarınca yazılmış tarihlerde peşin hükümlülüğü görmek zorlaşır. Tek bir örnek vereceğim, ama bu çok uzun zamandır ayakta kalmış bir önyargı örneğidir.

---

33 Bkz. Christopher Parker (1990), s. 43-5.

34 Novick (1988) s. 301, 304.

Kadınların (a) aşağı ve (b) kıyasla önemsiz olduğu şeklindeki erkek önyargısı vardır. Sonuç, yüzyıllar boyunca tarihçilerin kadınları neredeyse göz ardı etmesi olmuştur (birkaç istisna olmakla birlikte, mesela Kleopatra veya Büyük Catherine). Bu hatayı düzeltmeye yönelik gayet anlaşılabilir bir çabayla son dönemde tarihçiler kadınların tarihlerini yazmaya çalışmışlardır.[35] Bazı iyi sonuçlara rağmen bu çaba, çok delil olmaması gibi basit bir nedenle umulduğu kadar başarılı olmamıştır. Tarihin çoğu döneminde kadınlar son zamanlara kadar tarihi kayıtların ve tarihi ilginin konusu olan iktidar konumlarına sahip değildi. Başka bir sebep belirtmeye gerek yok, bu sebeple tarihteki bu peşin hüküm kolayca düzeltilemeyecektir.

16- Önyargı Tehlikesi

Dördüncüsü, sağlıklı ve isabetli tarihin bile yanlış kullanılma ihtimali vardır. Örneğin Steven Runciman'ın üç ciltlik *History of the Crusades*'i (1965) teknik olarak iyi bir tarihtir. Kapsamlı araştırması, çok çeşitli kaynaklar kullanması, ayrıntılardaki titiz isabetlilik, karakterlerin kavrayışlı tasvirleri, öyküsel gerilim vb. bakımından iyidir. Ama yine de bir Avrupalı perspektifinden yazılmıştır; Hıristiyanlarla sempati olmasa da empati kurdurur. Müslüman bir Arap'a tarih olarak hitap edeceğini düşünemiyorum. Benzer şekilde Üçüncü Reich'ın, okuru Alman karşıtı sempati içinde bırakan bilimsel bir anlatım yazılabilir. Hindistan'da Britanyalılar, İrlanda'da İngilizler, Kuzey Afrika'da Fransızlar, yerli Amerikalılarla ('Kızıl Yerliler') çatışma halinde beyaz Amerikalılar hakkında doğru anlatımlar yazılması bu halklara karşı bir tiksinme hissi, hatta önyargı yaratırdı. Engizisyonun işleyişine dair dürüst bir anlatım Katolik Kilisesi'ni hiç sevdirmez. Neyse ki bu gruplar arasındaki mevcut ilişkiler (diyelim ki Polonyalılar ve Almanlar ya da İngilizler ve Hintler) hiç de kötü değil. Bunun nedeni çoğu insanın tarih okumamış olması veya en azından okuduklarını göz ardı etmesi midir? Sanırım öyle. Ama bu eserler teknik olarak sağlam tarihsel çalışmalarsa, yanlış olan ne? Bunlardan ne diye tarihin suiistimalleri başlığı altında bahsediyorum? Öyle görünmektedir ki bunlar pek tatmin edici değildir. Ne kadar teknik olarak doğru olsa da okuru belli bir grup veya millet lehine veya aleyhine kökleşmiş bir önyargıyla mı bırakmalıdır? Diğer yandan, hakikate şiddet uygulayarak bundan kaçınmak mümkün müdür?

---

35 Örneğin bkz. Perrot and Duby (1990).

17- Kötü Tarih

Beşincisi ve sonuncusu, kötü tarih olan, yani şu ya da bu şekilde düzgün tarihsel inceleme kanonlarından eksik kalan her tarih, bir tarih suiistimalidir, tıpkı kalpazanlığın parayı suiistimal etmek olduğu gibi. Bu sadece bir hile ve aldatma değildir; Gresham'ın Para Kanunu buraya uyar. Standartlar düşürüldüğünde kötü iyiyi kovar. İyi tarih kanonlarının tam olarak ne olduğu bu kitabın devamında açıklığa kavuşacaktır. Burada ne pahasına olursa olsun kaçınılması gereken üç ölümcül günahı belirtelim: (1) tarihi, tarihsel olmayan dini, iktisadi, felsefi, sosyolojik veya siyasi bir teori veya ideolojiye tabi kılmak; (2) kapsamlılığı ihmal etmek (yani tüm yönleri hesaba katmayı başaramamak) ve ilgili herkesin hakkını verememek; (3) delilleri göz ardı etmek veya baskılamak.

Bu sonuncusu her renkten hükümetin işlediği bir suçtur. Bazı tarihçilerin en açık toplumlarda bile buna göz yumması üzüntü vericidir. Novick, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan tarihçileri hakkında şunları bildirir: 'Aksi takdirde erişilmesi mümkün olmayan (hükümet) materyallerine özel erişim sık sık iyi bağlantıları olan ve sözkonusu veriyi ihtiyatla kullanacağına güvenilebilecek kişilere verilirdi.'[36] Bunu nispeten görmek için ABD'den değil komünist bir devletten bahsedildiğini hayal edin. Durum Britanya'da daha da kötü. Pek çok kişi hala Britanya hükümetinin 1985-7'de Peter Wright'ın kitabı *Spycatcher*'ın dünya çapında yayınını engellemeye yönelik nafile çabalarını hatırlayacaktır.

Sonuç

İnsan faaliyeti tarihin konusu olduğu için, insan eylemlerinde neyin söz konusu olduğuna ilişkin bir tartışmayla başlamak münasiptir. İlk olarak, davranışın gözlemlenebilir her şey olduğunu akılda tutarak eylemleri davranıştan ayırmak faydalıdır. Davranış ile eylem arasındaki ayrıma işaret eden failin niyetleri gözlemlene*mez*. Muhtemelen bizim kendi niyetlerimizin eylemlerimize kaynaklık etme şekillerine yabancı olmamamız temelinde niyetler çıkarsanmak durumundadır.

Bu düşünceler tarihçi için önemlidir, çünkü onun bilgisinin çoğu o çağda yaşayanların, başkalarının davranışları hakkında ne anladığına ve sonra ne anlattığına dayanır. Yanlış yorumlama hem o çağda yaşayanlar hem de

---

36 Novick (1988) s. 305.

tarihçiler için mümkündür; bu nedenle tarih araştırmacısı sürekli gardını almalıdır.

Eylemin çeşitli bileşenleriyle analiz edilmesi, her birinin tarihte oynadığı rolü ve tarihin bu parçaların her birinde oynadığı rolü tespit etmeyi mümkün kılar. Bunu 1989 Çek devrimi gösterdi. Eylem bağlamları ve sonuçlarına ilişkin bir tartışma bu merkezi fikrin bu unsurlarının önemini göstermiştir.

Bölüm, tarih çalışmasının bazı kullanım ve kötüye kullanımlarının bir değerlendirmesiyle sona ermektedir. Yaşamın yerine koyularak, geçmişin kötülüklerini bugüne dayatarak, tarihi bir teoriye, devlete veya önyargıya hizmet etmeye zorlayarak tarihin kötü bir amaçla kullanılabileceğini gördük. Son olarak kötü tarih (sahte para gibi) iyi tarih olarak görüldüğünde tarih suiistimal edilir. Hem tarihin kullanımı hem de kötüye kullanımı, ama özellikle kötüye kullanımı tarihin sürekli etkileşen iki yüzü olduğunu gösterir. Tıpkı tarihsel amellerin tarihsel anlatımı şekillendirmesi gibi, anlatım da (doğru, yanlış veya çarpıtılmış) bir dizi yeni tarihsel ameli şekillendirir. Tarih(1) ile tarih(2) arasındaki etkileşim hiç durmaz. Sıradaki bölümde bütün bunların genel olarak yaşama dair anlayışımıza ne kattığını göreceğiz.

Okuma Önerileri

Ash 1990
Baron 1966
Berlin 1980, kısım 1
Burke, P. 1990; 1991
Collingwood 1961, s. 63-71, 249-71
Febvre 1962
Gardiner 1974
Levine 1987, bölüm 1
Maitland 1960a, s. 2332, 26471
Mandelbaum 1977, bölüm 1
Nietzsche 1957
Novick 1988, bölüm 10
Olafson 1979
Parker, C. 1990, bölüm 2
Plumb 1973

Skinner 1974
Thomas 1978
Trompf 1979
White, A. R 1968 (felsefeden keyif alanlar için)
Winch 1958 (felsefeden keyif alanlar için)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAKIŞ AÇISI OLARAK TARİH

Geçmiş üzerine

Zaten olduğu için geçmişin bitmiş ve değişmez olduğunu mu düşünüyorsun? Ah, hayır, geçmiş çok renkli bir taftaya sarılıdır ve her baktığımızda başka bir renk görürüz.

Milan Kundera

Şimdi üzerine

Romans gerçek bir tarih anlayışı kapasitesi demektir, geçmişi şimdinin bir parçası yapabilme kudreti.

William Morris

Tarih bizzat zihnin yaşamıdır, ki zihin hem tarihsel süreçte yaşadığı hem de kendini böyle yaşar bilmediği müddetçe zihin değildir.

R. G. Collingwood

Gelecek üzerine

Herhangi bir tür Büyük Sistemden ziyade Büyük bir Fırsat olarak ... görülen bir evren.

John Wren Lewis

Ne şu anda ne geçmişte olduğuna bakar Tanrı merhametli gözleriyle, ne olacağına bakar.

The Cloud of Unknowing

Giriş

Bir önceki bölümde eylemlere 'erkek ve kadınların zihinlerinin' nasıl 'dünyada değişiklikler yaptığına' baktık. Bu bölümde tarihin, onların bu dünyayı algılamalarına ve anlamalarına nasıl yardım ettiğine bakıyoruz. Geçmişin Önemi; Modern Toplumda Tarih; Tarih ve Sosyal Bilimlerle İlgili Sorular

1. İnsanlar neden geçmiş hakkında bu kadar kafa yorar?
2. Neden bu kadar çok roman ve film bugünle değil geçmişle ilgilidir?
3. Neden öğretmenler, siyasetçiler, gazeteciler geçmişle ilgili bize bu kadar çok şey söylemek ister?
4. Neden bu kadar çok insan (özellikle de okul yıllarından sonra) tarihten büyülenirler?
5. Gelecekte ne yapılacağı konusunda tarihin bir yardımı dokunur mu?
6. Geçmişi bilmenin bir anlamı var mı? Kuşkusuz olan olmuş mudur?
7. Tarihin sosyal rolü nedir?
8. Tarih bir sosyal bilim midir? Eğer değilse olmalı mı?
9. Tarih bilgisi kişinin dünyayı farklı bir şekilde görmesini sağlar mı?

Bu bölümün teması ***Bakış Açısı olarak Tarih.*** Bölüm aşağıdaki gibi üç kısma ayrılmıştır:

A. Tarihe yönelik Şahsi Tavırlar
B. Tarihe Yönelik Kamusal Tavırlar
C. Tarih ve Sosyal Bilimler

A- Tarihe Yönelik Şahsi Tavırlar

1- Tarihsellik

'Şurada otlanan sürüleri düşünün' diye yazıyordu Nietzsche: 'Dünün ya da bugünün anlamını bilmiyorlar...'[1] 'Dünü ve bugünü' bilmekle daha iyi mi yoksa daha kötü mü bir durumda olduğumuz tartışmalı bir noktadır. Ama ister filozof ister öküz veya dinozor olalım hepimiz zamanın yaratıklarıyız.

Peki, ama hepimiz tarihin yaratıkları mıyız? Bir bakıma öyle, çünkü bilsek de bilmesek de geçmiş üstümüzde etkiye sahiptir. Ama bir başka açıdan da değiliz, çünkü bütün insanlar tarihte konumlanmış olduklarının farkında

1 Nietzsche 'The Use and Abuse of History' denemesine böyle başlar (1957), s. 5.

değildir, tarihin ne olduğunu daha da az bilir. Bu farkındalığa 'tarihsellik' denir.[2] Bazı yazarlar bu kelimeyi zamanın geçişine ilişkin farkındalığımız için kullanır, ama bu, tarihsellik için zorunlu olsa da yeterli değildir.

Olayların hiç kaydını tutmayan, ama sadece gündüz ve gecenin değişimini, ayın evrelerini, mevsimlerin döngüsünü bilen bir halk düşünün. Kesinlikle zamanın farkındadırlar, ama tarihin değil. Tabiri caizse olayları asla tekrarlanmayacak gibi belli bir zamana 'çivilerler'. Her ne olursa onlar için aynı şey atlıkarıncanın dönmesi gibi tekrar tekrar olacaktır. Bu tür insanların, gerçek ya da hayali olsun, ne tarihi ne tarihselliği vardır.

Birçok eğitimsiz halkların aşiret hafızası, geçmiş ama önemli olayların ayrıntılı anlatımları vardır. Bu tür sözlü tarihler pek akla yatkın görünmeyebilir (olayların bazıları pek muhtemel değildir) ve bir kronolojiden yoksun olabilir. Ama bu insanların, geçmişin şimdiden farklı olduğuna inanmasına neden oldularsa (ve belki insanların gelecekte aynı şekilde kaydedilecek büyük işler yapmasına ilham verdilerse), bu insanların bir tarihi vardır ve (içinde yaşadıkları şeylerin farkında oldukları için) aynı zamanda bir tarihsellikleri de vardır. Bu yüzden tarihsellik kavramı 'tarihin' her iki anlamını birbirine bağlar, çünkü hem anlatım olarak tarihe hem de olay olarak tarihe başvurur.

Bu iki anlam sürekli iç içe geçer. Hiç hafızamız olmadığını farz edin, hiç geçmiş algımız yok. O zaman Nietzsche'nin öküzleri gibi oluruz. Olay olarak tarih yuvarlanmaya devam ederdi ama sadece bu anlamda tarih olurdu. Belli ki bu durumda değiliz; olayları hatırlıyoruz ve bazen de kaydediyoruz. Eylemlerimizde geçmişe dair anılarımızı ve fikirlerimizi kullanıyoruz ve bunlar üzerinden gelecek için umutlarımızı ve planlarımızı şekillendiriyoruz. Dolayısıyla her zaman anlatım olarak tarih, olay olarak tarihin bir kısmını oluşturur. Şimdiki eylemlerimizi şekillendirmek için (1848 veya 1871'de Paris'te devrimciler birinci Fransız Devrimi'ni rehber aldıklarında olduğu gibi) bilerek geçmişi düşündüğümüzde bu en bariz halini alır, ama böyle durumlarla da sınırlı değildir.

2- Özel Tavırlar...

'Duygularımızın sırrı' diyordu George Eliot, 'asla boş nesnelerde yatmaz, onların geçmişimizle olan ince ilişkilerinde yatar'.[3] Vizyonlarımız ve

---

2 Bu terime dair bir tartışma için bkz. Eagleton (1983) s. 646; Olafson, (1979) s. 93vd; Collingwood (1961), s. 227.

3 *Adam Bede*, böl. 18, p. 191 (Zodiac baskısı 1952).

hatıralarımız bizi duygularımız kadar geçmişe çekmez. Geçmişimizle ilgili hatırladıklarımızı ve tarih vizyonlarımızı canlı kılan işte bu duygulardır: örneğin düğün günüm ve Bastille'in veya Berlin Duvarı'nın yıkılışı. Eski bir mektup veya fotoğraf bir hatıralar selini serbest bırakabilir. Geçmiş algımızı bize ilk veren şahsi hatıralardır. Bunlar ailemizin daha yaşlı üyeleri tarafından arttırılır. Hayatta olan meşhur tarihçi Conrad Russell, filozof Bertrand Russell'ın oğludur. Bertrand Russell büyükbabası Lord John Russell'ın, Elba'da Napolyon'a ziyaretini tasvir ettiğini iyi hatırlıyordu. Dolayısıyla bugünün aile hatıraları iki hamlede neredeyse iki yüzyıl önceye gidebilir.[4]

3- ... Üç Şekilde Edinilir

Çoğu erkek ve kadın geçmiş resimlerini ne şekillerde bina eder? Birinci yol, ima ettiğim gibi hafızayla olur: önce kişinin kendi hafızası, sonra da bir ebeveynin veya büyük anne ya da babanın. Bu tür hatıralar naif, dar kapsamlı, güvenilmez ve seçici olabilir. Ama bunların otantik ve canlı olma özelliği vardır: 'Oradaydım!' Pek tarihsel bilgi sayılmazlar, ama kişinin bir zamanlar dünyanın bugün olduğundan çok farklı bir yer olduğu bir geçmişin varlığının farkına varmasını sağlar.

Şahsi hafıza şans üzerine kuruludur ve her halükarda hem zaman hem de mekân bakımından çok dar kapsamlıdır. Dolayısıyla eğitim biraz daha biçimsel, düzenli ve kapsamlı bir geçmiş bilgisi gerektirir. Okul tarihi şahsi hafızanın otantikliğinden ve canlılığından yoksundur, ama net bir şekilde açıklanır (ya da açıklanmalıdır), tutarlı ve güvenilirdir. Yazık ki genelde sıkıcı gelir ve okul yıllarından sonra çoğu unutulur. Sadece küçük bir azınlık yükseköğretimde konunun peşinde koşmaya devam eder.

Geçmişe dair fikirlerimizi edinmemizin üçüncü yolu çok daha az organizedir. Bu pek çok kaynaktan yaşamlarımıza savrulan gündelik enformasyon akışı. Bunlar arasında tarihçilerin yazıları (özellikle savaş ve yakın dönem tarihi üzerine); çeşitli medya kanallarındaki tarihsel kurgular: roman, film, radyo, televizyon; kılavuz kitaplar, sergi kataloğları ve tiyatro programları; yine çeşitli kanallardan gazetecilik; siyasetçilerin, vaizlerin ve siyaset yazarlarının sözleri ve geçmişin pek çok dilsiz tanığı: katedraller, kaleler, resimler, heykeller, Roma yolları, değirmenler, kanallar, buharlı motorlar ve hatta yüksük veya masa gibi sıradan ev eşyası yer alır. (Zengin

4 B. Russell (1978), s. 14.

ülkelerde antikaya yönelik tutku öyle bir hal almıştır ki küçük bir New England kasabasında bir satıcı bana otuz yıldan daha eskiyse ne kadar ucuz ve değersiz olursa olsun her nesneyi satabileceğini söylemişti.) Bütün bunlar arasından ilgimizi uyandıranı alır ve belki daha fazlasını bulmaya çalışırız. Eğer bilgiye giden ilk yol tecrübenin otantikliğine, ikincisi örgün eğitimin entelektüel gelişimine dayanıyorsa, bu üçüncü yol duygulara dayanır. Bu tür duygular arasında vatanseverlik (Bunker Hill), tiksinme (Auschwitz), merak (Parthenon veya Tac Mahal), sempati (İskoç Kraliçesi Mary), üzüntü (Amerikan İç Savaşı'nın muharebe meydanları) veya hayranlık (Mahatma Gandi) yer alır. Merak tarihi kalıntılardan (bir askerin kepi veya eski bir silah) veya insanların muharebeler, hava saldırıları, gösteriler veya törenlere dair hatıralarından kaynağını alabilir. Bu tür coşkular örgün eğitimin asla uyandıramayacağı bir tarih iştahı uyandırabilir.

4- Bir Süreklilik Algısı

Bununla birlikte bu iştahın merak veya hayranlıktan daha derin sebepleri vardır. Bir tarih bilgisi, bir tarihsellik algısı, doğumumuzun çok öncesinden ölümümüzün çok sonrasına uzanan bir kardeşliğin parçası olduğumuz hissi uyandırır. Bu süreklilik algısı zaman ve ölüme karşı derinlere yerleşmiş isyanımızın bir parçasıdır. Aynı zamanda ortak insanlığımızın doğrulanmasıdır. Ne yazık ki sık sık kötüye kullanılır ve ırksal, milli veya dini dışlayıcılıkla tam da bu ortak insanlığı yadsıyacak şekilde sömürülür.

Soykütüğü araştırması atalarının izini sürmekten hoşlanan çok sayıda insan için bir hobidir; dernekler, gazeteler ve tam zamanlı ücretli araştırmacılar ortaya çıkarmıştır. Arthur Haley'nin *Roots*'u [Kökler] (hem kitabı hem de filmi) bunu tüm bir halk için yapmaya yönelik cesur bir girişimdi. Kuzey Amerika ve Avrupa'da yerel tarih toplulukları çoğalmıştır; dolayısıyla tarihsel merak cemaatin kimliğini yerleştirme arzusuyla beraber gider. Bu yine bireysel yaşamlara daha fazla anlam verir.

Fakat ne aile tarihi ne de yerel tarih tahayyüle milli tarih kadar tutunabilir. Bu sadece bir boyut meselesi değildir. Şahsen ben bir Stanford, Bristollü ve bir İngilizim. Belli ki bu üçüncüsü ilk ikisinden daha büyük bir gurur kaynağı olabilir: gurur duyulacak daha fazla şey de vardır (utanç duyulacak çok daha fazla şey olsa da). Daha anlamlısı İngiliz olmanın Bristollü olmaktan veya bir Stanford olmaktan daha ilginç olmasıdır. Bence bunun bir nedeni İngiltere'nin yakın zamana kadar az ya da çok müstakil bir tarihsel birim olmasıdır, ailem ve şehrimse böyle değildir. Tarih-

sel bir birim kendi başına anlaşılır bir dizi olay içerir. Elbette, İngiltere Britanya'nın, Avrupa'nın, Britanya İmparatorluğunun, dünya toplumunun bir parçası olmuştur. Bununla birlikte sayısız kitabın şehadet edeceği gibi İngiliz tarihinin büyük bir kısmı başka yerlerde olup bitene çok az atıfla anlatılabilir. İncelenen eylemlerin neden ve sonuçları büyük ölçüde burada bulunabilir. Bu demektir ki hikâyenin olay örgüsünde bir birlik var. Ne şehrim ne de ailem asla bu ölçüde kendine yeterli olmadı. Dolayısıyla haberleri takip ederken (yani çağdaş tarihi) ulusal olaylarda, aile meselelerinde veya yerel meselelerde bulduğumdan çok daha fazla anlatım sürekliliği ve olay örgüsü tutarlılığı buluyorum. Diğer insanlar da böyle. Dolayısıyla aile veya yerel kimliğimizden ziyade ulusal kimliğimizde kendimizi süregiden bir dramanın içindeki karakterler olarak hissedebiliriz.[5] Tabii ki bir ulusal kimlik algısının diğer hepsinden daha büyük olması gerektiğini savunmuyorum. Sadece bugün çoğu insan için bunun böyle olduğunu gözlemliyorum. Ve böyle olmasının en inandırıcı nedenlerinden birisi de (çoğunlukla ulusal ölçekte yazan) tarihçilerin bizi bu süregiden tarih dramasıyla tanıştırmış olmasıdır. 'Tarihsellik' büyük ölçüde bu demektir: o dramanın hem bir oyuncusu hem de bir seyircisi olmak.

Böylece tarihe yönelik özel tavırlardan kamusal tavırlara geçiyoruz.

B - Tarihe Yönelik Kamusal Tavırlar

1- Dürüst Bir Yaklaşım

Özel ve kamusal tavırlar arasında önemli bir fark vardır. Tarihe yönelik özel tavırlar şahsi tecrübelerden ve hatıralardan, kişinin bu tecrübelerin uyandırdığı ve şahsi duygularla güçlenen kendine has ilgisinden kaynağını alır. Tarihe yönelik kamusal tavırlar ise bir bireyin iyi bulduğu şeylerden ortaya çıkmaz. Diğer insanların, kişinin neye inanması gerektiğine ilişkin düşüncelerinden ortaya çıkar. Kamusal tavırlar siyasetçiler, siyaset yazarları ve eğitimciler tarafından dayatılır. Bu en iyi saiklerle de yapılabilir, ama fark yine de ortadadır: kendi seçtiğiniz bir şeftaliyi yemek ile sizin için iyi olduğundan yeşillik yemeniz arasındaki fark gibi. Bu tür 'kamusal iyilikseverler' geçmiş hakkındaki farkındalığımızı arttırarak tarihselliğimizi arttırmayı ister. Sorun, en iyisini onların bilmesidir. Gerçekten daha fazla tarihsel

---

5 Tarihyazımında modern fikir ve tekniklerin çarpıcı bir örneği David Harris Sacks'in Atlantik bağlamında Bristol şehri üzerine çalışmasıdır. Bkz. Sacks (1991).

bilgiye sahip olsunlar ya da olmasınlar (çoğu zaman değillerdir), tarihe yönelik tavırlarımızın nasıl olması gerektiğini bizden daha iyi bildiklerine ikna olmuşlardır. Benim tavsiyem, tarihe yönelik tavrınızı şekillendirmeye çalışan tüm siyasetçi, yazar ve profesyonel eğitimcilere kuşkuyla yaklaşmanızdır. Bu bakımdan güvenilecek tek insanlar şimdiden ziyade geçmişle ilgilenen, tarihin hizmetine sokmaya çalıştığı bir amacı olmayan ve arayışları onları nereye götürürse götürsün, sonuçları hangi kanaatleri yıkarsa yıksın sadece açık görüşlü bir şekilde hakikat arayışıyla motive olanlardır. Dolayısıyla daha vatansever olabilmek için, daha fazla ikna olmuş bir sosyalist veya muhafazakâr, Katolik veya Protestan, Müslüman veya Yahudi olabilmek için tarih çalışmayın. Hatta sonuçta öyle olacaksa bile, daha bilge veya daha hoşgörülü olmak için dahi tarih çalışmayın. Bundan daha azı Tarihin İlham Perisi Klio'yu istismar etmek anlamına gelecektir.

2- Cemaatin Tarihselliği

Öyleyse tarihe yönelik kamusal tavırlar nasıl bizim üzerimizde bu kadar etkili oluyor? Belki (zaten ima ettiğim gibi) hepimizin ortak bir ulusal dramanın katılımcıları olduğumuzdan. Bu nasıl olur? Birincisi, her birimiz kendi geçmişimizden bir şey hatırlarız; bu da bu arada kendimize dair algımızın oluşmasına yardımcı olur. Bu hatıraların birçoğu aile veya arkadaşlarla paylaşılır. Beraber bir şeyler yapmışızdır, evlenmiş, Noel kutlamış, tatile gitmişizdir. Daha sonra bir araya gelince birbirimize hatırlatırız: '... yaptığımızı hatırlıyor musun?' Hepimiz de bundan keyif alırız. Sadece eğlenmek de değil, her birimiz için benlik ve aile algısını da pekiştirir.

Bunun ötesinde kendi cemaatimizin tarihinde resmi eğitim sistemi devreye girebilir. Cemaat yerel, dini veya siyasi olabilir ama genelde ulusaldır. Pek çok cemaatte kimi üyeler bütün adına karar verme yetkisine sahip olur: normalde bir ulusu savaşa götüren hükümettir. Bu tür kararlar cemaatin bütün üyelerini veya çoğu üyesini kapsayabilir. Daha sonra gayrişahsî devletin işleri olarak değil ('ABD savaş ilan etti'), bizim işlerimiz olarak hatırlanabilir ('Savaşa girdik'). Gördüğümüz gibi birinin benlik algısı kişinin kendisi hakkında kendisine anlattığı hikâyelerin sonucu olabilir.[6] Benzer şekilde bir aile, kulüp, okul, askeri alayın üyeleri, cemaat hakkında paylaştıkları hikâyelerle cemaat kimliği algısını yaratabilirler.

---

6 Bkz. Dennett (1991), s. 410-18.

Ulusal kimlik için de aynıdır. Sadece resmi tarih değil, mitler, efsaneler, her tür halk hikâyesi biz İngilizlerin (veya İspanyollar ya da Japonlar) geçmişte ne yaptığımızı, ne gördüğümüzü ve neyden mustarip olduğumuzu kurar. Böylece ben-kimliğimiz, daha geniş grubun kimliğine bağlanır ve onunla genişler. Kendimizi zaman içinde kendi şahsi geçmişimiz, şimdimiz ve geleceğimiz içine nasıl yerleştirdiğimiz, cemaat veya ulus olarak yerleşme şeklimizle kaynaşır; yani cemaatimizin tarihi ve tarih algısıyla (tarihselliğiyle) kaynaşır.

3- Kötü Niyetli Manipülasyon

Tarihselliklerin kaynaşması yoluyla kimliklerin bu şekilde kaynaşması tarihin her cemaat için önemini gösterir ve tarihin iyiye ve kötüye kullanım şekillerini büyük ölçüde açıklar. Gerçekten 31 sayfadaki uyarımın nedeni buydu. Çünkü kamusal tarihi kontrol edenin, kamusal zihni kontrol etme yolunda büyük bir adım attığı doğrudur. Bugüne kadar Kuzey İrlanda'da çoğu Protestan ve Katolik çocuk ayrı okullarda öğretim görür. Hem sağcı hem solcu totalitaryan hükümetler, sadece kendilerinin lehine bir tarihin kamuya açık olmasını sağlamak için aşırı çaba sarf etmişlerdir. Rus devriminde Lenin'in ardından en önemli ikinci şahsiyet olan Troçki daha sonra sistematik bir şekilde sadece bütün tarih kitaplarından değil, ansiklopedilerden ve hatta fotoğraflardan silindi. Tek suçlu totalitaryan hükümetler de değildir. Dini veya siyasi olsun çok az hükümet tarihe yönelik tavırlarımızı şekillendirme arzusuna karşı koyabilir.[7] Tarihçilerin bu girişimleri teşhir etmek gibi kamusal bir görevi vardır.

Kamusal tavırlar, siyasetçilerin ve din adamlarının manipüle etmeye çalışacağı kadar önemli olduğu için, tarihin suiistimale bu kadar açık bir alan olması talihsizliktir. Ama tarih, toplum için neden bu kadar önemli*dir*?

4- Değişimin Yönünün Şemasını Çıkarmak

Tarih(1)'i tarih (2) den ayıralım. Eğer toplumda tarih(1)'in rolünü soracak olursak cevap aşikârdır: şimdi, büyük ölçüde geçmiş tarafından şekillendirilir; bugün büyük ölçüde dünün bir sonucudur. Tarih(2)'nin bariz rolü bizi bunun farkında kılmaktır. Geçmişin şimdiyi *şekillendirdiğini* bilmek yararlıdır, geçmişin şimdiyi tam olarak *nasıl* şekillendirdiğini bilmek

---

7 Yukarıda miras tarihi üzerine yorumlara bakınız, Giriş, s. 7. Ayrıca hükümet manipülasyonu için bkz. yukarıda böl. 2 ve aşağıda böl. 6.

daha yararlıdır, ama hepsinden önemlisi şimdinin ne kadarının geçmiş tarafından *şekillendirilmediğini* ve bir tercih alanı olarak açık kaldığını bilmektir. Belirlenimci bir çizgide durmadan belli bir eylem şekli benimsendiğinde (ve insani ve maddi kaynaklar buna adandığında) diğer seçeneklerin önünün büyük ölçüde kapandığını hatırlamalıyız. Eğer aniden petrolümüz tükenseydi, beygir ve buhar gücüne dayalı bir ulaştırma sistemine kolayca geri dönemezdik. Ama bir asır önce bunu kusursuz bir şekilde yapabiliyorduk. Kısaca söylemek gerekirse hızlı değişimler dünyasında tarihin bize bu değişimlerin yönüne dair bir şema çıkarmasına ihtiyaç duyuyoruz.

5- Alternatifler Bulmak

Bu şemayı çıkarmanın getirdiği başka avantajlar vardır. Birisi bizi değişim fikrine alıştırmaktır; aslında değişimi beklemeyi bize öğretir.

Bir diğeri işlerimizi yapmamızın başka yollarını göstermesidir ve böylece şimdiki yollarımıza dair sağlıklı bir biçimde eleştirel olmamıza yardımcı olur. Dahası geçmişe daha fazla dikkat göstererek 'yol kenarına düşmüş mücevherlerle', yani sanat eserleri, eski yemek tarifleri, şarkılar, şiirler ve hikâyeler ve (daha incelikli) unutulmuş değerlerle karşılaşabiliriz. Bu değerlerin ikisinden bahsedeceğim. Birincisi (muhtemelen 1200 yılından hemen sonra) Gottfried von Strassburg tarafından yazılmış ortaçağ şiiri *Tristan*'ın ilk dizelerinden gelmektedir. Şair Tristan'ın babasından 'mutlu etmekle mesul olduğu kişiler için, bu Lord bütün günlerinde neşe veren bir güneşti' diye bahseder.[8] Çevremizdeki bazı insanlar için, ailemiz, dostlarımız, meslektaşlarımız ve özellikle bakmakla yükümlü olduklarımız için onları mutlu etmek ve hatta mümkünse onlar için 'neşe veren bir güneş' olmak gibi pozitif bir görevimiz olduğunu kabul etmek iyi değil mi? İkinci örnekse onbeşinci yüzyıl Floransa'sının yurttaş hümanizminden gelir. Aristoteles'ten türetilmiş ve onyedinci yüzyıl İngiltere'siyle onsekizinci yüzyıl Amerika'sında devam etmiştir. O zamandan beri de siyasetçiler tarafından unutulmuştur. Özetle bir cumhuriyetin mükemmelliği, her erkeğin (bugünlerde kadınların da) ortak işleri paylaşması ve hükümete katılmasından ibarettir. Eğer bir grup, başka bir grubun iktidarı altına düşecek kadar dezavantajlıysa, üç kaybeden vardır (sadece bir değil). Elbette kurbanlar kaybeder, ama güçlü grup *ve* bir bütün olarak cumhuriyet de kaybeder. 'Kişinin otoriteden kendine düşen payı kaybetmesi veya kendine düşenden

8 Von Strassburg (1960), s. 45.

fazlasına sahip olması, bir fazilet kaybına tekabül ederdi ... Cumhuriyet ancak bütün vatandaşlarının evrensel iyi arayışına eşit ve derhal katılabildiği derecede varlığını sürdürebilir.'[9] Bu toplum görüşüyle bugünkü birçok hükümetin görüşü arasındaki zıtlığı görmemek pek mümkün değildir.

6- Tarihten Öğrenmek mi?

Tarihten alınacak pratik dersler var mı? Hegel diyordu ki tarihten öğrenilecek tek şey insanın tarihten hiçbir şey öğrenmediğidir.[10] Tarihin, sağduyunun bize vermeyeceği çok fazla bir pratik ders verdiğini düşünmüyorum. Örneğin 'Daha güçlü bir düşmanla kavga başlatma'; 'tekrar iş yapmayı beklediğin birine kötü niyet gösterme.' Bu tür dersler tarihten öğrenilebilir, ama bunları tarihte aramaya gerek yok. Etrafınızda görebilirsiniz. Tarihten dersler çıkardığımız yanılsaması, genellikle bunu ima eden tarih kitaplarından kaynaklanır. Tarihte dersler buluruz, çünkü biz onları oraya koymuşuzdur.

Tarih uzun bir süre boyunca timsallerle yazılmıştır: 'örnekle öğreten felsefe'. Ne yazık ki verilen neredeyse her örnek için, tarih bir yerde karşı örnek üretebilir. Çarpıcı bir tarihsel paralelle karşılaştığımızda bunu unuturuz. İ.Ö. beşinci yüzyılda Tukidides 'geçmişte olmuş ve (insan doğası böyle olduğu için) o ya da bu zamanda ve büyük ölçüde aynı şekillerde gelecekte de tekrarlanacak olayları' açıkladığını iddia ediyordu.[11] Haklıydı, kitap III'te Korkira'daki (Korfu) devrim anlatımını okuyan herkes, bunun neredeyse modern dünyadaki pek çok devrimden birinin tasviri olabileceğini fark edecektir. Başka bir örnek alırsak, İç Savaş'ın hemen öncesindeki Amerika Birleşik Devletleri ile 1991'de Sovyetler Birliği arasında yakın bir paralellik vardı. Aralık 1860'ta emekliye ayrılan Başkan James Buchanan, eğer ayrılık meşruysa Birlik 'kumdan bir halat' olmuştur ve 'otuzüç eyaletimiz kendilerini çok sayıda küçük, uyumsuz ve düşman cumhuriyete çevirebilir' diye ikaz ediyordu.[12] Eyaletlerin sayısı hariç, bu sözler 130 yıl sonra neredeyse Sovyetler Birliği için de söylenebilirdi. Bu tür karşılaştırmalar yapmak cazip gelir ve tarihçiler için ilginç ve zararsız gelir. Ama aktif siya-

---

9 Bkz. 'Civic Humanism and Its Role in Anglo-American Thought', Pocock (1972) içinde, s. 87. Fikir Pocock (1975)'te tamamen geliştirilmiştir.

10 Hegel (1956), s. 6.

11 Bkz. *History of the Peloponnesian War* (1954), I, 22 (s. 24).

12 Bkz. McPherson (1990), s. 246.

setçiler bunlara direnmelidir; 'tarihin derslerini' uygulamanın yanlış olduğunun görüldüğü çok durum vardır. (Bu da tarihin bir dersi mi?)

7- Tarih Bir Davaya Hizmet Etmemeli

Birkaç sayfa önce ortak bir tarih paylaşmanın insanlara ortak bir kimlik algısı verdiğini belirtmiştik. Ve bu da onların yaşamını daha büyük bir anlamla zenginleştirir. Ama tarihin bu işlevi methedilmeli midir? Ortak bir kimliği tanımak grubunuzdaki insanların diğer gruplardaki insanlardan farklı olduğunu kabul etmek demektir. Burada kendi grubunuzun üstün olduğu hissine sadece kısa bir adım mesafe vardır, uzun zaman önce Yunanlarla barbarlar (Yunan dilini değil Berber dilini konuşan insanlar) arasında olduğu gibi. Ekonomi, iletişim, silahlar ve ekolojik tehlikelerle giderek küçülen bir dünyada dışlayıcı olma lüksümüz yok. Tarih Fransızlar için Michelet, Çekler için Palacky veya ABD için Bancroft'un yaptığı gibi sık sık kasten bir milliyet algısı yaratmak veya o algıyı pekiştirmek için yazılmaktadır. Ama bugün böyle bir tarihe ihtiyacımız yok.

Tarihin bir diğer sosyal rolü insanları hükümetleriyle uzlaştırmaktır. Elbette A. J. P. Taylor, Christopher Hill ve Eric Hobsbawm'ın İngiltere'de, William A. Williams, Eugene Genovese ve Howard Zinn'in ABD'de yaptığı gibi radikal eleştiri şeklinde tarih yazmak da mümkündür. Fakat genellikle tarih yazımının meyli muhafazakâr değilse konformist olmuştur. Geçmiş mücadelelerde bizim tarafımızın haklı taraf olduğuna inanmak veya genelde işlerin bekleneceği şekilde gerçekleştiğine inanmak daima rahatlatıcıdır.[13] Ama burada yine tarihin bu rolü pek methedilemez. Tarih yerleşik düzene olduğundan daha fazla muhalefete de hizmet etmemelidir; eleştirel ve tarafsız olmalıdır. Haklı olanın daima kazanmadığını, tarihin genelde muzafferler tarafından yazıldığını, reddedilen eylem biçimlerinin daha iyi olabileceğini ve 'bizim' tarafımızın bazen haksız olduğunu belirtmelidir. Tarih hiçbir davanın hizmetkârı olmamalıdır.[14]

Ayrıca tarihin en sade haliyle mesela zooloji, mühendislik, tıp, antropoloji veya nükleer fizikle denk bir bilgi bütünü olarak sosyal bir rolü de vardır. Bu tür tüm disiplinler hakikati arar ve bunu farklı yöntemlerle yapar. Hiçbiri potansiyel bilgi dünyalarını tüketmiş olmasa da, yine de bunları

---

13 Bkz. Novick (1988)'de 'Görüş birliği ve Meşrulaştırma' başlıklı geç ondokuzuncu yüzyıl Amerikan tarihçiler hakkındaki bölüm.

14 Ayrıca bkz. böl. 2.

bilme ilgi ve alakasına sahip olanlar için her entelektüel disiplinin bulguları hazır olmalıdır. Zooloji ve diğerleri gibi tarih, toplumun entelektüel kaynaklarının bir parçasını oluşturur.

8- Eğitimde Tarih

Son olarak toplumun çok önemli bir işlevinde, eğitimde tarihin rolü nedir? Bununla ilgili bir-iki sorun vardır. Birisi tarihin kıymetini anlamak için yetişkin erkek ve kadınların dünyasına dair bir miktar tecrübeniz olmalı. Çocuklar tabii ki bundan yoksun; işte okul hayatında tarihi ilginç bulmayan pek çok kişinin daha sonra konuyu büyüleyici bulduğu şeklindeki yaygın gözlemin kaynağında bu vardır. Bir çözüm yolu herkesin iyi bir hikâyeyi sevdiğini hatırlamaktır; tarih bir öykü olarak her yaşta eğlenceli bir şekilde öğretilebilir. Bir başka sorun, her iyi şeyde olduğu gibi, tarih de birçok kişinin yaşamında ileride yaptığı şekilde kendinizi bulduğunuz zaman daha cazip gelir. Neyse ki okul çağındaki çocuklar son derece dirençlidir ve çoğu zaman müfredat dayatılsa bile bir konunun keyfini çıkarmanın yolunu bulurlar.

Tarihin neden müfredatta olması gerektiğine gelince, önerilen sebepler sonsuz sayıdadır. Her çocuğun, ülkesinin vatandaşlarının 'büyük işlerini' bilmesi gerektiği şeklindeki yaygaracı milliyetçi çağrıdan ('davul ve trampet tarihi') öğretmenlik mesleğinin tarihçinin özgün metodolojisiyle tanışması şeklindeki çağrısına kadar çeşitlilik gösterir. Eğitimin iki boyutu vardır, şahsi ve sosyal. Kendi için tarih çalışmak (yukarıda s. 47-51'de tartışılmaktadır) şahsi boyutun bir parçasıdır. Bir hükümetin okullarda belli bir müfredat konusundaki ısrarı tarih eğitiminin kamusal boyutunun bir parçasıdır. Peki, ama ebeveynler? Onlar çocuklarının şahsi gelişiminin bir parçası olarak belli bilgi ve becerileri edinmelerini arzu eder. Ama aynı zamanda daha geniş bir cemaatin parçası olarak büyümelerini ve onun tarih bilgisini paylaşmalarını da isterler. Bu, göçmenler için özel bir sorun teşkil eder. Çocuklarının yeni memleketlerinin kamusal eğitiminden faydalanmasını isterler, ama aynı zamanda ailesinin sosyal, ahlaki ve dini geleneklerini devam ettirmesini de isterler. Bu yüzden pek çok ülkede müfredat üzerine baskılar ve canlı, hatta şiddetli tartışmalar ortaya çıkar.

Karmaşık bir cemaatin bu tür sorunlarını bir kenara bırakırsak, kamusal tarih eğitiminde başka sorunlar varlığını devam ettirir. Yerel veya ulusal eğitim otoritelerinin ikisi de hem masrafını öder hem de kararları verir. Cemaat, müstakbel vatandaşlarının tarih eğitimine yaptığı yatırım için ne tür

bir karşılık beklemeli? Tüm şahsi ve ailevi kaygılar bir kenara, bir çocuğun neyi bilmesi ***kamu çıkarınadır***? Cevap, belli olgular, belli yetenekler ve belli tavırlar bakımından verilebilir.

9- Bir Çocuk Ne Bilmeli?

Geleneksel tarih eğitimi, bir ulusun tarihinin iskeleti kabul edilen bir dizi 'olgu'yu çocukların hafızasına yerleştirmektir, bazen bir krallar, kahramanlar ve savaşlar listesinden sadece biraz fazlası.[15] Bu tür şeyler bir ulusun tarihini temsil etmeli mi? Bir siyasetçi yakın zamanda İngiliz çocuklarının 1815'teki Waterloo Savaşı'ndan ziyade 1888'deki kibritçi kızların grevini öğrenmeleri daha önemli değil mi diye soruyordu. Hiç endişelenmesin. Tarihsel 'olgular' geniş ve derin bir bağlama yerleştirilmezse anlamsız hale gelirler ve kısa zamanda unutulurlar. Vicdan sahibi öğretmenler böyle bir bağlam sunmaya çalıştıkları an iki sorun hemen ortaya çıkar. Birincisi, bağlam zaman ve diğer kaynaklar bakımından çok talepkârdır. Ya tamamen açıklanır ve öğretmen, çocukların bilmesi arzu edilen diğer 'olguların' çoğunu dışarıda bırakmak zorunda kalır ya da ilgi ve anlama pahasına son derece kısıtlı kalır. İkinci sorun bu önemli olayların meydana geldiği tarihin ayrıntılı seyrinin siyasi, idari, hukuki, iktisadi, dini, sosyal, kültürel bütün örgüsünü örmek, çocukların kendi zihinsel gelişiminin çok ötesinde bir kavrayış talebinde bulunmak olacaktır. Dolayısıyla hem bir çocuğun uzun süre hatırlayacağı 'olguların' sayısı hem de bu 'olguların' anlaşılma derecesi üzerinde çok ciddi kısıtlar vardır.[16]

Ne var ki ikinci yaklaşımın daha faydalı olduğu görülmüştür. Çünkü şeylerin meydana geldiği bağlamı ('nasılını' ve 'niçinini') anlamaya çalışırken çocuklar çıplak olgulardan fazlasını öğrenirler. Dünya hakkında, iktidar, zenginlik, statü, gelenek hakkında ve kurumların (mahkemeler, meclisler, ordular) işleyişi hakkında bir şeyler öğrenirler. Böylece tarih ikinci elden deneyimleme yoluyla eğitim olarak tarif edilebilir. Öğrenci başka yaşam şekilleri, başka düşünme yolları, ortak sorunlara başka çözümler hakkında içgörü kazanır. Yabancı ama yine de insani durum, duygu ve davranışlarla karşılaşır. Tuhaf veya harika şahsiyetlerle, kurgusal bir eserde olacağından çok daha çekici şahsiyetlerle tanışır: Hannibal, İmparator II. Frederick ('Stupor Mundi'), Büyük Katerina veya Benjamin Franklin.

---

15 Krş. Sellar ve Yeatman (1931).

16 Sellar ve Yeatman'ın klasik eseri bunu hayranlık verici şekilde gösterir.

Tüm bu bilgi tarihsel eğitimle gelir. Ne yazık ki düzensiz ve istikrarsızdır. Özgül bağlamlar dışında faydalı bir şekilde uygulanabilmesi için, genelleştirilmesi gerekir. Şimdi insan duyguları veya ordular ya da zenginliğin nasıl yaratıldığı ve aktarıldığı gibi konularda bilinçli çalışma yapılmaması için hiçbir neden yok. Aslında yapılıyor da. Ama bu çalışmalar tarihten ziyade sosyal bilimlerin parçası olarak görülüyor. Ve kimse okullarda tarih öğrencilerinin tarihten bir pasajı iyice anlamadan önce psikoloji, siyaset, iktisat, askeri teşkilat alanlarında tuğla gibi ders kitaplarını özümsemesi gerektiğini söylemiyor.

Öyleyse belki de tarih öğretmenin en yararlı yolu, en azından daha küçük çocuklar söz konusuysa kendilerine basitleştirilmiş bir tarihsel araştırma modeli bulmaya teşvik etmektir. 'Tarihsel beceriler' denen becerileri geliştirmeye epeyce fikir mesaisi harcanmıştır. Bunlar arasında çocukların müzelerdeki bazı sergileri düzenlemelerine ve incelemelerine müsaade etmek, tarihsel olayları canlandırmaya teşvik etmek, inceleyip derlemeleri ve tutarlı bir tarihsel anlatımda birleştirmeleri için tarihsel belgelerin tıpkıbasımlarını basmak yer almaktadır. Hayalgücü harekete geçirilir, anlayış derinleştirilir ve belli beceriler edinilir. Ama eşit derecede kıymetli sonuçlara zaman, enerji ve diğer kaynaklar bakımından daha az talepkâr yöntemlerle de ulaşılabilir mi? Ve kazanılan bilgiyle edinilen beceriler başka durumlarda kullanılabilir mi? Muhtemelen tarihsel araştırmayı derinleştirmek için kullanılabilir ve bu nedenle faydalı da olacaktır. Ama eğitimin işlevi çocuğu tarihçi yapmak değildir; (toplumun perspektifinden) onu faydalı ve sorumlu bir vatandaş yapmaktır. Ancak eğer tarih öğrenirken edinilen bilgi ve beceriler başka yerlere, örneğin yönetim, siyaset, edebi ifadeye uygulanabilirse, bu yöntemler haklı çıkmış olur. Bu şekilde kazanılan becerilerin diğer faaliyetlere ne ölçüde ***aktarılabileceği*** henüz net değildir. İlkokul çocuğunda ilgi ve heves uyandırılabilirse, bu tür tohumların hayatlarında daha sonra, hatta çok çok sonra çiçek açacağından daha emin olabiliriz.

Bu tür yöntemler, müfredatın sınavların gereklerine göre şekillendiği ortaöğretimde pek mümkün değildir. Burada iki soruyla yüzleşmeliyiz: (1) Sınav olgusunun ta kendisi pek çok çocuğun artan tarih hevesini söndürmez mi? Ve (2) 'doğru' ve 'yanlış' cevaplara yönelik vurgusuyla sınav yöntemi konunun doğasına aykırı değil mi? Yine de insanlığın ikinci elden deneyimi yoluyla eğitimin avantajları, çocuğun gelecekte insanlarla ilgilenmesini gerektiren her meslek için kıymetli olacaktır.

10- Tarihin Yasaları Yoktur

Eğitsel amaçlı tarihte bir kanunlar veya ilkeler dizisi yoktur. Örneğin kimya eğitiminin başlıca amacı kimya biliminin yasaları, teorileri ve hipotezlerinin bilgi ve anlayışını öğrenciye aşılamaktır. Elbette test tüpü veya Bunsen bekini nasıl kullanacağını bilmek, belli kimyevi maddeleri tespit edebilmek faydalıdır; hatta bu maddelerin bazı niteliklerini bilmek pratikte daha da faydalıdır. Ama bilimin temeli teoriktir. Tarih böyle değildir. Tarihte olgusal bilgi vardır ve bunun kimyadaki muadili bu sabah test tüpünde ısıttığım maddenin buharlaşmasıdır. 'Sodyum klorür suda çözünür' gibi genel bilgiler vardır. Bir pipet nasıl kullanılır gibi beceriler vardır. Ama tarihte yasa yoktur. Dolayısıyla tarih eğitimi, pozitif bilim eğitiminin teorik avantajlarından hiçbirine sahip olamaz, pratik avantajlarından da sadece çok azına sahip olabilir.

Kimya kıyası bize teori temelli bir bilimin cazibelerini hatırlatır. Bir kanun veya ilkeyi kavradığımızda, gerçekleştiği sonsuz sayıda durumu da kavramış oluruz. Bu da güçlü olduğumuz hissini uyandırır ve emekten tasarruf ettirir. Üstelik bir olgunun bağdeğer, moleküler yapılar ve atomların altında yatan daha temel yasalarla nasıl da açıklanabildiğini görmenin heyecanı da var. Belli bir fenomenin, derin evrensel yasalarla belirlendiği için her zaman meydana gelmesi gerektiğini algılamanın entelektüel tatmini var. Yirmili yaşlarımın ilk yıllarında Toynbee'nin *A Study of History* kitabını okuduğumda nasıl heyecanlandığımı hatırlarım. Genel tarihsel bilgiyle birlikte yirmi bir medeniyete uygulanmış basit genellemeler oldukça keyifliydi. Artık sonunda tarihi anladığımı hissetmiştim. Daha sonra Toynbee'nin çok sayıda eleştirmenini okuyup kendi bilgimi de arttırmamla beraber, genel bir tarih teorisi bulmaya yönelik bu girişimin parlak ama kaçınılmaz olarak imkânsız bir çaba olduğunu gördüm. Buradan edindiğim bir avantajı unutmadım ama: bu deneyim bana öğretti ki Marksizm pek çok insana ne kadar da büyük bir entelektüel heyecan yaşatmış olmalı. Kimi ezilenlere sempatisi nedeniyle, kimileri de daha iyi bir gelecek vizyonuyla harekete geçmişti, ama iyi işlenmiş bir teorinin daima entelektüel bir cazibesi vardır. Bu cazibe paradoksal bir şekilde tarih alanında özellikle güçlüdür: teorik düzenleme için yalvaran, ama bu tür her şeye inatla direnen geniş kapsamlı ve kafa karıştırıcı bir alandır tarih.

11- Rasyonel mi?

İki büyük Alman filozofunun bu direnci aşma azmi anlaşılır. 1784'te Kant, *Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose* adlı eserinde şöyle yazıyordu:

Filozof için tek çıkış yolu, insanlığın kolektif eylemlerinde ***kendine ait bir rasyonel amaç*** peşinde olduğunu varsayamayacağı için, insan olaylarının bu manasız akışının ardında ***doğada bir amaç*** keşfetmeye çalışmak ve nihayetinde doğanın belli bir planı açısından kendine ait bir planı olmayan mahlûkatın tarihini formüle etmenin mümkün olup olmayacağına karar vermektir. Şimdi böyle bir tarih için kılavuz bir ilke bulmayı başarıp başaramayacağımızı görelim ve önerdiğimiz şekilde bu tarihi yazabilecek birini üretmeyi doğaya bırakalım.[17]

Bir nesil sonra doğa böyle birini üretti: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, belki de tarih sorunuyla ilgilenen en büyük filozof. (İnsan Hegel bile başarısızlığa uğradığıysa –ki uğradı– kimse başaramaz diye düşünmekten kendini alamıyor.) *Tarih Felsefesi*'ne Girişte (1831) şöyle yazıyordu: 'Felsefenin Tarih tefekkürüne kendisiyle birlikte getirdiği tek Düşünce, basit *Akıl* kavramıdır; Akıl, Dünyanın Hükümranıdır; dolayısıyla dünyanın tarihi bize rasyonel bir süreç sunar.'[18] Aklın tarih üzerindeki güçlerine duyulan böyle bir güven, Gibbon'ın 'tarih ... aslında insanlığın suçları, aptallıkları ve talihsizliklerinin bir kaydı olmanın pek ötesine geçemez' şeklindeki meşhur yorumundan çok uzaktır.[19]

Gibbon belki tarih deneyimleri hakkında gereğinden fazla kötümserdi, ama tarihin irdelenemezliği konusunda hakikate Hegel'den daha yakındı. Elbette Hegel dünya tarihinin bize rasyonel bir süreç sunduğu şeklindeki iddiasında haklıysa, bu süreç bizim dikkatimizden kaçmıştır. Çok daha muhtemel ki tarihte rasyonel süreç izleri görüyorsak –çeşitli tarih teorilerinin konusu– bu izleri oraya filozoflar bırakmıştır. 'Tabii ki öyle!' diye kıkırdar tarihçiler. Ama bir dakika! Tarihçiler bu suçta tamamen masum mu? Daha isabetli olmak gerekirse onlar da tarihte (1) olmayan şeyleri tarihe (2) ekliyorlar mı?

12- Tarihe Ne Koyduysak Orada Onu mu Buluruz?

Bu da bize hatırlatır ki tarih öğretmenin en yararlı yolu, tarihsel olayların meydana geldiği o derin ve geniş bağlamı anlaşılır kılmaktır. Ne var ki öğretmenin açıklamalar önerirken belli genellemeleri (örneğin tüm bürokrasilerin emsal konusunda takıntılı olma eğilimi göstermesi) varsayması (veya daha da

17 Bkz. Reiss (1977), s. 42.
18 Bkz. Hegel (1956), s. 9.
19 Gibbon (1910), c. I, s. 77.

kötüsü açıkça ifade etmesi) çok kolaydır. Ama bu olaylara içkin olmayan bir örgüyü dayatmak olmaz mı? Bir tarihçinin açıklama örgüsü bir başkasınınkinden, her ikisininki de olayları gören gerçek tarihsel faillerinkinden farklılaşacaktır; bu da bizi duraksatmalıdır. Ama her tür genellemeden imtina edersek öğrencilerimize ve toplumumuza karşı görevimizi nasıl yapacağız? Ve eğer biraz genelleme yapabilirsek, sınırı nerede çizeceğiz? Ve sınır çizmezsek kendimizi spekülatif bir tarih felsefesine adanmış mı buluruz?[20]

Eğitim olarak tarih bağlamında ortaya çıkan bu sorular bizi tarih ve sosyal bilimler konulu bir sonraki başlığımıza getiriyor.

C - Tarih ve Sosyal Bilimler

1- Tarih ve Sosyoloji

Bir keresinde dışarıda akşam yemeğinde komşuma ne yaptığını sordum. O sosyologdu, bense tarihçi. 'Demek işimizi elimizden almaya çalışanlardan birisin sen de', diye espri yaptım. 'Çok geç', diye cevap verdi. 'Aldık bile'. Ama iki disiplin de henüz diğerini yutabilmiş değil ve rekabet devam ediyor. Ama belki de artık Fernand Braudel'in tarif ettiği gibi bir 'sağırlar diyalogu' değil.

Bir zamanlar bu alanlar konuları bakımından birbirinden ayrılabiliyordu: tarihçiler birkaç büyük adamın eylemleriyle ilgiliydi: krallar, bakanlar, papalar, generaller. Sosyal bilimler ise daha geniş toplumla, yani tarih kitaplarında 'halk', 'avam' veya 'kalabalıklar' olarak kendine zor yer bulan kitlelerle ilgiliydi. Ama yirminci yüzyılla birlikte tarihçiler Püritenler, soylular, denizciler, işçi kadınlar, yerleşimciler ve bunun gibi bütün grupları incelemeye başladılar. Bu sebeple tarih ve sosyal bilimler konu bakımından birbirinden ayrılamaz.

Bir diğer ayrım zamana karşı tavırları üzerinden yapılmıştır. Sosyal bilimlerin yerçekimi kanunu gibi tüm zaman ve mekânlarda geçerli yasalar (veya en azından teoriler) tesis etmeye çalışarak fizik bilimini taklit ettiği söylenir. Kaydettiği olgulara belli bir tarih veren ve kronolojinin çok iyi farkında olan tarih için bunun doğru olmadığı bariz. 'Sosyal bilimler neredeyse ... olay karşısında dehşete düşer', der Braudel.[21] Aydınlanma döneminde, insan doğası hakkında zamandan bağımsız genellemeler yapıla-

---

20 Bunlar için bkz. böl. 9 ve 10.

21 Braudel (1980), s. 28. Ayrıca Cipolla'nın 'kısa vade' ve 'uzun vade' tartışmasına bkz. Cipolla (1991), s. 10-11.

bileceğine inanılıyordu. David Hume bir felsefe klasiği olan *İnsan İdraki Üzerine Bir Soruşturma*'da (1748) şöyle yazıyordu:

> İnsan eylemlerinde büyük bir tek biçimlilik olduğu evrensel kabul görmektedir... Yunanların ve Romalıların duygularını, meyillerini ve hayat akışlarını bilebilir misiniz? Fransızların ve İngilizlerin huy ve hareketlerini iyi inceleyin... İnsanlık tüm zaman ve mekânlarda o kadar aynıdır ki tarih bu özel durumda bize yeni veya tuhaf hiçbir şey söylemez.[22]

Bize inanılmaz gelen böyle bir bakış açısı bir zamanlar tüm sosyal bilimlerin temel varsayımını oluşturdu. Aslında sosyolojinin muteber kurucularından bazıları Montesquieu (1689-1755), Adam Ferguson (1723-1816) ve John Millar (1735-1801) pekâlâ analitik veya 'felsefi' tarihçiler olarak da görülebilirdi.[23] Ondokuzuncu yüzyıl tarih çalışmasının büyük yüzyılı olduğundan (Hume gibilerinin tavırlarını tamamen imkânsız kılarak), sosyologlar materyallerinin büyük kısmını tarihten aldılar. Fakat yirminci yüzyılda özellikle antropologların etkisiyle, sosyoloji büyük ölçüde sadece şimdiyle ilgilenir oldu. Bu şekilde tarihi gözden kaybederek (neredeyse iki yüzyıl sonra) insana dair fenomenlerin, tıpkı doğa bilimlerinin fenomenleri gibi tarihe atıf yapmadan tarif edilebileceği şeklindeki eski yanılsamayı yeniden diriltmek daha da kolay oldu. (Hidrojen ile oksijenin birleşip şu tarihte suyu oluşturduğunu kaydetmeyiz, her zaman öyle olur). Epeyce sosyoloji eseri teori inşa veya test etmeye değil, sadece mevcut teorileri tasvirde kullanmaya ayrılmıştır. Bu tür çalışmalar tarihsel bağlam olmaksızın pek işe yaramaz.[24] Zaman zaman psikoloji, antropoloji ve sosyolojinin 'tamamen durağan bir toplum vizyonuna sıkışıp kalması' talihsizlik.[25]

2- Sosyal Değişim

Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ve kısmen bu tecrübenin bir sonucu olarak sosyal bilimciler toplumların ve insan doğasının aynı şekilde kalmaya devam etmediğini kaydettiler. Böylece sosyal değişim teorileri gelişti. Bu gelişme sosyal bilimcilerin zaman içinde değişimi kabul ederek açıklamaya çalışan teoriler formüle etmelerine imkân verdi. Dolayısıyla bir

---

22 Bkz. Hume (1975), s. 83.
23 Bkz. P. Burke (1980), s. 15.
24 Bkz. Braudel (1980), s. 37-8.
25 Bkz.Stone (1987), s. 8-9.

bilimin itibarını korudular. Vurgulanmalıdır ki bu sadece bir uzlaşmadır: teorilerin içeriği zamanı dikkate alıyor olsa da, teorilerin kendilerinin zamandan bağımsız olduğu farz ediliyor: ne tarih ekleniyor ne de mekân. Copilla bu çabayı 'tam bir başarısızlık' olarak görür.[26]

Ayrıca bu tür değişim teorileri, tarih üzerinden teorize etmekle ilgili aşağıda ele aldığımız tüm önemli şüphelere açıktır. Diğer yandan gerçek tarihçi, ne kadar titiz ve özenli olursa olsun, belli bir zamanda belli bir mekânda belli bir insanın bakış açısıyla tarih yazdığını iyi bilir. Onunki kuşkusuz 'hiçbir yerden bakış' değildir.[27]

3- Zamanların Çoğulluğu

Fernand Braudel birkaç kitabında zamanın bir diğer yanından bahseder. Tarih uzunluk bakımından anlık olandan (Kennedy'yi öldüren ateş) neredeyse sonsuza dek sürene kadar (antik Mısır'ın 3000 yılı) uzanan bir zaman çoğulluğuna sahiptir. 'Sosyal zaman tek bir sabit hızda akmaz, bin farklı hızda, hızlı veya yavaş ilerler, ki bunun bir vakayiname veya geleneksel tarihin gündelik ritmiyle hiçbir alakası yoktur.'[28] Braudel 'uzun zaman aralığını' (*la longue durée*) vurgular. İktisadi ve sosyal tarihte ne olup bittiğine dair net bir resim elde etmeden önce belli bir süre boyunca fiyat eğrisi veya nüfus artışı gibi bir fenomeni incelememiz gerektiğine işaret eder. Niceliksel tarihin olağan modelidir bu. Ama sadece sayılabilir şeylerle ilgilenmez. İklim, bitki örtüsü, toprak sınırları gibi coğrafi olguların hepsi insan faaliyetini yakından etkiler ve sınırlar. Dolayısıyla belli bir bölgenin sakinlerinin hayatları yüzyıllar boyunca aynı iktisadi kanallarla şekillenmeye devam eder. Kültür tarihinden de örnekler vardır; Ortaçağ Avrupa'sında Latin edebiyatına, haçlı ruhuna veya Aristotelesçi evren kavramına atıf yapar.[29] Tüm bunlar yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüştür. Çarpıcı bir örnek yaklaşık 1350-1750 arasındaki dönemin ticaret temelli kapitalist ekonomisidir. Bu döneme su ve gemiler hâkimdi, dolayısıyla hemen hemen bütün ekonomik büyüme nehirler ve sahillerde gerçekleşti; tüccarlar ve değerli metaller önemli bir rol oynadı, temeldeki tarım ekonomisi keskin mevsimsel krizlere tabiydi. Braudel bunu üç ciltlik *Civilization and Capi-*

---

26 (1991), s. 10-11

27 Bkz. bu T. Nagel'in aynı adlı öznellik ve nesnellik incelemesi (1986).

28 Braudel (1980), s. 12.

29 A.g.e., s. 312.

talism, 15th-18th Century (1979, İngilizce çevirisi 1981-4) eserinde anlatır. Daha önce yazdığı ve daha iyi bilinen şaheseri *The Mediterranean World in the Age of Philip II* (1949, İngilizce çevirisi 1972) üç zaman ölçeği etrafında inşa edilmişti: yapısal (kabaca 'uzun zaman aralığı'), konjonktürel (kabaca diyelim 20-50 yıllık zaman aralıkları içindeki eğilim ve diziler) ve olayların tarihi.

Braudel bize hatırlatmaktadır ki tarihçinin geleneksel olayının sabitlenmiş zamanları ve sosyal bilim ürünlerinin çoğunda zamanın göz ardı edilmesinin yanı sıra, sosyal gerçekliğin doğru bir resmini oluşturacaksak (ister bilim insanı, ister tarihçiler tarafından) birbirine örülmesi gereken birbirinden çok farklı uzunluklarda zaman aralıkları vardır. Kısacası geleneksel tarih *herhangi* bir zamanla ilgilenir, sosyal bilimci *hiçbir* zamanla ilgilenmez ve Braudel *uzun* zamanla ilgilenir.[30]

4- Tarih Bir Sosyal Bilim midir?

Braudel'e göre tarih ile sosyal bilimler arasında önemli bir ayrım yoktur. Sosyal gerçekliğin aynı alanını, yani yaşamın tüm yanlarını kucaklayacak şekilde toplumların bütününü inceler. Braudel ayrıca hem tarihçilerin hem de sosyal bilimcilerin inceledikleri sosyal gerçekliği yeniden inşa etmeye angaje olduklarına işaret eder. Orta batıdaki bir kasabanın sosyolojik tasviri, bir tarihçinin Haçlı seferi anlatımından daha az yeniden inşa sayılamaz. 'Ya, evet', diyebilirsiniz, 'ama tarihçi o Haçlı seferi hikâyesini anlatırken olayların izini sürer, sosyolog ise kasabayı zaman içinde bir noktada tasvir eder. Burada bir fark var.' İki veya üç nesil önce belki böyleydi, ama bu ayrım bugün artık pek geçerli değil. Pek çok tarihi anlatım belli bir zamanda geçer ve hiçbir sürecin izini sürmez, hikâye anlatmaz. Burckhardt'ın *The Civilization of the Renaissance in Italy*, Maitland'in *Domesday Book and Beyond*, Namier'in *The Structure of Politics on the Accession of George III* veya Le Roy Laudrie'nin *Montaillou*'sunu bir düşünün. Aynı şekilde sosyal bilimlerde zamanın geçişini dikkate alan eserler de vardır: Barrington Moore'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Michel Foucault'nun *The Order of Things*, J. G. A. Pocock'ın *The Machiavellian Moment*'ını ya da tabii ki Karl Marx'ın pek çok eseri. Dolayısıyla zaman

30 Sosyal bilimlerde zaman boyutu henüz tüm ayrıntılarıyla incelenmemiştir. Bendix, Burns ve Saul (1967) içinde, Bock (1979), Nisbet (1969), Floud (1974) ve Skocpol (1984), alıntıladıkları eserlerle birlikte bir başlangıç oluşturabilir.

boyutunun varlığı veya yokluğunun tarih ile sosyal bilimler arasında bir ayrım teşkil etmediği sonucuna varabiliriz.

Sosyal gerçekliği farklı hatlar üzerinde yeniden inşa etmeleri ayrım noktası olabilir mi? Tarihin (ondokuzuncu yüzyılda Windelband ve Rickert tarafından) ***ideografik*** (yani tikelleri tasvir eden), biliminse ***nomotetik*** (yani yasaları bulmaya veya şekillendirmeye çalışan) olduğu iddia edilirdi. İkna edici görünse de (nihayetinde Aristoteles'in şiiri tarihe tercih etmesinin nedenine çok benzer), yeterli değildir. Bazen bilim tikel bir olayla, mesela bir volkanik patlamayla ilgilenir; bazen de Braudel gibi tarihçiler genel hakikatler tespit etmekle ilgilenir. Her şey hesaba katıldığındaysa tarihçiler soyut ve genelden faydalansalar da somut ve tikelle kendilerini daha rahat hissederlerken, bilimciler tek bir fenomenle ne kadar meşgul olurlarsa olsunlar, onun ötesine, teori alanına geçmeye meyillidir. Tarihçiler genellemelerden kaçınırken, bilimciler (Braudel'in kendilerine atfettiği tikel olay korkusuna çok da sahip değilseler bile) formüle ederek, sınayarak, çürüterek veya en azından bir tür genel kanun kullanarak rollerini en iyi şekilde yaptıklarını düşünürler. Öyleyse farklı eğilimler var ama henüz dışlayıcı bir ayrım yok.

5- İçeriden Bilmek

Bilim ile tarih arasındaki daha büyük bir tezat R. G. Collingwood gibi İdealist eğilimli düşünürlerce geliştirilmiştir. Argümanlarına göre doğa bilimcileri, kendileri dışında şeyleri incelemek için yöntemler geliştirmiştir; bir yıldız, kristal, solucan ve hatta köpek olmanın ne demek olduğuna dair bir deneyimleri yoktur.[31] Sadece gözleme, yani duyularının verdiği kanıtlara güvenmek zorundadırlar; zaman zaman bu kanıtlar araçlar üzerinden edinilir. Diğer yandan erkek ve kadınlarla ilgilenirken, sadece duyusal gözleme dayanmak zorunda değiliz; insan olmanın ne demek olduğunu biliriz. Kişinin kendi gibi olanları anlamasında Alman filozof Wilhelm Dilthey'nin ifade ettiği gibi 'Senin içindeki Benin yeniden keşfi' gerçekleşir.[32] Üstelik sadece insanlık içeriden anlaşılmaz; aynı zamanda gök gürültüsü veya ağaçlar gibi doğanın işleyişi hakkında kazanamayacağı kavrayışı kanunlar, şehirler, diller ve sanatlar gibi insana ait işlerde kazanır. Napolili hukukçu Giambattista Vico (1668-1774) bunu uzun zaman önce söyledi.

---

31 Bu soruna ilişkin derin, ama eğlenceli bir inceleme için bkz. Thomas Nagel, 'What is it like to be a bat?', Nagel (1979) içinde.

32 Bkz. Dilthey (1976), s. 208.

İnsanın yaptığı şeyi anladığı fikrini savunuyordu. Buysa tarihçinin işini ikili bir anlamda aydınlatır.

> Ama en erken antik çağı sarmalayan yoğun karanlık gecede... her tür soruyu aşan bir hakikatin ... ebedi ışığı parlar: sivil toplumun dünyası insanlar tarafından kurulmuştur ve dolayısıyla ilkeleri de... bizim insan aklımızda bulunacaktır. Bunu her kim düşünürse düşünsün şaşırmaktan kendini alamaz, filozoflar Tanrı yaptığı için sadece Tanrının bileceği doğa dünyasına bütün enerjilerini harcayıp insanlar kendileri yaptığı için bildikleri milletler dünyasını veya medeni dünyayı incelemeyi ihmal etmişlerdir.[33]

Doğa ve insan bilimleri arasındaki ayrım bundan daha net konamazdı herhalde.

Bu tür düşünceler R. G. Collingwood'u 'tarihçi geçmişi kendi aklında yeniden icra etmelidir' şeklindeki meşhur iddiasına yöneltti. Collingwood doğru bir şekilde geçmiş 'asla [tarihçinin] algı yoluyla deneysel olarak anlayabileceği verili bir olgu değildir' savını geliştirir. 'Tarihçi basitçe söz konusu olayları gören ve kayıtta kendi kanıtını bırakan bir tanığa inanarak geçmişi bilmez', diye devam eder. Böylesi en fazla bilgi için değil, sallantılı bir inanç için zemin oluşturur. Burada yine hemfikir olmamak güç, ama böyle bir anlatımın, tarihçinin temel alması gereken delilin parçasını oluşturduğu hatırlanmalıdır. Ama hem olguyu hem de tanığı reddeden Collingwood tarihsel bilgi, geçmiş düşüncelerin yeniden icrası olmalıdır şeklindeki sonuca atlar. Gerçekten 'düşünce dışında hiçbir şeyden tarih olmaz' diye ısrar eder. Vico veya Dilthey'den daha ileri giderek 'Tarihsel bilginin uygun nesnesi öyleyse düşüncedir: üzerinde düşünülen şeyler değil, düşünce eyleminin kendisi' der.[34]

Bu muhtemelen tarihsel bilgiye dair pozitivist olmayan görüşlerin en iyi bilinen ifadesidir, ama sırf Collingwood çok ileri gitti diye tüm bunlar reddedilmemelidir. Vico'nun insanın yaptıkları ile doğanın yaptıkları arasındaki ayrımı ve Dilthey'nin insan meselelerinde kendimizi diğer insanlarda bulduğumuz şeklindeki ısrarı daha ikna edicidir. Lütfen not edin ama, Dilthey'nin fikri insan bilimleri *içinde* bir ayrım yapmak için kullanılmıştır.

---

33 Bkz. Vico (1970), s. 523, 331.

34 Bkz. Collingwood (1961), s. 282, 304, 305.

6- Anlam

İnsan bilimlerini uygulayan bazıları, kimyagerin bir kimyevi maddeye veya biyologun bir basile yönelik kayıtsız tavrının aynı şekilde insanlara dair her bilimsel çalışmaya temel teşkil etmesi gerektiğine inanır. Kabaca bu davranışçı düşünce ekolüdür; bu ad verilmiştir çünkü insanlar sadece davranışlarının dışarıdan gözlemlenmesi yoluyla incelenir. Başkalarıysa bu yaklaşımın faydaları ne olursa olsun, insanlar hakkında bir şeyler öğrenmenin ilave yolları da olduğunu savunurlar. Davranışçılar özellikle çok önemli bir şeyi göz ardı ederler: anlamları dikkate almazlar. Hemen hemen tüm insan eylemlerinin, yani söylediğimiz, yazdığımız, resmettiğimiz, inşa ettiğimiz vb. her şeyin bir anlamı vardır. Aslında ikili bir anlamı vardır: birisi bizim niyetimiz, bir şey söylerken veya yaparken kastettiğimiz; diğeri başkalarının anladığı. Anlamın bu iki yanı her zaman örtüşmez. Ama kelimenin her iki manasında da anlam davranışçı yöntemlerde hiçbir rol oynamaz. Aksine anlamları hesaba katan yönteme 'hermenötik' adı verilir. Kelimenin kanatlı miğferi ve topuklarıyla tanrıların mitsel habercisi hızlı Hermes'ten (Romalılar Merkür diye bilirdi) türetildiğini hatırlamak faydalı olabilir. Dolayısıyla hermenötik genel anlamda mesaj incelemesi olarak düşünülebilir. Anlamlı eylemde bulunmak genel bir insan özelliği olduğu için, hermenötik yönteme ikna olmuş bir sosyal bilimci davranışçı yöntemi, kuşları sadece uçmuyorken veya balıkları sadece yüzmüyorken incelemek gibi görebilir. (Anlama ilişkin daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. bölüm 10.)

7- Açıklamak ve Anlamak

Bazen bu iki düşünce ekolü arasındaki tartışma 'açıklamak' ve 'anlamak' arasındaki bir tartışma olarak tarif edilir. Von Wright'ın işaret ettiği gibi 'Sıradan kullanım "açıklamak" ve "anlamak" arasında keskin bir ayrım yapmaz.' Bu sebeple ben 'davranışçılık' ve 'hermenötik' terimlerini tercih ettim.[35] Daha yakın gelen terimlerdeki güçlük kısmen her açıklamanın anlayışı arttırıyor olmasından kaynaklanır. Yine de 'anlamak ... açıklamanın olmadığı bir şekilde ***niyetlilik*** ile ilgilidir', der von Wright. Devamla: 'Bir failin hedef ve amaçlarını, bir işaret veya simgenin anlamını ve sosyal bir kurum veya dini törenin önemini anlarız.'[36]

---

35 Bkz. von Wright (1971), s. 5, 6 ve 29vd. Ayrıca bkz. Bauman'daki (1978) tartışma.
36 Von Wright (1971), s. 6.

Belki de sosyal bilimlerde hermenötik yaklaşımda önde gelen şahsiyet büyük Alman sosyolog Max Weber'dir (1864-1920). Weber sosyolojiyi 'sosyal eylemi yorumlayıcı bir şekilde anlayarak böylece yön ve sonuçlarına ilişkin nedensel bir açıklamaya varmaya çalışan bir bilim' olarak tanımlamıştır. 'Eyleyen birey eyleme öznel bir anlam yüklediği her durumda "eylem" kategorisine tüm insan davranışları dâhildir.'[37] Lütfen 'öznel anlam' ve 'yorumlayıcı' kelimelerine dikkat edin ve 'hermenötiğin' normalde 'yorum bilimi' olarak tanımlandığını hatırlayın. Weber'in aynı zamanda tarihçi olması ve sosyal bilimleri tarihsel bilimler olarak tasavvur etmesi sürpriz değil. Ona göre 'tüm insan gerçekliği zaman boyutunda ve tarihçinin yöntemleriyle anlaşılmalıdır'.[38] Tartışma insan bilimlerinde devam etmektedir.

Ama burada bizim meselemiz tarih. Tarih ile sosyal bilimler arasında net bir ayrım yapıp yapamayacağımızı soruyorduk. İlk başta davranışçı/hermenötik bölünmesi sadece böyle bir ayrımdı, ama sonra bölünme hattının Collingwood'un sandığı gibi bilim ile tarih olmadığını, sosyal bilimlerde iki düşünce ekolü olduğunu gördük. Tuhaf bir biçimde aynı tartışma tarih içinde de vardır. Bu alanın, bilimlerdeki açıklama yöntemlerinin aynısını kullanıp kullanmayacağı çokça tartışılmıştır. Daha sonraki bir bölümde bunu ele alıyoruz. Burada, (tarihin bilimsel açıklama yöntemlerini mi yoksa kendine has açıklama yöntemlerini mi kullanması gerektiğine dair) bu tartışmanın bölünme hattının tarih ve bilimi değil, tarihin ***kendisini*** kesen bir hat olduğunu gözlemlemeliyiz.[39]

8- Niceliksel Açıklama

Ama tartışma tarih felsefecileriyle sınırlı kalmaz. Ne zaman 'niceliksel tarih' veya 'kliometri'de istatistikî yöntemler kullanılsa (giderek daha fazla kullanılıyor) bu tartışma ortaya çıkmaya meyillidir. İktisat tarihi bu yöntemler için çok uygun olduğundan, tarihten ziyade iktisattan türetilmiş yeni bir niceliksel iktisat tarihi ortaya çıkmıştır ('yeni' iktisat tarihi veya ekonometri olarak bilinir). Ekonometri 'tarihi olaylar hakkında yerleşik

---

37 Bkz. Weber (1947), s. 88.

38 Bkz. MacRae (1974), s. 63. Daha ileri okuma önerileri için bkz. Bottomore (1971), s. 31vd; Bock (1979), s. 39-79; Coser and Rosenberg (1969), s. 243vd.; daha felsefi bir tartışma için bkz. Winch (1958) ve Ryan (1970), s. 127vd. Gadamer (1979), kapsamlı bir hermenötik incelemesidir ve Schutz (1972) Weber'in sosyal eylemlerde öznel anlam fikrini daha ileriye taşır.

39 Bkz. Skinner (1990), s. 6.

iktisat teorisi temelinde şekillendirilmiş hipotezlerin araştırılması ve sınanması' olarak tanımlanmıştır.[40] Bu tür çalışmalar normalde bilim insanın alanı olarak görülür: mevcut teoriler ışığında hipotezleri sınamak. Floud'un kabul ettiği gibi tarihçilerin normal çalışma şekli değildir. ' "Yeni" iktisat tarihçisi' diye devam eder Floud, 'ölçülebilir iktisadi fenomenlere yoğunlaşır ve iktisat teorisini bu fenomenlerin arasında bağ kurmak için kullanır, çünkü özellikle tarihin karmaşıklığını atlayıp incelediği olayları en iyi açıklayan fenomenlere yoğunlaşmak ister.'[41]

Burada yaptığımız varsayımları not edelim. Ekonometrist ölçülemeyen şeylerin amacı bakımında önemsiz olacağı varsayımıyla ölçülebilir olana yoğunlaşır. Yine tarihin karmaşıklığını atlamak ister, bu tür riskli kestirmelerin nasıl izleneceğini bildiğini farz eder. Hakkını vermek gerek, her tarihçi kestirmelerin kullanılması gerektiğini bilir; kimse her şeyi incelemesine dâhil edemez. Sorgulanması gereken bu kestirmelerin başka bir disiplinin yerleşik teorileriyle belirlenip belirlenemeyeceğidir. Ama üçüncü varsayım en kuşkulusudur: yani, 'yeni' iktisat tarihçisi en iyi açıklamayı getiren fenomenleri tespit edebilir varsayımı. Yine her tarihçi açıklayıcı faktörler bulmaya yönelik bu arayışın standart pratik olduğunu teslim edecektir. Teslim *etmeyecekleri* şey, bu açıklayıcı faktörlerin ilk varsayımda olduğu gibi nicelenebilir olduğunu önceden bilme iddiasıdır.

9- 'Kliometri'

Bir diğer 'yeni' iktisat tarihçisi Peter Temin, 'yeni' iktisat tarihini bir 'tür uygulamalı neoklasik iktisat' olarak tarif etmektedir. Dolayısıyla yöntem 'iktisadi davranışın bir boyutunun formel bir modeliyle başlamak, bu modelde kullanmak üzere veri toplamak ve veri ile modeli birleştirerek sonuçlar çıkarmak'tır.[42] Burada yine prosedür bilimseldir, tarihsel değil; yine mevcut modelin veriye uygulandığını ve sadece modelde kullanmaya uygun verilerin arandığını görürüz. Peki, ama bazı veriler (örneğin dini veya siyasi kanaat) bir iktisadi modele uydurulamazsa? O zaman bunlar göz ardı veya ret mi edilmeli?

Bir diğer Amerikan iktisat tarihçisi R. W. Fogel 'kliometri'yi 'yeni "bilimsel tarihi" tarzı' olarak tarif eder ve şöyle devam eder: 'Kliometristlerin

---

40 Floud (1974), s. 2.

41 A.g.e.

42 Bkz. Temin (1973), s. 8.

ortak özelliği sosyal bilimlerin davranışsal modellerini ve niceliksel yöntemlerini, tarih incelemesine uygulamaktır... Kliometristler tarih çalışmasının aleni insan davranışı modellerine dayanmasını ister.'[43] Açıkça belirttiği gibi kliometri sadece iktisat tarihine değil, 'nüfus ve aile tarihine' de uygulanır.[44]

Burada yine mesele sosyal bilimlerde kullanılan davranışsal modeller ve niceliksel yöntemlerin, standart tarihsel yöntem ve anlayışları çarpıtmadan tarihe aktarılıp aktarılamayacağıdır. Gördüğümüz gibi bütün sosyal bilimcilerin niceliksel yöntemler ve davranışsal modellerin kıymeti konusunda hiçbir şekilde hemfikir olmadığına da işaret edilmeli. İtalyan iktisat tarihçisi bu 'yeni' iktisat tarihini reddeder. Aşırı basitleştirme, *ex post* [geçmişe yönelik] akıl yürütme ve öznelcilik kusurlarına sahip görür. Ayrıca, amaçları araçlara indirgeme ve araçlara amaç statüsü verme tehlikesi taşır.[45] Fakat sonuçta tarihçi hakikate doğru gitmesine yardımcı olabilecek hiçbir yöntemi hemen reddetmez. Ama yöntemlerinin kendisine buyrulmamasını, verilerinin önceden seçilmemesini veya açıklamalarının dışarıdan bir teoriyle şekillenmemesini tercih eder. Tüm bunları kendisi seçmekte özgür olmayı ister. Tarihçiler teori temelli yaklaşımlara kuşkuyla yaklaşır. Pek çok neslin tecrübesinden yola çıkarak, bulmayı umduğu sonuçların ta kendisini araştırmalarına dışarıdan aktarmanın tehlikesinin farkındadır. Kabaca işte bu yüzden kişinin kendi milletinin kralları ve generalleri çoğunlukla en kahraman olanlarken, diğer milletlerinkiler daha az kahramandır.

Elbette hepimiz böyle kendini aldatma şekillerini aştığımızı düşünürüz. Ama tehlike burada bitmez. İktisatçılar bir Üçüncü Dünya ülkesinin ekonomik sorunlarını incelemiş, güven içinde uygun çareleri belirlemiş ve sonra bu çarelerin başarısızlığı karşısında şaşkınlığa düşmüşlerdir. Sebep çoğunlukla teorilerinde yeri olmadığı için ekonomi üzerindeki etkisi göz ardı edilen sosyal veya kültürel bir unsurdur. Benzer hatalar tarihte de kolaylıkla yapabilir, ama bu kadar kolay fark edilemez. G. R. Elton'ın yorumundaki gibi 'diğer delillerin göz ardı edilmesi koşuluyla, geçmişin neredeyse her yorumu için bir yerlerde bir delil vardır'.[46] Hem bilim insanlarının hem de tarihçilerin kendi çağ veya toplumlarının bazı varsayımlarını diğer çağ veya toplumlara taşımaları kolaydır.

---

43 Bkz. Fogel ve Elton (1983), s. 24-5.

44 A.g.e.

45 Cipolla (1991), s. 59, 69.

46 Bkz. Fogel ve Elton (1983), s. 99.

10- Bir Bölünme Hattı mı?

Sosyal bilimler ile tarih arasındaki bölünme hattını nereye çizeceğimiz sorusunun basit bir cevabı yok gibi görünüyor, tabii böyle bir hat çizeceksek. Cevabımız bu disiplinleri nasıl gördüğümüze çok bağlı: Braudel'in tarih anlayışı, Collingwood'unkinden çok daha farklı ve dolayısıyla tarihi sosyal bilimler arasında saymakta beis görmüyor. Collingwood içinse bir melanettir, Fransız tarihçi Paul Veyne için olduğu gibi: 'Tarih bilim değildir; daha az titiz değildir, ama bu titizlik eleştiri düzeyinde olur.'[47] Benzer şekilde sosyal bilimciler kendi yöntemlerinin tarihe uygulanabileceğini iddia ettiklerinde, öncelikle bu yöntemlerin ne olduğunu sormalıyız. Yukarıda Fogel, Temin veya Floud'dan yaptığım alıntılar, hermenötiği benimsemiş sosyal bilimcilerin savunmayacağı iddialardır.

11- Karşılaştırmalı Çalışmalar

Ama tarih/sosyal bilimler sorusunun başka yönleri de var. Bunlardan ilki karşılaştırmalı çalışmalardır. Her ampirik bilim karşılaştırma yaparak benzerlik ve farkları gözlemler. Toplum bilimleri için olduğu kadar mercanlar ve kelebekler için de geçerlidir bu. Karşılaştırma tarihçi için ne kadar geçerlidir? Yani, ornitolog neden kuşları karşılaştırır? Öncelikle kuşları takım, familya, cins ve türlerine göre sınıflandırmak için. Bunu yaparak belli özelliklerin beraber gözlendiğini görecektir: güdük burun ile tahıl yemek, perdeli ayak ile yüzmek vb. Bu ikinci aşamadır. Üçüncüsü bu tür bağlantılar temelinde bütün deniz kuşlarının yağlı derileri vardır gibi genel sonuçlar çıkarabilir.

Tarihçi toplumları, devletleri, kurumları, iktisadi sistemleri ve bunun gibi şeyleri karşılaştırırken bu yolu takip ederek nereye kadar gidebilir. Çok tuhaf bir şekilde ister sosyal bilimci ister tarihçi olsun çok az kişi çalıştıkları sosyal fenomenlerin eksiksiz bir sınıflandırmasını ve taksonomisini çıkarmaya girişmiştir. Kuşkusuz Aristoteles 158 Yunan şehrinin anayasalarının bir listesini derlemişti. Toynbee yirmi bir medeniyetin tablosunu çıkardı. En az bir sosyolog tüm toplumların taksonomisini yapmaya çalıştı.[48] Ne var ki kuşlar, hayvanlar ve çiçeklerde olduğu gibi sosyal varlıkların kabul görmüş hiçbir taksonomisi yoktur. Sosyal bilimlerin kendi Linnaeus'u

---

47 Veyne (1984), s. 14.

48 Bkz. Marsh (1967).

yoktur. Karşılaştırmalı tarihte işin büyük kısmı ikinci aşamada, yani gözlemlenen iki özellik arasında bağlantı kurma aşamasında yapılır. 'Tarihin Babası' Herodot bu bağlantılarla doludur: Piskopos Stubbs ondokuzuncu yüzyılda 'Ortaçağ Avrupa'sının Karşılaştırmalı Anayasa Tarihi' üzerinde dersler verdi; March Bloch 1928'de tarihçilere Avrupa toplumlarının karşılaştırmalı tarihini ısrarla anlattı ve 1959'da bu amaçla uzmanlaşan bir dergi kuruldu: *Comparative Studies in Society and History*.[49] Tarihte karşılaştırmaların geçerliliği hakkında kuşkular özellikle Marx için yerindedir. Marx tüm toplumların benzer gelişim aşamalarından geçtiğine ve dolayısıyla her an karşılaştırılabilir olduğuna inanıyordu. 'Endüstriyel olarak daha fazla gelişmiş ülke', diye yazıyordu Marx 1867'de, 'daha az gelişmiş olana kendi geleceğinin imgesini gösterir'. Alman okurlarını, Sanayi Devrimi'nde İngiliz işçilerin kaderini göz ardı etmemek konusunda uyarıyordu; 'kapitalist üretimin doğal yasaları' nedeniyle aynı şey yakında Almanya'da da olacaktı. Bu yasalar 'demirden bir zorunlulukla yollarında ilerliyor ve kendilerini gerçekleştiriyordu'.[50] Belli ki Marx üçüncü aşamaya, belli fenomenlerin karşılaştırması üzerinden genel yasalar formüle etme aşamasına geçmişti. (Marx üzerine daha fazlası için bkz. bölüm 10). Bununla birlikte Marx eğitimi itibariyle tarihçi değil filozoftu. Çok az tarihçi ikinci karşılaştırma aşamasından (gözlemlenen iki özellik arasında bağlantılar kurma aşamasından), 'demirden zorunlulukla' işleyen 'doğal yasalar' bir yana, genel kurallar koyulan üçüncü aşamaya geçmeye hazırdır. İngiliz bir tarihçi (Amerikan 'kliometrist' R. W. Fogel'le ihtilaf içinde) bu ikinci aşamadan şöyle bahseder: 'Mesele şu ki hiçbir analoji miktarı tarihte hiçbir şey kanıtlayamaz. Analojiye gerçek (geleneksel) tarihte yer vardır, ama çok küçük bir yer. Düşünce ve soruşturma için teşvik edici olabilir... Ama hepsi bu: bu tür benzerlikler hiçbir şey ***kanıtlamaz***.'[51]

12- Benzerlik Hiçbir Şey Kanıtlamaz

Katı bir mantıkla Elton kuşkusuz haklı. Gelin D1, D2, D3 ve bu sırayla devam eden numaralar vereceğimiz benzer, ama bağlantısız bir dizi olay (diyelim başarılı devrimler) olduğunu varsayalım. Ayrıca farz edelim ki D1

---

49 Bkz. Stubbs (1906); Bloch (1967). Ayrıca bkz. 'Comparative History in Theory and Practice', *American Historical Review* 85, 4 (Ekim 1980).

50 Marx (1976), s. 91.

51 Bkz. Elton, Fogel ve Elton (1983) içinde, s. 96.

muhtaç yoksullar tarafından değil, yukarıya doğru hareketli bir sosyal grup tarafından yapılmış olsun. Bu kökene K1 diyelim. Sonra D2 ve D3'e bakalım ve bunların da benzer kökenleri olduğunu görelim: K2 ve K3. O zaman dördüncü bir örneğe, D4'e bakıp onun da benzer bir kökeni olup olmadığını anlamaya çalışmakta haklı oluruz. Ama tüm başarılı devrimlerin kökeninde yukarıya doğru hareketli bir sosyal grup olduğu şeklinde genel bir kural oluşturmakta haklı olur muyuz? Tabii ki olmayız, çünkü D5'in farklı bir kökeni olabilir ve böylece kuralı bozar. Ama lehte on örnek daha bulduğumuzu varsayarsak kural kanıtlanmış mı olur? Kesinlikle hayır. Farz edin ki daha ileri gittik ve bütün D'leri inceleyip her birinin bir K'yi takip ettiğini gördük; kural kanıtlanmış olur mu? Hayır, çünkü gelecekte gerçekleşecek bir sonraki devrimin (veya hatta geçmişte gerçekleşmiş ama henüz keşfedilmemiş bir devrimin) bu tür bir kökenden yoksun olma ihtimali hala vardır. Öyleyse ne kadar çok K1D1, K2D2.... örneği bulursak bulalım, asla K'nin meydana gelmesi, D'nin meydana gelmesine yol açar veya tersinden her D'nin bir K'yi takip etmesi gerekir sonucuna asla mantıken varamayız. Bu sorun, tümevarım sorunu olarak bilinmektedir.

Şimdi bu mantıksal güçlük tarihe özgü değildir; tüm bilimlerin ortak sorunudur. Peki bu sorunla nasıl uğraşırlar? Yani en az iki yol var. Birinci yolu üne kavuşturan Sör Karl Popper'dır. Popper, bir kuralın çok fazla sayıda doğrulanması bile kuralı asla ***kanıtlamayacağı*** için (bizim de gördüğümüz gibi), bilim insanının hipotezini ***çürütmeye*** çalışması gerektiğini savunmaktadır. Ama ne kadar kişi bir kuralı çürütmeye çalışıp başaramazsa, kuralın hakikate yaklaşma ihtimali o kadar büyüktür.[52]

Bir diğer yol birlikte meydana gelen iki şeyin şans eseri değil, üçüncü bir faktörle birbirine bağlanması nedeniyle birlikte gerçekleştiğini göstermektir. Bütün memeli, kuş ve sürüngenlerin dört ayağı olması şans eseri değildir (balina ve yılanlarda dumura uğramış olsa bile). Bunun nedeni hepsinin soyunun ortak dört ayaklı amfibi atalardan gelmesidir.

13- Tarihçiler Genellemelere Kuşkuyla Yaklaşır

Şimdi bu yöntemlerin ikisi de aslında sosyal bilimciler tarafından kullanılır. Pek çok tarihçi de bunu yapar, ama sosyal bilimcilerin aksine çoğunlukla genel sonuçlar oluşturmaya isteksizlerdir. Neden? Bazen fenomenin

---

52 Bkz. Popper (1972a), s. 33 ve çeşitli yerlerde.

genel bir kural oluşturmaya yetecek kadar örneği olmadığını savunurlar. [53] Ama sosyal bilimcilerin bakabileceği kadar örnek tarihçiler için de vardır. Potansiyel olarak aynı çalışma alanındadırlar: toplum içinde insan yaşamı hakkında bilinen olgular. Ve sosyal bilimciler genelleme yapmaktan hiç çekinmezler. Bence tarihçilerin gönülsüzlüğü (bazı durumlarda görülen salt önyargıyı dikkate almayalım) sağlam temellere sahip iki tür kuşkuya dayanır. Birincisi muhtemelen geniş bir fenomen kümesinde her bir örnek hakkında yeterince bilgi sahip olup olmadığı kuşkusu. (Örneğin başarılı devrimler İ.Ö. 427'de Korfu'daki devrimden, İ.S. 1989'da doğu Avrupa'daki devrimlere kadar uzanır.) Diğer kuşku hangi fenomenlerin önerilen sınıflandırma altına düşeceğini doğru bir şekilde tespit etmek hakkındadır. Onsekizinci yüzyıl Amerikan ve Fransız devrimleri kesinlikle başarılı devrim örnekleriydi. Ama onyedinci yüzyıl İngiliz devrimi başarılı mıydı? İki taraftan da tartışılabilir. Bir devrimdi bile diyebilir miyiz? Birçok tarihçi reddedecektir. Bu kadar uzun süre ve dikkatlice incelenmiş tarihsel bir fenomen hakkında bile güçlü kuşkular olabiliyorsa, geçtiğimiz 2000 yıl veya daha fazla süre içerisinde Asya'nın tüm devletlerindeki her iktidar değişimini doğru bir şekilde niteleyebileceğimizden emin olabilir miyiz? İşte (yukarıda bahsettiğimiz) taksonomi yokluğunun nedeni de muhtemelen bu. Tarihçi belki de insan meselelerinin büyük kısmı hakkındaki cehaletimizin ne kadar muazzam olduğu konusunda sosyal bilimciden daha bilinçlidir.

Bu cehaletin bir boyutu tarihçilerin tekrar tekrar birlikte meydana gelen iki özellik arasındaki bağı açıklayan, altta yatan üçüncü bir faktör bulmak konusunda neden sosyal bilimcilerden daha kuşkulu olduğunu açıklığa kavuşturur. Dört ayaklı canlılar örneğinde üçüncü (açıklayıcı) faktör ortak amfibi atalardır.[54] Ama tarihte benzer bir açıklama arayacak olursak (yukarı doğru hareketli gruplar ve başarılı devrimler hakkındaki örneğimizde olduğu gibi) evrim teorisine tekabül eden bir şeyin olmadığı derhal görülecektir. Hayvanların nasıl evrimleştiğini bildiğimize inanıyoruz, yani genetik mekanizmayı anlıyoruz. Ama tarihten olayların akışını ve şeklini belirleyen mekanizmayı (öyle bir mekanizma varsa şayet) anlamaktan çok uzağız. (Tarihte neden konusunda daha ileri ve eksiksiz bir tartışma için bkz. bölüm 8.)

---

53 'İstatistiki genelleme için ... tarih muhtemelen sonsuza dek örneklemin küçüklüğü tarafından sakatlanacaktır' (Elton, 1969, s. 41).

54 Ayrıca kimya üzerine yorumlara da bkz. s. 63.

14- Sosyal Bilimlerin Cevabı

Öyleyse sosyal bilimler bu sorunu nasıl çözüyor? Şeylerin işleyişini nasıl açıklıyor? Kaba hatlarıyla cevaplar iki kategoriye ayrılır: zaman boyutunu göz ardı edenler ve etmeyenler. Birinci kategoride bir sosyal fenomeni, toplumu bir bütün olarak muhafaza etmekte üstlendiği işlevle açıklayan işlevselcilik teorisi gibi bazı denge modelleri görürüz. İkinci kategoride tipik olarak Darwinci evrime benzer hatlarda toplumların gelişimine ilişkin bazı teoriler vardır. Bu fikir 'azgelişmiş milletler' gibi ifadelerden de görülebileceği gibi yaygın kabul görmüştür. Afrika ve Asya'da olduğu kadar Avrupa ve Kuzey Amerika'da da genel beklenti tüm milletlerin benzer bir ekonomik ve sosyal gelişim sürecinden geçmeye mecbur olduğu şeklindedir. Karl Marx'ın *Kapital*'de farz ettiği ve yukarıda alıntı yaptığımız gibi. Aynı gelişmeyi gösterip göstermeyeceklerini göreceğiz, ama böyle bir zorunluluk yok. Bu tür teoriler kanıtlanamaz.[55] Yine de İkinci Dünya Savaşı'ndan beri çok az sosyal bilimci Asya, Afrika ve Latin Amerika'da değişen toplumların sorunlarını tamamen göz ardı edebilmiştir. Çeşitli kalkınma teorisi türleri üzerine literatür, özellikle de iktisatta kapsamlıdır. Fakat çoğu tarihçi toplumların doğal gelişimiyle ilgili böyle teorilere son derece kuşkuyla yaklaşır.[56] Hiçbiri Darwin'in asıl hayvan evrimi teorisi'nin geçerliliğine sahip görünmez. Ama eşit derecede ikna edici bir sosyal evrim teorisi geliştirilseydi bile, yine de değişimin hangi mekanizmalarla meydana geldiğini ayrıntılı olarak anlayamazdık, ki böyle bir desteği modern genetik teori Darwin'e sunmuştur.[57] Tarihin sunabileceği değişimin nasıl gerçekleştiğine dair bu yakın anlayıştır. Ne yazık ki ümitvar bilim insanı için bu tür bir anlayış ancak farklı bağlamlarda ferdi örnekler için geçerlidir ve dolayısıyla genel bir teori yolunda çok az yardımı dokunur.

15- Sosyal Bilimler Tarihe Yardım Eder

Tarih ve sosyal bilimleri bırakmadan önce birbirlerine nasıl faydaları dokunacağını soralım.

Yaklaşık olarak son elli yılda tarih çalışması ne kadar mütevazı olursa olsun her tür erkek, kadın ve çocuğu, ne kadar tuhaf olursa olsun insan

---

55 İyi bir değerlendirme için bkz. Nisbet (1969).

56 Bkz. Cipolla, yukarıda s. 63-4.

57 Örneğin bkz. Richard Dawkins'in eserleri: *The Selfish Gene* (1986), *The Blind Watchmaker* (1986) ve *The Extende Phenotype* (1983).

yaşamının her parçasını kapsayacak şekilde genişledi. Temizlikten sağlığa, haydutluktan emzirmeye her şeyin bugün bir tarihi var. Toplumun neredeyse bütün yanları hem tarihin hem bilimsel çalışmanın bir konusu haline geldi. Kaçınılmaz olarak sosyal bilimciler hem yöntem hem de konu bakımından tarihçiler üzerinde etkide bulundu. Başlıca noktaları Lawrence Stone sıralar:

1. Tarihçiler düşüncelerini –varsayımlarını, önkabullerini, nedenselik ve sosyal yapı modellerini– daha açık ve isabetli hale getirmeye teşvik edildi.
2. Tarihçiler terimlerini daha dikkatli tanımlamaya ve kullanmaya davet edildi: örneğin 'feodalizm', 'bürokrasi', 'divan'.
3. Sosyal bilimler tarihçilere araştırma stratejilerini inceltmek ve sorunları tanımlamak konusunda yardımcı oldu: özellikle karşılaştırmaları dikkatlice ve sistematik olarak yapmak ve örneklem oluşturma teknikleri benimsemek konularında.
4. Uygun yerlerde niceliksel yöntemler kullanılacaktı. Özellikle konunun birkaç bireyden ziyade bir grup olduğu durumlarda özellikle gerekliydi bu. (Onyedinci yüzyılda yaşamış hiçbir köylü hakkında bireysel olarak çok az şey biliriz ya da hiçbir şey bilmeyiz, ama Pierre Goubert veya Emmanuel Le Roy Ladurie'nin araştırmaları Beauvaisis ya da Languedoc sakinleri hakkında bize çok şey öğretmiştir.)
5. Altıncı katkı geçmişe dair kanıtlar karşısında sınanacak hipotezler geliştirmek olmuştur.[58]

Gösterdiğim gibi sosyal bilimlere uygun bu tür yöntemler pılıyla pırtısıyla eleştirmeden tarihsel araştırmaya uygulanamaz. Tarihçi istatistikî yöntemler gibi kendisine yabancı prosedürleri anlamak için mücadele ederken, aynı zamanda kendi standart ve ilkelerini muhafaza etmeli ve daha iyi bir sosyal bilimci olmaya çalışırken daha kötü bir tarihçi olmaktan kaçınmalıdır. Fakat bunu akılda tutarak çok şey öğrenebilir. Gerçekten de muhtemelen bazı şüpheleri için sosyal bilimlerde dayanak bulacaktır. Sosyal bilimler pek çok açıdan daha az pozitivist hale gelmektedir. Önde gelen bir sosyolog, sosyal bilimler anlam çerçevelerini zaten sosyal hayatı oluşturan anlam-

---

58 Bunun için bkz. Stone (1987), s. 17-19.

larla ilişkilendirmelidir diye ısrar etmektedir. 'Sosyoloji, doğa bilimlerinin aksine 'çalışma alanı' ile bir özne-nesne değil, özne-özne ilişkisi içindedir; önceden yorumlanmış bir dünyayla ilgilenir ve bu dünyada aktif öznelerin geliştirdiği anlamlar dünyanın kendisinin gerçekte kurulmasına veya üretimine gerçekten katkıda bulunur.'[59] 'Özne-özne ilişkisi' Dilthey'nin 'Senin içinde Beni yeniden keşfetme' fikridir. Yukarıda belirttiğim gibi büyük bölünme tarihçiler ile sosyal bilimciler arasında değildir. Daha ziyade insanlığa karşı 'davranışçı' veya 'özne-nesne' tavrı benimseyen tarihçi ve sosyal bilimciler ile hermenötik veya 'özne-özne' yaklaşımını benimseyen diğer tarihçi ve sosyal bilimciler arasındadır.

16- Tarih Sosyal Bilimlere Yardım Eder

Peki, tarihçiler sosyal bilimcilere ne verebilir? Bölünmenin davranışçı (veya pozitivist) tarafında olanlar için kolay bir cevap vardır: tarih, sosyal bilim yöntemlerinin sindirmesi için hazırlanacak geniş bir olgu kütlesine sahiptir, özellikle doğum-ölüm veya ithalat-ihracat kayıtları gibi nicelleştirmeye hazır olgular. Bölünmenin hermenötik tarafında yer alanlar bu tür bir işbirliği göremeyeceklerdir, çünkü bu kanaate sahip hem tarihçiler hem de sosyal bilimciler tarihin, bir kek tarifindeki malzemeler veya laboratuvardaki kimyasallar gibi birbirinden ayrı çok sayıda olgudan oluşmadığını anlarlar.

Daha ümit vadeden bir işbirliği alanı kalkınma çalışmaları alanıdır. Gördüğümüz gibi sosyal bilimler hızla değişen modern dünyada sosyal süreçlere dikkat göstermek zorunda kalmıştır. Şimdiye kadar bu tamamen tatmin edici olmayan evrimci bir yaklaşım temelinde yapılmıştır.[60] Fakat tarihçiler her zaman çalışmaları için esas önemde olan değişime aşina olmuşlardır. Tarihsel nedensellik, bir koşullar kümesinin nasıl bir başka kümeye yol açtığı sorusu, onların belli bir teorinin hâkimiyeti olmadan düşünme şekilleri için merkezi önemdedir. Elbette bilim insanlarının buradan öğrenecekleri bir şeyler vardır. Ama tarihçiler, bilim insanlarına kıyasla 'dikey' zaman ekseni hattında çalışmaya daha alışıksa, yatay eksen hattında çalışmak konusunda da deneyimlidir. Yani çoğu zaman bir çağı bir bütün olarak kavrama, çeşitli parçaların nasıl etkileşime girdiğini anlama yeteneğine sahiptir. Tabii ki sosyal bilimciler bunu toplum modellerine uygular, ama çoğu zaman deneyimli tarihçinin altıncı hissi formel bir modelin tarihsel

---

59 Giddens (1976), s. 146.

60 Bkz. Nisbet (1969), böl. 4, 5, 6. Ayrıca Cipolla, yukarıda s. 64.

gerçeğe uymadığında kuşkulanmasına yol açar. Ama sorunlar ve güçlükler ne olursa olsun, bir karşılıklı anlayış ve işbirliği atmosferi arzu edilecek bir şeydir. Her ikisinin de birbirinden öğreneceği çok şey vardır, ama bu en iyi iki taraf da kendi zor edinilmiş kavrayışlarını gözden kaybetmezse başarılır.

Sonuç

Bu bölüm ilk olarak tarihin(2) özel ve kamusal yaşamlarımızdaki rolüne baktı. Her ikisinde de 'tarihselliğin', tarih içinde yaşama bilincinin önemini bulduk. Bu da hem kişi hem de grup kimliklerini tanımlamamıza yardım eder. Bu bilincin nasıl çeşitli şekillerde edinildiğini gördük ve tarihin örgün eğitimdeki yeri üzerine biraz düşündük. Bu düşünceler bizi tarihin ne ölçüde yasayla yönetilen akılcı bir faaliyet olduğunu sormaya yöneltti ve böylece tarihin sosyal bilimlerle ilişkisine geçtik. Aralarında benzerlikler ve farklar bulduk, ama ilginçtir ki en belirgin bölünmelerden birinin tarih ile sosyal bilimler ***arasında*** değil, her birinin ***içinde*** olduğunu gördük. Pek çok şekilde birbirlerine yardımcı olabilirler ve dolayısıyla işbirliği teşvik edilmeli. Fakat tarihin etkisinin büyük kısmı rasyonel yapılarında ve yöntemlerinde değil, iletilme tarzında, nasıl aktarıldığında yatmaktadır. Bu yüzden tarihin nasıl yazıldığını ve sunulduğunu incelemeliyiz. Bir sonraki bölümün konusu da bu.

Okuma Önerileri

Blackburn 1972
Bock 1979
Bottomore 1971
Bottomore and Nisbet 1979
Braudel 1975, özellikle s. 13-24, 892-900, 1238-44; 1980
Burke, P. 1980; 1992
Cipolla 1991, kısım I
Clark, S. 1990
Collingwood 1961, özellikle kısım V, §i
Elton 1969
Floud 1974, özellikle Giriş ve bölüm II
Furet 1981
Gilbert ve Graubard 1972
Iggers 1975
Jones 1972
Lipset ve Hofstadter 1968
Marwick 1989
Nietzsche 1957
Nisbet 1969
Rabb ve Rotberg 1982
Ryan 1970
Skinner 1990, Giriş
Skocpol 1984
Stanford 1990
Stern 1970
Stone 1987, kısım I
Veyne 1984

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖYLEM OLARAK TARİH

Sonuçta tarih yazımına bugün hala olduğu gibi
bir siyasi ironi egzersizi, insanların eylemlerinin nasıl niyetleri dışında
sonuçlar ürettiğinin anlaşılır bir hikâyesi olarak öncülük eden Yunanlardı.

J. G. A. Pocock

Tarihi düşünün, loş bir şekilde uzak zamana başlangıçları uzanan;
karanlık bir şekilde gizemli ebediyetten ortaya çıkan tarihi:
gerçek epik şiir ve evrensel tanrı sözü.

Giriş

Carlyle'a göre tarih 'gerçek epik şiir': Bu 'tanrı sözü' yine de insanlar tarafından yazılmak zorundadır. Ve tarihin yazılması (bizim 'tarihyazımı' dediğimiz şey) göreceğimiz gibi uzun bir süredir devam ediyor. Bir önceki bölümde tarihin, insanların dünyayı görme biçimlerinin şekillenmesine nasıl yardımcı olduğunu tartıştık. Bu bölümde tarihin hangi şekillerde yazıldığına bakıyoruz.

İnsanlar Nasıl ve Neden Tarih Yazar, İyi Tarih Nedir hakkında sorular

1. Bir tarih kitabını iyi yapan nedir?
2. İyi tarih bilime mi edebiyata mı daha yakındır?
3. Neden bu kadar çok tarih eseri üretilir ve okunur; yani diyelim matematik, zooloji, iktisat gibi diğer alanlardan çok daha fazla.
4. Eski tarih kitaplarının modası geçip işe yaramaz hale gelirler mi?
5. İnsanlar neden tarih yazar?
6. Tarih bir hikâye mi olmalı?

Olay olarak tarih ile anlatım olarak tarih arasında net bir ayrım yaparak başlamıştık. İzleyen bölümlerde de tarihin bu iki tarafının tam olarak

ayrılamayacağını, çünkü pek çok şekilde etkileşim içinde olduklarını görmüştük. Bu bölümde, bu iki anlamdan ikincisine yoğunlaşacağız: tarihin yazılması. Tarih neredeyse 3000 yıldır yazıldığı için, bu zaman aralığında insan yaşamında ve toplumda meydana gelmiş bütün değişimleri tamamen göz ardı edemeyiz. Ne de tarih yazımının bazen yazınsal olmayan olayları da etkilediğini unutmalıyız. Bu etkilere ikinci bölümde baktık. Burada tarih yazımına odaklanalım.

Bu bölüm aşağıdaki gibi dört kesime ayrılmaktadır:

A İletişim
B Öyküleme
C Öyküsel Olmayan Tarih
D İlgili Diğer Konular

A- İletişim

1- İletişim Bir Şey Paylaşır

Tarih çalışmasının çok okuma gerektirmek gibi kötü bir şöhreti vardır. Tüm bu okuma, iletişimde alıcı olmak gibi görünebilir. Aynı şekilde her belge ve her kitap bir iletişimde iletinin gönderilmesi olarak görülebilir. 'İletişim' kelimesinin ta kendisi bir şeyin iki veya daha fazla insanın ortak malı haline geldiğini ima eder. Tarihsel iletişimde bu 'şey' nedir?

Fark edeceğimiz ilk şey ara sıra gönderilen ile alınanın örtüşmemesidir. Gönderici ve alıcı zaman içinde oldukça yakınken ve ortak çıkar, anlayış ve amaçları paylaşıyorken, daha iyi iletişim gerçekleşir; alınanın gönderilenden çok farklı olmaması anlamında daha iyi. Modern okur ve modern tarihçiler söz konusuyken çoğu zaman böyle olur. Ama tarihçiler antik yazıları okurken (yani kendi delillerini sağlayan belgeler) aldıkları şey, yazarın gönderdiğinden çok farklı olabilir. (Örneğin Domesday Book'u okuduğunuzu düşünün). Ve bu iki şekilde olabilir: biri lehte, diğeri daha az öyle.

Lehlerine olan nokta, üstün bilgileriyle belgeye yaklaşırken (yani göndericinin hem kendisinden sonra gelen hem de döneminde yaşanan şeyler hakkındaki bilgisinden daha fazla bilmesi anlamında), belgede yazarın aktarmak istediğinden daha fazlasını bulabilirler (yani belgeden alabilirler). Özellikle belge gelecekte bir okuru etkileme, kandırma veya okurda önyargı oluşturma niyetiyle yazıldıysa daha da önemlidir bu.[1]

---

1 Bkz. aşağıda böl. 6.

İkinci noktaysa bizim gibi farklı bir dünyada farklı bir fikirler kümesiyle yaşarken, önceki bir çağda yaşayan bir yazarın tam olarak ne kastettiğini kavramamız pek mümkün değildir. Gördüğümüz gibi bir zamanlar insanların ve kültürlerinin her daim aşağı yukarı aynı kaldığı farz edilirdi.[2] Ama tarih ilerledikçe (antropoloji gibi diğer disiplinlerden bahsetmeye bile gerek yok) kendimiz ile önceki çağlarda yaşamış insanlar arasındaki büyük zihinsel uçurumları fark ettik. Klasik ve İncil'den şahsiyetleri ortaçağ kıyafetleriyle resmeden ortaçağ sanatçılarına güleriz, ama geçmiş çağlardan erkek ve kadınların zihinlerini kendi zihinsel kıyafetlerimizle giydirmekten her zaman kaçınıyor muyuz? Eski zamanların zihniyetlerini anladığımızdan, atalarımıza kıyasla daha az güvenli olduğumuzdan, aldığımız mesajın, yazarın iletmek istediğinden ***daha azı*** olduğu kuşkusunu taşıyoruz.

2- Bir Tarih Kitabını İyi Yapan Nedir?

Şimdi tarihsel delilden tarihsel söyleme dönelim; yani tarihi yazmaya ve tarih hakkında yazmaya. (Önceki cümlede 'tarih'in iki anlamına dikkat edin.) Burada iletişim eylemi nettir: tarihçi, geçmiş hakkında başka insanlara, yani okurlarına söylemek istediği bir şeyler bilir (veya bildiğine inanır).

Sorulacak ilk sorulardan biri şu: Bir tarih kitabını iyi yapan nedir? Bu soruyu cevaplamanın belki üç yolu var. Birincisi, doğruysa iyi bir kitaptır. Geçmişin bir kısmının güvenilir bir kaydı veya yeniden inşası mı? İkincisi bir kitabın iyi olduğu yargısına eğer o kitap bunu okurlarına aktarmayı başarıyorsa varırız. Üçüncüsü kitap kendi başına bir sanat eseri olarak görülebilirse iyi olabilir. Kısacası, doğru mu?, açık mı?, güzel mi? ('güzel sanatlar'daki güzel). Bu pek sık olmaz, ama çok büyük ve kalıcı edebi liyakate sahip olduğu düşünülen birkaç tarih 'klasiği' vardır ve bunlar öncelikle tarihsel bilgi için okunmazlar.

Birinci kriteri, yani doğruluk kriterini bir yana bırakalım. Bu, bir sonraki bölümün konusu. Ne de üçüncü kriter hakkında henüz net olabiliriz.

Peki, ama ikincisi? Bir tarih kitabını başarılı bir iletişim haline getiren nedir? Kısa cevap şu: Yazarın aktarmak istediğini okura aktarıyorsa başarılı olur. Harika! Ama gerçekte çok az tarih kitabı her okurla yüzde 100 başarı kaydeder. Öyleyse yanlış giden ne olabilir?

---

2 Bkz. yukarıda böl. 3.

3- Ne Yanlış Gidebilir?

Bu tür sözlü iletişim hakkında daha dikkatle düşünürsek yazar ile okurun ortak malı haline gelenin bir kelimeler dizisi değil, fikirler dizisi olduğunu görürüz. Tarih kitaplarında bu fikirler dizisi genellikle geçmişe ait bazı bilgilerden oluşur. Bu bilgiler temelde kelimeler halinde aktarılır, ama sık sık resimler, diyagramlar, tablolar, istatistikler ve benzeri şeyler kelimelere eşlik eder. Tüm bunlar bir fikirler dizisinin (mesaj) yazardan okura aktarıldığı kod olarak görülebilir. İletişim modeli şöyle bir şeye benzer:

Gönderici – Kodlama – Kodlanmış Mesaj – Kod Çözümü – Alıcı.

Kodu sıradan dil olarak değil de şifre, Mors alfabesi veya yabancı bir dil gibi bir şey olarak düşünmenin faydası olur. Artık iletişimin nereden kaynaklı yüzde 100 başarıya ulaşamadığını görmek kolaylaşır.

İlk kaynak kodlamadır. Dikkatsizlik veya bilgisizlikle gönderici kodun simgelerini yanlış kullanabilir ve aktarmak istemediği bir mesaj gönderebilir. Kod çözümünde de benzer hatalar okurun mesajı yanlış anlamasına yol açabilir. Üçüncü başarısızlık ihtimali daha görünmez bir ihtimaldir. Birçok edebiyat eleştirmeni bir metnin hem yazarın niyetinden hem de okurun anladığını sandığı şeyden oldukça farklı, kendine ait bir yaşamı olduğuna inanır.[3]

Bu bizi ne kadar uzun veya ayrıntılı olursa olsun hiçbir metnin yazarın düşündüğü her şeyi, tüm bilinçsiz varsayımları, imaları, nüansları, ipuçlarını ve fikir tonlarını ifade edemeyeceği konusunda uyarmalıdır. Belki bir sözlük alıp bir şiiri bir dilden diğerine tercüme ederken ne kastettiğimi son derece iyi anlarsınız. Kodlama kelimesi kelimesine (sözlüğün yardımıyla) teknik olarak doğru olabilir, ama eğer şiir kaynak dilde sahip olduğu bütün anlama ikinci dilde de sahip olursa ender bir deha eseri ortaya koymuş olursunuz.

4- Kelimeler Anlamı Nasıl Aktarır?

Ayrıca başarılı iletişimin başka boyutları da vardır. Şu ana kadar sadece bir tarihçinin bilgisini kelimelere ve diğer simgelere dökme ve böylece geçmişin sözlü bir temsilini oluşturma çabasını ele aldık. Ama hatırlayın

---

3 Foucault'nun belirttiği gibi: 'Efendisi olmadıkları kelimelerle düşüncelerini ifade eden, onları tarihsel boyutlarından haberdar olmadıkları sözlü biçimlere sokan insanlar, sözlerinin hizmetkârları olduğunu sanırlar ve kendilerini sözlerinin taleplerine tabi kıldıklarını fark etmezler.'

ki kelimeler bir muharebeyi, deniz yolculuğunu veya devrimi bir fırça ve boya paletinin yapabileceği şekilde temsil edemez. Kelimeler kana, dalgalı denizlere veya öfkeli adamlara ***benzemez***. Dolayısıyla ***sözlü*** bir temsil, okurun ciddi miktarda emek harcamasını gerektirir. Asgari düzeyde okumayı öğrenmiş olmalı. Ama yedi yaşında bir çocuk da kelimeleri okuyabilir. Bunun yanında diyelim Bastille'in alınmasına dair bir anlatımı da takip edebilmek için başka ne gerekir? Yazar, neden bahsettiğini takip edebilmeleri için okurların metni çözerken yeterince harici bilgiye sahip olduklarını farz etmelidir: şehirler, kaleler, silahlar, kitleler, siyaset ve hepsinden önemlisi erkek ve kadınların psikolojisi hakkında bir miktar bilgiye sahip olmalılar. Bunlar çağdaş şehirler ve insanlar da değildir; 200 yıl önce Paris'teki insanlar ve silahlardır. Peki, Fransız devrimiyle ilgili okuma yapmadan bunların neye benzediğini nasıl biliriz? Tarihi ancak zaten tarih okuduysak bilebiliriz. Bu bir fasit daire mi? Aslında değil, ama açıklanması için bir sonraki bölümü bekleyeceğiz. Burada mesele okurun, tarihçinin mesajının kodunu düzgün bir şekilde çözebilmesi için, ciddi miktarda bilgiye sahip olması gerektiğini vurgulamaktır. Eğer bu bilgi herhangi bir şekilde yetersiz kalırsa, kod çözme de o ölçüde başarısız olacaktır.

Kodlamada başka bir güçlük daha ortaya çıkar. Kısaca yazar bir kez mesajını bir metne kodladığında, metnin ***anlamının***, kendi ***kastettiği/niyet ettiği*** anlamla örtüştüğünden emin olmalıdır. Yani onun aktarmak istediği anlamı herhangi bir tarafsız okur metinden anlayabilir mi?

Örneğin bir tarihçi şöyle bir yorumda bulundu: 'VIII. Henry gerçek bir katildi.' Kralın insanları şahsen katlettiğini mi kastediyordu? Yoksa Henry'nin sevmediği insanların ölüm emrini vermekten hiç vicdan azabı duymadığını mı kastediyordu? Bir sohbette konuşan kişiye ne kastettiğini sormak kolay. Ama bir yazarın kastettiği, harici bilgi ve bağlam yardımıyla çıkarsanmalıdır. Bu durumda bile yanlış anlama hala mümkündür. İşte bu yüzden yazar kendi metninin anlamının, kastettiği anlama tekabül etmesini sağlamak için büyük gayret sarf etmelidir. (Anlam hakkında daha fazlası için bkz. bölüm 10, s. 280-5).

5- Tarihçi Ne Yapmaya Çalışıyor?

Bilginin iletilmesi olarak tarihsel yazı için bu kadarı yeter. İletişim neredeyse her zaman tarih yazmanın görünüşteki amacıdır. Ama yazarın genelde başka amaçları da vardır. Bunlardan bazıları ne olabilir, bir düşünelim.

Birincisi, tarih okumanın her zaman okur üzerinde bilgi dağarcığını arttırmanın ötesinde bir etkisi olacağını kabul etmeliyiz. Örneğin tarih okumaktan hoşlanıyor olabilir. Aynı şekilde yazar da eserini ona keyif vermek üzere kaleme alabilir. Öğretirken eğlendirmek Herodotus'tan A. J.P. Taylor'a kadar bazı tarihçilerin amacı olagelmiştir. Üstelik yazar, okurla sadece bilgisini de coşkusunu da paylaşmak isteyebilir. Hayalgücünü veya zekâyı daha fazla tahrik etmek veya esinlendirmek isteyebilir. Okurun sınavlarını geçmesine yardımcı olmak, onu araştırma projelerini yürütmeye esinlendirmek de isteyebilir. Bunlar da tarih yazarının takdire şayan niyetleridir.

Gerçekten tarih okumanın etkileri nadiren bilgi arttırmakla sınırlı kalır. Tarih okumak genellikle okurun inançlarında, değerlerinde, görüşlerinde ve anlayışında ince değişiklikler yapar. Daha önce verdiğimiz bir örneğe dönecek olursak (benim gibi) bir Anglikan'ın, mezhebimizin kurucusunun bir katil olduğunu hatırlamak rahatsız edicidir. Onaltıncı yüzyıldan beri Anglikan tarihi daha az kanlı olmuştur diye kendimi rahatlatırım. Ama o kral hakkındaki bilgim, Roma Katolik arkadaşlarımın tavrını anlamamı kolaylaştırır.

Dolayısıyla Reform tarihine ilişkin bilgi, kişinin dini inançlarını etkileyebilir. Ama belki de hiçbir tarihyazımı etkileri bakımından İncil kadar güçlü olmamıştır. 'Ama' diyebilirsiniz, 'İncil tarih kitabı değil, dini bir kitap.' Evet, öncelikle dini kitap, çünkü yazarlarının açık amacı Tanrıyı yüceltmekti. Ama bunun için seçtikleri araç neydi? Tanrının ***tarih içindeki*** eylemlerini göstermekti. İster İbranilerin Mısır'daki esaretlerinden, Babil'deki sürgünden kurtarılması, İsa'nın yaşamı ve ölümü olsun, ister Roma İmparatorluğu aracılığıyla Hıristiyanlığın yayılması olsun, iki Ahidin de yazarlarının amacı tarih bilgisi aktarmaktı: tarih içinde Tanrı bilgisi. Dolayısıyla Yahudi-Hıristiyan geleneği, tarihe atfettiği önem bakımından diğer geleneklerden ayrılır.

6- Tarihin Uygunsuz Kullanımları

Peki modern bir tarihçinin, okurunun ahlaki, siyasi veya dini tavırlarını değiştirme niyetiyle tarih yazması yakışık alır mı? Pek çok kişi bunu manasız bir soru olarak görür. Yakışık alır veya almaz, bu tavırları bir şekilde etkilemeyecek bir tarzda tarih yazmak imkânsızdır derler. Ama tarihçi bu tür etkilere sahip olmaktan tamamen kaçınamazsa bile, yine de çaba göstermeli mi? Elbette bir tür ahlaki, siyasi veya dini propaganda şeklinde yazılmış

tarih nahoş ve muhtemelen çarpıtılmıştır, öyle mi? Ahlaki, siyasi ve dini kanaatlerimiz konusunda kendi kararımızı vermek istemez miyiz?

Fakat cevap o kadar da basit değil. Görüşlerimizi etkilemek için gereken her şeyi yapması konusunda ısrar ederek, tarihçiyi çok fazla kısıtlamıyor muyuz? Geçmişe dair anlayışımızı geliştirmek için meşru bir şekilde kullanabileceği yöntemlerin bazılarını düşününce belki de kısıtlıyoruz. Sebebi tek kelime: duygu. Eğer yazıları duygu uyandırmıyorsa, ne öğreniriz ne hatırlarız ne de anlarız. İletişim, küçük bir çocuk gibi kelimeleri okumanın ötesinde her anlamıyla başarısızlığa uğrayacaktır. Bir tür duygusal tepki olmak zorunda. Ve insan meseleleri hakkında duygular uyanırsa, ne kadar inceden inceye olursa olsun ahlaki, siyasi veya dini kanaatlerimizi etkilememeleri mümkün değil. Tarihçinin niyetlerinin farkına nasıl vardığına baktığımızda bu daha da netleşecek.

7- İletişim Diğer Taraftan Kopmamayı Gerektirir

Eğer tarihçi herhangi bir amacına ulaşacaksa, okurlarının dikkatini hem çekmeli hem de muhafaza etmelidir. Bunu yapmanın çeşitli yolları vardır. Bir hikaye anlatabilir, bir açıklama önerebilir, bir temaya örnek gösterebilir, mantıksal bir argüman inşa edebilir veya sadece bir tasvir sunabilir. Kitaplığımdaki kitaplardan örnek vereyim: *The English Civil War* bir hikaye anlatır; *The Causes of the Industrial Revolution in England* bir açıklama önerir; *Religion and the Decline of Magic* bir temayı örneklendirir; *The Myth of the Great Depression, 1873-1896* (bu tarihte büyük buhran diye bir şey olmadığı yönünde) bir argüman inşa eder ve *The World We Have Lost* bir tasvirdir.

Okurun kopmasını engellemenin bir diğer yolu yazarın tarzıdır. Tarihçiye bir tarz dayatılamaz. Ama büyük tarihçilerin çoğu eserlerinin yazı tarzı hakkında söyleyecek bir şeyleri vardır. Peter Gay'in *Style in History* (1975) adlı eseri dört tarihçiyi karşılaştırır ve bazı faydalı genel yorumlar yapar. John Clive'ın *Not by Fact Alone: Essays on the Writing and Reading of History*'de (1989) tarzlar hakkında çeşitli tartışmalar vardır. Hayden White'ın *Metahistory* (1989) adlı eseri daha derin bir şekilde edebiyat kuramının bakış açısından dört tarihçi ve dört tarih felsefecisini inceler. Yine de genel olarak iyi tarzın ne olduğunu söylemek kolay değildir, çünkü tarz yazarın şahsına aittir. (Buffon'ın söylediği gibi tarz adamın kendisidir.) Ve kişinin takdiri kendisiyle yazar arasında tesis edilen karşılıklı anlayışa bağlıdır: tıpkı birinin mizacının kimileri için hoş, kimileri içinse rahatsız edici olması gibi. Tarihçinin neyden kaçınması gerektiğini söylemek daha

kolaydır. Bu hatalar arasında kafa karışıklığı, kendini açıkça ifade edememe, eserin sağlam bir yapısının olmaması, jargon kullanımı, somut ifadeler yerine aşırı miktarda soyutlama, muğlâklık ve isabetsizlik. Bunların ötesinde iyi bir tarzı neyin teşkil ettiğini peşinen söylemek muhtemelen mümkün değil; ancak gördüğümüzde bu iyi bir tarz diyebiliriz. Bir insanın içindeki iyilik veya güzellik gibidir, tarif edemeyiz ama görünce söyleriz. Şimdi okurlarıma bir teminat vereceğim ve Roma İmparatorluğunun neden Hadrian Duvarında durduğunu açıklayan, benim gözde tarih stilistim Edward Gibbon'a atıf yapacağım:

Kaledonya yerlileri adanın kuzey ucunda yabani bağımsızlıklarını korudular; bunu en az kahramanlıkları kadar yoksulluklarına da borçlulardı. Akınları sık sık püskürtüldü ve cezalandırıldı; ama ülkeleri asla boyunduruk altına alınamadı. Yerkürenin en iyi ve en zengin iklimlerinin efendileri kış tipilerinin saldırdığı karanlık tepelerden, mavi sisin içine gizlenmiş göllerden ve bir alay çıplak barbarın kovaladığı orman geyiğinin geçtiği soğuk, yalnız fundalıktan tiksinerek geri döndüler. (*The Decline and Fall of the Roman Empire*, bölüm 1 (1910), s. 5.)

8- Tarih Önemli Olmalı mı?

Tarihe yönelik ilgiyi korumanın üçüncü bir yolu, tarihi 'önemli' kılmaktır. Sadece şu anki ilgilerimizle alakalı olduğu için geçmişi çalışmamız gerektiği fikrine epeyce hücum edilmiştir. 1931'de tarihçi Herbert Butterfield İngiliz liberal partisinin (Whig) tarih yorumuna saldırısını başlattı: 'Liberal tarih yorumunun ayrılma bir parçası geçmişi bugüne atıfla incelemesidir... Bugüne yapılan bu dolaysız atıf sistemiyle, tarihi şahsiyetlerin kolaylıkla ilerlemeye hizmet eden ve engel olan adamlar olarak sınıflandırılmasına karşı konulamaz.[4] Bu yorumda 'ilerleme', 'şimdiki duruma yol açan her şey' olarak anlaşılır ve mevcut durumun mümkün olanların en iyisi olduğu ima edilir. Burada Butterfield'ın aklında muhtemelen Lord Macaulay vardı.

İki yıl sonra genç bir filozof Michael Oakeshott 'pratik geçmiş' ile 'tarihsel geçmiş' arasında katı bir ayrım yaptı. Sadece ikincisi tarihçinin asıl alanıdır: geçmiş için geçmiş. Şöyle yazıyordu: 'Geçmiş her nerede sadece şimdiden önce gelen, şimdiyi doğuran bir şeyse, her nerede geçmişin önemi şimdiyi ve insanların gelecekteki kaderini belirlemekte yatıyorsa... o geç-

4 Butterfield (1950), s. 11.

miş tarihsel değil pratik geçmiştir' (Oakeshott, 1933, s. 103). Ne demek istediği belli. Yine de sadece tarih okurları değil, yazarları da benzerlik veya nedensel zincirler yoluyla özellikle şimdiyle ilişkili dönemleri tercih etmeye meyillidir. Gerçekten E. H. Carr tarihçinin kendisini çağının bakış açısı ve ilgilerinden koparamayacağı konusunda ısrarlıydı. Belirttiği gibi 'Geçtiğimiz yüzyılda Avrupa'da değişen güç dengesi, Britanyalı tarihçilerin Büyük Friedrich'e yönelik tavırlarını tersine çevirdi'.[5] Carr tarihi, 'hareket halinde bir geçit töreni' olarak görür ama tarihçinin kralın halkı selamladığı balkonda olduğu değil, 'sadece törenin bir başka kısmında zorla yürüyen bir diğer silik şahsiyet' olduğu bir tören. Tören alayı ilerlerken, hatta geri dönerken farklı kısımlar arasındaki ilişkiler sürekli değişir. Dolayısıyla 'Sezar'ın çağı bizim için Dante'nin çağından daha yakın demek... çok mantıklı olabilir'. Ve şu sonuca varır: 'Tarihçi, tarihin parçasıdır. Geçit töreninde kendini bulduğu yer, geçmişe bakışının açısını belirler'.[6]

9- Tarih İlgilerimizi Takip Etmeli mi?

Carr'ın gözlemi orijinal değildi. Büyük bir Alman tarihçi ve sosyolog, geçmişteki bazı olayları tarihe layık görüp (örn. Avrupa ülkeleri arasındaki savaşlar) diğerlerini görmediğimiz (örn. Afrikalı kabileler veya Kuzey Amerika yerlileri arasındaki savaşlar) yorumunu yapıyordu.[7] Hegel'in tarihsiz halkları reddetmesinin nedeni bu değil.[8] Weber farklı düşünür. Ona göre incelemeyi seçtiğimiz halklar, olaylar veya sorunlar zamandan zamana ve mekândan mekâna farklılık gösterir. Ve elbette bu doğrudur. Weber der ki tarih bizim değerlerimizle ilişkilidir; tarihin sadece içinde değerlerimizi bulduğumuz parçalarını çalışırız.

Tarihyazımının daha sonraki yönü Weber'i yalancı çıkarmış görünmektedir. Çünkü *Annales* ekolünün çıkışından beri neredeyse her insanın yaşamının her yanı tarihçinin değirmenine buğday olmuştur. Bu ekolün aleni hedeflerinden biri total tarih yazmaktır.

Tarih yazarları için olmasa da Weber'in tarih okurları bakımından haklı olduğu bir nokta var. Tarih okuyan çoğu insan kendi ilgilerine hitap eden kitapları seçer (şaşırtıcı değil). Piyasaya bakan yayıncılar ve tarihçiler bu il-

---

5 E. H. Carr (1964), s. 25.
6 A.g.e., s. 36.
7 Bkz. Weber (1949), s. 17. Ayrıca s. 156-7.
8 Bkz. böl. 7.

gileri göz ardı edemez; tarihte savaş, kadınlar, cinsellik, ırksal baskı üzerine kitap seli de işte bu yüzden. Dolayısıyla tarihçinin yazıları ile okurlarının ilgisi arasında bağlantı kurması, ilgilerini çekme ve muhafaza etmenin tamamen uygun bir yolu.

10- Çözülmemiş Sorunlar

Tarihin tamamı iletişim içerir: bir fikir veya fikirler kümesinin paylaşılması. Bu paylaşımın en az iki aşaması vardır; tarihsel failden tarih araştırmacısına geçiş (büyük zaman, mekân ve kültür boşluklarını aşabilecek bir sıçrama) ve sonrasında araştırmacıdan okurlarına geçiş. Geçiş sırasında aktarılanın sık sık biçimini ve hatta doğasını değiştirmesi şaşırtıcı değil. Bunun ışığında Collingwood'un tarih 'geçmiş deneyimlerin yeniden icrasıdır' şeklindeki ısrarını ne yapacağız?[9] Öyle görünüyor ki elimizde iki zor soruyla kalakaldık: bunu yapmak mümkün mü ve eğer bazen yapmayı becerirsek, yaptığımızı nasıl bilebiliriz? Tarihin cevaplanmamış en büyük sorunlarından biri bu iletişim olgusu etrafında döner. İletişim mutlak suretle tarih için esas önemdedir, ama iletişimin ne ölçüde gerçekleştiğine her zaman kuşkuyla yaklaşmalıyız.

B - Öyküleme

Görürsünüz ki çoğu insan sadece anlatmak için konuşur.

Thomas Carlyle, '*On History*'

'Tarih' diye yazıyordu Hollandalı tarihçi G. J. Renier, 'toplum içinde yaşayan insanların tecrübelerinin hikâyesidir.'[10] Dikkat edin, 'tarihi' bir 'hikâye' olarak tanımlıyor; hatırlarsanız benzer bir özdeşleştirmeyi dil de yapıyor: story-history; histoire-histoire; Geschichte-Geschichte; storia-storia; historia-historia (tabii başka kelimeler de kullanılır).

1- Hikâye Nedir?

Aristoteles der ki hikâye bir eylemi örgü içinde temsil etmektir. Tarih gibi hikâye de eylemle ilgilenir. O eylemi sözlü veya yazılı kelimelerden oluşan belli bir araçla temsil eder. Ama temsil aracı tablo, çizgi roman,

---

9 Bkz. Collingwood (1961), s. 282, 288. Ayrıca Bkz. böl. 3.

10 Renier (1965), s. 33.

çizgi film, sinema ve televizyonda olduğu gibi resimlerden de oluşabilir. Veya heykel, kukla ya da son olarak bir sahnede canlı aktörlerle de olabilir ki muhtemelen Aristoteles'in aklındaki temsil biçimi buydu. Araç ne olursa olsun bir anlatım eylemi temsil eder; eylem, insanların ne yaptığının yanı sıra neden mustarip olduğunu veya ne tecrübe ettiğini de içeren bir kelime. Aristoteles'in dediği gibi tarih 'diyelim Alcibiades'in ne yaptığı veya ona ne olduğu' hakkındadır.[11] Peki, ama bu temsilin bir örgüye sahip olması ne demek? Aristoteles olay örgüsünü 'olayların muntazam düzenlenişi' olarak tanımlar.[12] Bu tanım hikâyeyi oluşturan için iki önemli soru bırakır: hangi olaylar seçilecek hangileri dışarıda bırakılacak? Ve nasıl bir düzene koyulacaklar? Olay örgüsünün iki kavramı, tutarlılık ve anlam gerektirdiğini akılda tutmak, 'örgü'ye dair anlayışımızı geliştirir. Olay örgüsünde Aristoteles'in gözlemlediği gibi birlik olmalıdır. Hikâye bir bütün olmalıdır. Hikâyenin anlatıcısı temadan uzaklaşıp alakasız şeylerden bahsetmemelidir. Ama hikâyenin ayrıca bir anlamı olmalıdır; zihinlerimizde bir yansıma bulmalıdır; aksi takdirde ne manası var diye sorabiliriz? Öyleyse, tekrarlayacak olursak, her hikaye (ister Shakespeare'in bir tragedyası, ister hacimli bir tarih kitabı veya barda anlatılan bir anekdot olsun) olay örgüsüne sahip bir eylem temsilidir. Ama bir şey daha var. Dinleyiciyi unuttuk. Öyküleme (bir hikâyenin anlatılması), hikâyenin anlatıldığı bir ya da birden fazla kişi olduğunu ima eder. Ve her tecrübeli hikâyecinin bildiği gibi, dinleyicinin doğası hem hangi olayların seçildiğini hem de nasıl anlatıldıklarını etkiler.

Açık ki tarih ve öykülemenin ortak özelliği çok. Ama dilin imalarına rağmen, aynı şey değiller: pek çok öyküleme kurgusaldır, dolayısıyla tarihsel değildir; pek çok tarih de doğru olduğunu iddia eder ama hikâye değildir. Şimdi nasıl farklılaştıklarını görelim.

2- Kurgusal ve Tarihsel Öykülerin Farkı Nedir?

Sistematik bir karşılaştırma yapmak için öykülemenin esas unsurlarıyla ayrıca ilgilenmek yerinde olacaktır. Aşağıda kurguyu temsil eden tür olarak çoğunlukla romanı kullanıyorum. Ama yorumların tüm kurgusal öyküleme türlerine uygulanabilir.

---

11 Bkz. Aristotle (1965), s. 44.

12 A.g.e., s. 39.

a- Başlangıç

Bir başlangıç noktası bulmak için öykücü sık sık öykünün geri kalanı için önemli bir kişi veya olay seçer. Homeros, İlyada'ya 'Onları birbirine düşüren hangi tanrı, Apollon, Leto'yla Zeus'un oğlu' diye başlar. Ama tarihçi, tarihin sürekliliğini kırmadan nasıl başlar? Büyük öyküleyici tarihçiler Tukidides, Gibbon, Prescott açılış cümlelerinde savaş, İmparatorluk ve Meksika'dan bahsederler.

b- Özne

Kurguda öznenin rolü eyleme odak noktası oluşturmaktır. Öyküleme onu merkez alır, hem amellerinden hem de farkındalığından dolayı: Hamlet, Tom Sawyer, Elizabeth Bennet. Ama tarihte böyle bir merkezi özne yoktur. Tarihi bir adam etrafında yazmaya yönelik birkaç girişim (örn. Carlyle'ın *Frederick The Great*'i veya Schlesinger'in *The First Thousand Days*'i) eksik özneyi tedarik etmeye çalışmıştır, ama tarihin büyük kısmı için bu çabaya değmez.

Kurguda kahraman sadece okurun ilgi merkezini oluşturmaz. Aynı zamanda 'zamansal olarak tek ve sürekli bir bilinç', yani eylemin büyük kısmının farkında olma durumu da sağlar.[13] Elbette böyle merkezi bir bilinç her zaman kahramanın bilinci değildir. Bazen (Emily Brontë'nin *Uğuldayan Tepeler*'indeki Bay Lockwood'da olduğu gibi) gözlemcinin bilinci de olabilir. Bizim için mesele tarihte böyle bir şey olmaması. Kurguda eylem dönemi bir ömür içine sığdırılabilir ve genelde daha da kısa olur. Dolayısıyla okur kendini bu merkezi bilinçle özdeşleştirebilir ve gerçek yaşamını geçici olarak unutabilir. Çocukluğumda d'Artagnan veya Jim Hawkins olup mutlu saatler geçirirdim. Ama kim Amerikan Anayasası veya Languedoc köylüleri olduğunu hisseder ki?

c- Olaylar

Uzun veya kısa süreli, önemli gelişmelerdir. Romancı gerektiğinde olay icat edebilir; tarihçi edemez. Tarihçi, öykülemesi için hangi gerçek olayların önemli olduğunu sormalıdır. Bir de iyi bir tarihçiyse, öykülemesi için önemli olanın, tarihin akışı için de gerçekten önemli olduğundan emin olmalıdır.[14]

---

13 Olafson (1979), s. 79. Buradaki birkaç noktayı Olafson'a borçluyum.

14 Tarihte olaylara ilişkin daha geniş bir tartışma için bkz. böl. 7.

d- Karakterler

Eyleme katılanlardır, Aristoteles'in dediği gibi 'zorunlu olarak hem karakterin hem de düşüncenin bazı ayırıcı niteliklerini sergileyenlerdir'.[15] Bir hikâyenin yarattığı ilginin büyük kısmı iyi tanımlanmış karakterler arasındaki etkileşim ve tezattan gelir. Fakat tarih, öykücüsüne böyle lüksler bahşetmez. Tarihçi bireylerle sadece onları bulduğu şekilde ilgilenmekle kalmaz, ki bireyler hiçbir şekilde her zaman iyi tanımlanmış ve tezat içinde bulunmaz. Aynı zamanda daha büyük insan gruplarıyla, hatta daha da kötüsü insan olmayan kurum ve örgütlerle uğraşır. Bunları nasıl karakterize edecek? Kurgu öykücüsü nadiren buna girişir ve daha da nadiren başarır.

e- Ortam

Ortam, karakterlerin göze çarptığı insani, yapay veya doğal arka planı oluşturur. Bazen ortam hikâyenin ruh halini belirler: yine *Uğuldayan Tepeler*. Tarih öyküleyicisi içinse ortam, karakterleri ayıran bir şey folyo olmaktan ziyade, karakterlerin devamıdır. Krallar bile oynadıkları sahnenin parçasıdır. Ve tarihçiler ortamı coğrafi, iktisadi, sosyal ve kültürel koşullara genişlettiğinde, bunlar sadece aktörler için bir sahne değil, hikâyenin bir parçası olur. Ayrıca kurguda ortam değişmez kalırken (tiyatrodaki gibi en azından uzun süreler boyunca), tarihçi göz ardı etse de ortamın sürekli değiştiğini bilir. Böyle bir fark da var. Öyküleyici olmayan tarihlerde, göreceğimiz gibi ortam hikâyenin ve karakterlerinin yerine geçebilir.

f- Sıralama

Hikâyede olaylar birbirinin ardından gelerek beklenti oluşturur. 'Peki, o ne dedi?' diye sorar şevkli dinleyici. 'Sonra ne oldu?' Görünüşte sadece sıralamayla ilgili bu tür sorular aslında öyküdeki daha güçlü bağlarla ilgilidir. Neden ve sonuçla ilgilidir ve hikâyeyi bir olaydan bir sonrakine sürüklerler. Kurguda nedensel bağlantılar okur için netleştirilmelidir; hemen olmasa da dedektif hikâyelerinde olduğu gibi sonradan. Nedensel bağlantılar genellikle insan niyetleri ve tepkilerinden oluşur. Romancı, bilim insanının ilgilendiği neden ve sonuç türleriyle çok az ilgilidir. İkna edici bir hikâye yazmak istiyorsa romancı salt şansı da kullanmaz. Gerçek hayatta tuhaf bir tesadüf için, çok kez hiçbir romanda bile olmayacak tesadüf yorumu yapılır. Tarihçinin farklı sorunları vardır. Birincisi olay

15 Aristotle (1965), s. 39.

sıralamasını tespit etmelidir (icat edemez). Sonra kendisini ve okurlarını tatmin edecek şekilde hangi sıralamaların kronolojik, hangilerinin nedensel olduğunu belirlemelidir. Üçüncüsü gündelik kişisel alışverişlerimizin kolaylıkla anlaşılan eylem ve tepkilerinin ötesine, psikoloji ve toplumun daha derin ve daha az anlaşılan nedensel kuvvetlerine geçmelidir. Müphem olabilirler ama açıklama aranması gereken şeyler genelde bu tür şeylerdir. Son olarak romancının aksine tesadüfün, salt şansın kuvvetini kabul etmekte serbesttir.[16]

g- Olay Örgüsü

Bu tür eylem çıkarsamaları hikâyenin olay örgüsünün bir kısmını oluşturabilir ama tam da olay örgüsü değildir. Gördüğümüz gibi olay örgüsü 'olayların muntazam düzenlenişi'ydi, ama gerçekleşme sırasına göre olmaları da gerekmez.[17] Okurun hikâyeyi bir bütün olarak kavramasına en iyi imkân verecek şekilde düzenlenmişlerdir. Olay örgüsü birkaç bakımdan bir bütündür. Birincisi, parçalarının toplamından daha büyüktür. Sonra her bir parça ayrılmaz biçimde bütünle ilişkilidir. Üçüncüsü, tamdır: esas hiçbir şey atlanmamıştır. Son olarak bir anlamı vardır: akılda kalan bir etki bırakır. Tüm bu gerekler öyküleyici tarihçi için büyük sorun teşkil eder. Hepsini karşılamayı başarırsa, bunu hakikat pahasına veya hiç değilse tarihsel geçerlilik pahasına yaptığı kesindir. Örneğin esas önemde hiçbir şeyi atlamadığından veya ilişki kurduğu olayların anlamını doğru gördüğünden nasıl emin olabilir?

h- Perspektif

Kurguda anlatıcı kendini hikâyenin içine veya dışına, zaman ve mekân içinde eyleme yakın veya uzağa yerleştirebilir; sempatiden soğuk hoşnutsuzluğa kadar her tavrı benimseyebilir. Okur da alttan alta bu hissi paylaşmaya davet edilir. Bir romanın açılış kelimeleri sadece eylemi başlatmaz; aynı zamanda eylemi görmek için okura nerede duracağını da gösterir. Fakat tarihçinin duracağı bir yer vardır, kendisi. Sadece bir tavra müsaadesi vardır: hayranlıkla da tiksintiyle bakmayan tarafsız gözlemci. Ne de okurun tepkisini dayatarak haddini aşar; sadece olguları ilişkilendirir.

---

16 Neden-sonuç ilişkisine dair daha geniş bir tartışma için bkz. böl. 8.

17 Aristotle (1965), s. 39. *Odyssey* bu noktayı hayranlık verici şekilde gösterir.

i- Hakikate Benzerlik

Kurgu hakikat olamaz. Ama ikna edici olması için hakikat gibi olmalıdır. Hikâye ne kadar olağanüstü olursa olsun (örneğin Binbir Gece Masalları veya bilim kurgu) karakterler ve en azından bazı olaylar o kadar inanılır olmalı ki biz de isteyerek inançsızlığımızı askıya alalım. Tarihsel bir anlatının yazarı olayları ve şahsiyetleri bizim saflığımıza uydurmak için şekillendiremez. Ne kadar tuhaf olursa osun hakikati söylemelidir. Ama biz insanların neyi, niçin yaptığını anlayalım ve takdir edelim diye tasvir ve açıklama becerilerini kullanabilir.

j- İç Zaman

Her hikâyenin kendi zamanı vardır: başlangıçtan bitişe kadar geçtiği varsayılan saatler, günler veya yıllar. Hikâyeyi okurken harcadığımız gerçek zamandan çok farklıdır. Tarihsel öyküleme de 'hikâye zamanı'nın 'gerçek zaman'la nasıl bir ilişki içinde olduğu daha karmaşık bir sorudur. Kurgunun aksine burada 'hikâye zamanı' ve 'gerçek zaman'ın ikisi de aynı zaman akışına aittir. Ayrıca hem hikâyedeki failler hem de hikâyenin dışındaki yazar ve okurlar, o zaman akışı içindeki yerlerinin bilincindedir, yani 'tarihsellikleri' vardır.[18] Gerçekten hepsi de aynı geçmişin farkında olabilir. Örneğin Roma İmparatorluğunun tebaası, imparatorluğun çöküşünü anlatan Edmund Gibbon ve iki yüzyıl sonra onun tarihini okuyan bizler bu imparatorluğun, Roma Cumhuriyeti'nde ve cumhuriyetin Jul ve Augustus Sezar tarafından devrilmesindeki kökenlerinin farkındaydık ve hala öyleyiz. 2000 yıldan fazla süredir Avrupalılar ortak bir geçmişin bilincinde olmuştur.

k- Son

İyi bir hikâye birdenbire bitmez; bir sonuca varır. Son da başlangıç gibi önemi nedeniyle seçilmiştir. En iyi hikâyelerde sonu, kendisinden önce gelenlerin gerektirdiğini ve bazen de her şeyi açıkladığını hissederiz. Tarihçi bu kadar şanslı olmayabilir. Öykülemeyi nerede bitirmeyi seçerse seçsin, bunun bir sonuç olmadığını bilir; hayat devam eder. Bitirdiği yer kendisinden önce gelenlerin gerektirdiği bir sonuç olamaz; tarihte çok fazla gelişme hattı vardır. En kötüsü, tam bir açıklama olamaz, çünkü öyküsündeki olayların tam bir tasvirini bile verememiştir. Danto'nun işaret ettiği gibi bir tarihsel olayı sonuçlarını bilmeden düzgün bir şekilde tarif edemeyiz, o da

---

18 Bu tema daha ayrıntılı şekilde Olafson'da (1979) ele alınmaktadır.

zaman sona ermeden gerçekleşmeyecek.[19] Sadece bu sebeple tüm tarihyazımı yalnızca bir ara rapordur.

1- Doğruluk

Tabii ki burada temel bir fark vardır; tarih doğru olma iddiasındadır, kurgu değil. Fakat bunun, tarih ile kurgunun farklılaştığı pek çok yönden sadece biri olduğunu gördük.

3- Öyküleyici Tarihin Gelişimi

Öyküleme en erken tarihyazımı biçimlerinin ortak tarzıydı (Tukidides, Polybius, Livy, Tacitus). Rönesans'ta bu metinlerin yeniden canlanmasına kadar öyküleyici tarihçinin becerileri tedricen gelişti. İngiltere'de tarihyazımıyla bunu uygun bir şekilde gösterebiliriz.

Onaltıncı yüzyılda İngiltere'nin ilk basılı tarihlerinden birçoğu ortaya çıktı. Bunlar genellikle 'kes-yapıştır' işlerinin pek ötesine geçmiyordu: ortaçağ vakayinamelerinden koparılmış parçalar bir düzen içinde yerleştirilirdi. Böyle bir iş hikâyeden ziyade 'kumdan halat'tı.[20] Tarihçiler neden ve sonucun izini sürmeyi öğrenince 'halat' daha fazla anlam, öyküleme de daha fazla süreklilik kazandı; artık takip edecek hikâye gibi bir şey vardı. Bu ders vakayinamelerden alınmış gibi görünmektedir. 'Çağdaş tarih' denilen tarih sık sık sorgulanmıştır. Tarihin, olaylardan çok sonra yazılması gerektiği, böylece bir perspektif içinde görüleceği ve sonuçları ışığında önemlerinin anlaşılacağı ileri sürülmüştür. Yine de vakanüvislerin tecrübe ettikleri olaylar hakkında yazarken yöntem bakımından tarihçilerden uzun süre üstün kaldığı açık görünmektedir. Çünkü tarihçiler eski yazılara akın edip sadece bir kolaj yaparken, vakanüvisler anlattıkları eylemlerin nedenlerini açıklamaya çalıştılar. Örneğin İ.S. 1100 yılına ait Anglosakson Vakayinamesinde şöyle yazar: 'O zaman Michaelmas yortusundan önce, Kral Henry danışmanlarının tavsiyesini ***dinleyerek*** onu çağırdığı ***için*** Canterbury başpiskoposu Anselm ülkesine döndü, çünkü kral William'ın ona yaptığı büyük haksızlık ***nedeniyle*** ülkeyi terk etmişti.'[21] Bir cümlede açıklayıcı sebebin nasıl üç kez verildiğine dikkat edin. İlaveten bu tür çağdaş yazarlar sık sık ulaşabilecekleri hem sözlü hem belgesel enformasyon kaynaklarını

---

19 Bkz. Danto (1965), s. 61vd. Ayrıca bkz. Kermode (1967).

20 Butterfield (1968), s. 167. Bu kesimin büyük kısmını Butterfield'a borçluyum.

21 Anglo-Saxon Chronicle (1953), s. 235 (italikler benim).

araştırmış ve hatta en doğru anlatımı ararken bunları karşılaştırmışlardır. Açıklama, araştırma ve eleştirideki bu tür ilerlemeler ilk olarak çağdaş tarihte uygulanmış ve sonra uzak geçmişle ilgili daha geleneksel tarihe aktarılmıştır. Butterfield'ın ifade ettiği gibi olayları tecrübe eden bir çağdaş 'işlerin akışını hissederdi'.[22]

Onyedinci yüzyıl tarihçileri Bacon, Ralegh, Clarendon ve Burnet'te diğer ilerleme işaretleri bulunabilir. Ralegh siyasi deyişleri ekledi, Clarendon ve Burnet canlı kişisel portreleri. Kendi tecrübelerinden hareketle yazan Clarendon ise tartışmalı ve kilit önemdeki 1641 Büyük Protestosu'nu ayrıntılı bir anlatımla açıklayabildi. Oakeshott'un 'tarih, tam bir değişim anlatısıyla, değişimi açıklar'.[23] Daha önemli ve ince bir değişim de Bacon'ın ve (onsekizinci yüzyılda) Hume'un yazılarında görülür. Bu, süreç olarak tarih görüşüdür ve hem insan hem de insan dışı nedenleri içerir: kendi itici gücü olan bir süreç. Bu görüş, her şeyin (yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi) ya insani ya da ilahi iradeye atfedildiği eski tarih anlayışıyla tezat oluşturur. İşte burada belki de onyedinci yüzyılda Bilimsel Devrimin ve onsekizinci yüzyılda Aydınlanmanın bir sonucu olarak tarihyazımı gelir, hikâyenin arka planı ve ortamının oynadığı rol kabul edilir. Bunu Macaulay'in haklı üne sahip *History of England* (1849-61) kitabında kolayca görebiliriz. Sadece siyaset hakkında yazmayacağını ilan ederek başlar: 'devletin tarihi kadar halkın tarihini de anlatmaya, faydalı sanatlar ve süsleme sanatlarının ilerleyişinin izini sürmeye çalışacağım...'[24] Daha sonra çok uzun bir üçüncü bölümü 1685'te İngiltere'nin bir tasvirine adar. Belki de bu önde gelen bir tarihçi tarafından, öykülemesinin bir parçası olarak iktisadi ve sosyal tarih yazmaya yönelik ilk girişimdi. Hem tarihsel araştırma hem de tarihyazımı, izleyen bir buçuk yüzyılda büyük ilerlemeler kaydetti ve Macaulay artık bir otorite değildi ama en azından İngilizcede onun seviyesine ulaşan bir öyküleyici tarihçi olup olmadığı kuşkuludur.

4- Öykülemenin Tutulması

Şaşırtıcı bir şekilde iyi öykülemenin bazı faziletleri, bir tarih tarzı olarak öykülemeye neredeyse son verecek bir biçimde gelişecekti. Bunlardan biri seçme şekliydi. Her tarih elbette seçici olmalıdır, çünkü her olay anlatıla-

---

22 Butterfield (1968), s. 170.
23 Bkz. Oakeshott (1933), s. 143.
24 Macaulay (1931), s. 170.

maz. Ama bu seçimin hakikat pahasına yapılabileceği kuşkusu giderilemez. Öyküleyicinin belki hikâyesinin yönünü değiştireceği veya akışını bozacağı için yarı bilinçsizce atladığı önemli olgular yok mudur? Ve en titiz tarihçi bile iyi niyetle önemsiz veya alakasız bulduğu, ama bilsek bizim öyle bulmayacağımız ayrıntıları atlayabilir. Öyleyse bir emin olma sorunu vardır. Tarihin tamamı geçmişten kalan delillere dayandığı için, tarihçi geçmiş bir durum veya eylemler dizisini tamamen anladığından nadiren emin olabilir. Bu sebeple Bismarck diplomatik arşiv tutulmasına karşıydı. '[Arşivleri] Tarih materyali olarak kullanmaya gelince, onlarda kıymetli hiçbir şey bulunmayacaktır... Bilgi içeren raporlar bile insanları ve birbirleriyle ilişkilerini bilmeyenler için pek anlaşılır değildir.'[25] Haklı olduğu bir nokta var. Sık sık dürüst araştırmacı bu kaçınılmaz bilgisizliği aklında tutarak mevcut delillerin tamamen ve mutlak surette tek bir sonuca işaret etmediğini kabul etmek durumunda kalır. Bir ihtimaller dengesiyle hükmünü vermelidir. Tarihte matematiğin kesinliği yoktur. Ama neredeyse her ifadenin 'öyle görünüyor ki', 'belki de' ve 'ihtimal o ki' ile sınırlandığı ilgi çekici bir hikâye de inşa edilemez. Acaba Macaulay hiç bu tür kuşkulara kapılmış mıdır? 'Keşke', diyor arkadaşı Melbourne bir keresinde, 'Tom Macaulay'in her şeyden olduğu kadar tek bir şeyden emin olabilseydim'. Öyleyse en özenli ve isabetli tarihlerin en rahat okunacağından kuşku duyabiliriz.

Ama daha büyük bir güçlük var. Bunun kaynağı insanlar ve koşullar (veya karakterler ve ortam) arasındaki ayrım. Eski tarihçiler neredeyse yalnızca birkaç ana karaktere odaklanır, sıradan insanlara şurada burada birkaç atıf yapardı. Ama tarih anlayışı geliştikçe tarihçiler koşulları daha fazla resmetme gereği gördüler. Sadece hikâyeyi daha gerçekçi kılmak için değildi bu; aynı zamanda daha derin bir kavrayış edinmek içindi de. Çünkü krallar ve kahramanlar bile hava durumunu, maliyeyi, insanların evlerini bırakıp savaşa gitmeye istekliliğini veya atlı savaşçılar için çok önemli olan otun yetişmesini göz ardı edemezlerdi. Ama tarihçiler insan hayatının coğrafi, teknik, dini, sosyal, mali, psikolojik unsurlarının önemini gördükçe, düz bir hikâye anlatmak da giderek daha imkânsız hale geldi.

Bu yüzden hikâyenin koşulları giderek daha fazla insanı içine almaya başladı. Bunun yarattığı sorun iki türlüydü: Giderek daha uzun ve daha ayrıntılı tasvir ve tahliller akışı bozmadan hikâyeye nasıl örülecekti? Daha da

---

25 Bkz. E. L. Woodward, Sutherland (1966) içinde, s. 303.

önemlisi şu veya bu koşul eylemde tam olarak hangi rolü oynadı? En zoru da tarih dediğimiz karmaşık ağı örmek üzere koşullar erkek ve kadınların eylemleriyle nasıl birleşti?

Bu sonuncusu çok az tarihçinin genel olarak cevaplamaya çalıştığı bir sorudur. Fakat insanları ve koşulları bir araya getirme zorunluluğu kabul edilmiş ve değişik yollarla çözülmeye çalışılmıştır. Bu yollardan belki en yaygını, ama en sakatı da, iktisadi, dini, sosyal veya kültürel 'arkaplan' ile ilgili tamamen ayrı bölümlerle zamandan kopan siyasi anlatım bölümleri yazmaktı. Bu malzemeyi esas öyküyle bütünleştirmek için çok az çaba sarf edilirdi ve bazen bu ek bölümlerin kendi içinde de bütün olmadığı, birbiriyle alakasız bir dizi konudan fazlasını içermediği görülürdü. Bir eleştirmenin söylediği gibi, 'Tarih ya öykülenir ya detaylarıyla açıklanır: ama ne hikâye ne de açıklama olan listeleme şekilleri vardır ve bunların amacını anlamak zordur.'[26]

5- Öykülemeden Kurtulabilir miyiz?

Sonuç olarak bazı tarihçiler öykülemeden vazgeçip çalışmalarını farklı bir modelde inşa etmeye karar verdiler. (Öyküsel olmayan tarih aşağıda C kesiminde tartışılmaktadır). Çünkü tarih öyküsel olmak zorunda değildir. Ama tarih hikâyeden, 'histoire' 'histoire'den, 'Geschichte' 'Geschichte'den tamamen ayrılabilir mi? Gallie'nin 'tarihsel anlayış, bir hikâyeyi takip etme kapasitesini geliştirme çabasıdır', şeklindeki iddiasının altında ne yatar?[27] Ricoeur şöyle derken haklı mıdır: 'Eğer tarih bir hikayeyi takip edebilme temel yeteneğimizden her türlü bağını koparacaksa ... artık... tarihsel olmayı bırakırdı'?[28]

Eğer gerçekten tarih anlayışımızda indirgenemez bir öykü unsuru varsa, bu unsur nereden geliyor? Tarihin kendi akışında mı bulunur: tarih(1)? Yoksa tarihçi tarafından mı yazılır: tarih(2)? Tarihsel olaylar kendilerini bir hikâye biçiminde mi şekillendirirler? Yoksa bir hikâye, tıpkı Velasquez'in Rokeby Venus tablosunu yapmak için bir palette renkleri bir araya getirdiği gibi, materyalini çekici bir şekle sokan öyküleyicinin bir inşası mı? Şimdi tarihte öykülemenin nereden geldiği sorusu karşısında alınan bazı farklı pozisyonları gözden geçireceğim.

---

26 Butterfield (1968), s. 172-3.
27 Gallie (1964), s. 105.
28 Ricoeur (1984), s. 91.

6- Öykü Olaylarda Bulunur

İlk pozisyona göre öykü tarihe içkindir. Ne olduğunu söylediğinde bir hikâyen olur. Birçok dilde 'hikâye' ile 'tarih' kelimelerinin benzerliğinde de yansımasını bulan bu görüş yaygındır. Sokaktaki adam tarih kitaplarında (bazen ...'in Hikâyesi adlı kitaplarda) okuduğu hikâyenin doğru hikâye olduğunu ya da mümkün mertebe doğruya yakın olduğunu verili olarak kabul eder. Olayların okuduğu öykü şekline sahip olduğunu farz eder. Gallie'nin görüşü (yukarıda alıntılanan) iyi bilinmektedir. Daha iyi bilinense cümlenin geri kalanıdır: 'hikâye, delillere dayanır ve delillerle birlikte yazarın genel bilgi ve zekâsının izin verdiği derecede *o hikâyeyi* ortaya çıkarmaya yönelik samimi bir çaba olarak öne sürülür' (italikler Gallie'ye ait).[29] '*O hikâye*' atfı olayların tek bir doğru hikâyesi olduğunu ima eder. Bu yaygın kanıdır.

Tarih üzerine yazan bir diğer tanınmış tarihçi E. H. Carr'dır. Carr şu itirafta bulunur: 'Kendim için, ana kaynak olarak gördüğüm birkaç şeye başladığım anda, dürtü çok güçlenir ve yazmaya başlarım.'[30] Sanırım uzun, çok ciltli Sovyet Rusya tarihini yazarken, yazdığı öykünün olayların şeklini taşıyan bir hikâye olduğuna dair hiç kuşkusu olmadığını farz edebiliriz. Ve bütün samimi tarihçilerin tavrı da bu değil midir?

Gallie der ki tarihi anlamak basitçe bir hikâyeyi takip edebilmektir. Bu yeteneği hepimiz çocukluğumuzda alır ve bundan büyük keyif duyarız. Burada Carr tarih(1) ile tarih(2) arasında hiçbir ayrım yapmadığı için, tarihçinin öyküsünü takip ederek (tarih(2)), okurun olayları (tarih(1)) anladığına inandığını farz edebiliriz. Sıradan insan için olduğu gibi onun için de tarihin akışı ve öykünün akışı yeterince birbirine benzer bir şekle sahiptir.

7- Öyküleme Tarihçi Tarafından Yapılır:

(a) Veyne'nin Görüşü

İkinci pozisyon tam karşıttır. Bu görüşe göre tarihin olaylarının (tarih (1)) kendi başına bir şekli yoktur ve doğal olarak bir öykü oluşturmazlar. Bir tarih çalışmasında sahip oldukları hikâye şeklini onlara öyküyü anlatan verir. Böyle bir görüş için ilk olarak Fransız tarihçi Paul Veyne'e bakabiliriz: 'Tarih alanı tek bir istisna haricinde tamamen belirlenimsizdir: [tarihteki]

---

29 Bkz. Gallie (1964), s. 105.

30 E. H. Carr (1964), s. 15.

her şey meydana gelmiş olmalıdır.'[31] Veyne'e göre olgular, organize eden bir anlatıcı veya okur tarafından düzenlenene kadar tarih için materyal haline gelmezler. Öyleyse hikâye nereden gelir? Veyne olay örgüsünden der.. Olay örgüsünü 'maddi nedenler, amaçlar ve şansların pek "bilimsel" olmayan, çok insanca bir karışımı' olarak tanımlar; yani kısacası tarihçinin istediği gibi kestiği ve olguların nesnel bağlantılar ve göreli öneme sahip olduğu yaşamdan bir kesit.'[32] Olay örgüsünü tarihçinin olaylar arazisinde izini sürdüğü bir rota, bir yol olarak görür. Tarihçi kendi istediği rotayı seçmekte tamamen özgürdür ve tüm rotalar eşit derecede meşrudur; ama hepsi de eşit derecede ilginç değildir.[33] Hiçbir tarihçi alanın bütününü anlatamaz, çünkü bir rota tercihi yapmak zorundadır ve her yere gidemez. Bu rotalardan hiçbiri Hakikat değildir, Tarih de değildir. Ne de alanda tarihçinin rotlarının ziyaret edip olay diyeceği yerler vardır; olay, şey değildir, mümkün olan rotaların kesişme noktasıdır.[34] Paul Ricoeur'un isabetli ifadesiyle 'Paul Veyne'in kitabının gücü ... tarihin sadece olay örgülerinin inşası ve anlaşılmasından ibaret olduğu fikrinde yatar.'[35]

8- Öyküleme Tarihçi Tarafından Yapılır:

(b) Mink'in Görüşü

Benzer, ama hafifçe farklı bir görüş Amerikalı filozof Louis O. Mink tarafından ileri sürüldü. O da öykülemeleri yapay bulur, ama olay örgüsü fikrini kullanmaz. Bunun yerine alakalı olguların genel görüntüsü fikrini geliştirir. Mesele olayları tek tek gözden geçirmekten ziyade 'onları bir arada tutmayı başaran bir yargıda bulunma hareketiyle (bütünün parçalarını oluşturan olayları) anlamaktır'. Veyne tarihçiyi 'olaylar arazisinde' belli bir rota üzerinde büyük gayretle yolunu izlerken görür, Mink ise o araziye yukarıdan bakar bir konumda durup arazide (doğru ya da yanlış) belli bir örgü algılarken. Mink buna 'sinoptik yargı' adını verir.[36] Bir tür kuşbakışı görünüştür.

---

31 Veyne (1984), s. 15.
32 A.g.e., s. 32.
33 A.g.e., s. 36.
34 A.g.e.
35 Bkz. Ricoeur (1984), c. I, s. 174.
36 Bkz. Mink, Dray (1966) içinde, s. 178, 191.

9- Öyküleme Tarihçi Tarafından Yapılır:

(c) White'ın Görüşü

Bir diğer Amerikalı filozof, Hayden White, daha açıksözlüdür. Tarihin kendisinin hikâye şeklinde olduğunu reddeder. 'Tarihin kendisinin, sadece tarihçinin düzyazıya çevirmesini bekleyen yaşanmış hikâyeler yığını' olduğu görüşünün bariz bir şekilde gerçekdışı olduğunu belirtir.[37] Tarihsel öyküleme, hikâye şeklindeki tarihin kopyaları değil, 'içeriği bulunduğu kadar icat edilen ve bilimlerdeki muadillerinden ziyade edebiyattaki muadilleriyle biçimsel anlamda daha fazla ortak yönü bulunan sözlü kurgulardır'.[38] Kurgu unsuru devreye girer, çünkü tarihsel öyküleme 'çoktan geçmişte kalmış ve dolayısıyla deneysel ve gözlemsel kontrole tabi tutulamayacak yapı ve süreçlerin bir modeli olma iddiasındaki sözlü bir kalıntıdır.'[39] Basitçe söyleyecek olursak tarihçi olguları uydurmaz; bu bakımdan doğru söyler. Ama hikâyeyi uydurur. Tarihsel öyküleme işte bu bakımdan 'sözlü kurgu'dur. Tarihsel kanıtlar bize hiçbir hikâye anlatmaz; en fazla çeşitli şekillerde bir araya getirebileceğimiz hikâye unsurlarını verir.

10- Aynı Olayların Farklı Hikâyeleri

Mesela Fransız veya Amerikan devrimleri üzerine yüzlerce kitabı düşünürsek aralarında önemli ölçüde farklar buluruz. Bu farklardan bazıları tarihçinin elindeki farklı delillerden kaynaklanır ama çok da değil. Belirgin olguları (Saratoga'da teslim olma, Bastille'in düşüşü) hepsi tarafından bilinir. Kimi farklar da seçimden kaynaklanır; bir tarihçinin atladığı olayları bir diğeri dâhil edecektir. Ama bu bile üzerimizde epeyce farklı etkiler bırakan ve bırakması da hedeflenen çok farklı hikâyeler okuyor gibi olmamızın nedenini açıklayamaz. Hikâyenin sonunda sorarız, 'Bütün bunlar ne anlama geliyor?' 'Tüm bunların anlamı ne?' Bu, Gallie'nin tarihi anlamak için bir hikâyeyi takip edebilmeliyiz şeklindeki iddiasından ayrı bir şeydir. Farz edelim ki bunu yaptık; başından sonuna olayların sıralamasını (Neden ve Nasılını) takip ettik ve anladık. Ama şimdi de hikâyeyi bir bütün olarak düşünmeliyiz. Burada hikâyenin bir anlam ifade etmesine imkân veren olay örgüsünü algılarız.

---

37 Bkz. H. White (1987), s. 170.

38 Bkz. H. White, 'Historical Text as Literary Artifact', Canary ve Kozicki (1978) içinde, s. 42.

39 A.g.e.

11- Örgüleme Yöntemleri

Kanadalı edebiyat eleştirmeni Northrop Frye, hikâyelerin olay örgülerinin bize anlamlı geldiğini çünkü (yaşamlarımız boyunca ve yaklaşık 3000 yıllık edebiyat geleneği boyunca) birkaç temel olay örgüsü türüne alıştığımızı açıklamıştır: Romans, Tragedya, Komedya ve Hiciv.[40] White'ın dediği gibi 'anlatılan ***hikâye türünü*** tespit ederek bir hikâyeye "anlam" kazandırmaya, örgüleme yoluyla açıklama denir. Eğer bu hikâyeyi öykülerken tarihçi hikâyeyi Tragedyanın olay örgüsü yapısını kullanarak anlatıyorsa, hikâyeyi bir şekilde 'açıklamıştır'; eğer bir Komedya olarak yapılandırdıysa, başka bir şekilde 'açıklamıştır'.[41] Tarihçiler 'gerçek olay kümeleri ile kurgularımızın geleneksel yapıları arasındaki benzerlikleri' kullanarak 'geçmiş olaylar için anlamlar' tedarik ederler.[42] White, tarihyazımı analizinde tarihsel öykülemelerin şekil ve anlamının tarihte değil, tarihçide bulunduğunu savunur. Tarihin bu yaklaşımdan iki yolla faydalandığında ısrarcıdır: birincisi, edebiyat ile tarih arasındaki bu yakın bağ bir zayıflık değil, tarihin güçlü yanlarından biridir; diğeriyse tarih verili bir olay kümesi için mümkün olan tüm olay örgüsü yapılarının keşfiyle serpilip gelişir, tabii hepsi de o küme için eşit derecede uygun olmayabilir.[43]

12- Öyküleme Biçimi Eylemin İçindedir:

Olafson

Üçüncü pozisyon yine farklı. İkincisinin (yukarıda s. 100-102) aksine, tarihin kabul görmüş edebi geleneklere (Tragedya, Hiciv vb.) göre yazıldığını savunmaz. Ama ilk pozisyonun aksine bir olay kümesine dair anlatacak ***tek*** (ve dolayısıyla tek doğru) hikâye olduğunda da ısrar etmez. Üçüncü konum ***öyküleme biçiminin*** tarihin kendisinde bulunduğu, ama bunun hakkında anlatılacak birden fazla hikâye olabileceği konusunda ısrarlıdır. Dolayısıyla tarih her zaman ***hikâye şeklindedir***, ama mutlaka tek bir hikâyenin şeklinde değildir. Bu argüman insan deneyimi ve insan eylemine dayanır, önceki bölümlerde zaten baktığımız bir şey. Bu tezi destekleyen iki Ame-

---

40 Açıklama ve örnekler için bkz. Frye (1971), özellikle s. 16-23,186, 206, 223.

41 Bkz. H. White (1973), s. 7.

42 H. White, 'Historical Text as Literary Artifact', Canary ve Kozicki (1978) içinde, s. 53.

43 A.g.e., s. 53, 62. Krş. Veyne'nin yukarıda, s. 100-102'de alıntılanan ro ta olarak olay örgüsü şeklindeki görüşü.

rikalı filozof vardır: Frederick A. Olafson ve David Carr. Olafson özlü bir şekilde ifade eder: 'Eylemin rasyonel yapısı, öykünün yapısıdır.'[44] Bu öyküleme yapısından Olafson burada ikisi önemli olan birkaç genel argüman geliştirir. Birincisi 'insan eylemleri, tarihçinin ilgilendiği başlıca olaylardır ve tarihsel öyküleme bir eylem ve sonuçlarının ardıl eylem için öncül haline geldiği bir insan eylemleri dizisinin yeniden inşası olarak anlaşılmalıdır.' Bildiğimiz gibi tarihçinin esas işi her zaman *ne* olduğunu ve *nasıl* gerçekleştiğini söylemektir. Olafson burada tarihin 'Ne'sinin insan eylemleri olduğunu iddia etmektedir. Her eylem niyet edilmiş veya edilmemiş bazı sonuçlar doğurur. Bu sonuçlar insanların bir sonraki eylemleri için sebeplerinin parçasını oluşturur. Öyleyse 'Nasıl', tarihin gayrışahsi 'yasaları' değil, insan motivasyonu ve kararıdır. Olafson'un ikinci argümanı 'tarihsel öykülemenin böylesi bir eylem temelli sürekliliğini anlamanın bir koşulu, eylemlerin kendilerinin tarihçi tarafından, faillerin ve bir şekilde eylemlerden etkilenenlerin kullandığını farz edebileceğimiz tariflerle tanımlanmasıdır' şeklindedir.[45] Yani eylemler, faillerin onları gördüğü şekilde tarif edilmelidir. Örneğin Eylül 1792'de panik içindeki Paris Komünü 'vatandaş mahkemelerinin' yüzlerce mahkûmu yargılamadan öldürmesine izin vermiştir. Tarihte bu 'Eylül Katliamları' olarak bilinir. Ama öldürenler için bunlar adalet ve vatanseverlik hareketleriydi. Olafson'un demek istediği bu eylemleri gördüğümüz şekilde anlamamalıyız, yani katliamlar olarak. Bunları, ne kadar iğrenç bulsak da 'faillerin kullandığını farz edebileceğimiz tariflerle' tanımlamalıyız, yani vatanseverlik ve adalet hareketleri olarak. Elbette bunları ayrıca bir şekilde eylemlerden etkilenenlerin kullandığını farz edebileceğimiz' tarifler üzerinden de görmeliyiz. Kurbanların arkadaşları için bu eylemler gerçekten de 'katliam'dı, ama Olafson'un argümanı hala sağlamdır. İnsanların sonra ne yaptığını anlamak için ilgili herkesin eylemleri nasıl gördüğünü ve ne şekilde tarif ettiğini anlamalıyız. Çünkü bir insanın eylemleri genelde pratik bir çıkarsamaya dayanır: ortaya çıkarmak istediğim bir sonuç var; mevcut durumumun bunun için fırsat veya engel sunduğunu görüyorum; buna göre hareket ediyorum. Bu da yeni bir durum ortaya çıkarıyor ve bu durum çağdaşlarım ve benim için hedefler, fırsatlar veya engeller, araçlar ve anlamlar sunuyor. Yine buna göre

---

44 Bkz. Olafson (1979), s. 151.

45 A.g.e.

hareket ediyoruz. İnsan yaşamı böyle devam ediyor. Tarihçinin anlaması gereken verili bir durumda failin ne yapacağına dair oluşturduğu bu pratik çıkarsamalar. Çünkü bunlar tarihçinin tasvir ve izah ettiği dizideki olayları birbirine bağlar.[46]

Tarihçi için esas önemdeki bu eylem sürekliliğini çocuklar iyi anlar. 'Ama niye öyle yaptı' diye sormak için hikâyeyi keserler. Bir hikâyenin tüm unsurları, yani hedef, fırsat veya engel, amaçlara yönelik araçlar, diğerlerinin kanaatleri, durum değerlendirmesi çok küçük çocuklar tarafından oldukça iyi anlaşılır. Bu, eşit derecede insan eyleminin ve öykülemenin şeklidir – ya da bu üçüncü pozisyonu savunanlar öyle iddia eder.

13- Öyküleme Biçimi Eylemin İçindedir:

Carr ve Bireyler

Yaşam ve hikâye arasındaki bu bağlantıyı David Carr daha da yakından çizer. Carr, her birimizin kendi yaşamımızı birer hikâye olarak gördüğümüze inanır.[47] Burada pozisyonları kısaca özetlememize de yardımcı olabilir. Pozisyon 1 diyordu ki tarih kendinden menkul bir hikâyedir; tek yapmamız gereken olayları sırasıyla anlatmaktır ve işte oldu. Pozisyon 2 tarihsel olayların herhangi bir içkin şekli olduğunu reddeder; hikâyenin biçimi tarihçinin seçtiği ve verdiği biçimdir. Carr ise öyküleme ile gerçeklik arasında bir şekil benzerliği ***vardır*** iddiasındadır: kendi sözleriyle bir 'biçim ortaklığı'. Bahsettiği tarihsel gerçekliğin yaşam deneyimi, insanların yaşamları hakkında düşündükleri ve hissettikleri olduğunu iddia ederek Pozisyon 2'nin itirazlarına karşılık verir. Bu, tarihin 'Ne'sidir, çünkü eylem, olan şeydir ve tarih(2) olan şey hakkındadır. Bu tarihsel gerçeklik görüşü Collingwood'un tarih, düşünce tarihidir ve öyle olmalıdır şeklindeki görüşüne zıt değildir.[48] Carr'ın kendi sözleriyle 'Öyküleme sadece olayları tasvir etmenin muhtemelen başarılı bir yolu değildir; yapısı olayların kendisine içkindir. Anlattığı olayların şeklen çarpıtılması olmak bir yana, öyküleyici anlatım esas özelliklerinin bir uzantısıdır.'[49] İkinci pozisyona (§§6-10) karşı çıkarak yaşamın, tecrit edilmiş olayların yapısız bir dizisi olduğunu reddeder. Ama birinci pozisyonun aksine

---

46 A.g.e., s. 165. Ayrıca eylemin tahlili için bkz. böl. 2.

47 Bkz. D. Carr (1986a), s. 117-131. Görüşlerinin kapsamlı bir ifade için bkz. (1986b).

48 Bkz. Collingwood (1961), s. 215.

49 D. Carr (1986a), s. 117.

(§5) bir olaylar dizisinin sadece kronolojik düzende ilişkili olmakla bir hikâye oluşturduğunu da düşünmez. Olayların kendisinde bulunduğuna inandığı yapı eylem yapısıdır. Olayları birbirine bağlayan eylemlerimizdir. Kendimizi bir durum içinde buluruz; görünen bir hedefimiz vardır; bu hedefe ulaşmak için belli adımlar atarız. Bunlar bir öykülemenin başlangıcına, sonuna ve ortasına tekabül eder. Hedefimize ulaşamayabiliriz; beklenmedik olaylar engel olabilir. Hem yaşam hem de hikâyelerde tesadüf, merak ve belirsizlik vardır. Ama işte biz böyle düşünür ve hareket ederiz. Adeta kendimizi düşüncede ileri atarız. Carr'ın 'şimdiki zamana gelecekten geriye dönük bir bakış açısı' dediği bakış açısını benimseriz.[50] Bu demektir ki eylemlerimiz hakkında düşünürken geleceğe, eylemin tamamlanmış olacağı ve geriye dönüp nasıl yaptığımıza bakabileceğimiz bir noktaya doğru 'kendimizi ileri atarız'. Bu, der Carr, eylemimiz hakkında kendimize bir hikâye anlatmak anlamına gelir. Sık sık 'Ne yapıyorsun?' sorusunu bir hikâye anlatarak cevaplarız –durumu, hedefi ve buna yönelik aracı tespit eden bir hikâye. Örneğin bu soruya verilecek bir cevap şu olabilir: 'Kitaplık yapıyorum. Görüyorsun ya bütün kitaplarım için yerim olmadığını fark ettim ve kitaplarımı muhafaza etmek için bir yer istedim.' Bu cevapta bir hikâyenin başlangıç, sonuç ve ortasına tekabül eden durum, hedef ve aracı algılayacaksınız. Dolayısıyla öyküleme (der Carr) eylemden *sonra* gerçekleşmez; eylemle *birlikte* gerçekleşir. Ama eylemden sonra genellikle asıl hikâyeyi, yani yaptığımız şey hakkında onu yaparken anlattığımız hikâyeyi genişletir ve güzelleştiririz (ve belki de incelikle değiştiririz).

Hikâye anlatma eyleminin normalde üç rol gerektirdiğini hatırlayalım: öyküleyenin (hikâyeyi anlatan kişi) rolü, karakterlerin (hikâyeye konu edilenlerin) rolü ve dinleyicinin (hikâyenin anlatıldığı kişilerin) rolü. Yukarıda verdiğimiz 'kitaplık' örneğinde ilk iki rol cevabı veren kişi tarafından oynanır, üçüncü rol soruyu soran tarafından. Ne yaptığımız hakkında kendimize bir hikâye anlattığımızda üç rolün hepsini birden oynarız.[51] Bazı filozoflar ve psikologlar yaşamlarımızın hikâyesini yaşarken sürekli olarak kendimize bu şekilde anlatmamızın, bizim benlik algımızı teşkil eden şeyin ta kendisi olduğuna inanır.[52]

50 A.g.e., s. 125.

51 Bkz. MacIntyre (1981), s. 197: 'Hepimiz hayatlarımızda öyküleri yaşadığımız ve kendi hayatlarımızı bu yaşadığımız öyküler çerçevesinde anladığımız için, öyküleme biçimi başkalarının eylemlerini anlamak için uygundur. Hikayeler anlatılmadan önce yaşanır, kurgular hariç.'

52 Krş. Dennett (1991), s. 410-18.

14- Öyküleme Biçimi Eylemin İçindedir:

Carr ve Toplumlar

Ama Carr burada durmaz, çünkü tarih bireylerden daha ziyade insan gruplarıyla ilgilenir. Tipik bir ulusal tarihçi (Michelet, Macaulay veya Bancroft gibi) bir ulusa mensuptu ve o ulus ***hakkında*** bir hikâye anlatıyordu. Böyle durumlarda öyküleyen, karakterler ve dinleyici rollerini farklı bireyler oynar, ama hepsi de aynı grubun içindedir. Kendi hakkında kendi kendine hikâye anlatmakla paralellik bariz. Bireyin kendi yaşam hikâyesini yaşarken kendine anlatması öyle görünüyor ki kendilik algısını oluşturmaya yardımcı olur. Aynı şekilde bir insan grubu (ulus, sınıf, kilise, meslek) ilk önce ortak eylem ve tecrübeleri paylaşarak sonra da kendilerine bu eylem ve tecrübelerin hikâyelerini anlatarak bir cemaat kimliği algısı oluşturabilir. Carr'ın hikâyeyi anlatmak için olayların bitmesini beklemek zorunda değiliz şeklindeki ısrarını hatırlayalım. Gazeteciler ve tarihçiler sadece bizim olayları ***yaşarken*** kendimize anlattığımız hikâyeyi genişletir ve güzelleştirir. 1940 yazında İngiltere'de olanlar, Fransa'nın düşmesinden sonra Churchill'in peşinden gidip savaşa devam etmeye karar verirken bir hikâyeyi yaşadıkları algısını hatırlayabilir. Berlin'de, Prag'da veya Bükreş'teki pek çok genç Avrupalının, 1989'un dramatik aylarında yaptıklarına dair benzer hatıraları olacaktır. Carr şöyle der: 'Bir olay dizisini zamansal bir düzenleme olarak kavradığımızda ortak bir tecrübemiz olur, öyle ki şimdiki aşaması önemini ortak bir geçmiş ve gelecekten türetir.'[53]

Bir eylemin hedef, durum değerlendirmesi, amaca yönelik araç ve itici güç unsurlarını içerdiğini daha önce gördük (bölüm 2). Bu unsurları 1989'da Berlin Duvarı'nın veya 1789'da Bastille'in yıkılışında olduğu gibi ortak tecrübe ve ortak eylemlerle paylaşırsak, bir cemaat algımız olur. '***O zaman***' diye ilan eder katılımcılar 'Alman (veya Fransız) olmanın ne demek olduğunu gerçekten biliyorduk.'

Tarihyazımıyla bağı, daha sonra gazeteci, otobiyografi yazarı ve tarihçilerin yazdığı öyküler bizim eylem sırasında aynı anda yaşadığımız ve kendimize anlattığımız hikâyeleri sadece yeniden üretmekle kalmayıp hikâyeyi değiştirip geliştirmeleridir. Ama daha yeni olan bu edebi türler öyküleme

---

53 D. Carr (1986a), s. 127.

biçimini üretip öyküsel olmayan gerçekliğe dayatmazlar. (Bu Pozisyon 2'dir) Carr ısrarcıdır: Öyküleme biçimi zaten oradadır.[54]

C - Öyküsel Olmayan Tarih

1- Neden Öyküsel Olmayan Tarih Yazılır?

Öyküsel tarih üzerine iki sebeple epeyce şey söyledim: (1) öyküleme en alışıldık tarih biçimidir (adından da belli olduğu üzere ve Gallie'nin de söylediği gibi); (2) bütün tarihte indirgenemez bir öyküleme unsuru vardır. Ne var ki çoğu akademik tarih çalışması öyküleme tarzında yazılmaz. Neden böyle?

Birincisi pek çok öyküsel tarihte tasvirin büyük bir rol oynadığını not edelim. Herodotos'un *Tarihler'i* (İ.Ö. 440 hakkında yazılmıştır) Mısır ve Yakındoğu'da hayatın en eğlenceli anlatımlarına sahiptir. Benzer zengin tasvirler büyük Arap tarihçi İbn-i Haldun'un (1332-1406) yazılarını süsler. Gibbon ve Macaulay 'sanat eserleri' üzerine büyük çaba sarf etmiştir. Voltaire'in *The Age of Louis XIV* (1751) adlı eseri belki de tamamen tasvire dayalı ilk tarih çalışmasıydı. Tasvirin hemen her öykülemede yeri olduğu için, nihayetinde bazı örneklerde tüm esere hâkim olması şaşırtıcı değil. Voltaire de Burckhardt da tarihin geleneksel 'dikey' zaman düzlemi yerine 'yatay' zaman düzleminde yazılabileceğini gösterdi. Bütün öykülerde okurun hikâyeyi takip edebilmesi için (ilk bakışta bariz görünmüyorsa) tasvir ve izah edilmesi gereken bir esas arkaplan vardır. Arkaplanın unsurları (doğal bir felaket veya köylü isyanı) öne çıkıp hikâyede başat bir rol oynadığı zaman bu daha da fazla gereklidir. Dolayısıyla siyasi öyküleme geleneksel tarihin tipik biçimiyken, bazen iktisadi ve sosyal koşullar kendilerini hikâyeye öyle bir dayatırlar ki belli bir öneme sahip nedensel faktörler olduklarını kabul etmek gerekir. Voltaire, Vico, Montesquieu, Adam Smith, Adam Ferguson gibi onsekizinci yüzyıl Aydınlanma yazarları insan yaşamında coğrafi, iktisadi, sosyal ve kültürel unsurların önemli yerini incelemişlerdir. O zamandan beri öyküsel tarih yazılmaya devam etse bile, vicdan sahibi hiçbir tarihçi bu faktörleri göz ardı edememiştir.

2- Daha geniş bir bakış gerekir

Peki, ama tarihçiler neden bunları hesaba katmalıdır? Neden sosyal bilimcilere bırakmazlar? Pek çok sebeple tarih, siyasi öykülemenin sınırları-

---

54 A.g.e., s. 131.

nın ötesine geçmek zorundadır. İnsan yaşamı çok renkli bir nakış gibidir, birçok farklı türden ip birbirine örülmüştür. Tarihçi bütünlüklü bir hikaye anlatacaksa kendisini tek bir fenomen türüyle (dini, edebi, demografik, mali vb.) kısıtlayamaz. Siyasi ve sosyal tarihçi için olduğu kadar iktisat tarihçisi için de geçerlidir bu. İktisadın kendisi katı ve soyut bir disiplindir. Bu haliyle yüksek düzeyde teorik kalabilir, ama iktisat tarihçisi yükseklerden gündelik yaşama indiğinde hesaplarını tam ortadan kesen her türden iktisat dışı faktörle (dini inançlar, sosyal âdetler, siyasi sadakatler) karşılaşır.[55] İnsanlar iktisadi açıdan rasyonel bir şekilde davranmayacaktır. Tek başına bu salt siyasi, iktisadi veya dini anlatımı imkânsız kılmaz. Ama gösterir ki toplumun yaşamı o kadar karmaşıktır ki iplik iplik çözülmelidir. Daha az mecaz kullanacak olursak, tahlil edilmelidir.

Bu iktisadi, coğrafi, kültürel, dini, demografik vb. 'iplikler' kendi terimleriyle anlaşılmalıdır. Bu 'terimler' genellikle diğer akademik disiplinlerin kavramları, dili, yöntemleri, değerleridir. Bu disiplinlerin (kabaca sosyal ve beşeri bilimler) genel özelliği, zaman boyutunun tarihte oynadığı esas rolü oynamamasıdır. Gerçekten de bu alanlarda yapılan pek çok çalışma zamana neredeyse hiç ilgi göstermez, doğa bilimlerinden fazlasını bile göstermez. Öyküsel tarihçi insan meselelerinin nakşı içinde hızla ve çarpıcı bir etkiyle koşar. Öyküsel olmayan tarihçi tahlil eder, parça parça, iplik iplik inceler. Bunu yaparken konuyla ilgili sosyal bilimi rehber alır, ama o da zamanı pek dikkate almaz. Bu kavramları nasıl tarih şeklinde bütünleştirecek?

3- Durağan Bir Anlatım Değişimle Nasıl İlgilenir?

Genelde benimsenen çözüm, tarihçinin ilgilendiği tarih parçasının (Rönesans çağında İtalya, Victoria döneminde İngiltere) birkaç kategoriye (iktisadi, sosyal, dini) veya temaya ('bir sanat eseri olarak devlet') ayrılabileceğini farz etmekti. Daha sonra bunlar birbirini izleyen bölümlerde tasvir edilir. Bu tür örneklerde öykülemenin aksine okuma sırası olayların sırasını takip etmez.[56]

Burada iki sorunun üzerinde durulmaz. Birisi zaman. Böyle durumlarda tarihçi tasvir edilecek çağın sınırlarını sabitler ve sonra bu sınırlar içerisinde herhangi bir noktadan materyali toplar. Böyle bir yaklaşım tasvir edilen fe-

---

55 Cipolla (1991), Floud (1974) veya Tenim (1973) içindeki makaleler buna bolca örnek gösterir. Bkz. böl. 3.

56 Kayda değer iki örnek büyüleyici bir okuma sunmaktadır: Hale (1971) ve Zeldin (1973).

nomenlerin o zaman aralığında hiçbir değişim geçirmediğini varsayar. Bu varsayım da neredeyse mutlaka yanlıştır. Bazen tarihçi kitabını iki veya üç aşamaya böler ve bunların her birinde konusunu tasvir eder. Bunu yaparak bir aşamayla diğeri arasında zaman geçtiğini kabul eder, ama aşamalar içinde zamanı yine de göz ardı eder. Bu sorunu Braudel gördü ve *Mediterranean* kitabında bir yöntem önerdi: aynı hikâyeyi farklı hızlarda üç kez anlattı (bkz. bölüm 3). Ama Hexter'ın işaret ettiği gibi bu, sorunu çözmez, çünkü tarih yüz farklı hızda hareket eder.[57] Bence sorun çözülmeden kalmıştır. Öyküsel tarihin omurgası olan zaman, öyküsel olmayan tarihçi için tam bir bilmecedir.

4- Analiz Sorunları

Sık sık üzerinden atlanan diğer sorun analiz sorunudur. Bir çağı tasvir eden kitaplardan kolaylıkla görebileceğimiz gibi, böyle tasvir edilen toplum pek çok farklı şekilde bölünebilir. Kitabın bölümlere ayrılması, toplumun kurucu unsurlarına ayrılmasına tesadüf eder mi? Ve herkes bu unsurların neler olduğunda hemfikir midir? Meşhur bir siyasi analiz çalışmasını ele alalım: Sir Lewis Namier'in *England in the Age of the American Revolution* kitabını. Bölümler 'Reform olmamış Avam Kamarası', 'Toplumsal Yapı', 'Vatandaşlığın Temeli olarak Toprak', 'Avam Kamarası ve Amerika' vb. Bunların, siyasi İngiltere'nin bile kurucu parçalarının tam bir listesi olduğunu iddia etmek güç. Bunlar yazarın yazmak istediği konulardan daha fazlası mı, belki bunlar hakkında bolca delili var?[58]

Bir öykülemede bir şeyin bir diğeriyle nasıl ilişkili olduğu açık: onları bir arada tutan olay örgüsü. Peki ama öyküsel olmayan tarihin konusu (genellikle bir dönemin sınırları içerisinde bir ülke, şehir, örgüt veya bir grup insan) hangi ilkeye göre kurucu parçalarına ayrılarak incelenebilir? Ve parçalar incelendiğinde, tarihi teşkil eden yaşayan bütünü oluşturacak şekilde birbirlerine geçtikleri nasıl gösterilebilir?[59]

Bu sorunlar yirminci yüzyılda tarih alanının genişlemesine eşlik etmiştir. Önceki yüzyıllar büyük oranda siyaset ve dine odaklanmışken, yirminci yüzyılda alan, neredeyse tarihçisi olmayan hiçbir insan faaliyetinin kalma-

---

57 Bkz. Hexter (1979), s. 137. Braudel başka bir yerde bin farklı hızı kabul eder. Bkz. böl. 7.

58 Daha geniş bir tartışma için bkz. Stanford (1990), s. 19-20.

59 Kısa bir tartışma için bkz. Hobsbawm, Gilbert ve Graubard (1972) içinde, s. 12-13.

dığı bir noktaya kadar muazzam genişleme göstermiştir. Buna tekabül eden bir genişleme de kabul edilebilir delillerde oldu, neredeyse her şeye geçmiş hakkında bir şeyler söylemesi için başvurabileceğimiz bir noktaya kadar genişledi. Böylece tarihin birçok alt disiplini ortaya çıktı: sadece bildiğimiz siyasi, iktisadi ve sosyal biçimler değil, aynı zamanda nüfus, terbiye, aile, bilim, fikir vb. tarihleri de. Bunlar bir dizi faydalı kitapta sıralanmış ve anlatılmıştır.[60]

Her bir alt disiplin bir veya daha fazla dergi tarafından sürdürülmektedir. Hepsinin kendi cazibeleri ve hevesli takipçileri vardır. Ama yukarıda özetlediğim analiz/sentez ve zamanla ilgili sorunlar bu alt disiplinlere yine de uymaktadır. Çözümsüz oldukları görülse de bu sorunlarla yine de yüzleşilmelidir. Sık sık bu sorunlar göz ardı edilmekte ve öğrenme çabasındaki öğrencide kafa karışıklığı yaratmaktadır.

5- Marksistler ve Annalistler

Neyse ki bu sorunları göz ardı etmeyen epeyce faal iki tarihyazımı ekolü vardır, ama mensupları her zaman bu sorunları yeterince alenen ele almazlar. Birisi Marksist, diğeri de 1929'da Lucien Febvre ve Marc Bloch tarafından kurulmuş önde gelen Fransız dergisi *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations* etrafında toplanmış *Annaliste*'dir. Aşırı basitleştirme riskini alarak belki bu iki ekolün yaklaşımları arasında faydalı bir tezat oluşturabiliriz. *Annalistes* topluma karşı yapısal-işlevsel bir yaklaşıma meyleder.[61] Açıklamak gerekirse yapısalcı 'insan toplumundaki evrensel unsurları keşfetmeyi amaçlar'; işlevselci toplumsal kurumların... özellikle de toplumların gerçek işleyişine dikkat' çeker.[62] Diyebiliriz ki *Annalistes* analiz/sentez sorunlarını özellikle toptan tarih veya *histoire globale* kavramlarıyla çözdüler, ama zaman sorunlarıyla henüz tamamen yüzleşmediler. Bu sorunu ortaya koyan başlıca şahsiyet Fernand Braudel yıllar boyunca ekolün lideri olmasına rağmen, meslektaşlarının hiçbiri bu çözüm biçiminde onu takip etmedi.[63]

---

60 Örnekler arasında Burke (1991), Rabb ve Rotberg (1982), Iggers (1975), Gilbert ve Graubard (1972) ve Finberg (1962) vardır.

61 Bkz. Stoianovich (1976), s. 25.

62 Bottomore (1971), s. 62.

63 Bkz. Hexter (1979), s. 137. *Annales* ekolü üzerine daha fazlası için bkz. Stoianovich (1976) ve Burke (1990).

Diğer yandan Marx'ın felsefesi zaman içinde çatışma süreciyle tarihsel gelişim kavramını merkezine alır. Bu felsefe yerinde bir ifadeyle 'hareket halindeki toplumların genel bir teorisi' olarak tarif edilmiştir.[64] Ama Marksist tarihyazımı analiz/sentez sorununda zayıftır. Marx'ın kendi altyapı/üstyapı teorisi oldukça yetersiz kalır. (Bkz. bölüm 10). En iyi Marksist tarihçiler bundan bihaber değildir. Eric Hobsbawm 'sosyolojinin (veya sosyal antropolojinin) teorik yapıları tarihi, yani yönlü veya yönelimli değişimi dışladığında oldukça başarılı olmuştur' iddiasında bulunur.[65]

Ama her iki ekolden pek çok tarihçi ortak ve karşılıklı yararlarına birbirlerinin fikirlerini kullansa da esas sorunlar çözülmeden kalmaktadır. Bunlar: birincisi isabetli ve tam kapsamlı analizler nasıl yapılır ve ikincisi, analiz edilen unsurları tarihsel değişimin durmayan akışıyla nasıl ilişkilendiririz?

D - Diğer İlgili Konular

Bazıları burada gösterilebilir ve birkaç faydalı kitap s. 99'da önerilerde sıralanmıştır.

1- Üslup

Tarihte iletişimle ilgili bir konu tarihçinin üslubudur. Büyük bir yazarı (Shakespeare, Milton, Pope) okuduğumuzda kelimelerin düşüncelere bu kadar uyum göstermesinden büyülenebiliriz. Gerçekte bundan fazlası var. Kelimelerle ete kemiğe bürünen düşünceler serbestçe, berrak ve cazibeyle akar. Tarihçi bunu ne ölçüde başarabilir? Hangi tarihçiler en başarılı olur?

Üslubun bir diğer boyutu yazarın kişiliğini, özellikle de dünyaya karşı yönelimini yansıtmasıdır. Neşe, trajedi, anlamlarıyla birlikte yaşamı ne kadar iyi kavrarsa, üslubu da o kadar derinlikli olur.

Yazarda büyüklük, okurda büyüklük gerektirir. İşte bu yüzden tekrar tekrar ustalara dönüp her seferinde bir şeyler buluruz. Değişen onlar değil, tepkilerimizi derinleştirdikçe bizi olgunlaştırıyorlar.

Üslubun bu iki boyutu her zaman yan yana gelmez. Kanaatimce Edward Gibbon'ın düşüncelerine tam uyan ve kişiliğine ayna tutan harika bir üslubu vardı. Çağdaşı ve tanıdığı Samuel Johnson'la karşılaştıracak olursak Johnson'ın daha derin bir zihne ve geniş kavrayışa sahip olduğunu söylemeliyim. Ama üslup bakımından Gibbon'dan aşağı kalır. Gerçekten bü-

---

64 Pierre Vilar, alıntılayan Stoianovich (1976), s. 131.

65 Hobsbawm, Gilbert ve Graubard (1972) içinde, s. 9.

yük bir tarihçi (muhtemelen henüz ortaya çıkmadı) hem Gibbon hem de Johnson'ın olumlu yanlarını birleştirirdi. Yine de onlar geçmiş, şimdiki ve gelecek tarihsel yazıları değerlendirmek için bize kriterler sunuyor.

2- Öyküleme

Öykülemeyi bir bakıma sadece tarih için değil, (yukarıda gördüğümüz gibi) yaşamın kendisi için de temel bir şey olarak gören bir argüman var. Bu temaya devamla hem edebiyat alanında hem de felsefe ve psikoloji alanlarında bakılabilir. Açık ki Paul Ricoeur, Louis O. Mink, Frederick A. Olafson, Hayden White, David Carr ve Noël Carroll gibi yazarlar öyküleme teorisinin tarih yazımına uygulanması konusunda sadece bir başlangıç yapmıştır. Yapılacak daha çok verimli iş var.

3- Öykülenmemiş Anlatım

Annalistes ve Marksistler hariç Roland Mousnier'in *The Assassination of Henri IV*'unun nokta merkezli yaklaşımı, Simon Schama'nın *Citizens*'ının ve pek çok iş tarihçisinin prosografik yaklaşımı ve Robert Mandrou, Natalie Zemon Davies veya Keith Thomas'ın *mentalité* çalışmalarıyla birlikte bilgisayarlı niceliksel tarihin muazzam gelişiminden bahsetmeye bile gerek yok.[66] Bazı çağdaş yazım şekilleri kaynakçada verilmiştir. Roland Barthes'in 'kronolojilerden ziyade yapılarla ilgilenen' çağdaş tarihçiler arasında öyküsel olmayan tarihin egemenliği üzerine yorumu manidar. 'Tarihsel öyküleme ölüyor: şu andan itibaren tarihin mihenk taşı gerçeklik değil anlaşılırlık.'[67]

Sonuç

Bu bölüm tarihin yazılmasıyla, tarihyazımıyla ilgiliydi. Ama büyük miktarda tarihsel bilginin ağızdan, özellikle de derslerde iletildiğini hatırlamalıyız. Giderek daha az okuyan bir dünyada tarih ayrıca artan oranda drama, film, televizyon ve diğer görsel araçlarla iletiliyor. İşte bu yüzden bu bölümün başlığında 'söylem' kelimesini kullandım. Öyküleme teorisyenleri aktarılacak olan 'hikâye' ile aktarma süreci olan 'söylem' arasında bir ayrım yapmaktadır. İlki adeta masaya koyup bakabileceğiniz

---

66 Prosopografi için faydalı bir giriş metni Lawrence Stone'un aynı adlı makalesidir; Stone (1987).

67 Bkz. Barthes, 'Historical Discourse', Lane (1970) içinde. Öyküsel olmayan tarih için potansiyel konularda öngörülebilir bir sınır yok.

bir nesnedir; ikincisiyse bir zaman dizisine yayılıp takip edilmelidir. Bir tablo ile müzik eseri arasındaki fark gibi. Şimdi 'süreç'ten, tarihsel söylemin aktardığı 'ürün'e geçiyoruz. Bu da bizi geçmişle ilgili bildiğimiz veya bildiğimizi sandığımız şeyler konusuna getirir. Bir sonraki bölüm bu tür bilgiyle ilgili.

Okuma Önerileri

Aristotle 1965
Auerbach 1968
Barthes, 1970; 1984
Burke, P. 1991
Butterfield 1950; 1960; 1968
Canary ve Kozicki 1978
Cannon 1980
Carlyle 1899
Carr, D. 1986a; 1986b
Carr, E. H. 1964
Carroll 1990
Chatman 1980
Cherry 1966
Cipolla 1991
Clive 1990
Collingwood 1961
Danto 1965
Dennett 1991
Dray 1959; 1974; 1966
Floud 1979
Frye 1971
Gallie 1964
Gay 1975
Gilbert ve Graubard 1972
Harte 1971
Hegel 1956
Hexter 1972
Iggers 1975
Iggers and Parker 1980

Kann 1968
Kenyon 1983
Lane 1970
MacIntyre 1981
Mink 1966; 1978
Munz 1977
Norman 1991
Novick 1988
Oakeshott 1967; 1983
Olafson 1979
Parker, C. 1990
Rabb ve Rotberg 1982
Ricoeur 1984
Rigney 1990
Stanford 1990
Stoianovich 1976
Stone 1987
White, H., 1973; 1975; 1978a; 1978b; 1987
White, M. 1965

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİLGİ OLARAK TARİH

Tarihsel bilgi lüks veya daha acil işlerden serbest kalmış zihnin eğlencesi değildir; sadece belli bir akıl biçimi veya türünün değil, aklın kendisinin sürdürülmesi için elzem, asli bir görevdir.

R. G. Collingwood

Çünkü zaman uzadıkça hakikat bilinir.

Eshilos

Giriş

Ama doğru mu bu? Zaman geçtikçe geçmiş hakkında daha fazla mı yoksa daha az mı biliriz? Basit bir cevap yok, ama tarihçiler açıkça 'zaman uzadıkça' emeklerinin bizi geçmiş hakkındaki hakikate daha fazla yaklaştırdığına inanır. Bir önceki bölümde tarihin nasıl yazıldığına baktık. Bu bölümde tarihçilerin yazdıklarının güvenilirliğini tartışıyoruz.

Tarihsel Bilgi; Tarihsel Hakikat; Geçmişi Yeniden İnşa Etmek hakkında Sorular

1. Bize doğru söylendiğini nasıl biliriz?
2. Tüm tarihçiler önyargılı mı?
3. Önyargısız, nesnel tarih yazmak mümkün mü?
4. Geçmişi bilmek nasıl mümkün olur?
5. Geçmişi yeniden mi inşa ederiz yoksa sadece versiyonlarını mı inşa ederiz?
6. Tarihte hayalin yeri ne?
7. Tarihsel olgular nedir?
8. Tarihçiler tam doğruyu bilir mi?
9. Tarihçilerin bildiği tam olarak ne?

Hepimiz geçmiş hakkında epeyce şey bildiğimize inanırız. Devletler, uluslar ve dinler kendi varlıklarını ve otoritelerini büyük ölçüde geçmiş hakkında bazı iddialara dayandırırlar. Sanat ve edebiyat ile (belki daha az bir ölçüde) bilim ve teknoloji geçmişin bilgisine yaslanır. Gazeteciler, siyasetçiler, bürokratlar, iktisatçılar ve son olarak tarihçilerin hepsi sözlerini ve kariyerlerini geçmiş hakkında bilindiğine inandıkları şeyler üzerine temellendirirler. Peki ama tarihsel bilgi ne kadar güvenilir?

Bu bölüm dört kısma ayrılmaktadır:

A Tarihsel Bilgi Nedir?

B İnşa mı Yeniden İnşa mı?

C Olgu, Doğru ve Nesnellik

D Hayalgücü

A - Tarihsel Bilgi Nedir?

1- Bilginin Tanımı

Bir şey bilmek ne demektir? Bir filozof, A kişisi bir önermeyi (ö) bildiğini ancak ve ancak aşağıdaki koşullar karşılandığında iddia edebilir diye cevap verebilir:

1. A, ö'ye inanır;
2. A'nın ö'ye inanmak için iyi gerekçeleri vardır;
3. ö gerçekten doğrudur.

Dolayısıyla Mary Smith, Amerikan İç Savaşı'nı Kuzey'in kazandığını bildiğini iddia edebilir çünkü

1. Kuzey'in kazandığına inanmaktadır;
2. Kolejde bir dönemini savaş üzerine çalışarak geçirmiştir;
3. Kuzey gerçekten kazanmıştır.

Öyle görünüyor ki bu iyi bir tarihsel bilgi örneği. Ama gelin Luther'in onaltıncı yüzyılda Hıristiyanlık dinini arındırdığını bildiği iddiasında olan John Brown'ı ele alalım. Söylediğine inandığını, yani (1)'i kabul edebiliriz; hatta (2)'yi de kabul edebiliriz, çünkü Luther zamanında Almanya'yla ilgili derin ama tek taraflı araştırmalar yapmıştır. Ama (3)'ü, yani Luther'in gerçekten John'un iddia ettiği şeyi yaptığını kabul etmeye hazır olmayabiliriz. Veya gelin Miken Kralı Agamemnon'un büyük bir deniz seferiyle Truva'yı ele geçirdiğini iddia eden klasik âlimi Horatio Waldegrave'i ele alalım. Burada yine inanmak ve iyi gerekçeler göstermek şeklindeki (1) ve (2) koşulla-

rını yerine getirdiğini kabul edebiliriz. Ama (3) koşulunun gerçekleştiğini kabul edemeyiz, çünkü yine hiçbir kesinliği yoktur.

2- Tarihsel Bilgi Delillere Dayanmalıdır

John ve Horatio'nun iddialarının gücü (1) koşuluna dayanmaz, çünkü bilgiyi temellendirmek için inanç yeterli değildir. (*Alice Aynalar Diyarında* kitabındaki Beyaz Kraliçe gibi bazılarımız kahvaltıdan önce altı imkânsız şeye inanabilir.) Ne de koşul (3)'e dayanabilir, çünkü bunlar son derece tartışmalı önermelerdir. John ve Horatio'nun bilgi iddialarının geçerliliği koşul (2)'ye, yani tarihsel delillere dayanmak zorundadır. Ama iyi bir koleje giden Mary Smith delilleri daha iyi incelemelerini salık vermekte hızlı davranır. Öyle yapsalardı kendi inançlarına ***karşı*** deliller de olduğunu görürlerdi. Dolayısıyla filozofun kriterlerine göre Luther ve Agamemnon hakkındaki önermeleri ***bildiklerini*** iddia edemezler. En fazla iddia edebilecekleri delil dengesinin kendi lehlerine olduğudur. Sonra da Mary'nin üzerine atlarlar. Mary İç Savaş hakkındaki inancının, onlarınkinin aksine gerçek bilgi olduğunu iddia eder. 'Gerçek bilgiymiş!' diye çıkışırlar. 'Nasıl biliyorsun?' 'Çünkü sizin aksinize ben gerçekten olan bir şeyi bildiğimi iddia ediyorum' diye cevap verir kendini beğenmiş bir şekilde. 'Gerçekten olduğunu nereden biliyorsun?' 'Çünkü tüm deliller o yönde', diye yanıtlar. 'Hepsi mi? O savaşa dair mümkün olan bütün delilleri inceledin mi?' 'Yok, hayır. Ama incelediklerimin hepsi o yönde.' 'Bizimki de aynen öyle' diye cevaplar John ve Horatio. 'Tarihsel delillerin dengesinin senin lehine olduğunu iddia ediyorsun. Senin örneğinde delillerin daha lehte göründüğünü kabul ediyoruz, ama prensipte fark ne? Üç koşulun hepsini bizden daha fazla karşılamıyorsun. Çünkü hepimiz Kuzey'in İç Savaş'ı kazandığında hemfikir olsak da bunun için koşul (2) yani tarihsel delillerden başka bir dayanak yok. Dolayısıyla senin inancının gerçekten doğru olduğunu (koşul 3) kabul edemeyiz; sadece iyi gerekçelerin olduğunu kabul edebiliriz.

Yukarıdaki konuşmadan tarihsel bilgimizle ilgili hafiften tuhaf bir durum olduğu sonucuna varabiliriz, çünkü prensipte filozofun her üç koşulunu birden yerine getiremez. Tarihsel bilgi söz konusu olduğunda öyle görünüyor ki üçüncü koşul daima ikinciye indirgenir. Sıradan gündelik bilgi örneklerinde, 'Bu cümleyi yazdığımı biliyorum' cümlesinde olduğu gibi bunun bir geçerliliği yok görünmektedir.

3- Tarihsel Bilginin Üç Önkabulü

Öyleyse neyden emin *olabiliriz* ona bakalım.

Birincisi, tarih gerçekten meydana gelmiş olanla ilgilenme iddiasındadır.[1] Tam olarak ne olup *olmadığı* konusunda güçlükler vardır. Ama bir kez bir şeyin olmadığına karar verdikten sonra o şey tarihten kovulur ve kurgu ya da hata âlemlerine gönderilir. Uydurmayı kabul edemeyiz.

İkincisi, tarihsel bilgi delillerin yorumlanmasına dayanır. Bugüne kalmış şeyler dışında geçmişe ulaşmanın bir yolu yoktur. Bunlar arasında yıkıntılar, belgeler, hatıralar ve başka şeyler vardır. Üstelik ilgili tüm delillere sahip olduğumuzdan asla emin olamayacağımız için ve insanlar genelde elimizdeki delilleri nasıl yorumlayacağımız konusunda fikir ayrılığına düştükleri için pek çok vakada tarihsel bilginin bir ihtimaller dengesinin ötesine geçemeyeceği sonucuna varılmalıdır. Elbette diğer pek çok vakada tarihsel bilgi kesinlik derecesine çok yaklaşır, ama tarihte kesinlik bile delillerin yorumlanması dışında hiçbir temele dayanamaz.

Üçüncüsü, bu kadar güçlüğün kökeninde zaman yatar. Tarihsel bilgi şimdiki hakikatlerle ilgili değildir (yukarıda verdiğim cümle yazma örneği), ne de 'Su oksijen ve hidrojenden mürekkeptir' gibi zamandan bağımsız olduğu varsayılan doğrular hakkındadır. Tarihsel bilgi daima zamanla ilgilidir, çünkü şimdiyle geçmişte bir nokta arasındaki zaman mesafesiyle ilgilidir. Bu mesafe dakikalarla da binlerce yılla da ölçülebilir. Ama zamanın ikinci bir rolü de vardır. İlgilendiğimiz olay veya durumun (örneğin Abraham Lincoln suikasti veya ortaçağ Avrupa'sında feodalizmin kuruluşu) zaman içinde bir boyutu da vardır, ister mikro saniyeler ister yüzyıllar sürsün. Ve zamanın kendisi de bir tür gizemdir. St. Augustine cehaletini itiraf ettiğinden beri yaklaşık 1600 yıl oldu.[2] Tabii ki bugünlerde daha bilgeyiz. Herkes zamanı açıklayabilir. Bir deneyin...

4- Zamanın Boyutu

Belki bu üç önkabul tarihin tanımıyla ilgili ihtiyaç duyduğumuz her şeyi verir. Gerçeklik, kalıntıların yorumu ve zaman birleşiminden tarihi elde ederiz. Dolayısıyla bu üçüyle her şey tarihsel olarak ele alınabilir; kireç taşı, solucan, sandalye, peynir, bankacılık veya opera tarihleri yazabiliriz.

---

1 Bkz. s. 130-11.

2 Bkz. böl 7.

Bu yüzyılda bolca gördüğümüz gibi tarih krallar, savaşlar ve büyük adamlarla sınırlı kalmak zorunda değil. Belki tarih (botanik gibi) belli bir konuya sahip bir disiplinden daha ziyade bir bilme *yolu* veya bilgi tarzı olarak görülmelidir. Dünyaya çeşitli şekillerde yaklaşabiliriz. Pratik olarak yaklaşıp tavşan kafesi yapmak veya yabancı bir ülkede tatil organize etmek gibi kendi amaçlarımız için kullanabiliriz. Bilimsel ve teorik olarak yaklaşıp kristallerin oluşumu veya göçmen kuşların yön bulması hakkında genel yasalar tesis etmeye çalışabiliriz. Matematiksel olarak yaklaşabiliriz: istatistik ve bilgisayarların dünyası. Ama tarihsel olarak yaklaşıp zaman boyutuna yayılmış bir fenomenler dizisi olarak da görebiliriz.[3]

Herkes bu tarih görüşüyle hemfikir olmayacaktır, ama Stephen Hawking'in çarpıcı çoksatar kitabı *A Brief History of Time*'da görülmektedir. Kimse Hawking'den daha geniş bir açıyla zamana bakamazdı; evrenin başlangıcına gider ve hatta evrenin daralarak zamanın geriye aktığı hakkında spekülasyon yapar. Ama diğer tarih tanımları zamanı sadece insan yaşamıyla sınırlar ve 'insan'ı nasıl tanımladıklarına bağlı olarak 50.000 veya 5 milyon yıldan geriye gitmez. Çoğu tarihçinin yeğlediği tanım tarihi yaklaşık 5000 yıl önceden başlatır.[4] Daha da sınırlayıcı olan Hegel, sadece tarihleri olduğunun, tarih içinde yaşadıklarının bilincinde olan halkların tarihsel halklar olarak görülebileceğine inanıyordu.[5]

5- Üç Biçimde Bilgi

Öyle görünüyor ki nasıl tanımlarsak tanımlayalım tarih, geçmişin bilgisini gerektirir.[6] Daha önce tarih için sadece üç şeye ihtiyacımız var demiştim: geçmiş gerçeklik, kalıntıların yorumlanması ve zaman. Bunlardan nasıl tarihsel bilgi inşa ederiz?

(i) Bilginin aldığı ana biçimleri düşünelim. Birincisi çoğunlukla duyular yoluyla edinilen doğrudan tecrübe. (Bazı insanlar *tüm* doğrudan tecrübelerin duyusal olduğunu iddia edecektir; bu sorunun bizi burada durdurması gerekmez). Gündelik hayatımda etrafımda olanların pekâlâ farkındayım: insanlar, ev, trafik vb. Bunlardan çok eminim. Ama şu ana kadar köpek veya şempanze gibi akıllı bir hayvandan çok fazlası değilim.

3 Zaman hakkında daha fazlası için bkz. böl. 7.

4 Bkz. aşağıda böl. 7. Ayrıca yukarıda s. 87'de alıntılanan G. J. Reiner.

5 Bkz. böl. 7.

6 Geçmişi bilemeyiz şeklindeki görüş için bkz. aşağıda s. 130-11.

(ii) Ama bilgim daha ileriye gider. Doğrudan tecrübelerimin ötesinde kitaplardan, gazetelerden, televizyondan, fotoğraflardan ve kulaktan dolma epeyce bilgi edindim. Dolayısıyla hiç gitmemiş olduğum halde Ay veya Japonya hakkında bayağı çok şey biliyorum. Bu tür ikincil veya dolaylı bilgi genellikle doğrudan tecrübeyle veya birincil bilgiyle doğrulanır. Dolayısıyla New York'a ilk kez gittiğimde ne gökdelenleri gördüğüm için ne de Manhattan'ın etrafının suyla çevrili olduğunu gördüğüm için şaşırdım. Yolumu bulmakta pek zorlanmadın çünkü sokakların ve caddelerin nasıl numaralandırıldığını zaten biliyordum. Bu tür ön bilgiler çeşitli şekillerde gelir. Bazısı (örneğin gökdelen fotoğrafları) bir duyu tecrübesinin kopyası veya temsiliydi. Bir gökdelen görünce anında daha önce görmüş olduğum resimlerden tanıdım. Manhattan'ın bir ada olduğuna dair bilgim bir haritadan geliyordu. Üçüncü bir kaynaktan (kulaktan dolma) yolların ardışık numaralarla adlandırıldığını, caddelerin kuzey-güney, sokakların doğu-batı eksenlerinde uzandığını biliyordum. Şehirde yolumu bulurken dördüncü bir bilgi kaynağını, aklımı kullanmak zorunda kaldım. Hiçbir fotoğraf, harita veya yorum bana Beşinci Cadde'de yürürken 45. Sokak'ın, 42. Sokak'tan üç blok yukarıda olduğunu söylememişti. Bunu kendim buldum.

(iii) Aklın bu şekilde ikincil bilgiye uygulanması koca bir genelleşmiş bilgi dünyasının kapısını açar. Boşlukta duran nesnelerin saniyede 9,75 cm hızla düştüğü, suyun 0°C'de donduğu, kuşların yumurtadan çıktığı gibi bilgiler genelleşmiş (veya üçüncül) bilgiye örnektir. Çoğu bilimsel bilgi bu biçimi alır. Akıl bu tür bilgiyi hem inşa ederken (örneğin hipotezler oluşturup test ederek) hem de uygularken (benim 45. Sokak'ı bulurken yaptığım gibi) büyük bir rol oynar. Bu tür bilginin büyük avantajı son derece konsantre bir biçimde gelmesi (ki bu da aktarımını ve muhafaza edilmesini kolaylaştırır) ve yine de çok sayıda durumda kullanılabilmesidir.

6- Geçmişin Bilgisi:

Bir Örnek

Peki ya geçmişin bilgisi? Çeşitli şekillerde bu bilgi türlerine katılıyor görünmektedir. Ama geçmişle ilgili şaşkınlık verici bir şeyler var. Geçmiş

orada değil. Daktilom, Manhattan, kuş yumurtaları, donan su ve hatta ayın hepsi gördüğümüz haliyle dünyanın birer parçası. Ama Büyük İskender, Amerikan İç Savaşı ve benim büyükannem ortalıkta görünmüyor. Neredeler? Bunları bildiğimi nasıl iddia edebilirim?

Tamam, büyükannemi ele alalım. Yazarken fotoğrafı bana bakıyor. Onu çok iyi hatırlıyorum. Birçok yadigârı var. Mektupları, kitapları, şahsi eşyaları. Ama onu tanıdığımı iddia edersem bu iddiam büyük ölçüde hafızama dayanır. Bence bu, onu doğrudan tecrübe etmeye en yakın olabileceğim yer. Ama onun hakkında daha fazlasını biliyorum. Başkalarının bana söyledikleri, fotoğraflar, yazılar vs. var. Bunlar ona dair dolaylı bilgimi oluşturuyor, gitmeden önce Manhattan'a dair edindiğim dolaylı bilgime tekabül ediyor. Birincil ve ikincil bilgi üzerine bu kadarı yeter.

Genelleşmiş bilgiden, yani üçüncü tür bilgiden ne öğrenebilirim? Yer ve içerdi, kıyafetlerini giyerdi; evlendi ve çocukları oldu, ileri yaşa kadar yaşadı vb. Tüm bunlar büyükannemi bildiğim olgusundan çıkarsanabilir. Ama onunla ilgili gerçekten ilginç şeyler bu tür genellemelerden çıkarsanamaz: vejetaryen olduğu ve deri ayakkabı giymeyi reddettiği, tüm çocuklarını şahsen eğittiği, gecenin bir yarısı hasta bir komşuya yardım etmeye gittiği. Tüm bunlardan güçlü karakterli bir kadın olduğu çıkarımı yapılabilir. Çıkarım şöyle yapılır: Onun zamanında İngiltere geleneksel bir toplumdu ve özellikle kadınların geleneklere uyması beklenirdi. Geleneklere karşı gelen ama komşularının olumlu görüşünü muhafaza eden bir kadın güçlü karakter sahibi biri olmuş olmalı. Hempel'in kapsayıcı yasalarının birinden bir çıkarsamaya benziyor bu. Böyle bir çıkarsama ne kadar faydalı olur?

Büyükannem hakkında bize bir şey söyler mi? Onu doğrudan tanımayan herhangi biri, kapsayıcı bir yasanın yardımı olmadan da ikincil bilgiden yola çıkıp güçlü karakterini görebilirdi. Kapsayıcı yasa ***neden*** güçlü bir karakteri olduğunu da açıklayamazdı, ama bilmek ilginç olurdu. Dolayısıyla genelleşmiş (üçüncül) türdeki bilginin kullanımı tarihte sınırlıdır. Ancak birincil ve ikincil yöntemlerle bu tür bilgiden zaten bolca edinildiğinde devreye girer. Bunlar arasında genel bir yasanın belli bir duruma ne kadar ve hangi koşullar altında uygulanabileceğini bilmek de vardır. Tüm bunlar kesinleştirildiğinde genel yasanın bize daha fazla söyleyecek bir şeyi kalmaz. Ama genelleşmiş bilginin daha büyük bir zayıflığı doğası itibariyle istisnai ve beklenmedik olanı göz ardı etmesidir. Bizi ilgilendiren tam da bunlardır.[7]

---

7 Hempel ve kapsayıcı yasalar için bkz. böl. 8.

7- Geçmişe Dair Birincil Bilgi

Büyükannemin üzerinde uzunca durdum, çünkü yakın bir akrabaya dair bilgiyle uğraşmak oldukça kolay. Peki ya Büyük İskender ve Amerikan İç Savaşı? Tarihsel bilginin malzemesi daha ziyade bunlar olarak görülür? Bunları ve tarihin geri kalanını bildiğimizi nasıl iddia edebiliriz?

İlk başta birincil bilgiyi derhal imkânsız görmeye meyilliyizdir. Şu anda hayatta olan kimse Amerikan İç Savaşı'nı hatırlayamaz, Hastings Muharebesini veya Büyük İskender'i hiç hatırlayamaz. Öyle görünüyor ki elimizde sadece ikincil ve üçüncül bilgiler var. Ama hafızanın hiçbir rolü yok mu? Belki en azından halk hafızasında var. Burada belli fikir, inanç ve tavırlar bir nesilden diğerine genellikle bariz bilgiden çok farklı bir şekilde formülleştirilmeden aktarılır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce doğmuş olmama rağmen ebeveynlerimin ve onların ebeveynlerinin savaş hakkındaki hislerine dair çok net bir izlenimim var. Bu, savaş hakkındaki herhangi bir bilgimden ayrı ve çok daha güçlüydü. Belki de bir çocuk olarak onların duygularından çok etkilenmeye yetecek kadar büyük olduğum, ama olgusal bilgiyi anlayacak kadar büyük olmadığım için böyle olmuştu. İskender, Hastings veya Appomattox'tan sonraki nesillerin benzer şekilde kendilerinde kalan izlenimleri aktarmalarını anlayabiliyorum.

Hafıza, tarihsel bilgimize bir şekilde daha yararlı olur. Yaşı kemale ermiş herkes yirmi-otuz yıl öncesindeki dünyayı, bugünün dünyasına çok benzeyen ama bazı bakımlardan çarpıcı derecede farklı dünyayı hatırlayabilir. Daha ileri gidip daha erken bir tarihte aynı dünyanın zihinsel bir resmini oluşturmak (psikologların bize söylediği gibi hatırlamaya çok benzeyen bir süreç) büyük gayret gerektirmez. Birkaç ayarlama yapılması gerekirdi (çocuklar, motorlu araç trafiği veya eğlence konularında) ama büyük anne ve babalarımızın çağındaki dünyanın bir resmini oluşturmak çok zor değil. O günlere ait edebiyat eserlerini kolayca okuyoruz. Daha önceki bir dünyayı böyle hayalde yaratmak tarihin de yaptığı şey. Bunu yapma kabiliyeti hafıza yetisinin bir uzantısı gibi görünüyor. Bizim gibi, ama hafıza gücü olmayan, sadece şimdide yaşayan bir varlık ırkı hayal edin. Önceki bir çağın resmini oluşturmayı daha zor bulmazlar mıydı? Mesela daha kalıcı olanı uçucu olandan nasıl ayırt edeceklerine dair hiçbir fikirleri olmazdı, bizim var. Ne de Dickens veya Jane Austen'ın keyfine varabilirlerdi.[8]

---

8 Kurguda ve tarihte öyküleme için bkz. böl. 4.

8- Geçmişe Dair İkincil Bilgi

Ama hafızanın katkısı ne olursa olsun tarihsel bilgimizin çoğunun ikincil ve üçüncül türden olduğuna pek şüphe yok. Şimdi bunları inceleyeceğiz. Manhattan'a dair ikincil bilgimin dört tür olduğu hatırlanacaktır. İlk önce resimlerini görmüştüm. İşte burada bir tür tarihsel bilgiyle hemen bir analoji kurulabilir. Fotoğraflar, tablolar, oymalar vb. bugün bir kişi, yer veya nesnenin geçmişte neye benzediğini gösterir. George Washington ile karşılaşsanız onu gayet iyi tanıyabilirdiniz. İkincisi, bir harita görmüştüm. Buna sadece tarihi haritalar değil (onsekizinci yüzyılın ortasında Londra'nın sokak planı olabilir), aynı zamanda her tür açıklayıcı diyagram da tekabül eder. Bazıları diyelim II. Philip veya Napolyon'un hükümet yapısını gösterir. Bazılarıysa Doğu Hindistan Şirketi, Roma Katolik Kilisesi veya ABD Anayasası'nın organizasyonunu gösterir. Ama tarihsel bilgi için açık ara en önemlisi zaman diyagramlarıdır: kral veya başkanların listesi, her tür kronolojik tablo. Üçüncüsü, New York'un sokaklarından bana bahsetmişlerdi. Tarihçi için bütün enformasyonların başlıca kaynağı gibidir bu: ona sözlü biçimde gelen şeyler. Bir zamanlar öğretildiği gibi belge olmadan tarih olmayacağı doğru değildir, ama geçmişe dair bilgimizin çoğunun bize bazısı sözlü, çoğunlukla yazılı kelimeler şeklinde geldiği kesinlikle doğrudur. Son olarak Manhattan hakkında kendi akıl yürütme gücümü kullanarak keşfettiklerim var. Bazen (benim örneğimde olduğu gibi) yürütülen akıl matematikseldir. Epeyce güvenilirdir bu, hesaplamaların doğru olması kaydıyla. Tarih araştırmalarında artan oranda istatistik ve bilgisayar kullanılması bu yöntemin etkisini göstermektedir.[9] Ama akıl başka şekillerde de (daha az kesinlikle olsa da) yürütülebilir. Bu da bizi üçüncül veya genelleşmiş bilgiye getirir.

9- Geçmişe Dair Üçüncül Bilgi

Genelleşmiş bilgi iki biçim alabilir: ***a priori*** (önsel) bilgi ve ampirik (deneysel) bilgi. İlki deneyime başvurmadan bilinen şey olarak tanımlanır. İki standart ***a priori*** bilgi örneği matematik ve mantıktır. Diğer yandan ampirik bilgi deneyimden türetilir. Olağan tür budur. Gerçekte tarihe uygulanan genelleşmiş bilginin çoğu ampiriktir.

---

9 İkincisi için bkz. örneğin Denley ve Hopkin (1987) ve *History and Computing* dergisi (1989).

10- Tümdengelim ve Tümevarım

Basitçe söylersek genellemelerde iki mantıksal süreç vardır: tümdengelim ve tümevarım. Tümdengelimci bir argüman kendiyle çelişmeden öncülleri ileri sürüp sonuçları yadsımanın imkansız olduğu argümandır. Örneğin:

> Bu satranç tahtasındaki bütün kareler ya siyah ya beyazdır. En alt sağ köşedeki kare siyah değildir. [Bunlar öncüllerdir.] Öyleyse en alt sağ köşedeki kare beyazdır. [Sonuç]

Burada sonucu kabul etmezseniz öncüllerden birini yadsımak zorunda kalacağınız açık. Öncülleri kabul edip (kendinizle çelişkiye düşmeden) sonucu yadsıyamazsınız. Sonuç kaçınılmaz olarak öncülleri takip eder. Tümdengelimci argümanlar oldukça kesindir.

Ama tümevarımla birlikte belirsizlik gelir. İyi bilinen bir örneğe göre yaklaşık iki yüzyıl öncesine kadar kuğu, beyaz bir kuş türüydü. Herkes tüm kuğuların beyaz olduğunda hemfikirdi, çünkü o zamana kadar görülen her kuğu beyazdı. Genel kural 'Bütün kuğular beyazdır' çok sayıda tekil örnekten çıkarsanmıştı: 'Bu kuğu beyaz', 'Bu kuğu beyaz' ve böyle devam eder. Asla bir istisna bulunmamıştı, dolayısıyla 'tümevarım' denen prosedürle genel yasa tesis edildi. Daha sonra Avustralya'da siyah kuğular keşfedildi; belli ki genel yasa yanlıştı. Tümevarım prosedürü hatalıydı. Bir grup gözlemlenmiş tekil örnekten yola çıkarak bir genelleme yapabilirsiniz ama tek bir karşı örnek genellemenizi çürütür. Deneyimlerinize dayanarak tüm Almanların verimli olduğuna veya tüm Gallerlilerin şarkı söyleyebileceğine inanabilirsiniz. Sorun şu ki '***Benim incelediğim*** tüm A'lar, ö'dür' önermesinden 'Tüm A'lar, ö'dür' sonucuna varılamaz. Çünkü daima bir yerde genellemenize bir istisna olma ihtimali vardır, ne kadar gözlem doğrularsa doğrulasın.

Yine de tamamen güvenilir olmasa da genellemeler çok faydalıdır. Gördüğüm her araba direksiyon sağa çevrilince sağa dönecektir. Ne zaman araba sürsem 'Tüm arabalar direksiyon sağa çevrilince sağa döner' şeklindeki genel yasaya bel bağlarım. Gerçekten de hayatımı buna bağlarım. Ama bir arkadaşım kapanmış bir tamirhaneden (hatalı tamir edilmiş) arabasını alıp direksiyonu tersine çevirmek zorunda kalarak arabasını eve sürdüğüne dair eğlenceli bir hikâye anlatabilir; o direksiyonu sağa kırdığında araba ***sola*** dönüyordu. Asla emin olamazsınız.

11- Tarihte Genelleme

Mantıktaki bu güçlüğün tarihte genellemenin kullanımına nasıl gölge düşürdüğü açık. Şimdiki dünyada epey sağlam genellemeler yapmak mümkün ama geçmişte yanıltıcı olacaktır. Bugün Britanya'da çocuk emeği yasadışı. Ahlaken kınanacak bir şey ve şiddetli yoksulluk işareti olarak görülür. Ama 1720'lerde halkı düşünen Daniel Defoe, *Tour through the Whole Island of Great Britain*'da Yorkshire'de o kadar fazla çocuğun iş başında olduğunu görmekten mutluluk duyuyordu. Herkes için iş olduğunun bir göstergesiydi; böylece bütün aile güzelce beslenecek ve giyinecekti.

Her tarih araştırmacısı genellemelere dair bunun gibi örnekler bulabilir, görünürde iyi temellendirilmiş ama belli bir zaman veya mekânda yanlış. Diğer yandan tıpkı gündelik yaşamlarımızı sayısız faydalı (ama yanılmaz değil) genellemeye dayanmadan yaşayamayacağımız gibi, geçmiş dünyaları da bunlar olmadan anlamayı bekleyemeyiz. Waterloo'ya rağmen (bkz. aşağıda bölüm 8) aksi yönde delilimiz yoksa daha büyük ve iyi ordunun veya daha deneyimli generalin savaşı kazanacağını varsaymaya devam etmeliyiz. Geçmiş hakkındaki tüm genellemelerde böyledir: belli bir durumda geçerli olmadığına dair iyi delillerimiz yoksa geçerli olduklarını varsaymak zorundayız. Sorun şu ki genellemeler bize geçerli olmadıkları belli durumları söylemeyecektir. Sonuçta genellemeyi doğrulamak ve yanlışlamak için diğer bilgi türlerine yaslanmak zorundayız. Sadece genellemelere yaslanamayacağımız aşikâr, tabii matematikte olduğu gibi ***a priori*** türden değillerse. Genellemeleri sadece duruma özgü bilgiyle yakın işbirliği içinde kullanmalıyız. Bu tür bilgi dolayısıyla birincil veya ikincil türden olmalı. Hafızamızın erişim mesafesinin ötesinde kalan olaylar için ikincil türden başka pek şansımız yok.

12- İkincil Bilginin Önemi

İkincil türden bilgi duruma özgü, deneysel ve dolaylıdır. Manhattan örneğinde gördüğümüz gibi genellikle görsel temsile (resimler), yapısal temsile (diyagram veya tablolar) ya da sözlü temsile (belge veya konuşmalar) dayanır. Temsillere ilaveten tarihsel bilgi varkalıma da dayanabilir. Hafıza dediğimiz özel varkalım vakasını zaten ele aldık. Diğer varkalım örnekleri eski binalar ve diğer fiziksel nesneler; çeşitli türlerde kurumlar, örgütler, âdet ve alışkanlıklar, kısmen fiziksel kısmen fikrî şeyler (hükümetler gibi); tamamen fikrî, yani gayrımaddi olan diller, fikirler ve fikir sistemleridir.

Tüm bu bilgi kaynakları tarihçi için delil teşkil edebilir, ama ancak yorumlandıktan sonra. Delil tartışması bir sonraki bölümün konusu. Burada, bu kaynaklardan çıkan bilginin doğasını ele alacağız.

B - İnşa mı Yeniden İnşa mı?

1- Geçmişin Temsilleri

Denir ki kötü öğretim, kelimelerin akışı öğretmenin ders notlarından öğrencinin defterine iki tarafın da beyninden geçmeden gerçekleştiği zaman meydana gelir. İyi tarih öğretiminde ne olur? Öğretmenin zihninde geçmişin bir dönemi veya boyutunun zihinsel bir resmi veya binasıyla başlar. Kelimeler veya resimler aracılığıyla bu geçmiş temsili öğrencinin zihnine aktarılır. Bazen o zihne tamamen yeni bir şey olarak gelir. Daha çok geçmişin bu parçasıyla ilgili öğrencinin kafasında (az ya da çok kabaca, az ya da çok yeterli) bir resim zaten bulunur. Öğretmenin kelimeleri, öğrencinin anlayışını arttırır, pekiştirir, düzeltir ve genelde geliştirir. Daha fazla okuma, araştırma, sohbet ve genel entelektüel olgunlaşmayla öğrencinin anlayışı dersi parlak bir notla geçene kadar daha da gelişir.

Ama biz öğretmene geri dönelim. Öğrencilerini bu kadar başarıyla aktardığı bilginin doğası nedir? Geçmişin sadık bir yeniden inşası mı? Yoksa kendisinin oluşturduğu, geçmişi temsil eden veya etmeyen bir şey mi? Kısacası geçmişe dair bilgimiz bir yeniden inşa mı yoksa yeni bir inşa mı?

2- Geçmişin Yeniden İnşası

İnsanlar bazen geçmişi yeniden inşa etmekten bahseder. Ama geçmişi tekrarlamak kelimenin tam anlamıyla imkânsızdır. Birkaç yıl önce bir grup gönüllü on iki ay boyunca Demir Çağı koşullarında yaşamayı denedi. Sadakatle kulübeleri yaptılar, kıyafetleri için kaba elbiseler ördüler, tarlaları sürdüler, hayvanlara baktılar ve her şekilde sadece 2000 yıl önce güneybatı İngiltere'de olan kaynakları kullandılar. Onlar ve arkeolog sponsorları deneyden pek çok şey öğrendi. Ama bütün çabaları geçmişi tamamen yeniden inşa edemedi. Atalarının fiziksel dünyasını taklit edebilirlerdi ama zihinsel dünyasını değil. Yirminci yüzyılın bu genç adam ve kadınları atalarının bildiği birçok şeyden bihaberdi; ne de zihinlerini modern tavırlardan boşaltabilirlerdi, özellikle de doğal dünya, din ve cinsiyetler arası ilişkilere karşı tavırlardan. Bu büyüleyici deney her şeyden önemlisi geçmişin tamamen yeniden inşa edilemeyeceğini öğretti. R. G. Collingwood'un tarihsel bilgi

geçmişin zihinsel yeniden icrasıyla edinilir şeklindeki teorisini değiştirmesini gerektirebilirdi.[10]

3- Modellerin Değeri

Fakat umudumuzu kaybetmemeliyiz. 'Deney' kelimesi bize kimyasalların test tüplerinde olduğu, mikroorganizmaların cam tabaklarda yetiştirildiği veya model gemilerin su tanklarında yapay rüzgârlara ve dalgalara tabi tutulduğu bilimsel laboratuarları hatırlatır. Bu deneylerin ortak bir yönü vardır. Gerçek dünyanın kendisiyle değil modelleriyle çalışırlar. Deneyi yapmak için gereksiz her şey (sanayi süreçleri, insan hastalığı, Atlantik fırtınaları) dışarıda bırakılır. Deneyci sadece eylem ve etkileşimlerini incelemek istediği kimyasal, biyolojik, fiziksel faktörleri içeride tutar. Her model gerçek dünyayı temsil eder ama gerçek dünyanın tamamını değil. Her biri belli bir amaç doğrultusunda özel olarak tasarlanmıştır; dolayısıyla dışarıda bırakılan ve içeride tutulan her durumda değişiklik gösterir.

Tarihsel bilgiyle analoji artık net olmalı. Hiçbir tarihçi geçmişi (veya bir kısmını) bütünüyle yeniden inşa etmeyi umamaz. Demir Çağı deneyi bunu göstermiştir. Ne de tarihçi geçmişi tüm zenginlik ve çeşitliliğiyle temsil edebilir. Muhtemelen geçmişin nasıl farklı olduğu konusunda seleflerinden daha bilinçli olan modern tarihçiler nadiren tam ölçekli bir tasvire girişirler. Belki bu tür bir şeyin kurguda daha ikna edici bir şekilde yapıldığını düşünüyorlar. İlginçtir ki bir dramaturg veya romancının geçmişe bakma ve hatta geçmişte yaşamanın geçici illüzyonunu vermesi daha muhtemel.

Tarihçiler bugün giderek daha fazla bilim insanları gibi çalışıyorlar. Gerçek dünyanın karmaşıklıklarından sadece belli özellikleri soyutlayıp alakasız olanları dışarıda bırakmaya çalışıyorlar. Bu modellerin inşa mı, yeniden inşa mı olduğu sonuçta pek önemli olmuyor. Belli amaçlar için yapılmış olmaları bakımından inşadır. Gerçek dünyanın belli boyutlarını (kimyagerin test tüpünde yaptığı gibi) yeniden üretmeye çalışmaları bakımından yeniden inşadır. Yaptığı deney hem gerçek hem yapaydır.

4- Tarihte Modellerin Sorunları

Ama büyük bir fark var. Bilim insanı genellikle hangi faktörleri modeline dâhil edip hangilerini dışarıda bırakacağına karar vermeden önce 'gerçek dünya'daki durumu (örn. derinin tabaklanması, denizdeki gemi)

---

10 Bkz. yukarıda böl. 4, s. 87, 100.

incelemekte serbesttir. Tarihçi o kadar şanslı değil. Farz edelim ki onbeşinci yüzyılda Bristol limanının işleyişini veya kolonyal Massachusetts'te tarımı inceliyor. Bilim insanına kıyasla iki önemli sorunu var. Birincisi gerçek dünyadaki durumu inceleyemez; uzun zaman önce ortadan kalkmıştır. İkinci sorun daha da kötü. İdealde ilgili tüm faktörleri dâhil edip ilgisizlerin hepsini dışarıda bırakmayı isteyecektir. Pratikte bunu yapamaz; olguların seçimi onun yerine kanıtların azlığı tarafından yapılır. Onbeşinci yüzyılda Bristol veya onsekizinci yüzyılda Massachusetts'ten bugüne çok az şey kalmıştır. Tarihçinin modelinde olmayan şeylerin çoğu incelenip alakasız bulunduğu için değil, basitçe bilmediği için dışarıda bırakılmıştır. Bu sistemlerin her birinin nasıl işlediğine dair (başka bilgilere dayanarak) kabaca bir tahmin yapmak zorundadır. Bunun ışığında alakalı olabilecek kanıtlar aramak ve sonra tahminlerine göre bu kanıtları kabul veya reddetmek zorundadır. Tedricen zihninde daha sağlam bir resim oluşacak ve model şekillenirken kanıtları daha güvenle kabul veya reddedecektir. Fakat ihtiyacı olan şeylerin çoğunun hala eksik olduğunu daima hatırlamalıdır. Alakalı tüm olguları dâhil ettiğinden emin olamaz. Ayrıca ne dâhil ettiği bütün olguların alakalı olduğundan ne de dışarıda bıraktığı bütün olguların alakasız olduğundan emin olabilir. Dolayısıyla ne kadar delil incelerse, çalışması ne kadar ilerler, modeli ne kadar sağlam bir şekil alırsa ... modelin asıl 'gerçek dünya' durumundan ziyade kendi kanaatlerinin yolunu takip etme ihtimali o kadar fazla olur.

5- Modeli İyileştirmek

Çok endişe verici bir sonuç bu. Bütün tarihin kandırmaca ve belki de daha kötüsü kendini kandırma olduğunu mu farz edeceğiz? Neyse ki bilim insanlarının deneyimi tarihçiler için bir kez daha yardıma gelir. Çünkü 'gerçek dünya' durumunu inceleme avantajına sahip olmalarına rağmen, bilim insanları da benzer tuzaklardan kaçamamıştır. Copernicus ve Kepler'in çalışmalarından önce güneş sistemi modeli merkezinde dünyanın olduğu bir dizi daire ve dış daireden oluşuyordu. Harvey'den önce kanın kalpten dalgalar gibi ileri geri aktığı sanılıyordu. Bilim tarihi bunlar gibi gerçeklik modelleri çöplüğüdür: insanlar çalıştıkça giderek daha fazla ikna edici gelen yanlış modeller. Öyleyse bilim nasıl ilerler? Hem bilimde hem de tarihte ilerlemenin anahtarı olan sadece iki yol var. Birisi daha fazla kanıt peşinde daha fazla araştırma. Kabul etmeliyiz ki o ana kadar başarılı modelinden sarhoş olmuş araştırmacının yeni delilleri her zaman kendi teorisini destek-

leyecek şekilde yorumlaması tehlikesi vardır. Bu tür hatalara Karl Popper, N. R. Hanson ve Thomas Kuhn gibi bilim felsefecileri ve tarihçiler arasında Herbert Butterfield işaret etmiştir. Ama bu tehlikeye rağmen ilerlemenin nihayetinde deneyim, tuhaf olguların keşfi ve bunların doğurduğu sorunların açıklığa kavuşturulması sonucu gerçekleşmek zorunda olduğuna inanırız.

Hem bilim insanları hem tarihçiler için diğer kaynak meslektaşlarıdır. Belli bir alandaki araştırmacılar sadece kendi araştırmalarıyla değil, diğerlerininkilerle de ilgilenir. Ortak çalışma, tartışma, seminer, konferans, akademik dergi, kitap eleştirisi vb. yoluyla bir araştırmacının çalışması bu iş için en iyi konumda bulunanların sürekli eleştirisine tabi kılınır. Yine burada yeni olguların mevcut yaklaşımlara hapsedilmesi ve yeni teorilerin eskilerle çatıştıkları için reddedilmesi tehlikesi vardır. Bilimde bunun nasıl gerçekleştiğine dair Kuhn'un yaklaşımı iyi bilinir; Butterfield'ın tarihteki yaklaşımıysa o kadar iyi bilinmez.[11] Ama eski fikirlere uymadıkları için yeni fikirleri eğip bükmek veya reddetmek bilim insanları ve tarihçilere özgü bir yanlış değildir. İnsan ırkının ortak özelliğidir ve hayatın her alanında bulunur – askeri ve dini alanda da daha az görülmez. Bilim insanı ve tarihçilerin bu tehlikeler karşısında daha uyanık olduğunu söylemek daha adil olurdu ve sık sık bundan suçlu olsalar da geri kalanımızdan daha az bu yanlışlara meylederler. Bilim ve tarihte ahlak kadar tevazu da gerekli bir erdemdir.

C- Olgu, Doğru ve Nesnellik

1- Doğru Olduğunu Nasıl Biliriz?

Tarihsel bilginin merkezi sorunlarını Almanya tarihçisi Hajo Holborn kısaca özetlemiştir: sorunlar 'geçmişe dair nesnel bir bilginin, sadece araştırmacının öznel deneyimi yoluyla elde edilebileceği olgusuna bağlıdır'.[12] Böyle bir 'geçmişe dair nesnel bilgi' 1824'te büyük Alman tarihçi Leopold von Ranke tarafından tanımlanmıştır. *Histories of the Latin and Germanic Nations* adlı eserinde geçmişi yargılamaya yönelik her tür arzudan feragat ederek sadece 'gerçekte nasıl olduğunu' göstermek istiyordu.[13] Asıl ifade olan *wie es eigentlich gewesen*'in bir tercümesi olan bu ifade o zamandan

11 Bkz. Kuhn (1970); Butterfield (1960), s. 142-70.
12 Bkz. Holborn (1972), s. 79.
13 Bkz. Stern (1970), s. 56.

beri tarihçilerin yakasını bırakmadı. Belli ki tasvir etmeleri gereken buydu: ama bunu yaptıklarından nasıl emin olabilirler? Ve geri kalanımız için bu sorun daha da endişe verici: tarihçilerin bize söylediklerinden başka gerçekten ne olduğunu bilmek için araçlarımız ne? Teoride herkes tarihçinin delillerini kontrol etmek için kendi delillerini inceleyebilir. Bazen böyle bir girişim olur ve çok nadiren başarılı da olur. Zorluk şu ki ilgili tüm delilleri etraflıca incelemek zekâ, genel tarihsel bilgi ve özel tarih becerileri gerektirir. Ayrıca kaynaklara erişim (ki çoğu zaman akredite tarihçiler dışındaki herkese kapalıdır) ve bol miktarda zaman, enerji ve para gerektirir. Tüm bu gerekleri yerine getiren birisi (pek mümkün değil ama) zaten tarihçi olur. Bu da tarihçi olmayan herkesi (yani insan ırkının büyük çoğunluğunu) hala tarihçinin söylediklerine bağımlı bırakır.

Öyle görünüyor ki hafızanın uzandığı yerin ötesine geçtiğimizde, geçmişe dair bilgimiz için neredeyse tamamen tarihçiye güvenmek zorundayız. Ama bu felaket değil. Aynı şekilde astronomlara, nükleer fizikçilere ve jeologlara da bağımlı değil miyiz?

Hayır, değiliz. Aynı şekilde değil. Sebebi Holborn'un 'araştırmacının öznel deneyimi' ifadesinde bulunacaktır. Doğal dünyaya dair bilgimiz (doğa bilimcilerin çalışmalarına çok bağımlı olduğunu kabul etsek de) kimsenin öznel deneyiminden süzülmek zorunda değil veya en azından bu derecede değil.[14] Ama en 'saf' doğa bilimlerinin bile yaygın varsayımda olduğu kadar saf olmadığına işaret ederek tarihin kazanacağı pek fazla şey yoktur.

2- 'Nesnellik' ve 'Öznellik' Tanımları

'Nesnel' ve 'öznel' ile ne kastediyoruz? Üzerinde büyük bir Hollanda peyniri bulunan bir masanın etrafına oturmuş bir grup insan hayal edin. O insanların, yani öznelerin baktığı ve hakkında konuştuğu şey işte bu nesne. Bazıları peynirin büyük, yuvarlak, kırmızı olduğunu, masanın üzerinde durduğunu ve şu kadar kilo geldiğini söylüyor. Tüm bu ifadelerin nesnel olduğu, çünkü peynirin niteliklerine atıf yaptığı söylenir. Sonra birisi ağız sulandıracak kadar çekici göründüğünü, bir diğeri midesini bulandırdığını, üçüncü bir kişi Alkmaar'da bir tatili hatırlattığını, bir dördüncüsü bir sonbahar akşamında yükselen dolunay gibi göründüğü yorumunu yapıyor.

---

14 Doğa bilimlerinin bir dereceye kadar bilim insanının öznel deneyiminden etkilediğine dair bkz. örneğin James Watson'ın DNA molekülünün yapısının keşfiyle ilgili incelemesi (1970). Daha fazla tartışma için ayrıca bkz. O'Hear (1988).

Bu ifadeler (peynir neden olmuş olsa da) ferdi öznelerin farklı zevkleri, çağrışımları ve hatıralarıyla ilgilidir ve dolayısıyla öznel olduğu söylenebilir. Öyleyse 'nesnel' nesneyle ilgili, 'öznel' de özneyle ilgilidir. Holborn demek istiyor ki geçmişteki bir olayın nesnel bilgisi (diyelim Yorktown'daki teslim olma) sadece tarihçinin öznel (yani özel ve şahsi) deneyimi yoluyla mümkündür.

Aslında tarihçinin Yorktown'la ilgili bilgisinin birden fazla şekilde öznel olması muhtemel. Birincisi, olaya ilişkin kendi anlayışını çeşitli kitap ve tabloların (ikincil kaynaklar) yanı sıra olayın çağdaşı (birincil kaynaklar) muhtelif mektuplar, askeri ve siyasi raporlar, günlükler, hatıratlar ve gazetelerden oluşturmuş olacaktır. Bu verileri siyaset, ordular, hükümetler, deniz gücü ve diğer alakalı şeylere dair kendi genel bilgisiyle tamamlayacak ve zenginleştirecektir. Bu bileşik anlayış veya inşa onun öznel deneyimidir. Üstelik 'öznel'in bir başka anlamında Fransız mı, Amerikalı mı yoksa Britanyalı mı, askeri mi diplomatik mi yoksa sosyal tarihçi mi olduğuna bağlı olarak onun için farklı bir ***anlam*** taşıyacaktır.

Ve bir mesele daha var. Birincil kaynaklar olayın kendisi hakkında yazarların görüp duyduklarını (veya görüp duyduklarına inandıkları şeyleri) tasvir eder. Bunlar da öznel deneyimlerdir. Diyebiliriz ki ancak insanların ve materyallerin belli hareketleri, belli bir şekilde algılandığında bir olay meydana gelmiştir. En başta bir olay teşkil eden olup bitenlere dair hem katılımcıların hem de izleyicilerin öznel deneyim ve anlayışlarıdır.[15] Amazon ormanlarından, birdenbire Yorktown'a nakledilen bir yerli için bütün bu sahne tamamen şok edici ve açıklanamaz olabilir. Dolayısıyla en az üç öznel deneyim düzeyi vardır: katılımcı ve izleyicilerinki; askeri, diplomatik veya gazeteci muhabirlerinki ve son olarak tarihçininki. Tarihçinin Yorktown'ın teslim olmasına dair kitabını okuduğunuzda, sizin kavrayışınız da dördüncü bir öznel deneyim düzeyi oluşturacaktır.

3- Kelimeler ve Nesnel Bilgi

Öyleyse nesnel bilgiyi nasıl elde ederiz? Ya da daha ziyade tarihte 'nesnel bilgi' ne demek olabilir? Peynire bakmak gibi nesnenin doğrudan, duyusal bilgisi olamaz. Neredeyse tamamen kelimeler aracılığıyla edinilmiş dolaylı bilgi olmalı. (Olaya ilişkin çizim, diyagram veya maddi kalıntılar da olabileceğini unutmuyorum, ama bunların çoğu muhtemelen kelimeler eşliğin-

15 Bu konuyla ilgili daha fazla tartışma için bkz. böl. 7.

de gelir ve kelimelerle açıklanır. Kuşkusuz tarihsel delillerin büyük kısmı sözlüdür.) Kelimeler bizi dile ve dilin bütün sorunlarına getirir. Kelimelerim size ifade ettiği anlamın aynısını bana da ifade ediyor mu? Tam olarak değil. Özellikle zaman, sınıf, milliyet, kültür ve hatta bağlam bariyerleriyle ayrılmışsak. Dil ve anlam sorunları üzerine muazzam bir literatür var. Tarihte 'nesnel' denen her bilginin ifade edilmek için kelimelere dökülmesi gerektiğini belirtmek burada yeterli olacaktır. Dünyayı tasvir ediş şeklimizde hemfikir olmak için (Wittgenstein'ın işaret ettiği gibi) hem dünyanın nasıl olduğu hem de kelimelerimizi nasıl kullandığımız konusunda hemfikir olmamız gerek: hem yargılarda hem de tanımlarda hemfikir olmalıyız.[16] Taslağını çizdiğim koşullarda, tarihte nesnel bilgi tarihçiler arasında belli tariflerde görüş birliği olmasından daha fazla bir anlam ifade edemez.

4- Olgular

Peki ya olgular? Tarih kurgusal değil olgusal olduğundan gurur duymaz mı? Benim için tarihsel bir olgu geçmiş hakkında tarihçilerin hemfikir olduğu bir yargıya denk düşer: örn. Konstantinapol 1453 yılında Türkler tarafından alındı veya Abraham Lincoln, Washington, Ford's Theatre'da vuruldu. Roma İmparatorluğu liderleri ahlaki çöküş ve lükse meylettikleri için düştü veya Lee Harvey Oswald, Kennedy'yi vurdu şeklindeki ifadeler güvenle onaylayabileceğim olgular değildir. Doğru ifadeler olabilirler. Ama yanlış da olabilirler. Tarihsel olgu statüsünü veren tarihsel yargılar arasındaki konsensüstür. Bu ikinci grup ifadeler hakkında henüz bir konsensüs yoktur. 'Olgular, ifadelerin (doğruyken) ifade ettiği şeylerdir; ifadelerin ilgili olduğu şeyler değil.'[17] Olgular ilk ifade grubunun ifade ettikleridir; Konstantinapol ve Ford's Theatre ifadelerinin ilgili olduğu şeyler. Eğer (inandığımız gibi) ifadeler doğruysa, olgular onların ifade ettikleridir ve onların ifade ettikleri olgulardır. Eğer doğru değilseler veya doğru olmayabilirlerse, olgu ifade etmezler (ikinci grupta olduğu gibi). Dolayısıyla bütün mesele doğruya döner. Doğru sorusunu cevapladığımız zaman (cevaplayabilirsek), olgu sorusunu da cevaplamış oluruz. Daha önce değil.[18]

---

16 Bkz. Wittgenstein (1968), I, 242, s. 88.

17 Bkz. P. F. Strawson, 'Truth', Pitcher (1964) içinde, s. 38.

18 Tarihte olgular üzerine daha fazlası için bkz. Stanford (1990), s. 714, 79-81.

5- Tarihte Doğru

Tarihte doğru sorusu yüzleşmemiz gereken bir şey; 'olgu' kavramı buna bağlı. Tarihte 'doğru' kavramı iki şekilde görülebilir ve ikisi de sorunsuz olmaz. İlki doğruyu, doğru bir ifadenin özelliği olarak görmektir, doğruyu söylemek lafında olduğu gibi. İkincisi doğruyu bir hedef olarak, tüm akademik disiplinlerin amaçladığı bir şey olarak görmektir. Roma İmparatorluğunun çöküşü hakkındaki doğruyu bilmek istediğimizi söylediğimizde, bilinebilecek her şeyi ima ederiz. Bu, muazzam bir doğru ifade yığınına denk gelir ve bunlardan sonra söylenecek hiçbir şey kalmaz. Bir tamamlanmışlık, nihayete ermişlik havası verir. Doğruya bu şekilde bakmanın, bir dağa tırmanan bütün patikaların zirvede buluşması gibi bir örtüşme iması vardır. (Öyleyse nereye gidiyorsunuz?)

Bir anlığına birinci yola geri dönersek (doğru bir ifadenin özelliği olarak doğru) doğru bir tarihsel ifadeyle ne kastederiz? Farz edelim ki Nisan 1865'te o akşam Ford's Theatre'daydınız. Suikaste tanık olmuş biri olarak doğrudan, birincil bilgiye sahip oldunuz. Daha sonra arkadaşlarınıza anlattınız ve belki de o kadar canlı tasvir ettiniz ki oradaymış gibi hissettiler. Ne kadar canlı olursa olsun onların bilgisi ancak sizin söz ve jestlerinizle aktarılmış dolaylı veya ikincil bilgi olurdu. Olay hakkındaki inanışları doğru muydu? *Kendi* arkadaşlarına anlattıkları zaman ifadeleri doğru muydu? Ve böylece bir asırdan fazla bir süre sonra pek çok kanalda haber bana gelir. Hala tamamen doğru mudur? Burada 'doğru' derken ne kastediyoruz? Bence demek istiyoruz ki 1990'larda aldığım haber sizin o akşam tiyatroda gördüğünüzle tamamen örtüşüyorsa doğrudur. Eğer benim ikincil bilgim sizin birincil bilginizle örtüşüyorsa doğrudur. (New York'la ilgili ikincil bilgimin ilk ziyaretimde nasıl doğrulandığını hatırlayacaksınız.) Kastettiğimiz en azından budur.

6- Bütün Doğru mu?

Muhtemelen daha fazlasını kastediyoruz. Suikastin doğru bir anlatımının tam bir anlatım olması gerektiğini kastediyor olabiliriz. Sizin görüp duyduğunuzun yanında (Booth ve Lincoln de dahil) oradaki herkesin tecrübe ettikleriyle örtüşmesi gerek. Bu daha zor, çünkü herkes tecrübelerini sizin kadar canlı hatırlamaz veya anlatamaz: ondokuzuncu yüzyıl silahları, mermilerin izlediği yön, dönemin tıbbi bilgisinin durumu, hatta Lincoln ve Booth'u tiyatroya çeken bilinçaltı hakkındaki olgular (terimi geniş bir anlamda kullanacak olursak). Bunlar kimsenin tecrübelerinin bir parçası değildi, ama tarihsel bilginin çok önemli parçalarıdır. Ve elbette burada

durmayız. Lincoln'ün ölümü hakkında bilinecek daha fazla bir şey olmadığı konusunda tatmin olan varsa şaşarım. Bahse varım tarihsel araştırma devam edecek ve bu konuda daha fazla kitap ve makale çıkacak.[19]

Doğruya birinci bakma şeklinden ikincisine geçiyor gibi görünüyoruz. Lincoln'ün ölümü hakkında olaya tanıklık etmiş birinin doğru ifadelerinin içerdiği doğrudan, *tek* doğruya ('bütün doğru ve tek doğru') yöneliyoruz. Bir an bunun anlamlı ve ulaşılabilir bir hedef olduğunu farz edersek, sorunlar nelerdir? Birini zaten tahmin etmişsinizdir: tanıkların hepsi hemfikir olmayabilir. Araştırmaların devam etmesinin bir nedeni bu. Çünkü bir anlatım kendiyle tutarlı olmalıdır. Bütün anlaşmazlıklar ve çelişkiler giderilmeden doğruya ulaştığımız konusunda tatmin olamayız. Farz edelim ki bu yapılmış olsun ve elimizde hemfikir olan veya en azından tutarsız olmayan bir dizi ifade olsun. O zaman da Danto'nun belirttiği sorun var: kısacası tarihin sonuna kadar hiçbir tarihsel olayın tam bir anlatımını veremeyiz.[20] Sonra üçüncü bir sorun var. 'Lincoln'ün ölümü hakkındaki doğru' ya doğru ifadelerin bir toplamıyla aynı şeydir ya da değildir. İkinci alternatife destek olarak doğrunun bundan fazlası olduğunu düşünmekten kendimizi alamayız. Sonuçta deriz ki bu ifadeler ancak olanı ifade ettikleri için doğrudur. Öyleyse doğru, doğru ifadeler değildir: daha ziyade 'aslında nasıl oldu' gibidir (1824'te von Ranke'nin söylediği gibi). *Aslında olan*, Lincoln'ün ölümü hakkındaki ifadelerin doğruluğu veya yanlışlığı için kriterdir.

7- Anlam

Diğer alternatife bakalım: peşinde olduğumuz doğru, bir dizi ifadeden fazlası değildir. İfadelerse, kelimeler şeklinde söylenir. Kelimeler simgelerdir, gerçekliğin parçaları için kullanılan keyfi ve sadece geleneksel simgeler. Siz ve ben biliriz ki Yıldız ve Çizgiler Amerika Birleşik Devletleri'ni temsil eder. Ama zeki bir insanın bunu bilmeyip sadece renkli bir kumaş görmesi de gayet mümkündür; sadece geleneği bilmiyordur. Bayrak ve ülke arasındaki bağ sırf bir insan kararı meselesidir; zorunlu bir bağlantı yoktur. Benzer şekilde 'Booth, Lincoln'ü vurdu' kelimeleri ile belli insan eylemleri ve maddenin belli hareketleri arasında da zorunlu bir bağlantı yoktur. Mesele ister bayraklar ister kelimeler olsun simgelerin *anlamı* meselesidir.

---

19 1962 yılı itibariyle Amerikan İç Savaşı üzerine 100.000 civarında kitap basılmıştı. Bkz. Don E. Fehrenbacker, 'Disunion and Reunion', Higham (1962) içinde, s. 98.

20 Bkz. böl. 4.

Bir ifadenin anlamı ile doğruluğu arasında bir fark vardır. 'Abraham Lincoln 1870'te öldü', anlamı olan ama doğruluğu olmayan bir ifadedir. 'İzolesin, vazopresinde bulunan bir aminoasittir' benim için anlamsızdır, ama doğru olduğuna inanırım. Eğer Lincoln'ün ölümü (veya geçmişteki herhangi bir şey) hakkındaki doğru, ifadeler toplamından ibaretse, bu ifadelerin anlamının yanı sıra doğruluğundan da emin olmalıyız. 'Booth, Lincoln'ü vurdu' gibi basit bir ifadenin anlamı hakkında pek kuşku yoktur, ama eğer doğru, ***bütün*** doğru ifadelerden oluşuyorsa bunların bazılarında görebileceğimiz anlam sorunlarını bir düşünün. Hepsini anladığından kim emin olabilir? Kelimeleri nasıl kullandığımız konusunda hepimizin hemfikir olacağından emin olabilir miyiz?[21] 'Amerika Birleşik Devletleri' ifadesi sizin ve benim için aynı anlamı ifade ediyor mu?

Yani, toparlamak gerekirse, öyle görünüyor ki 'olgu'dan 'doğru'ya ve 'doğru'dan 'aslında ne oldu'ya ve 'anlam'a geçtik. Ve doğru ile anlam hakkında daha söylenecek çok şey olsa da (10. Bölümde), şu an için tarihsel bilginin 'aslında olan' hakkındaki bilgi olduğunu kabul edebiliriz. Şimdi geriye sadece iki soru kalıyor: Bildiğimiz nedir? Ve Nasıl biliyoruz?

8- Giderilecek Kuşkular

Yanıltıcı derecede basit görünen bu iki soru daha sonraki bölümlerde tartışılacak. Burada, bu bölümü sona erdirmeden önce bizi tam bir kuşkuculuğun eşiğinden geri çekecek birkaç yoruma değer. Böyle bir kuşkuculuk genelde iki şüpheyi ifade eder. Birincisi geçmişe dair herhangi bir bilgiye sahip olmanın mümkün olup olmadığıyla ilgilidir: yani geçmişle ilgili belli bir bilginin ('Abraham Lincoln 1865'te öldü' gibi) doğru veya yanlış olduğu bilinebilir mi bilinemez mi? İkincisi geçmişe dair hiç bilgimizin olup olamayacağıdır. Bunlardan ilki için böyle bir kuşkunun kaynaklar, doğrudan ve dolaylı bilgi, delillerin aktarımı, temsil ve bir simgeler ve anlamlar sistemi olarak dille ilgili işaret ettiğim çeşitli güçlüklerden doğması mümkündür. Naif, pozitivist tarihyazımı görüşünü reddetmek için bunlardan bahsediyorum ki bu görüş bir tarih kitabındaki kelimelere, dindar bir köktendincinin İncil veya Kuran'a bahşettiği hatasızlığı atfeder. Böyle bir tarih mefhumu bizim illüzyonlarından uyanmış asrımızdan ziyade ondokuzuncu asra aittir. Yüzyıl önce en bilgili tarihçilerden biri Lord Acton bile kendisinin ve meslektaşlarının nihai, kesin ve önyargısız bir Avrupa

21 Bkz. Wittgenstein (1968) ve yukarıdaki tartışma, s. 132-133.

tarihi yazmak üzere olduğuna inanıyordu.[22] Bugün hiçbir saygın tarihçi buna ihtimal vermez.

9- Karl Popper'dan Bir İpucu

Fakat bilim felsefecisi Karl Popper'ın kitabından bir yaprak koparınca bir perspektif algısı geri gelir. Gördüğümüz gibi Popper'ın yanlışlanabilirlik teorisi hiçbir gözlemin ne kadar çok sayıda olursa olsun bir hipotezin doğruluğunu kanıtlayamayacağını, sadece onu yanlışlamaya yeteceğini savunuyordu.[23] Dolayısıyla bilim insanının görevi genel bir hipotez oluşturmak ve sonra onu çürütmeye çalışmaktır. Ne kadar çürütme girişimine dayanırsa doğruya o kadar yakın olması muhtemeldir. Diğer yandan eğer gözlem hipotezi çürütürse, hipotez bu gözlemi hesaba katacak şekilde değiştirilir, öyle ki yeni hipotez doğruya daha yakın olur. Öyleyse daima zihinsel inşalar olan hipotezler, onları doğruya daha fazla yaklaştırmak için gerçeklikle temas yoluyla şekillendirilir ve yeniden şekillendirilir: diyebiliriz ki gerçeklik onları yontar.[24]

10- Doğruya Yaklaşmak

Popper'ın bilimsel doğru yaklaşımı ile tarihçinin tarihsel doğru yaklaşımı arasında önemli ölçüde benzerlik var. Bu benzerlik genel hipotezler kullanılmasından değil, yanlış olanı eleyerek doğruya adım adım yaklaşmak şeklindeki yöntemden kaynaklanmaktadır. Her iki durumda da ilerleme ne bildiğimizden emin olmak yerine ne ***bilmediğimizden*** emin olarak ve bilgisizliğimize giderek daha yakın sınırlar çizerek kaydedilir.

Örneğin Domesday Book olarak bilinen 1085-6 tarihli büyük ulusal kadastro, ortaçağ İngiltere tarihi için önemli bir kaynaktır. Ama ne amaçla düzenlendiğini bilmeden, doğru anladığımızdan çok da emin olamayız. Bir diğer büyük çağdaş kaynak Anglosakson Vakayinamesi gibi gelecek nesillerin yararına mıydı? Arazilerin kimin olduğunu gösteren yasal bir kayıt mıydı? İngiltere'deki kontluk, kasaba ve köylerin idari bir kadastrosu muydu? Feodal unvanların bir kaydı mıydı? Nüfusun kafa sayısı mıydı? Vergilendirmeyi kolaylaştırmak için zenginliğin kaydı mıydı? Bunlar ve öne

---

22 Bkz. Acton'ın *Cambridge Modern History*'ye katkıda bulunanlara gönderdiği mektup, Stern (1970) içinde, s. 246-50.

23 Bkz. yukarıda böl. 3, s. 74.

24 Bkz. Popper (1959), s. 33 ve çeşitli yerlerde.

sürülen diğer fikirlerin hepsi bir derece mantıklıdır. Yakından inceleyince bunların bir kısmı elenmiş, diğerleri ihtimal olarak kalmıştır. Şu anda şu üçünden daha fazlası olmadığı konusunda anlaşılmıştır: feodal bir kayıt, vergilendirme kaydı ve arazi sahipliği kaydı.

Bir başka örneğe bakarsak, tarihsel istatistikler genellikle tam belirleme yapamazlar. Ama Amerikan İç Savaşı'nda Güney için savaşan askerlerin sayısı (daha iyi kayıtların bugüne kaldığı Kuzeye göre hesaplaması daha zordur) daha önceki tahminlere göre 600.000 ile 1.400.000 olarak biliniyor olsa da çokça araştırma ve zekice hesaplardan sonra artık öyle görünüyor ki 850.000 ile 900.000 arasındaydı.[25] Yine Ortaçağda çıkarılmış arazi sahipliği kadastroları bir adamın bir araziye 1350'de sahip olduğunu ve 1375'te de oğlunun o araziye sahip olduğunu gösterebilir. Buradan yola çıkarak muhtemelen 1300'den sonra, 1329'dan önce doğduğu, 1354'ten önce evlendiği ve 1375'ten önce öldüğü tahmin edilebilir. Daha sonra ortaya çıkan deliller bu vakaların her birinde bizi daha isabetli bilgiye götürebilir. Fakat tam doğruyu muhtemelen asla bilemeyeceğiz.

İyi bir tarihçi tam doğruyu ifade etmeye çalışmaktan ziyade (genelde çaresiz bir umuttur zaten) doğrunun içine düşmesi gereken sınırları tesis etmekle ilgilenir. Neyin yanlış olması gerektiği konusunda (örn. Lincoln 1864'te ölmüştü veya 1866'da hayattaydı), neyin tam doğru olduğuna kıyasla (örn. ölümcül merminin tam ateşlendiği saniye) daha emindir. Tarihsel bilgi tam ve sorgulanamaz bir ifadeler kümesinden oluşmaz. Daha ziyade karşılıklı olarak birbirini sınırlayan, çok azı mutlak surette kesin olan ifadeler ve inançlar ağıdır. Ama birlikte alındıklarında tutarlı ve kuvvetle muhtemel bir bütün oluştururlar. Bir noktaya bir dizi kesişen düğümle ulaşmaya çalışmak gibidir. Bazen tarihçiler arasındaki farkları vurgulasak da, bu kadar çok şeyde anlaşmaları şaşırtıcıdır.

11- Geçmişi Bilebilir miyiz?

Bu bizi ikinci kuşkuya getirir: geçmişe dair hiçbir şey bilemez miyiz? Bilemeyeceğimizi savunanlar genelde 'yüzleşmeci' bir bilgi görüşüne sahiptir: bilgi nesnesiyle yüzleşmeden (en azından prensipte) onu mümkün görmek için bir sebep görmezler. Bilginin daima yukarıda bahsettiğim doğrudan bilgi olması gerektiğinde ısrar ederler.

---

25 Bkz. McPherson (1990), s. 306, n. 41.

Tarihte bu görüşe 'inşacılık' denir: tarihçiler geçmişte ne olduğu ***keşfetmez***, belli kurallara göre hikâyeler ***inşa ederler***. Bu terimi Amerikalı filozof Jack W. Meiland kazandırmıştır ve şöyle tanımlamıştır: '(1) tarihçinin bağımsız olarak varolan bir geçmiş olaylar âlemi hakkında olgular keşfetmeye çalışan biri olarak görülmemesi gerektiği iddiası; (2) tarihin belli bir şimdiki varlıklar kümesiyle ilgilenmeye çalıştığı için yine de anlamlı ve önemli olduğu iddiası...'[26] 'Şimdiki varlıklar,' normalde tarihsel delil olarak kabul edilen belgeler ve diğer şeylerdir. Meiland için bunlar '***şimdiki*** dünyanın tutarlı bir anlatımı'nın parçalarını oluşturmalıdır. Bu argüman (çeşitli gerekçelerle) büyük ölçüde iki idealist tarih felsefecisine, Benedetto Croce ve Michael Oakeshott'a dayandırılmaktadır. İnşacılık (ki hiçbir ciddi tarihçi kabul etmez) hala zaman zaman ileri sürülmektedir, ama felsefede çürütülmüştür.[27]

İki gözlem yapılmalıdır. Birincisi, geçmiş hakkında bu kadar fikir birliğini açıklamak güçtür, tabii hepsi aynı nesnelere atıf yapmıyorsa. Ya da beş saniye veya beş asır önce olanın hala en azından prensipte bilinebileceğini farz etmek genel kanıdır, insanlık böyle düşünür. Sırf eve döndüğümüz için tatilimizi geçirdiğimiz tatil köyünün yok olduğunu, bilgisinin bile kalmadığını farz etmeyiz. Gerçekliği bilincin içerikleriyle sınırlamamalıyız.

Bu bölüme filozofların bilgi iddiası için genel kriterlerine atıfta bulunarak başladım. Tarihsel bilgi, bu kriterleri karşılamak konusunda bazı zorluklar yaşıyor görünebilir. Diğer yandan tarih en az felsefe kadar kadim, saygın ve gayretle çalışılan bir disiplindir. Olur da tarihsel bilgi olduğu iddia edilen bilgi filozofların taleplerini karşılayamazsa, kimin vazgeçmesi gerektiği sorgulanmalıdır. Kimin pozisyonu yeniden değerlendirilmeli? Birçok filozof tarih okuyabilir ve okur da. Çok az tarihçi felsefe okuyabilir ve okur. Ama bu olgu felsefeye diğer disiplin üzerinde hiçbir entelektüel otorite vermez. Her ikisi de birbirini anlamak için daha fazla çaba göstermekten faydalanacaktır. Bu kitabın bir amacı da bu.

D - Bir Diğer Önemli Konu: Hayalgücü

Hayalgücü

Bu bölümün henüz temas etmediği bir diğer konu da hayalgücünün oynadığı rol. Tarihçinin, tıpkı tarihi roman yazarı gibi karakterlerini ey-

---

26 Meiland (1965), s. 192.

27 Bkz. Atkinson, (1978), s. 40-55.

lemleri içinde, kıyafetleri, alışkanlıkları, inançları vb. ile resmedebilmesi gerektiğinde pek çok kişi hemfikir. Ama bu, hayalgücünün sadece süs amaçlı kullanımı. Daha önemlisi yapısal kullanımdır. Hayalgücünün bu şekilde kullanımı tarihçinin görünürdeki verisinin sabit noktalarını birbirine ördüğü hikâye ağında görünür. 'Görünürdeki' çünkü Collingwood'un gözlemlediği gibi veriler ve sabit noktalar yoktur. Veri olarak görünenler, şu an için tarihçinin bir başkası yeniden gündeme getirene kadar 'çözülmüş muamelesi etmeyi önerdiği' belli tarihsel sorunlardır.[28]

Kısacası hayalgücü tarihçiye beş şekilde lazım olur: (1) geçmiş sahneyi görselleştirmek için; (2) sabit noktalardan çıkarım yapmak için (Collingwood'un tarif ettiği şekilde); (3) ne olmuş olabileceğini tahayyül edip böylece *olanın* önemini (veya önemsizliğini) tahmin etmeyi içeren olgusallık karşıtı varsayımlarda bulunmak için; (4) bir eylemin bütün gidişatını (örneğin Adolf Hitler'in kariyeri) inceleyip buna belli bir anlam veren yorumlama için ve (5) içgörü için. 'Değişimin saklı güçlerini görecek olan' diyordu Trevor-Roper ... 'tarihçinin hayalgücüdür'.[29]

Sonuç

Bu bölüme bilginin standart bir tanımıyla başladık. Üç tür bilgi tespit ettik: doğrudan, dolaylı ve genelleşmiş. Tarih her üçünü de kullanır, ama esasen ikincisini. Öyle görünüyor ki tarihsel anlatım geçmişin bir yeniden inşası değil, sadece inşası olmalıdır. En iyi şekilde bir model olarak anlaşılır; yani yararlıdır, ama gerçeklikle karıştırılmamalıdır. Holborn'un deyişi bizi tarihte 'nesnel' ve 'öznel'in anlamlarını düşünmeye itti. Tarihsel doğru ya 'olmuş olana uygun' ya da 'anlam bakımından tutarlı' olarak görülebilir. (Bunlar kabaca aşağıda bölüm 10'da tartışılan 'tekabül' ve 'tutarlılık' konularıdır.) Tarihsel bilgi belki en iyi, doğruya yakınsamak olarak görülebilir; yani neyin *olmadığına* dair kesinliği arttırmak. Kuşkucunun geçmişi hiçbir şekilde bilip bilemeyeceğimize dair şüphelerini karşılayarak filozofun bilgi sorularında tarihçi karşısında zorunlu bir üstünlüğü olmadığını ileri sürüyoruz. Hayalgücünün tarihsel bilgide oynadığı rol s. 301'de özetleniyor, ama tamamen irdelenmiyor.

---

28 Collingwood (1961), s.24-34.

29 Trevor Roper, 'History and Imagination', Lloyd Jones ve diğ. (1981), s. 368. Hayalgücüne dair daha fazlası için bkz. Stanford (1990), s. 80-3.

Tarih felsefecilerinin tarihle artık sadece bilgi olarak ilgilenmediği gözlemlenmeli. Son zamanlarda ayrıca tarihi, anlam olarak da tartışmaya başladılar; bir başka deyişle epistemolojik kaygılardan yorumlayıcı kaygılara geçtiler. Bu bölüm ilkine bakıyor, 10. bölüm de ikincisine. Ama tarihte hem bilgi hem de anlam geçmişten ne kaldıysa ona bağlıdır, onsuz hiçbir şey söylenemez. Öyleyse bir sonraki bölümde geçmişin geride ne bıraktığına bakıyoruz.

Okuma Önerileri

Atkinson 1978
Ayer 1956
Collingwood 1961
Chisholm 1966
Danto 1965
Danto 1968
Goldstein 1976
Hamlyn 1971
McCullagh 1984
Marrou 1966
Nagel 1979, bölüm 14
Novick 1988
Stanford 1990
Stern 1970

ALTINCI BÖLÜM

KALINTI OLARAK TARİH

İnanç ... görülmeyen şeylerin delilidir.

St. Paul

Bazı olumsal deliller çok güçlüdür, sütün içinde bir alabalık bulduğunuzda olduğu gibi.

Henry D. Thoreau

Giriş

Tarihe dair sahip olduğumuz bilgi türüne ilişkin tartışmamızda bir şey çok net. O da geçmişi sadece şu an elimizde olan bir şeyler aracılığıyla biliyor olmamız. Geçmiş olayları ve geçmiş durumları şimdiye kadar varlığını korumuş ne varsa onlardan çıkarsıyoruz. Geriye kalanlar insanlar, fiziksel nesneler veya fikirler olabilir. Geçmiş tarafından 'geride bırakılan' bu şeylere 'kalıntı' adı verilebilir. Bu terimin hiçbir kötü anlamı yoktur. Bu anlamıyla siz, önceki sizin bir 'kalıntısı' olarak görülebilirsiniz, şimdiki bilginiz ise okulda öğrendiklerinizin bir 'kalıntısı' olarak değerlendirilebilir. Şimdiye kalan tüm bu şeyler geçmişin delilleridir. Şimdiki delillerin geçmişe dair bilgi edinmek için nasıl kullanıldığı basit bir mesele değildir. Bu bölümde delil kavramını, delilin doğasını, tarihçiler tarafından kullanımını ve delilin aslen ne şekillerde ortaya çıktığını tartışıyoruz.

Tarihsel Kalıntılar, Delillerin Kullanımı, Olgu ve Yorum

1. Uzun zaman önce ölmüş insanların hayatlarını bilmeyi nasıl umabiliriz?

2. Onlarla bizim aramızda hangi bağlar vardır?
3. Tarih sadece eski kitap ve kâğıtlarla mı ilgilenir?
4. Tarihçiler ne tür materyaller kullanır?
5. Bunları nasıl kullanırlar?
6. Nereden bulurlar?
7. 'Delil' nedir?
8. Ne tür şeyler geçmiş için delildir?
9. Delil nasıl kullanılır?
10. Tarihsel delil aslen nereden gelir?
11. Tarihsel olgular nelerdir?
12. 'Yorum' derken ne kastederiz?

Bu bölümün teması 'Kalıntı olarak Tarih'. At gözlüğüyle daha az bakan tarih tutkunları sık sık bizi kitaplarımızdan başımızı kaldırıp eski evler, eski yollar, eski tarla ve çitler, eski gelenek ve göreneklere bakmaya çağırarak 'Tarih her yanımızda!' diye haykırırlar. Fakat eğer 'tarih' derken geçmişi kastediyorlarsa (ki genelde öyle yaparlar) bu tam olarak doğru değil. Çünkü geçmiş artık gitmiştir, artık etrafımızda ***değildir***. Etrafımızda olan, geçmişin kalıntısı olarak görebileceğimiz bugünün dünyasıdır. Ancak kalıntının bu anlamında, geride kalan şeyler anlamında, tarihin her yanımızda olduğu doğrudur. Bu bölümde sırasıyla şunları tartışacağız:

A. Delil Kavramı
B. Tarihsel Delilin Doğası
C. Tarihsel Delillerin Kullanımı
D. Tarihsel Delilin Kökenleri
E. Sözlü Tarih

A - Delil Kavramı

1- İspata Meyletmek

Aşağıdaki önermeleri bir düşünelim:

1. Hiçbir bekâr evli değildir.
2. 349 x 113 = 39.437.
3. Su, oksijen ve hidrojenin birleşimidir.
4. Güneş, dünyadan yaklaşık 150 milyon kilometre uzaklıktadır.
5. ABD Donanması'nın ablukası, Amerikan İç Savaşı'nda Güney'in yenilmesine yol açmıştır.

6. Sanık sandalyesindeki mahkûm cinayetten suçludur.
7. Liberal demokrasi, Komünizmden yeğdir.
8. Yağmur yağıyor.

Bunlardan 1 ve 8 alenen doğrudur (veya alenen yanlıştır). Destekleyecek bir kanıta ihtiyaçları yoktur: kendi başlarına müdelleldir*, diğer önermeler için delil olabilirler. No. 2 müdellel değildir, ama zorunlu olarak doğrudur; ispat gerektirir, delil gerektirmez. No. 3 evrensel olarak doğrudur, ama zorunlu olarak doğru değildir. Çok az kişi tartışmaya açacaktır, ama deneysel delile dayanır. No. 4 ne evrensel ne de zorunlu olan bir doğrudur; o da delil gerektirir, ama doğruluğu genel kabul görür. Kalan önermeler, 5, 6 ve 7 diğerlerinden farklıdır. Açıktır ki zorunlu doğrular değillerdir; ama deneysel delile de dayanmazlar. Hangi deneyler bunları analiz edebilir veya ölçebilir? Nihai olarak ispatlanamazlar; tartışmalı kalırlar. Bunlar tarihsel, hukuki veya siyasi yargılardır. Bu halleriyle önemli eylemlere yol açmaları muhtemeldir: bir hükümetin maliyetli bir donanmaya sahip olmasına, bir adamın ölüme veya uzun yıllar hapse mahkûm edilmesine, birinin sokaklarda bir diktatörlüğe karşı hayatını riske atmasına yol açabilir. Aynı şekilde insanlar sık sık en iyi olduğunu düşündükleri gibi davranırlar çünkü hiçbir kesinlik elde edilemeyecektir. Sadece kararlarının lehinde ve aleyhinde argümanları ölçüp biçmek zorundadırlar. 'Delil'in sözlük tanımlarından biri şöyle: 'İnanç gerekçesi; varılan herhangi bir sonucu ispatlama ya da çürütme eğilimi gösteren'. Lütfen 'eğilimi gösteren' ifadesine dikkat edin; delil gerektiren çoğu yargı mutlak ispata açık değildir.

2- Delilleri Yargılamak

Öyleyse delil tam olarak nedir? Gelin 'müdellel' sıfatıyla başlayalım. Müdellel olan barizdir, göze çarpar. Bir sözlük müdelleli 'duyular, özellikle de göz için net veya zihin için net olan' şeklinde tanımlar. Yukarıda verdiğim örneklerden no. 8 duyular için, no. 1 zihin için nettir; bunlar müdelleldir. Diğer önermeler net veya müdellel değildir. *A priori* bir doğru olan no. 2 haricinde hepsi delile ihtiyaç duyar. Öyleyse diyebiliriz ki kendinden ***müdellel*** olmayan önermelerin ***delil*** ile desteklenmesi gerekir. Bariz değillerse, bariz olan bir başka şeyin desteğine ihtiyaç duyarlar. Özellikle tarihsel yargı no. 5'in altını çizelim. Diğer yedi önermenin aksine doğruluğu mantıkla, hesapla, deneyle, ölçümle, itirafla, kamuoyu görüşüyle veya gözlemle tesis edilemez. Bunların her biri tarihsel yargıda ***bir miktar*** rol oynayabilir, lehte veya aleyhte deliller sağlayabilir, ama

* Müdellel; kanıtlanmış, kanıta dayalı. [editör notu]

esasen böyle bir tarihsel yargı bütün argümanlar dikkatle tartıldığında varılan, üzerine düşünülmüş bir sonuçtur.

3- Yeterli Delil

İyi tarihçiler, tarihsel soruları işte böyle cevaplar. Ama bütün sorulara da sağlam bir cevap verilemez. Lord Acton bir vakada net bir teşhis koyamayan ve bunu söyleyen iki meşhur Londralı doktorun hikâyesini anlatır. Ailenin reisi pozitif bir görüş konusunda ısrarcı olur. Onlar da cevaben böyle bir görüş belirtemediklerini, ama bunu yapabilecek elli doktoru kolayca bulabileceğini söylerler.[2] Bu, 'yeterli delil' mefhumunu gündeme getirir. Burada iki nokta var. Birincisi delilin, çıkarsama yapılacak sonuç için yeterli olup olmadığı; diğeriyse kimin bir sonuç çıkarmaya en ehil olduğu.

Himalayaların yükseklerinde birkaç gezgin kar üzerinde, yerlilerin Yeti veya Kocaayak dediği, insana benzer büyük bir yaratığın ayak izi olduğunu iddia ettikleri izler görürler. Tropik bölgeler dışında hiç antropoid bilinmediği için, böyle bir delil (kendi başına ne kadar iyi ispatlanmış olursa olsun) genelde böyle bir yaratığın varolduğu sonucuna varmak için yetersiz addedilir.

Delilden kim sonuç çıkarmalı? Elbette alandaki kabul görmüş uzmanlar. Bir tablonun Giorgione veya Titian tablosu olup olmadığını netleştirmek için bir sanat tarihçisine sorabiliriz; bir çocuğun suçiçeği mi yoksa kızıla mı yakalandığını belirlemek için doktor çağırırız; aslanın ne tarafa gittiğine karar vermek için avcıya sorarız. Ama bir mahpusun suçlu olup olmadığını belirlemek için sıradan on iki adam ve kadına sorarız. Tarih meselelerinde cevap bu kadar bariz değil. Çünkü göreceğimiz gibi, tarihte yargı en azından iki farklı türde kabiliyet gerektirir: birisi teknik uzmanlık, diğer genelde uzun ve geniş kapsamlı deneyimle gelen, insan meselelerine ve insan doğasına dair pratik bilgelik. İkisi genelde aynı kişide bulunmaz.

4- Delille İlgili Dört Soru

Bu konular her zaman bugünkü kadar net olmadı. Özelikle dört soru vardır: Ne tür sorunlar çözüm için delil gerektirir? Belli bir sorun için ne tür deliller uygundur? Bir karara varmak için ne ağırlıkta delil yeterlidir? Kim için yeterli olmalıdır? Bu sorular tarih için merkezi önemdedir, ama hukuk, din ve bilim için de eşit derecede önemlidir. Onlara vermemiz gereken cevap türleri onyedinci yüzyılda İngiltere'de odak noktasına oturmaya başladı. Kısacası olan

---

2 Bkz. Lord Acton'ın Cambridge'te 1895 açılış konuşması, Acton (1960) içinde, s. 33.

şuydu: geleneksel bir bilgi görüşü, bugün bizim sahip olduğumuz modern görüşle değişti. Bu değişimde delil, hayati bir rol oynadı.

Antik Yunanlara uzanan geleneksel görüş 'bilim', 'bilgi', 'kesinlik' ve 'felsefe' ile 'görüş', 'ihtimal', 'görünüş' ve 'retorik' arasında net bir ayrım yaptı.[3] Bu ayrım bilimin ilahi bölgeye, Varlık âlemine, insan meselelerinin ise 'ayaltı' (ayın altındaki) bölgeye, Oluş âlemine ait olduğu inancına dayanıyordu. Onyedinci yüzyılda bu tezadın yerine tedricen bir kutupta 'kurgu' ve 'kanaat'ten, 'muhtemel' ve 'kuvvetle muhtemelden' geçerek diğer kutupta 'ahlaken kesin'e uzanan bir olgusal bilgi tayfı geçti. İspatlanabilir kesinlik ile sadece kanaat arasında kanaatten daha fazla kesinlik arz eden, ama 'bilimden' beklenen ispatlanabilir kesinlik bakımından yetersiz kalan geniş bir bilgi alanı gelişiyordu: hukuki, tarihsel, dini ve bilimsel bilgi. Bu, meşhur 'modern bilimin yükselişi'nin bir parçasıydı.[4] Özellikle bilgideki bu devasa sıçrama, delilin rolüne dair yeni bir anlayışa bağlıydı. Hukukçular, bilim adamları, ilahiyatçılar ve tarihçilerin hepsi sorunlarını çözmek üzere delil arayışına girdiler. İlginçtir ki hepsi de cadılık sorusuyla ilgiliydiler ki bu da bizim dört meselemizi iyi örnekler.

5- Onyedinci Yüzyıl İngiltere'sinde Cadılık

Cadılara (büyü, sihirli iksirler ve benzeri gizemli güçlerle iyilik veya kötülük yapabilen insanlar) hemen her toplumda rastlanır. Ama onaltıncı ve onyedinci yüzyılların büyük cadı çılgınlığı özel bir şeydi. Büyük ölçüde Kilise'nin tavrının değişmesinden kaynaklanıyordu ve geç Rönesans'ta Yeni Platonculuk ve onun pek çok iyi ve bilgili adamın Hıristiyanlıkla uzlaştırdığı gayrımaddi ruhlar doktrini de bu değişimi tamamladı. Var olduğu sürenin büyük bölümünde Hıristiyan Kilisesi putperestliğin bir kalıntısı olarak gördüğü cadı inancını lanetledi. Cadıların gerçekliğini inkâr etti ve onlara zulmü kınadı.[5] Ancak geç Ortaçağlarda (ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda) cadı inancına yeni bir mefhum, yani güçlerini Şeytanla aleni bir anlaşmaya borçlu oldukları fikri eklendi. Bu da onları sapkınlar, Tanrının ve Hıristiyan toplumunun düşmanları haline getirdi. Kilise onları lanetledi ve resmi zulüm başladı. Geç onbeşinci yüzyıldan itibaren cadı inancına eski zamanlarda bugün popüler ast-

---

3 Bkz. Shapiro (1983), s. 3.Aşağıdaki birkaç paragraf büyük ölçüde Dr. Shapiro'nun çalışmalarına dayanmaktadır.

4 Örneğin bkz. Butterfield (1975b).

5 Bkz. Trevor-Roper (1967), s. 91, 103.

rolojiyi olduğu gibi cadılığı küçümsemiş bir kültürel elite dâhil bilgili adamlar inanıyordu.[6] İngiltere'de Şeytanla farazi anlaşmaların ciddiye alınması bir asırlık bir gecikmeyle geç Elizabeth dönemini buldu ve 1604'te Parlamento'dan geçen bir yasayla kınandı. Daha önceki yasalar (1542 ve 1563 tarihli) cadılığı bir cürüm olarak görüyordu. Artık ölümle cezalandırılan ağır bir suç haline gelmişti.[7] Hukuk mahkemeleri ve yargı görevlileri dolayısıyla bu suçu daha fazla ciddiye almak zorundaydı. Kendi paylarına hepsi daha katı kanıt standartları talep etmeye başladılar. Bizim delile yönelik ilgimiz de burada devreye girer. Kıta Avrupa'sında kovuşturma yöntemleri o kadar saldırgandı ki bir adam veya kadın bir kere suçlandı mı hiçbir şekilde beraat etme şansı yoktu. Bu mahkemelerde delilin pek bir ağırlığı yok gibi görünüyordu.[8] İngiltere'de işler o kadar kötü değildi, ama yeterince kötüydü: en kötü zamanlarda (1640'lar) bir sanığın beraat etme şansı beşte ikiydi.[9] Bir dizi nedenle cadılık davaları yüzyılın sonuna doğru hızla azaldı. İnanış sıradan insanlar arasında varlığını devam ettirse de, Fransız hükümeti 1682'de cadılık davalarına son verdi. İngiltere'de aynı yıl idamlar durdu, ama Cadılık Yasası 1736'ya kadar kaldırılmadı.[10]

6- Dört Soruya Örnek

Bu hikâyede dört meselemiz de görülebilir. Birinci soru, elimizdeki sorunun çözümü için delil gerektiren türde bir sorun olup olmadığı. Burada iki sorun birbirinden ayırt edilmeli: birisi cadılığın mümkünlüğü, diğeri suçlananın suçluluğu. Birincisi ilahiyat, felsefe ve bilim meselesiydi. Teorik bir meseleydi ve uzun bir süre eğitimli insanlar ne tür bir delilin nasıl uyabileceğini çözemediler.[11] İkincisi bir hukuk meselesiydi ve delil örfi olarak gerekliydi. (Suçlananın şansına İngiliz hukuku işkenceyi yasaklıyordu; aksi takdirde itiraf ve mahkûmiyetler Kıtadaki kadar yaygın olabilirdi.) Çok sayıda zavallı adam ve kadının hayatını kurtaran da kanuni delile yapılan bu vurguydu, çünkü kendileri de cadılığa inanan hâkimler hala kimsenin yeterli delil olmadan mahkûm olmasını görmek istemeyecek kadar vicdanlıydı. Cadılık davalarının tedricen terk edilmesine yol açan da Şeytanla yapılmış bir anlaşma için inandırıcı delil

---

6 Bkz. Thomas (1978), s. 521.
7 A.g.e., s. 525.
8 A.g.e., s. 687.
9 Shapiro (1983), s. 206.
10 A.g.e., s. 208, 211, 224.
11 Aşağıda s. 139'da 1712'den alıntıya bakınız.

bulmanın giderek zorlaşmasıydı. Cadılık inanışının düzenli olarak azalması da bu terkin sebebinden ziyade bir sonucuydu.

İkinci sorumuz (ne tür deliller sorun için uygundur?) şimdi öne çıkıyor. Bu sorunun da iki parçası var: Bu bir cadılık vakası mıydı? Cadı kimdi? Sorumlu otoriteler alternatif açıklamaların da dikkate alınması gerektiğine işaret ediyorlardı. Bir cadının elinden çekildiği farz edilen ıstırap, Tanrının bir takdiri veya cadının müdahalesi olmaksızın Şeytanın doğrudan bir hareketi ya da başkasının yerine geçen bir sahtekârdan veya tabii sebeplerden kaynaklanıyor olabilirdi.[12] Bu da dönemin İngiliz hukukunun gerektirdiği soruşturmanın üç aşamasından herhangi birinde kesin bir karara varmayı yeterince güçleştiriyordu: sulh hâkimince delillerin incelenmesi ve toplanması; vaka için dava açılıp açılmayacağına karar vermek için büyük jürinin delilleri değerlendirmesi ve son olarak bir hâkimin başkanlığında kraliyet mahkemesinde küçük jüri tarafından yapılan yargılama. Bir hayvan veya insanın hastalık veya ölümünün diğer ihtimallerden değil de cadılıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığına karar vermek dönemin bilim, tıp ve ilahiyat bilgisini zorluyordu. İkinci soruna gelince –suç işleyen cadı kimdi?– genelde komşular arasında sevilmeyen yalnız, yoksul, tuhaf bir adam veya kadın olurdu. Fakat hâkimler daha zor ikna olurdu. Suçlanan kişinin Şeytanla anlaşma yaptığını belirlemek (1604 tarihli yasa bunu gerektiriyordu) daha katı delil standartları gerektiriyordu –genellikle şu üçünden birini: koruyucu bir ruhun varlığı (genelde bir hayvan olarak), vücut üzerinde Şeytanın işareti veya suçlananın itirafı. Bunlardan hiçbirini netleştirmek kolay değildi: koruyucu ruh zararsız bir evcil hayvan olabilirdi; şeytanın işareti doğal bir yumru, itiraf bile korkmuş, uykusuz kalmış ve çıldırmış bir yaşlı kadının bulanık sözleri olabilirdi. Bir yazar 1665'te şöyle yazıyordu: 'Cadının İtiraflarının bile doğruluğundan şüphe ediliyordu'.[13]

7- Delilin Yeterliliği:

Üçüncü ve Dördüncü Sorularımız

Cadılık için yeterli delil tartışmasında ***tarihsel*** delilin (bizim bu bölümdeki konumuz) sorgulanması ilginçtir. Geçmiş mahkûmiyet kayıtlarının varlığı bir yazara göre yeterli kanıt sağlamıyordu; sandığımız gibi hâkimler ve jürilerin yanlış kararlar vermiş olmasından değil, kayıtlara güvenemeyeceğimizden. Di-

12 Thomas (1978), a. 685.

13 Shapiro (1983), s. 205.

yordu ki 'Antipodlar' (yerkürenin öteki ucunda yaşayanlar) gibi tuhaf yaratıkların kayıtları vardı ve bunların artık varlığına inanılmadığını doğruluyordu.[14] Bu da bizi üçüncü sorumuza getirir: deliller bir karar vermek için yeterli mi? Onyedinci yüzyıl süresince belli cadılık davaları için delillerin asla ölüm cezası için yeterli olmadığı hukuk mahkemeleri tarafından giderek daha fazla kabul ediliyordu. 1697'de bir devlet adamının yazdığı gibi 'Fransa meclisleri ve cadıların varlığına ikna olmuş diğer hukuk sistemleri artık onları hiç yargılamıyor, çünkü tecrübeyle gördüler ki ruhun ele geçirilmiş olmasını doğanın düzensizliğinden ayırmak imkânsızdır; masumu cezalandırmaktansa suçlunun kaçmasına izin vermeyi tercih ediyorlar.'[15]

Bir başka yazar 1712'de makul bir adamla tartacağı delil olmadan hiçbir şeyin bilge bir adamın inanç nesnesi olamayacağını söylemiştir (son bölümde bilgi kriterleri üzerine tartışmamızdan tanıdık gelecektir). Meseleyi şöyle kökünden halleder: 'Çünkü herhangi bir şeye inancımız, Şeyin kendisinin içsel Kesinliği ve Gerçekliğine değil, beraberinde taşıdığı Delile bağlıdır.'[16]

Dördüncü sorumuz delilin kimin için yeterli olması gerektiğini sorar. Eğitimsizlerin cadılığa inanmaya daha meyilli olduğuna dair bolca delil bulunmasına rağmen (hatta mahkemelerde beraat etmiş sözde cadıları kanundışı bir şekilde asmış ve 'linç' etmişlerdir), eğitimlilerin pek çoğu da bu inancı paylaşıyordu.[17] Fakat genel olarak ve yüzyılın devamında artan oranda hâkim ve yargıcın cadılık ithamlarını ispat etmenin güçlüğüyle ilgili tecrübeleri onları bu tür ithamları reddetmeye itti. Kral I. James'in tecrübesi aydınlatıcıdır. 1603'te İngiltere kralı olunca İngiliz cadı davalarıyla yakından ilgilendi. 'Adalet' pratiğine ilişkin bu tecrübe onu hayal kırıklığına uğrattı. Bir keresinde bir duruşmayı durdurdu ve bir diğer seferinde iki hâkimi yetersiz kanıtla cadıları mahkûm ettikleri için sertçe azarladı.[18] Öyle görünüyor ki cadıların kovuşturulmasına son veren, cadılığın mümkün olduğuna inanmamaktan ziyade delilin artan itibarıydı. Dr. Shapiro'nun gösterdiği gibi cadılık sorunları, aynı zamanda birkaç farklı alanda delil sorularını bir araya getirmektedir: 'Tam da cadılık pratik bir alan içinde ve kesişen tarihsel otorite, dini inanç ve hukuk teknolojisi bağlam-

14 A.g.e., s. 209. Kitabımın Antipodlarda biraz okur bulacağını umduğumdan, Kaptan Abel Tasman'ın seyahatleri konusundaki bu bilgisizlik için ancak özür dileyebilirim.

15 Thomas (1978), s. 686.

16 Shapiro (1983), s. 209.

17 A.g.e., s. 208-11.

18 A.g.e., s. 199.

ları içinde olgu saptama sorunları yarattığı için, yeni delil yaklaşımının sonuçlarını çözmek için bir zorlama alanıydı'.[19]

Dolayısıyla delil kavramı ilk başta sadece felsefi bir soru olarak ortaya çıkar, ama onyedinci yüzyılda kavrama ilişkin yakından bir inceleme ve daha akılcı bir görüş pek çok hayat kurtarmıştır.

Amerikalı okurlar yukarıdakileri 1692 yılında Massachusetts, Salem'deki kötü şöhretli cadılık olayıyla karşılaştırmakla ilgilenebilir. Hatırlanması gerekir ki bu davalar New England'da tipik değildi, çünkü o yüzyılın tamamında Massachusetts'te cadılık nedeniyle gerçekleştirilen toplam yirmidört idamdan ondokuzunu oluşturur. Aynı zamanda sanıkların yaşı, zenginliği ve statüsü bakımından ve duruşmaların doğasının yanı sıra devletin hata itirafı ve gönüllü tazminat ödemesi bakımından da alışılmadık vakalardı.[20] 1692'den sonra Massachusetts'te başka cadılık davası olmadı, ama popüler cadı inanışı devam etti. Dolayısıyla Avrupa'da olduğu gibi Amerika'da da inancın bitmesine yol açan kovuşturmanın bitmesiydi, tersi değil. Konu üzerine Increase ve Cotton Maher ile John Hale gibi âlim papazların yazdığı yazıların yanında hukuk otoritelerinin tepkileri delil ve ispat hakkındaki farklı kuşkularını göstermektedir. Aynı zamanda hukukçuları, papazları ve halkı tatmin edebilecek delil bulmanın güçlüğü bu kuşkuları besledi; mesele cadılığın mümkün olduğuna inanmamak değildi.[21] Dolayısıyla Atlantik'in her iki yakasında yeterli delil sorunu cadılara yönelik ölümcül zulme son verilmesinde büyük rol oynadı.

B - Tarihsel Delilin Doğası

1- Gözlemin Sınırları

1991 yılının yaz mevsiminde astronomi çevrelerinde galaksinin uzak bir bölgesinde bir yıldızın etrafında dönen bir gezegen keşfedildiği iddiası küçük çaplı bir sansasyona sebep oldu. Deniyordu ki bu gezegen Güneş sisteminin dışında bilinen ilk gezegendi. Ne yazık ki optik ya da radyo olsun en güçlü teleskopun bile inceleyebileceğinden çok uzak bir mesafedeydi. Öyleyse hakkında daha fazla şey bilmemiz pek muhtemel değildi. Aylar sonra bu gözlem itibarını yitirdi ve 'gezegen', Mars'ın 'kanal'larıyla birlikte astronomik hayalgücünün ürünleri arasındaki yerini aldı: bir hayal kırıklığıydı.

---

19 A.g.e., s. 226.
20 Weisman (1984), s. 17, 135-6, 174-6.
21 A.g.e., s. 176-83.

Geçmiş hakkındaki ifadeler, uzak yıldızlar veya dünyanın merkezi hakkındaki ifadeler gibidir. Bunlar da gözlem gücümüzün ötesinde kalan yerlerdir. Onları doğrudan tecrübe edemeyiz, öyleyse onlarla ilgili bildiğimiz her şey dolaylı olarak tesis edilir. Yine de bir gün insanların böyle uzak bir gezegene veya dünyanın merkezine ulaşabilmesi tahayyül edilemez değildir. Ne kadar uzak ihtimaller olsa da her ikisi de doğrudan gözlem yoluyla tarihsel ifadeleri doğrulamak için geçmişe dönmenin açık imkânsızlığından daha mümkündür.

2- Dolaylı Bilgi

Geçmiş hakkındaki tüm bilgiler dolaylı bilgi olduğundan, bu bilgiler 'delil' dediğimiz şey yoluyla bize dolayımlı olarak gelmelidir. Geçmiş için şu anda var olandan daha fazla delilimiz olamaz, ama tüm deliller de henüz bilinmemektedir. (Bu çerçevede hafıza ilginç bir sorun teşkil eder: geçmişin en yakın delil biçimi. Farz edin ki yarın, dünle ilgili şu anda unuttuğum bir şey hatırlayayım, mesela bugün için bir toplantı ayarladığımı. Dün için bu delilin şu anda var olduğunu savunabilir miyim? Bence öyle, çünkü hafızamızda her zaman farkında olmadığımız pek çok şey gömülü. Alternatifi yarının, düne ilişkin hatırasının yeni bir yaratı olduğudur ki bu da çok tuhaf görünür.) Burada bilgi ile delil arasında net bir tezat vardır. Arkeologlar bize neredeyse kesinlikle Roma Britanya'sına dair toprak altında şimdiye kadar çıkarılandan daha fazla şey olduğunu söyler. Dolayısıyla önümüzdeki 100 yılda o çağa dair şimdi olduğumuzdan çok daha fazla bilgiye sahip olmayı bekleyebiliriz. Diğer yandan deliller bir gıdım artmayacaktır. Roma Britanya'sına dair asla şimdi olduğundan daha fazla delilimiz olamaz, ama çok daha fazla bilgimiz olabilir.

3- Her Şey Delildir

Eğer bu hayal kırıklığı yaratıyorsa, gelin madalyonun daha neşeli diğer yüzüne bakalım. Şu an var olan her şey geçmiş için delil olarak kullanılabilir. Tarihsel deliller eski taşlar ve eski belgelerle sınırlı değildir. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi tarihçiler ve arkeologlar önceleri göz ardı edilmiş olan delil türlerini kullanmayı öğrenmektedir. Gerçek şu ki (maddi veya fikri olsun) her kalıntı geçmişte yaşamış erkek ve kadınların hayatları için delil sağlayabilir. Çalışan her tarihçi daha fazla delile açtır. Tam olarak istediği şey mevcut olmasa da, geriye yine pek çok zenginlik kalmıştır. Kısacası tüm deliller burada; buradaki her şey delil.

4- Tarihçinin Kullandığı

Şimdi tarihçinin kullanabileceği delile dönersek sırasıyla birincil ve ikincil delilleri, delil türlerini, somut ve soyut delilleri ve niyet edilmiş ve niyet edilmemiş delilleri ele alacağız.

5- Birincil ve İkincil Kaynaklar

Birincil kaynak, kökeni söz konusu dönemle çağdaş olan bir delil parçasıdır: *Domesday Book*, Norman Fethi için veya Wellington'ın mektupları Yarımada Savaşı için birincil kaynaktır. İkincil kaynak genelde bir tarihçinin söz konusu dönem veya onun bir yanı üzerine yaptığı bir çalışmadır. Bu çalışma, söz konusu dönemden sonra (genellikle çok sonra) yazılır. Bütün muteber tarihsel araştırmalar birincil kaynaklara dayanmalıdır. Laboratuar çalışması bilim adamı için neyse, arşiv çalışması tarihçi için odur. Bilim adamı bütün zamanını laboratuarda harcamaz, tarihçi de arşivlerde, ama burada edinilen deneyim her iki meslek için de esas önemdedir ve sonuçları her iki yerde de doğrulamaya açık olmalıdır. İlaveten hiçbir tarihçi başkalarının konu hakkında söylediklerini kapsamlı ve derinlemesine okuyana kadar kalemini kâğıt üstüne koymaya cüret etmemelidir. Gerçekten seleflerini okumadan önce yönünü ve hangi soruları soracağını bulması pek mümkün değildir. İkincil kaynakları çalışırken Pope'un tavsiyesini uygulayabiliriz:

Az öğrenmek tehlikelidir,
Pierian suyunu ya kana kana iç ya hiç içme:
Bir yudum beyni zehirler
Bir fıçı yeniden ayıltır.

6- Birincil mi, ikincil mi?

Bununla birlikte birincil ve ikincil kaynaklar her zaman kolayca birbirinden ayırt edilemeyebilir. Birincil materyali karakterize eden iki şey olduğunu gözlemledik: çağdaş olması ve işlenmemiş olması. Eğer genelde yapıldığı gibi birincil kaynağı ikincilden ayırt etmek için sadece ilk kriteri kullanırsak, diğer kriterle ilişkili sorunlar ortaya çıkar.

En başta basılı belgelerin edisyonları ne olacak? Ortaçağ ve erken modern dönem tarihleriyle ilgili belgelerin büyük kısmı derlenmiş, yeni dile aktarılmış, düzenlenmiş ve yayımlanmıştır. Aksi takdirde bu materyallerin sadece küçük bir kısmına danışabilecek olan tarihçi için bu, büyük bir kolaylıktır. Bir üniver-

site kütüphanesi veya büyük bir referans kütüphanesine gittiğimizde bu kitapların (Kapalı ve Açık Mektup Kayıtları, VIII. Henry'nin Mektup ve Belgeleri, Venedik Devlet Kayıtları vb.) metreler boyunca raflarda dizildiğini görürüz. Fakat bazı engeller de vardır. Bunlardan biri bu miktarın, ilgili tüm belgelerin burada olmayabileceği gerçeğini gizlemesidir. Üstelik bazıları sadece kısmen yeni dile aktarılmıştır. Ayrıca yeni yazıya aktarırken veya baskı sırasında hatalar yapılmış olma ihtimali de vardır. Ve son olarak tarihçi mürekkep, elyazısı, kâğıt veya parşömen, format gibi asıl belgenin verebileceği ipuçlarından da mahrum kalır. Yine de kaynakların basılması paha biçilemez. Avrupa tarihinde bu daha da barizdir. Dört meşhur tarih kitabı ne demek istediğimize iyi birer örnektir: Steven Runciman'ın *History of the Crusades*; Geoffrey Parker'ın *The Dutch Revolt* (kaynakçasında delile dair özellikle ilginç bir tartışma var); R. J. W. Evans'ın *The Making of the Habsburg Monarchy* ve J. H. Eliott'ın *The Count-Duke of Olivares* kitapları. Bu yazarların her biri kaynak materyalleri Çekçe ve Macarca (Evans), Yunanca (Runciman) ve Hollandaca (Parker) dâhil beş, altı veya daha fazla dilde okumuştur. Hepsinin de Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca ve Latincede muhtemelen kaçınılmaz olarak bir ustalıkları vardır. Bazı orijinal belgeleri de incelemiş olmalarına rağmen, çalışmalarının çoğu basılı kaynaklara dayalıdır (kaynakçalarının da işaret ettiği üzere). Uzak arşivlere sık erişim ve her belge için yabancı bir elde yabancı bir dilin şifresini çözmek şeklindeki çifte zorluk zaman ve emek bakımından maliyetli olmuştur. Yine de ne kadar gerekli olsalar da bu tür kaynaklar tamamıyla işlenmemiş ham materyal olarak görülemez.

7- Çağdaş Kanaat

Broşür (onaltıncı yüzyıldan itibaren) ve gazeteler (onyedinci yüzyıldan itibaren) ikinci bir soruna yol açar. Tam çağdaşlar olarak bunlar gösterir ki söz konusu olaylar sırasında bazı insanlar bu olaylar üzerine düşünmüş. Bu yüzden bunlar iyi birincil kaynaklardır. Ama yazar ve matbaaların ne kadar eksik bilgili, önyargılı ve hatta özensiz olduğunu düşününce, olayların kendileri için iyi delil olmadıklarını fark edersiniz.

Öyleyse çağdaş vakayinameler ve tarihler var. Bu tür eserler (hatta görünüşte basit Anglosakson Vakayinamesi bile) en azından olayları zaman içinde sıralamak için kronolojik iskelet sağlar. Bazıları sebep ve açıklama getirmeye girişir. Daha bilgililer saik ve şahsiyet etkileşimlerini tartışır. Daha eğitimliler (İtalyan Rönesans'ının hümanizminden faydalanarak) bilinçli bir şekilde klasik yazarları model alır ve siyasi ya da 'felsefi' tarihler yazmaya girişir: örneğin

Floransa'da Makyavelli ve Guicciardini, İngiltere'de Polydore Vergil ve Thomas More, Fransa'da Phillipe de Commynes. Bunlar çok yararlı olabilir. Charles Ross *Edward IV* adlı eserinin ekinde IV. Edward döneminde bu tür çağdaş tarihçilerin olmayışını üzüntüyle karşılar ve G. R. Elton'ı alıntılar: 'bu çağ için hiçbir sağlam çağdaş tarihçi olmadığından şu anda çağın şekli ve anlamı bu kadar tartışılıyor.'[22]

Peki, anlatılan olaylar hala gerçekleşiyorken yazılan tarihleri ne yapacağız? Geoffrey Parker Hollanda isyanının otuzdört çağdaş tarihini kaydetmiştir.[23] Tüm bunları ciddi değerlendirmeye tabi tutmaya değer görmeyecek kadar olgunlaşmamış bulup savuşturmadan önce (çünkü hem temel bilgi hem de mesafenin verdiği perspektiften yoksun olmalılar) tarihçinin sanatının kabul görmüş şaheserlerinden birinin, Tukidides'in *Peloponez Savaşı'nın Tarihi*'nin bu tür bir 'olgunlaşmamış' çaba olduğunu hatırlamalıyız. Çağdaş mı, çağdaş. Ama işlenmemiş ham materyal mi? Hiç de değil. Ama o büyük savaşla ilgili bilgimiz için neredeyse elimizde olan tek şey.

Son olarak ve hepsinden de daha sorunlusu bir çağın hayali edebiyatının sağladığı deliller. Bu yüzyılın (20. Yüzyıl) ilk yarısında moda olan 'Chaucer'ın Dünyası', 'Shakespeare'in İngiltere'si' veya 'Dickens'ın Londra'sı' gibi büyük ölçüde bu yazarların şiir, oyun veya romanlarından çıkarılmış sözde olgulara dayanan sosyal tarihler yazmaya yönelik özensiz girişimlerle alay etmek kolay. Bu kurgular somut delil sağlamaz; ama eğer Chaucer, Shakespeare ve Dickens hiç yazmamış olsaydı III. Edward'ın, I. Elizabeth veya Victoria'nın İngiltere'si hakkında bu kadar derin bir kavrayışımız olacağına inanmak güç. Bunlar kuşkusuz çağdaş deliller sağlar, ama tam olarak neyin delili olduğunu söylemek zor.

8- Delil Türleri

Aşağı yukarı 100 yıl önce iki Fransız âlim C. V. Langlois ve C. Seignobos tarihin esasen belgesel delile bağlı olduğu hükmünü verdikleri tarihe giriş niteliğindeki *Introduction to the Study of History* eserini yazdılar: 'belge yoksa tarih de yok'.[24] Eğer bu diğer tarih kaynaklarını (örneğin mimari, sanat veya tarihçilerin uzun zamandır kullandığı arkeolojiyi) dışarıda bırakma girişimiyse, fevkalade bir başarısızlığa uğradı. Birkaç yıl içinde Amerikalı James Harvey

22 Ross (1975), s. 429.

23 Bkz. Parker, *The Dutch Revolt* (1979), s. 277.

24 Langlois ve Seignobos (1898), s. 17.

Robinson *The New History* adlı eserine şöyle başlıyordu: 'En geniş anlamıyla Tarih, insanın dünyada ortaya çıktığı ilk andan itibaren yaptığı veya düşündüğü her şeyin her izini ve zerresini içine alır... Bilgi kaynakları Chelles'in kaba taş baltalarından bu sabahın gazetesine kadar uzanır.'[25] Bugünlerde tarihçilerin geçmişe dair delil sağlaması için giderek genişleyen bir dizi materyali kullandıklarını görüyoruz: sadece arkeoloğun çakmaktaşları ve çömlek parçaları değil, ekim tarzları, çalı çitler, harap olmuş ve ıskarta makineler, halk şarkıları, mitler, hatıralar, kan grupları, söz modelleri, cemaat kayıtları, kadastrolar, hesap defterleri, yer adları, batık gemiler ve çok daha fazlası. Öyle görünüyor ki bugün her şey tarihçinin değirmeninde öğütülecek tahıl olabilir. Gereken, bu delilleri doğru okuma kabiliyeti.

9- Somut ve Soyut Deliler

Bu tarihsel kaynak patlamasındaki önemli bir unsur istatistikî delildir. Bazı delil türleri epey seyrek bulunsa da (mesela Atina haricindeki diğer antik Yunan şehirleri veya onbirinci yüzyıl fermanlarıyla ilgili deliller), diğer türler boldur: örneğin bu veya diğer ülkelerde binlerce kilisede kaydedilmiş doğum, ölüm ve evlilikler. Bunlardan tamamen yeni bir tarihsel demografi bilimi çıkmıştır: yani geçmiş nüfusların istatistikî çalışması. Bu önemli konu için iyi bir kısa giriş kitabı E. A. Wrigley'nin *Population and History* (1969) adlı kitabıdır, ki o da Wrigley'nin editörlüğünde hazırlanan *An Introduction to English Historical Demography*'deki (1966) çok daha kapsamlı çalışmayı temel alır. Tarihçiler için büyük değere sahip bir kitap da R. S. Schofield ile birlikte hazırladığı devasa çalışma *The Population History of England 1541-1871: A Reconstruction*'dır (1981). Bu alandaki öncü çalışma elbette Thomas Malthus'un *First Essay on Population*'ıdır (1789), ama teorinin tam olarak gelişimi A. Sauvy'nin *Théorie générale de la population*'una (1952-4) kadar bekleyecekti.

İki modern ilerleme tarihsel araştırmanın o ana kadar çözümsüz sorunlar yaratan muazzam veri miktarının bulunduğu alanlara genişlemesini mümkün kılmıştır: bunlar istatistik teorisinin gelişimi ve mikroçipin icadıyla daha da güçlü bilgisayarların yapılmasıdır. İktisat tarihçileri böylece nüfusları, arazi sahipliklerini, ithalat ve ihracatı, kiraları, kârları, döviz kurlarını, tarla ve madenlerin getirilerini, kârlılığı, yatırımları ve ekonomik büyümeyi ölçebilmişlerdir. Niceliksel tarihe iki yararlı giriş kitabı Michael Drake (der.), *Applied Historical Studies* (1973) ve Roderick Floud (der.), *Essays in Quantitative Economic*

25 Robinson (1965), s. 1.

History'dir (1974), özellikle de G. Ohlin'in yazdığı ikaz niteliğindeki makalesi 'No Safety in Numbers: Some Pitfalls of Historical Statistics'.[26] Bir Fransız niceliksel tarih yaklaşımı *Annales* ekolü tarihçilerinin eserlerinde bulunur. İyi bir örnek de E. Le Roy Laudrie, *The Territory of the Historian*'dır (1979). İstatistikle işlenmiş ve bilgisayar çıktılarında cisimleşmiş bu tür tarihsel deliller, kelimeler ve cümlelerden ziyade rakamlar ve sembollerle ifade edilir. Bu tür ölçümler ekonometrik ve 'kliometrik' tarihçilerin gözünde büyük otoriteye sahiptir, çünkü belki de

$$\frac{\Delta y}{y} = \frac{\Delta K ph}{ypy} \times \frac{\Delta y}{\Delta K} \times \frac{ph}{ph}$$

gibi ifadeler (Floud, 1979'da olduğu gibi, s. 236) matematik bilgisinden yoksun okurun gözünü korkutabilir ve onu şaşkına çevirebilir. Bu, 'somut' delil olarak bilinir.

Aksine 'soyut' delil daha çok rakamlarla değil kelimelerle ifade edildiği ve genelde nicelikten ziyade fikir ifade ettiği geleneksel tarihsel belgelerde bulunur. (Mesela Magna Carta, 1533 Temyiz Kısıtlama Yasası veya Amerika Birleşik Devletleri Anayasası gibi siyasi ve anayasal belgeleri düşünün). 'Soyut' sıfatı materyalin tartışmalı, şartlı ve hatta değişebilir olduğunu ima eder. Birden fazla yoruma açıktır; insanlar durmaksızın tam olarak ne anlama geldiği hakkında tartışır. 'Bizim somut delilimizde böyle olmaz' diye övünür kliometristler. 'Bizimki nicelenebilir ve kesin'. Ama her şey de nicelenemez. Örneğin sosyal gerçekliğimizin hepsi de sonuçta fikirlerden ibaret olan inançlar, gelenekler, adetler, kurumlardan oluştuğu konusunda ısrar eder. Peki, ama fikirlerin tarihini nasıl yazarsınız? Pek çok insan dener, ama bir siyasi tarihçinin söylediği gibi duvara jöle çakmak gibi bir şeydir.[27] R. G. Collingwood tarihin sadece düşünce tarihi olabileceğini savunmuştur. Maddi nesneler kendi kendini açıklamaz. Anlamlarını yüzlerinde taşımazlar: çok sayıda şaşkına dönmüş arkeoloğun keşfettiği gibi metal paralar ve anıtlarda bile dili bilmiyorsak veya sosyal âdetleri yeniden inşa edemiyorsak bir şey anlamayız. Soyut delil rakamlarda değil kelimelerde bulunduğundan, her tür dil sorunu ortaya çıkar: çeviri, niyet, anlama sorunları. Bir kelime dizisinin, dinleyici veya okur için konuşmacı

---

26 Ayrıca bkz. böl. 3.

27 Bkz. Novick (1988), s. 7.

veya yazarın kastettiği anlamın aynı şey olduğundan, hatta başka bir dinleyici ve okur için aynı anlama geldiğinden asla emin olamayacağımızı herkes bilir. Sayılar sözkonusu olduğundan çok az kuşku vardır. '10' veya '365' rakamları, 'taç' veya 'Vaterland' kelimelerine kıyasla daha az müphemdir. Ama yine de rakamlar konusunda Sayılan ne? Ne kadar doğru sayıldı? Kim saydı? Ne zaman? ve Nerede? sorularını sormalıyız.

Burada somut ve soyut delillerin fazilet ve kusurlarını tartışmaya gerek yok. Zeki okur bazılarını kendi düşünebilir. Çalışan tarihçi mümkünse ikisini de kullanmalıdır ve onları kendi amaçları doğrultusunda nasıl değerlendireceğini bilmelidir.

10- Niyet Edilmiş ve Niyet Edilmemiş Deliller

Yapacağımız son ayrım gelecekte bir araştırmacının görmesi niyetiyle bırakılmış ve böyle bir niyetle bırakılmamış deliller arasında. Marc Bloch ne yazık ki tamamlanmamış eseri *The Historian's Craft*'ta bu ayrımı hayranlık verici derecede net yapar. Tarih, hatırat veya muharebe raporu okuduğumuzda 'tam da yazarların bizden beklediği şeyi yaparız'. Ama çöpünü bir göl veya nehre atmış tarihöncesi kadın, hesaplarını kaydeden ortaçağdaki bir işadamı 'ne çağdaşlarının ne de gelecekteki tarihçilerin kanaatini etkilemeye yönelik en ufak bir arzuya' bile sahip değildi.[28] Tarihçi birinci tür delil olmadan yapamasa da, haklı olarak ona karşı güvensizdir: ikinci el araba veya orta yaşlı bir at alırmış gibi. İkinci tür delilin onu yanıltmaya hiç niyeti yoktur, ama anlamakla ilgili sorunlar yaratır. Onunla buluşmaya gelir gibi ortaya çıkmaz. Bir siyasetçinin mektubundaki bu cümleyle tam olarak ne kastedilmektedir? Bu özel metal parçası ya da duvardaki şu deliğin işlevi neydi? Somut ve soyut delilde olduğu gibi tarihçi hem niyet edilmiş hem de niyet edilmemiş delilleri kullanmalı ama birbirine karıştırmamalı.

C - Delillerin Kullanımı

1- Tarihçi Nasıl Çalışır

'Roma'daydı, Ekim 1764'ün 15'inde, ben Capitol'ün yıkıntıları ortasında düşünürken, çıplak ayaklı keşişler Jüpiter tapınağında akşam ilahilerini söylerken şehrin gerileme ve çöküşünü yazma fikri ilk kez aklıma geldi.' Edward Gibbon'ın *Autobiography*'sinden bu kelimeler hayalgücünü harekete geçirir.

---

28 Bloch (1954), s. 60-1.

(Daha sonraki araştırmacılar her ne kadar bir-iki detayın doğru olmadığına işaret etmiş olsa da). Bense aynı noktada durdum, antik Roma yıkıntıları üzerinden modern şehrin üstünde hala yükselen Rönesans kubbe ve çatılarına baktım: neredeyse 3.000 yıllık görkem ayaklarımın altında. Ve Gibbon'ı orada düşündüm, benden iki yüzyıl önce aklında imparatorluk Roma'sının ihtişamını, halefi Hıristiyan Kilisesi'nin muzaffer tevazuuyla karşılaştırırken.

Tarihsel teşebbüs işte böyle olmalı diye düşünüyor insan. Elbette çok azı öyle. Ama eğer tarihçi konusunun dramasına hiç tutulmadıysa, hayalgücünü sıradan ve gündelik olanın çok ötesine hiç esnetmediyse, kendine başka iş baksa iyi olur. Çünkü hayalgücü veya drama algısı olmadan okurlarını sıkacaktır. Daha kötüsü, sonunda kendini de sıkacaktır. Çalışmanın tasavvur edildiği aydınlatıcı ilhamı, kitap doğmadan zahmetli aylar ve yıllar takip etmelidir.

Öyleyse delil nerede devreye girer? Gelin tarihsel kompozisyonun aşamalarına bakalım. Çoğu çalışma bunun gibi gelişir, ama hatırlamalıyız ki tarihçi çalışırken aşamalar arasında bir ileri bir geri gider.

2- Çalışmanın Gelişimi

Mantıksal (kronolojik değil) sırayla aşamalar şunlardır:

1. Konu seçimi.
2. Delil seçimi ve gerekli durumlarda hazırlanması.
3. Kaynakların dikkatli ve kapsamlı bir okuması veya başka türlü incelenmesi.
4. Konuya uyacak zihinsel bir resim veya modelin geçici olarak inşa edilmesi.
5. İnşa edilen bu yapının kamuoyuna sunulabilecek sağlam bir versiyonu.

Şimdi her aşamayı sırayla ele alalım.

3- Konu Seçimi

Burada çeşitli etkiler devrede. Eğer hayatını tarih yazarak kazanıyorsa tarihçinin kamuoyuna hitap edecek bir konu seçmesi muhtemeldir, genellikle de milli gurur veya savaş heyecanlarına hitap eden bir konu. Özel geliri olan yazarlar (yani yirminci yüzyıldan önceki hemen bütün tarihçiler) Gibbon gibi her ne ilham verirse onu seçmekte serbesttir. Konu hakkında başka eserlerin zaten bulunması onları durdurmaz, tabii söyleyecek yeni bir şeyleri olduğu takdirde. Tersine, yarı öğretmen yarı öğrenci olan akademik tarihçi seçiminde serbest değildir. Öğretim alanına bol miktarda sermaye yatırmıştır (bu örnekte emek); dolayısıyla kitabı için bu alanın dışına çıkması pek muhtemel değildir.

Sanılandan çok daha sıkça tarihçi önce konuyu seçip sonra delil aramaz; delilden etkilenir ve ondan bir kitap çıkabileceğini görür. Yıllar önce Amirallik

Yüksek Mahkemesinin onaltıncı yüzyıl kayıtlarını bir başka amaçla kullanırken, mahkemenin tutanaklarında 'Ralegh' isminin sıklığı beni çok etkilemişti. Bu da beni o denizci, nedim ve kolonistin aile tarihini yazmaya itti. Daha iyi bilinen bir örnek Emmanuel Le Roy Ladurie'nin bir ortaçağ köyüne ilişkin canlı incelemesi *Montaillou*'dur. Bir Fransız piskoposun Engizisyon Kayıtlarını kullanarak Ladurie çok nadir bir iş başardı: ortaçağ köylülerinin kendi yaşamlarını kendi sözleriyle anlattıkları doğrudan tanıklıklarını aktardı.[29]

Savaşın gerekleri bazen daha tuhaf koşullar altında kitaplar üretir. Hollandalı tarihçi Pieter Geyl 1940'tan 1944'e kadar Bonaparte tarihyazımının ustalıklı incelemesi *Napoleon: For and Against*'i kısmen Büchenwald toplama kampında, kısmen Alman işgali altındaki Hollanda'da yazdı.[30] İki dünya savaşından ülkesi için savaştıktan sonra Fransız tarihçi Marc Bloch Fransa'nın 1940'ta çöküşü üzerine tefekkür etti, bu çöküşün etkileyici ve araştırıcı bir açıklamasını yazdı, Direniş hareketine katıldı ve 1944'te Almanlarca vuruldu.[31] Bir tarihçinin neredeyse bütün delillerini kendi deneyimlerinden elde etmesi alışılmadık bir durum. Ama 1945'te Britanyalı bir istihbarat subayı Hitler'in yaşamının sonunu soruşturma emri aldı. İki yıl sonra bu subay, Hugh Trevor-Roper, küçük çapta bir şaheser olan *The Last Days of Hitler*'i ortaya çıkardı.[32]

4- Delillerin Seçimi

Gördüğümüz gibi bazı durumlarda delillerin varlığı konu seçimini önceler. Ama bu olduğunda bile daima aranacak daha fazla delil vardır. Modern arşivciler ve kütüphaneciler her yıl dosya ve kitaplar için eklenecek metrelerce alan bulmak zorundadır. Tarih çalışmalarının bir delil şişkinliğinden mustarip olduğunu varsaymak affedilebilir. Zaman zaman bu doğrudur, ama çoğu vakada tarihçi, ilgili materyalin yokluğundan hayal kırıklığına uğrar. Genelde, ama her zaman değil, zamanda geriye gittikçe deliller seyrelir. Roma İmparatorluğu oldukça iyi belgelenmiştir, ama kıyasla İ.S. 500 ile 1000 arası Avrupa tarihi için geriye çok az şey kalmıştır. Diğer yandan yirminci yüzyıl için belgeler yığınla var. Fakat bu yanıltıcıdır. Telefonun icadından beri hiçbir kaydı kalmayan çok sayıda önemli konuşma gerçekleşti. Bu bakımdan önceki yüzyıllar (aynı binada yaşayan insanların bile birbirlerine yazılı notlar gönderdiği zamanlar) tarihçi

---

29 Le Roy Ladurie (1978).
30 Geyl (1965).
31 Bloch (1968).
32 Trevor-Roper (1947).

lere daha iyi davranır. Belki de hiçbir şey uygun deliller bulmanın zorlukları hakkında geçtiğimiz yüzyıl boyunca kendi aile tarihinizi yazmaya çalışmaktan daha iyi bir fikir veremez. Delillerin bazıları hatıralardan, bazıları fotoğraf, mektup ve günlüklerden, bazıları kazayla muhafaza edilmiş tiyatro programları, tren biletleri ve benzerlerinden oluşabilir. Bir araya getirebileceğiniz şeylerin çoğunun tek bir kaynağın desteğine dayandığını göreceksiniz: birinin anıları, tek bir günlük veya mektup. Ama tarihçi bilir ki bu tür bütün deliller en az bir diğer bağımsız delille desteklenmedikçe güvenilmezdir. Delilinizin ne kadarını bu şekilde kontrol edebilirsiniz? Elbette tarihçi, konuyla ilgili olma ihtimali bulunan bütün delilleri incelemeli, daha faydalı olanları daha az faydalılardan ayırmalı. Onu sıkan delillerinin çoğunun zaten ayrılmış olmasıdır: faydasız birçok şey bırakıp tam da bilmek istediğini hafızalardan silen kör talih tarafından tasnif edilmiştir. Ne de neyin ilgili olduğuna dair hükmü yanılmazdır. Çoğu tarihçinin, daha sonra çalışması için çok az değeri olduğu ortaya çıkan materyali günlerce okuma, not etme ve yeni dile aktarma tecrübesi olmuştur. Tersi de bir o kadar can sıkıcıdır. Genelde geç bir aşamada tarihçi kapsamlı bir şekilde incelediğini sandığı belgelere ikinci bir kez bakmak için geri dönme ihtiyacı duyar. Arşiv yaşadığı şehirdeyse bu pek de zor olmayabilir. Sık sık bir başka şehirde ve bazen bir başka ülkede, hatta bugünlerde uzak bir kıtada olur. E. H. Carr tarihin, tarihçi ile olguları arasında 'sürekli bir etkileşim süreci' olduğundan bahseder.[33] Bir taraf üç-dört bin mil uzakta olduğunda etkileşim o kadar kolay olmaz.

Diller de delil için bir süzgeç işlevi görür. Her Avrupa tarihçisi birkaç dilde okuyabilmeye ihtiyaç duyar.[34] Gerçekte kendi ülkenizde bile gerekli olur bu. Bristol limanının tarihi (mütevazı bir yerel tarih olduğunu varsayabiliriz) en azından İngilizce, Fransızca, Latince ve İspanyolca gerektirir. Ne kadar dil yeteneği olsa da az sayıda insan birkaç başka dilde kendi dilinde olduğu kadar kolay okuyabilir. Okuma hızı (ya da yokluğu) bir araştırmacının belli bir zaman diliminde okuyabileceği belge sayısını azaltır. Üstelik yabancı bir tarzın nüanslarını kaçırmak da kolaydır. Bu da delillerin bazılarını muğlâklaştırır. Belgeleri tercüme ettirmek de genellikle çok maliyetlidir. Takvim ve belge koleksiyonlarının tercümelerinin yayımlanmış olması biraz rahatlatabilir. Ama bunlar kaçınılmaz olarak araştırma yapan tarihçinin danışmak istediklerinin ancak küçük

---

33 E. H. Carr (1964), s. 30.

34 Yukarıda bu bölümde işaret ettiğimiz gibi, s. 143.

bir parçasıdır. Her halükarda özenli tarihçi bir belgenin kendisine gelmeden önce çeşitli ellerden geçmiş bir versiyonundan ziyade orijinalini çalışmayı tercih eder. Tüm bu şekillerde dil, tarihçinin özel ihtiyaçlarından bağımsız olarak erişimine açık delilleri azaltır ve seçer.

Benzer argümanlar genelde tarihçinin elyazısı, hukuki formlar, armalar, kitap ve resim sanatları, dilbilim, yer adları, mühür ve madalyalar gibi 'yan' bilimler denen alanların bir veya daha fazlasından bir uzmana başvurmasını gerektiren diğer tarihsel delil kaynakları için de geçerlidir. Tüm bunlar tarihsel delil üretir, ama zahmetle edinilen nadir becerileri gerektiren delillerdir.

5- Kaynakların Okunması

Başlangıçta birincil delilden ilham almış olsa da, tarihçi ikincil kaynakların kapsamlı bir okumasını yapmalıdır: konu hakkında önceki tarihçiler tarafından yazılmış her şey. Bir sebep aynı şeyleri sadece tekrar etmediğinden emin olmaktır. A. J. P. Taylor espri yapıyordu: 'Tarih tekerrür etmez, tarihçiler birbirlerini tekrar eder.' Birçok espri gibi bunun da ciddi bir mesajı vardı. Kişinin selefleri pekâlâ en iyi kılavuzlar olmayabilirler. Sizi yanıltabilirler de. Taylor, Almanya'nın dış ilişkiler tarihinin radikal bir revizyonunu yazarken buna kendisi de inandı.[35] Herbert Butterfield, *Man on His Past*'ta (1960) Yedi Yıl Savaşı tarihçilerinin nasıl da seleflerinin hatalı varsayımlarını takip etme yanlışına düştüklerini göstermektedir.[36] 1913'te Charles A. Beard *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*'i yayımladı. Hem akademik hem popüler öfke çığlıklarına yol açtı. Dönemin bir gazete manşeti şöyleydi: 'LEŞ YİYEN SIRTLANLAR ÖLMÜŞ YÜCE VATANSEVERLERİMİZİN MEZARLARINA KÜFRETTİ'.[37] Belli ki Beard en azından seleflerinden farklı bir yol izliyordu. 1960 ve 1970'lerde Amerika'da bir dizi iktisat tarihçisi Amerikan Güney'inde köleliğin ekonomisine dair geleneksel görüşü yıkmaya çalıştı. Çalışmalarıyla ilgili yapılan bir incelemenin belirttiği gibi 'Göstergeler İç Savaş arifesinde köleliğin çiftlik sahipleri için kârlı, uygulanabilir ve büyüyen bir ekonomiyle tutarlı olduğuna işaret etmektedir'.[38] İkincil kaynakların yanında tarihçi birincil kaynaklara da gömülecektir: neredeyse sesleri duyana kadar

---

35 Bkz. A. J. P. Taylor (1964).

36 Bkz. bölüm 5.3, 'The Fallacies of the Historians'.

37 Bkz. Novick (1988), s. 96.

38 S. L. Engerman, 'The Effects of Slavery upon the Southern Economy: A Review of the Recent Debate', 1967, yeniden basımı Temin (1973), s. 398-428.

okur ve okur. Burada büyüleyici olan, not ettiğimiz bazı istisnalarla birlikte, okuduğu şeyin asla ona hitap etme niyetiyle yazılmamış iletişimler olmasıdır. Önemli veya büyüleyici bir konuşmayı gizlice dinleyen bir kulak misafiri gibidir. Konuşma topu ileri geri atıldıkça bir pası kesen futbolcu gibi saldırır ve ödülünü alır. (Tarihsel araştırmaya ilişkin romantize edilmiş ama gerçeğe uygun bu görüş, araştırmacının yorucu bir saati atlatmasına yardımcı olur).

6- Bir Model İnşa Etmek

Teşebbüsünün en başından itibaren tarihçinin bulacağı şeyle ilgili belirsiz bir fikri oluşur. Şimdi araştırıp okudukça ve öğrendikleri üzerine düşündükçe geçmişe dair bir resim veya daha ziyade bir temsil zihninde giderek daha sağlam bir şekil alır. Ama henüz bütünün sadece bazı parçaları bir miktar nettir; diğer parçalar hala puslu veya çözümsüzdür ve daha fazla çalışma gerektirir. Birincil delilleri, ikincil kaynakları, belki ayrıca meslektaş ve arkadaşlarının görüşleri ve son olarak kafasında ve yazısında büyüyen modeller arasında gidip geldikçe bitmiş çalışmaya dair anlayışı değişebilir. Örneğin Fransız tarihçi Pierre Goubert başta onyedinci yüzyılda Beauvaisis halkının (Paris'in kuzeyinde küçük bir bölge) tam bir tarihini yazmak istediğini söyler. Çalışmaya devam ederken o kadar bol delil buldu ki askeri, hukuki, dini, ahlaki ve hatta zirai boyutları yazmaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Ama iki yüz kilise cemaatinin büyüleyici oranda ayrıntılı bir demografik ve sosyal resmini oluşturmayı başardı.[39] Böyle bir temsil, gördüğümüz gibi geçmişin tam bir kopyasından ziyade bir parçasının modeliydi. Model G. M. Trevelyan veya George Bancroft gibi eski moda tarihçilerin yaptığı gibi renkli ve dramatik olabilir veya iktisat tarihçilerinin istatistikî seriler ve cebir denklemlerinden oluşturduğu ciddi bir iskelete de dayanabilir. Ama her ne şekil alırsa alsın yine de Holborn'un bizi ikaz ettiği gibi o tarihçinin öznel deneyimi olacaktır. Ve hiçbir tarihçi bir diğeriyle aynı öznel deneyime sahip değildir, çünkü hiçbir adam (ki kadınlarda daha da belirgindir) bir diğeriyle aynı zihne sahip değildir.

7- Yayın

Son olarak tüm bu öznel deneyim kamusal şekle sokulmalı yani yayımlanmalıdır. Düşünceler tarihçinin okurlarının ve dinleyicilerinin anlayacağı kelime ve diyagramlarla nesnelleştirilmelidir.

---

39 Bkz. Goubert (1968), s. 10, 15.

8- Delil Yerleştirme

Artık delilin oynadığı önemli rolü daha net görebiliriz. Fırıncı için un ne kadar gerekliyse tarihçi için de delil o kadar gereklidir, ama ikisi de bu malzemeyle sınırlı kalamaz. Tarihte delille ilgili iki şey hatırlanmalı. Birisi delilin ***müdellel*** olduğu; delil geçmişin karanlığından şimdinin aydınlığına kalabilmiş bir şeydir. Diğeriyse tarihsel delilin seyrek veya bol olabileceğidir, ama delil her zaman yetersizdir ve asıl gerçekliğin zenginliği karşısında eksik kalır. Üstelik geriye kalan nadiren tarihçinin istediğidir; genelde bu bir şans meselesidir.

Dolayısıyla tarihçinin bir sorunu var: belli bir delili geçmişin bir örgüsü veya temsili olarak inşa ettiği iç tutarlılığa sahip bütünün neresine uyduracak? Delil parçaları ona tecrit edilmiş halde ulaşmaz. Bazen öyle olsa daha iyi olurdu gibi gelir. O zaman delilleri tamamlanmış bir tarih çalışması halinde bir araya getirmek, yapboz veya mozaik yapmaya benzerdi. Ama hemen her durumda bir delil, bir başkasının yakınında bulunur. Belgeler demet halinde bulunur; bir arkeoloji kazısında objeler birbirinin yanında bulunur ve bir kalıntının tam konumu genelde araştırmacı için nesnenin kendisinden de çok şey anlatır. Yayımlanmış bir eserde (bir belge demeti içindeki) bir metin veya (öyküsel tarihteki) bir olgu bir diğerinin yanına konur. Böylece araştırmacı fiziksel yakınlıktan maddi öneme doğru psikolojik sıçrama yapmaktan pek kaçınamaz. Ama dikkatli olmalı; arada hiçbir bağlantı olmayabilir. Tıpkı dikkatsiz bir kütüphanecinin *The Golden Bough* [*Altın Dal*] kitabını Ormancılık rafına yerleştirmesi gibi, bir belge de (benim bazen kendi araştırmalarımda gördüğüm gibi) görünürde isim veya konu benzerliği gibi basit nedenlerle bir seri içinde yanlış bir yere koyulabilir. Bazen atıf yapılan John Smith'in, belge demetinin geri kalanında konu edilen kişiyle aynı adam olup olmadığından emin olmak imkânsızdır. Benzer sorunlar öykülemede de çıkar. Bir kişinin önce A'yı, sonra B'yi yaptığını ve devamla C'yi yaptığını görünce burada sürekli bir amaç olduğunu farz etmemiz muhtemel. A sebebiyle B'yi yaptı, sonra kendisini C'yi yapmaya iten koşullar içinde buldu. Yoksa anlatıcı niye bunlardan bahsetsin ki? Ama yersiz sonuçlara atlıyor olabiliriz. Arada hiçbir bağ olmayabilir. Sadece zaman veya mekân bakımından yakınlık, önem veya sebep-sonuç ilişkisi gerektirmez; aslında yakınlıktan başka hiçbir ilişki olduğunu göstermez.

9- Yatay ve Dikey Bilgi

Öyleyse delil 'yerleştirilmelidir'; tarihçi delili ait olduğu yere koymalıdır. Bu da hem 'yatay' hem 'dikey' diyebileceğimiz bilgileri gerektirir.[40] Yatay bilgiyle aşağı yukarı aynı zamanda ne olup bittiğine dair bilgiyi kastediyorum; dikeyle de önce ve sonra olup biteni. Önce yatay bilgiyi örnekleyeceğim.

Farz edin ki bir kazıdan misket mermisi, paslı kılıçlar, tokalar vb. çıktı. 'A, bir savaş' deriz. Ama bunlar asla bir savaş oluşturmaz. Savaş, değişen nefret, sadakat veya korku duyguları içindeki çok sayıda insanın birbirini katletmeye veya katledilmekten kaçınmaya girişmesinden oluşur. Bu metal parçaları bir kan, ateş, duman, gürültü, dehşet ve ölüm fenomeni olan şeyin sadece küçük bir parçasıdır. Ama tarihçinin eğitimli hayalgücü için, bunlar meydana yayıldığında gerçekleşen olayları ima ederler. Magna Carta, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Komünist Manifesto veya Lincoln'ün Gettysburg nutkunu alıp bunları çevreleyen olaylarla münasip 'yatay' bağlantılarını kurmaya çalışmak sağlıklı bir egzersizdir: kalan delilin nasıl da aynı zamanda varolmuş ama geriye kalmamış şeylerle bağlantılı olduğunu incelemek yararlıdır. Çünkü her kalıcı klasik, tarihin bir ürünüydü.

Dikey bilgiye dönecek olursak şimdi de zamanın uzun akışında delilimizi nerede konumlandıracağımızı düşünmeliyiz. Hemen bir zorluk kendini gösterir. Çünkü bir bakıma elimizdeki delil buraya ve bu zamana, şimdiye aittir; aksi takdirde müdellel olmazdı. Ama gördüğümüz gibi aynı zamanda geçmişten de kalmıştır; aksi takdirde geçmiş için delil oluşturmazdı. Geçmişte, tam olarak hangi noktada ortaya çıktı? Tam olarak geçmişteki hangi olay için bir delil teşkil eder? Tarihin pek çok özel becerisi veya 'yan bilimi' bu tam tarihleme sorununa adanmıştır. Sıradan insana sıkıcı gelse de, hayati önemini her ciddi tarihçi kabul eder. Tüm bu değişik becerilerin üç ortak gereği vardır: birincisi şu an önümüzde olan şeyin tam olarak ne olduğunu anlamak; ikincisi kökeninden önümüzde durduğu haline kadar izlediği yolu belirlemek ve üçüncüsü neden ve nasıl, ilaveten nerede ve son olarak ne zaman ortaya çıktığını tespit etmek. Her biri birkaç cümlelik yorum gerektirir.

10- Delili Tespit Etmek

Bir belgeyi ilk gördüğümüzde 'Bu, A kişisinden (gönderen) B kişisine (alıcı) bir mektuptur' deme eğiliminde oluruz. Ama bu, üçüncü gerekliliğin görevine

---

40 Dikey ve yatay bağlamlar için bkz. yukarıda böl. 2.

atlamak olur. İlk görev önümüzde şu an ne olduğunu belirlemektir. Kâğıda mı yazılmış, yoksa parşömen veya tirşeye mi? Yazıldığı mürekkebin malzemesi ne? Kimin elyazısı? Ve böyle gider. Sahteliğe kanmamalıyız. İkinci gerekliliğe gelince, tarihçinin düşünüşünü etkileyen delillerin büyük kısmı kitaplarda, yani ya ikincil eserlerde ya da birincil kaynak derlemelerinde bulunur. Bu derlemeler eski dilden aktaranın (ve belki çevirmenin), matbaanın ve editörün ellerinden geçmiştir. Çoğu zaman tarihçi, diğer tarihçilerin eserlerine yaslanmak zorundadır; seleflerinin yaptığı her şeyi yeni baştan yapamaz. Yine de güvenilirlikleri hakkında ne zaman şüphe duysa, enformasyonu asıl aldıkları yere gider: 'Bunu söylemek için ellerinde ne delil vardı?' Soruşturma onu eski bir metnin, mesela Makyavelli'nin *Prens*'inin veya 1640'ların Leveller broşürünün modern bir baskısına götürebilir. Bu modern baskının akademik kalitesinden memnun kalabilir. Diğer yandan önünde bulunan doğruluk iddiası taşıyan metnin pek çok elden geçtiğini düşünüp şüphelerini gidermek için orijinal belgenin peşine düşebilir. Belge kolayca elde edilemeyebilir, ama eline geçirebilirse (ve dil becerileri yeterliyse) pek çok aracıyı atlayıp orijinale mümkün olduğu kadar yaklaşmakta başarılı olduğunu düşünebilir. (Aslında modern baskıyı hazırlayan son derece uzmanlaşmış araştırmacı kadar iyi değilse, çok ileri gitmiş ve hata yapma ihtimali yaratmış olabilir, ama bunu bir kenara bırakacağız). Öyleyse bile görev bitmez. Şimdi elindeki orijinal belge bir tür arşiv veya depoda saklanmıştır. Oraya nasıl geldi? Oradan önce neredeydi? Tüm bu yüzyıllar boyunca belgeye neler oldu? (Örneğin *Prens*'in yazıldıktan ondokuz yıl sonra basılmış olması ne anlama gelir?) Bu soruşturmaya (sanat simsarlarının tablolar için yaptığına benzer) belgenin menşeini belirlemek denir. Aslında tarihin izini geriye doğru sürme meselesidir. Kitson Clark'ın açıkladığı gibi: ' "Bu delil kimin ellerinden geçti ve ona neler yaptılar" soruları, belgenin sorumluluğunda olduğu kişilerle sınırlanamaz. İnsanların kullanacağı tarihin dayandığı delili aktaran diğer herkese sorulmalıdır.'[41] Üçüncü gereklilik belgenin en başında niye yaratıldığını belirlemektir. Gerçekten A kişisinden B kişisine bir mektup muydu? Veya kamuoyuna açık olsun diye ya da kandırma amacıyla mı yazılmıştı? Eğer hakiki bir şahsi mektupsa, gönderilmiş miydi? B kişisi mektubu almış mıydı? Aldıysa okumuş muydu? Okuduysa harekete mi geçmişti yoksa göz ardı mı etmişti? Soruların neredeyse sonu yok. Belki de belge bir gümrük memurunun kayıtlarının bir parçasıydı. Malları dürüstçe kaydediyor muydu? Yoksa sadece üstlerini

41 G. Kitson Clark (1967), s. 82.

tatmin edecek bir hesap mı sunuyordu? Son derece titiz ve dürüstse bile bazı miktarlarda yanılmış olabilir miydi? Burada da pek soru cevapsız kalır.

Ama üç gereği de kabiliyetimiz çerçevesinde yerine getirdiğimizde (daha öncesinde değil) dikey bilginin diğer yarısına dönebiliriz. Şu ana kadar dikey bilginin sadece ikinci aşamasını, yani delilin kökeniyle şimdi arasındaki zaman dilimini ele aldığımızı unutmuş olabilirsiniz. Peki ya daha önceki aşama, yani delilin ortaya çıkmasından önce gelen aşama? Önce gelen neden ve sebepler nelerdi? Bu sorular da sorulmalı. Ama burada onlara bakmayalım. Neden ve sonuç daha sonraki bir bölümün konusu.

11- Kalıntılar Konuşmaz

Öyleyse tüm bunlar delilin doğru 'yerleştirilmesinde' ve tespitinde gereklidir. Ama yeterli değil. Eğitimsiz araştırmacıya bütün bu enformasyonu tedarik etseniz de şaşkınlığa düşüp kalır. 'Peki, bütün bunlar ne anlama geliyor?' diye çaresizlikle haykırır. Çok da haklıdır. Delille ilgili gerçekten önemli olan doğru yorumlanması, ***neyin*** delili olduğunu bilmemizdir. Bu bölümün 'Kalıntı olarak Tarih' adını taşıdığını hatırlayalım. Geçmişteki bazı olayların şimdi izleri vardır: elimizde tek bunlar vardır. Ama bu izler dilsizdir: kemik, kale veya belge olsunlar ***bizim*** onlardan bir anlam çıkarmamızı, ***bizim*** onları konuşturmamızı, ***bizim*** ne anlama geldiklerini belirlememizi sessizce beklerler. Ve geleneksel dedektif hikâyesinin gösterdiği gibi geçmişten bir iz (bir ayakizi, saç teli veya yazılı bir not) birden fazla şekilde anlaşılabilir. Kısacası kalıntı olarak delil sessizdir. Onu şu ya da bunun için delil olarak yorumlayıp argüman olarak delil haline getiren biziz.

12- Üç Yorum

Dolayısıyla tıpkı fırıncının sanatı unla ne yaptığından müteşekkil olduğu gibi, tarihçinin sanatı da delille yaptığıdır. Yorum elbette zaten tartışmış olduğumuz tespit ve yerleştirmeden tamamen ayrı değildir. Gerçekte aynı şey oldukları söylenebilir. 'Bir metni yorumlamaya başlamadan onu "sabitlemek" ' diye yazıyordu Oakeshott '... imkânsızdır. Bir metni "sabitlemek" yorum gerektirir; metin yorumdur, yorum da metin.'[42] Öyle olsa da burada onları ayrı ayrı ele almak yerinde olur.

Modern bir roman, şiir veya tarihi belge olsun bir metni ilk kez okuduğumuzda tecrübelerimize yansır. Gerçekte bu okumaya yaşamda öğrendiğimiz

42 Oakeshott (1933), s. 113.

her şeyi, okumalarımızı, sohbetlerimizi, amellerimizi, duygularımızı ve acılarımızı katmamız gerekir. Bunları yapmazsak okuduğumuzdan bir anlam çıkaramayız. Kısacası ilk ve en doğal yorum bizim için burada ve şimdi, yaşamımızın şu anı bağlamındaki anlamıdır.

Herkes için olduğu kadar tarihçi için de böyledir, ama tarihçi (diğerlerinin aksine) burada durmaz. İkinci bir yorum aramaya devam eder. Bir tarihsel belgenin (veya geçmişten bir başka kalıntının) belgeyi üretenler ve onların çağdaşları için ne anlama geldiğini sorar. 'Bu doğruların kendinden müdellel olduğuna inanıyoruz', diye yazıyordu kendisi de bir köle sahibi olan Thomas Jefferson, 'bütün insanlar eşit yaratılmıştır...' Binler bu sözlerden ilham aldı. O zaman kendi kölelerini azat ettiler mi? Jefferson'ın kölelerini azat etmesini bekliyorlar mıydı? Jefferson'ın yalancı veya ikiyüzlü olduğunu söylemek kolaya kaçmaktır. Bu sözlerin 1776'da o adamlara ne ifade ettiğini sormak daha iyi. Ve kadınlara da. Onların yorumu öyle görünüyor ki bizimkiyle aynı değildi.

Tarihçinin ikinci yorumu belirleme şeklindeki bu zahmetli çabası üzerine çok şey yazıldı. Ama bu çaba orada da durmaz. Üçüncü bir yorum vardır ve bu yoruma ancak ilk ikisini yaptıktan sonra ulaşabiliriz. Bu da metnin ***onlar için*** anlamını tam olarak kabul edip ***bizim için*** anlamına bakmaktır. Bir bakıma ***geçmişe*** dair böyle her kalıntının ***şu anda*** tarihçi için bu üçüncü anlamı vardır, çünkü onun için bir delil niteliği taşır. Böylece onun geçmişe dair şimdiki düşünce ve yazılarını tam da bir zamanlar yaşayan, konu edindiği o geçmişle ilişkilendirir. Ama bazı kalıntılar, özellikle de bazı metinler şimdi başka bir anlam daha taşır ve Bağımsızlık Bildirgesi buna iyi bir örnektir. Bu metin, Magna Carta (1215), İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi (1789) veya Komünist Manifesto (1848) gibi bugün insanlar için sadece söyledikleriyle değil, o zaman taşıdığı anlamla da önemlidir ve dolayısıyla bize de daha fazla söyler. Üçlü bir yansıması olur.

13- Yorumlarda Değişkenlik

Bu (adeta) yankı çoğulluğu nedeniyle, aynı delilin kabul gören yorumu zamandan zamana ve ülkeden ülkeye veya bir tarihçi ekolünden bir diğerine değişkenlik gösterebilir. İlk okumanın başka insanlar için farklı anlamları vardır, çünkü o kişilerin farklı yaşam deneyimleri vardır. Geçmişe farklı varsayımlarla yaklaşarak pekâlâ ikinci yoruma farklı çağdaş anlamlar atfedebilirler. Son olarak tüm bu farklar kat kat çoğalarak üçüncü yorumda daha da büyük bir değişkenlik yaratırlar. Şaşırtıcıdır ki yine de tarihçiler arasında geniş çaplı bir görüş

birliği vardır. Böyle bir görüş birliğini etkileyen çeşitli sosyal kuvvetler üzerine spekülasyon yapabiliriz. Eğer doğru bir yorum olacaksa ideal doğru yorumun ne olacağı hakkında da spekülasyon yapabiliriz. Bazı şeyler hakkında (tarihler gibi mesela) anlaşmakla yetinebiliriz; eğer her konuda anlaşsaydık üzücü olurdu. Jefferson'ın kulağımızda çınlayan sözlerinin gelecek nesillere zaten söylenmiş olandan başka bir şey söylememesini gerçekten arzu eder miydik?

Ama şimdi tarihçi ve deliline geri dönelim. Tekrar ediyorum bu, tarihçinin geçmişteki konusuyla, o konu hakkındaki şimdiki fikirleri arasındaki vazgeçilmez bağlantıdır. Delil olmadan yazdığı kurgu olurdu. Eğer iyi bir tarihçiyse birinci ve ikinci yorumları geçmiş, üçüncüye geliyor olurdu: metnin geçmişte insanlar için sahip olduğu anlam ışığında onun için şimdi sahip olduğu anlama. Bu yorum geçmişe dair dikkatle inşa etmekte olduğu resmin geri kalanıyla tutarlı olacaktır, ama resmin bir miktar değişmesini de pekâlâ gerektirebilir. Ben bunu E. H. Carr'ın tarihçiden 'sürekli olarak olgularını yorumuna, yorumunu da olgularına göre şekillendirmeye çalışan' biri olarak bahsettiğinde atıf yaptığı süreç olarak görüyorum.[43]

Bu tutarlılıkta bir tehlike vardır ama. Geçmişe dair geçici yeniden inşasını, yeni deliller ışığında değiştirmesi gayet yerinde olsa da (hemen her dedektif hikâyesinde böyle olur), delilini yeniden inşasına uyacak şekilde değiştirmesi arzu edilir bir şey değildir. (Carr'ın 'olgularını şekillendirmek' derken kastettiği bu mu?) Delilin tam anlamını sadece çeşitli bağlamları ışığında anlayabileceği için bunun cazibesi daha da fazladır.[44] Ve bu bağlamları zihninde bir araya toplamış ve belki de yeniden inşasına bile yerleştirmiştir. Yine de delil bağlamının, kendi şimdiki fikir ve yazıları değil geçmişteki olaylar olduğunu asla unutmamalıdır. Fakat adil olmak gerekirse çalışan bir tarihçinin bu ikisini ayırt etmesinin zor olduğu kabul edilmeli. Eleştirmenleri onun bazı delilleri yorumlama şekliyle hemfikir olmayabilir, ama yeniden inşasının içine iyice işlemişse bütün kitaba meydana okumak zorunda hissedebilirler. Bütün delillerin üzerinden geçmek için zamanları olmayabileceği için, bu çalışma yıllarca ayakta kalabilir. Ama nihayetinde mutlaka meydan okunacak ve yerine yenisi gelecektir. Sir Geoffrey Elton tarihsel yöntem için temel olan sadece iki soru vardır diye ısrar ettiğinde son derece haklıydı: 'tam olarak deliller ne ve tam olarak ne anlama geliyorlar?'[45] Ama delilin anlamını belirlemek her zaman basit bir mesele değildir, 'tam' anlamıysa daha da

---

43 E. H. Carr (1964), s. 29.

44 Bkz. yukarıda s. 163.

45 Elton (1969), s. 87.

zordur. Bazı sorular için ('Waterloo savaşı ne zaman yapıldı? ve 'Kim kazandı? gibi) tarihçiler arasında görüş birliği sağlamanın arzu edilir bir şey olduğunu fark etmenin önemli olduğu sonucuna varıyorum; kimilerindeyse arzu edilmez ('Onbeşinci yüzyıl İtalyan Rönesansı'nın önemi nedir?' gibi). Bu tür bir görüş birliğinin belli bir vakada ***mümkün*** olup olmadığı tamamen başka bir mesele.

14- Olgu ve Yorum

'Olgu' ve 'yorum' hakkındaki tüm bu konuşmalar arasında, tarihte sadece deliller ve delillerle ilgili yargılar olduğunu kendimize hatırlatmalıyız. Ne 'olgu' ne 'yorum' bir dinozorun kemikleri gibi topraktan çıkarılacak sağlam, belirli bir nesnedir. İkisi de üzerinde anlaşılmış bir yargıdan fazlası değildir. Bu yargılara atfedilen kabul derecesi neredeyse kesinden (örn. Napolyon Fransa imparatoruydu) çok tartışmalıya (Napolyon Devrimin gerçek çocuğuydu ve nefsi müdafaa olarak tüm Avrupa'yı fethetmeye kendini mecbur hissetti) uzanır. Bunu akılda tutmazsak ne olgu ne değil diye tartışırken veya her delilin tam bir yorumunu ararken çok enerji heba etme tehlikesi yaşarız. 'Olgu' kelimesi bizi yanıltmamalı. Eğer Napolyon imparatorduysa, onun imparator olduğu bir olgudur. Eğer Napolyon gerçek oğlu değildiyse, gerçek oğlu olmadığı bir olgudur. Tarihsel soru bu 'eğer'e bağlıdır. Dolayısıyla 'olgu' kavramı iki şekilde de yararlı değildir, ama 'olgu', üzerinde anlaşılmış yargılar için faydalı bir kestirme terimdir. 'Ama olguysa gerçektir de!' Kesinlikle. Ama doğrunun, araştırmamızın sonunda geldiğini size hatırlatayım. Doğru bizim hedefimiz. Yolculuğumuz henüz devam ederken hedefe vardığımızı iddia etmemeliyiz. Şu an için eğitimli zihinlerin görüş birliği elimizdeki en iyi doğruluk garantisi. Âlimler yanılmaz değildir, ama Kıyamet Günü'nün bu tarafında tarih araştırması dışında tarihsel doğrunun en iyi kılavuzunu başka nerede bulabiliriz ki?

15- Delilin İlgisi

Tarihçinin delili kullanma şekli konusunu bırakmadan önce geriye kalan iki küçük nokta var. Birisi ilgi sorusu. Yeni bir keşfin heyecanı içinde (belki bir dizi aydınlatıcı belge) veya ilgi çekici bir hikâyenin büyüsü altında tarihçi asıl amacından sapabilir. Eldeki konu için önemli, hoş, ilginç, şehvet uyandırıcı veya heyecan verici gibi gelen, ama konuyla çok da ilgisi olmayan şeyleri anlatmak en disiplinli tarihçi haricinde hepsinin zaafıdır.

Tarih okurken insan kaç kere yazara meydan okumak ister: 'Evet de, bunu söylemenin ne anlamı var?' Tarihçiler asla kendilerini sorgulamayı bırakmaz: 'İlgili herhangi bir şeyi dışarıda bıraktım mı? Alakasız bir şey dâhil ettim mi?'

16- Delili Alıntılamak

Diğer ikaz alıntı kullanımıyla ilgilidir. Tarihte 'gerçekte olan'a ulaşmaya çalışıyoruz. Çoğu vakada, hepsinde olmasa da, bunun için elimizde olan delil birinin olduğunu söylediği şeylerdir. Bir hazine hesabındaki rakam sütunu, bir hukuk mahkemesinde duruşması yapılan dava listesi veya bir gümrük alındı sayfası gibi sıkıcı kaynaklar bile birinin, olduğunu düşündüğü veya düşünür gibi yaptığı şeylerdir. Dolayısıyla en orijinal kaynaklar bile şeyleri zaten anlaşılır bir şekilde düzenlemiştir. Olan biteni gözlemlemiş ve bir anlam çıkarmışlardır. Edebi terimlerle olayların önceden işaretini vermişlerdir. Belki de gerçekten önyargısız ve nesnel bir anlatım için, her şeyi görebilen ama hiçbir şey anlamayan gözlem gücü son derece yüksek bir Marslıya ihtiyacımız vardır. (Peki, o nasıl tasvir ederdi?)

Gelin belli bir örneği ele alalım. Anlatımına otantiklik ve canlılık vermek için tarihçi sık sık delilinin bir kısmından alıntı yapacaktır: 'John Rawley ve taraftarları... cümle yelkenin indirilmesini... emrettiler, yoksa zaten çok eski olan ve yakında batmaya zorlanacak ... gemiyi... batırırız dediler ve binaenaleyh (onlar da) korku ile cümle yelkeni indirdiler...'[46] Eski imlanın muhafaza edilmesi, onyedinci yüzyıldan bir ses duyma hissini arttırır. Yine de 'gerçekte olan'a en fazla bununla yaklaşacak olmamıza rağmen, bunun doğruluğu arttırdığı hissi bir yanılsamadır. Alıntılanan sözler, İspanyol'un avukatının Amirallik Yüksek Mahkemesi'ne sunduğu delilin (kısmen Latince olan) kâtip kopyasıdır; deliller İspanyollar ve avukat arasında bir tercümanın elinden geçmiş olabilir. Müşteki kaptanın, olayların eksiksiz ve önyargısız bir anlatımını verdiği de pek muhtemel değildir. Ama öyle olsaydı bile ve sözleri çeşitli aracılardan geçip hakkaniyetli bir tasvir sunsaydı bile, bu anlatım gelişmeleri ve koşulları insan eylemleri çerçevesinde önceden şekillendirirdi. Diyebiliriz ki hareketler zaten eylemler olarak yorumlanmıştır. Her zaman hayatı böyle gördüğümüzü, kurgusal bir öykülemenin aynı kelimeleri kullanmasından anlayabiliriz. Dolayısıyla tarihçinin alıntıları edebi yönden hikâyeye renk vermesi bakımından temellendirilebilse de, epistemolojik açıdan kuşkuludur: nadiren iddiasında oldukları doğruluğun garantisidirler. Bize 'gerçekten olanı' değil, insanların olduğunu söyledikleri veya düşündükleri şeyleri anlatırlar.

Bununla birlikte katılımcının versiyonunu hiç önemsemediğim düşünülmesin diye bu kesimi Carlyle'ın Cromwell mektupları ve demeçleri derlemesi

---

46 1549'da Sir Walter Ralegh'in bir üvey kardeşinin bir İspanyol gemisine saldırısının tasvirinden bir parçadır. Bkz. Stanford (1962), s. 24.

hakkındaki sözleriyle kapatayım: 'Bunlar bizim Tarihini aradığımız, bu adamın çevresindeki ve içindeki Şeyleri temsil etmek için en uygun bulduğu kelimelerdir. Yeni doğmuş Şeyler ve Olaylar, geçen Zamanın Girdabından Oliver Cromwell'e zuhur ettikleri şekilde– bunlara vermeye münasip gördüğü ad ve tanım işte bu.'[47]

D - Delilin Kökenleri

1- Delil Köprüsü

Bu bölümde ('Kalıntı olarak Tarih') tarihsel delile, geçmişte bir anla şimdi dediğimiz an arasındaki önemli köprüyü kuran bir şey olarak baktık. Her okul çocuğu George Washington'ın baltasının hikâyesini bilir: 'Bu, kiraz ağacını kesmek için kullandığı baltanın ta kendisiydi, ama baltanın üç yeni ucu, iki yeni sapı vardı.' Belli ki o balta hiçbir şekilde delil değildi, çünkü yeterince geriye uzanmıyordu, yani Washington'ın çocukluğuna. Son kesimde bu 'köprü'nün bu yakadaki başına baktık: tarihçinin kullandığı delile. Şimdi de 'köprü'nün öteki başına bakalım: delilin kökenlerine.

2- Dört Tür Köprü

Geçmişte bugüne bu tür 'köprüler' dört kategoriye ayrılabilir: doğal köprü, yapay köprü, iletişim köprüsü, süreç köprüsü.

(i) Pek açıklama gerektirmeyen doğal delil. Jeolog için kayalar dünyanın tarihini anlatır. Paleontolog için aynı kayalar fosil formunda dünyada yaşamın hikâyesini anlatır. Tarihsel coğrafya geçmiş manzaralara ve insanların bunları nasıl değiştirdiğine dair büyüleyici bir alandır. Ama burada ikinci kategoriye yanaşırız

(ii) Yapay delil kalıntılardan oluşur: insanların kendi amaçlarımız doğrultusunda doğal çevreyi dönüştürmeye yönelik gayretlerinin sonuçları. Sürülmüş bir tarla, açılmış bir orman, üzerine köprü yapılmış bir nehir, kaz tüyü kalem, ev, bir şişe şarap veya lazerin hepsi geldikleri geçmiş zamana tanıklık eden kalıntılar. Bildiğimiz ev amaçları için kullanılan eski mobilya, bisiklet, tava, bahçe aleti vb. gibi kalıntılar özellikle ilgi uyandırır. Bunlar hayalgücünden en yoksun olanlara bile değişim olgusunu güçlü bir şekilde hissettirir.

---

47 Carlyle (1893), s. 10.

(iii) Son kategoriden bize tarihsel bilgimizin büyük kısmını veren kalıntı grubunu ayırdım. İletişimsel delil, iletişim kurma niyetini açığa çıkarır. Şarkılar, mağara ve kaya resimleri, silah ve taşlar üzerindeki yazılar, tapınaklardaki heykeller ve diğer pek çok (ama hepsi değil) sanat biçimi buna dâhildir. Fakat çoğu iletişimsel kalıntı bir tür yazı taşır üzerinde: Mısır hiyerogliflerinden elektronik bantlara ve disketlere kadar. Yine de yazılı delilde, bunların bazılarının sadece çağdaşların gözlerine, bazılarının da daha sonra görülme niyetiyle bırakıldığı gibi önemli bir ayrım vardır.[48] Samuel Johnson kadar dürüst bir adam bile, mezar taşı yazarken kimsenin yeminli olmadığı konusunda ısrar eder. Krallar ve tiranlar gelecek nesillerin yanı sıra tebaalarını etkilemek için heykeller dikmişler ve nişanlar basmışlardır, Shelley'nin Ozymandias'ı gibi. Siyasetçiler ve generaller tarihsel doğruluktan ziyade kendi şöhretlerini göz önünde tutarak günlükler tutmuş ve hatıratlar yayımlamıştır. Unutulmuş pek çok dava uğruna hala mezardan çağrı yapılmaktadır. Dolayısıyla tarihçiler, alıcının gözleri dışında hiçbir gözün okuması niyetiyle yazılmamış özel mektubu tercih eder. Onları etkileme niyetiyle yazılmamışlardır.

(iv) 'Süreç' delili daha az yaygındır, ama göz ardı edilmemelidir. Geçmişten bugüne kalanın bir şey değil, bir süreç olduğu durumlar olabilir. Örneğin bir buğday tarlası geçmişteki tarla sürme ve ekin ekme faaliyetlerinin delilidir, ama bu faaliyetlerin kendileri ortadan kalkmıştır. Delil, ekinin yetişme sürecinde yatar. Bir topluluk kanuna riayet de edebilir kanunu ret de edebilir; evli bir çiftin ilişkisi ahenkli de sürtüşmeli de olabilir; şu insan nazik ve bilgili olabilir; bu insan cahil ve kaba. Sosyal gelişme, evlilik yaşamı ve yetişme süreçlerdir. Tüm bunlar geçmiş olaylara dair dolaylı delil sağlar ki bu olayların kendisi bugüne kalan nesneler değildir. Geriye kalan basitçe bir sürecin sonuçlanmasıdır.

Süreç deliliyle ilgili soru, her tür delil hakkında sorulması gereken bir başka sorudan ayrılmalıdır. Bu soru kalıntıların kökenlerinde itibaren hangi süreçlerden geçtiği sorusudur. Belgeler değiştirilebilir veya tahrif edilebilir; binalar dökülüyor, yıkılmış veya restore edilmiş olabilir. Çok az kalıntı çağlardan geçip bize bozulmamış haliyle gelir. Bu süreçte onlara ne olduğunu keşfetmeye çalışmalıyız, bazen 'bu ara' bin yıl veya daha fazlası kadar uzun bir süredir.

---

48 Ayrıca bkz. böl. 6.

Tarihçi, geçmişte ortaya çıkmış herhangi bir şeyin şimdi kendini bize sunduğu haline gelme süreçlerini kavramalıdır. Aksi takdirde delili son derece yanlış okuyabilir: Norman mimarların Windsor kalesini veya ortaçağ Almanlarının Neu Schwanstein'ı inşa ettiğine inanabilir.

3- Geriye Kalmayanlar

Geçmiş bir çağdan kalmış bir delile öyle dalabiliriz ki bunun ne kadar nadir ve alışılmadık olduğunu unuturuz. Hayatlarımızı oluşturan şeylerin çoğu –doğal nesneler, kalıntılar, düşünceler ve sohbetler (hatta biz insanlar)– varlığını sürdüremez. Bir etrafınıza bakıp bu hafta hayatınıza anlam veren şeylerin ne kadarının iki yüzyıl sonra hala ortalıkta olacağını düşünün. Sir Walter Ralegh şöyle yazıyordu:

Böyledir zaman güvenimizi kazanır
Gençliğimizi, neşemizi, her şeyimizi alır.
Karşılığında bize yaşlılık ve toz kalır...

Gerçekten de çok az şey bu kadar uzun süre varlığını sürdürebilir. Dolayısıyla delillerimiz oldukça seçmedir. Kâsenin (ama içindeki çorbanın değil) kaldığı arkeoloji veya kemiklerin (ama kalp veya ciğerlerin değil) kaldığı paleontolojide bu daha da barizdir. Tarihte de böyle: bizi en çok ilgilendiren şeylerin çoğu yüzyıl veya daha fazla kalmaya muktedir değildir; buna muktedir çok az şeyden de ancak çok küçük bir oranı gerçekten kalır.

4- Kökenin Bağlamı

Dolayısıyla (nadir) delil parçamızın ortaya çıktığı bağlamı belirlemeliyiz. Bu belgenin yazarının niyeti neydi? İçinde bulunduğu sosyal ve resmi gelenekler nelerdi? O dönemde üzerinde etkili olan sosyal ve siyasi kuvvetler nelerdi? Onu durumu görüp o şekilde tepki vermeye yönelten psikolojik itkiler nelerdi? Belgeyi okuması hedeflenen okurların belgeden ne anlaması bekleniyordu? Yazar ve okurun paylaştığı sözü edilmemiş varsayımlar nelerdi? Bu soruların herhangi bir vakada cevaplanabileceğini söylemiyorum. Ama ısrar ediyorum ki bu (ve benzeri) soruları sormamız lazım, yoksa muhtemelen kendi varsayımlarımızın kurbanı oluruz.[49]

Belirttiğimiz gibi tarihçi asla önündeki belgenin ***kendi gözleri*** için yazılmadığını, başkası için yazıldığını unutmamalıdır, en azından çoğu vakada. Paradoks

---

49 Bkz. yukarıda böl. 2.

o ki, ***kendisi için*** yazıldığından şüphe duyduğu durumlarda kuşkulanmalıdır.[50] Hepsinden önemlisi belgenin çağdaş durumu sadece yazarın gördüğü ve anladığı şekillerde değil, aynı zamanda o durumu tasvir etmek için kullandığı kelimelerle kaydettiğini hatırlamalıdır. Önündeki belge, yazarın sözlü temsilidir: aynı kelimeler tarihçi için farklı bir gerçeklik temsil edebilir. Kaynağını değerlendirirken tüm bunları aklında tutmalıdır. Ne zaman iki veya daha fazla kaynak birbiriyle çelişse, güvenilirlik sorunlarını değerlendirmeye zorlanır. Fakat bu, sadece bir kaynağı olduğunda veya ***çelişmeyen*** birden fazla kaynağı olduğunda sorgulamaktan kurtarmaz. Tarihsel delil bizim için geçmişin tek tanığıdır. Dolayısıyla tarihçi, kovuşturma yapan bir savcı gibi delili amansızca sorgulamalıdır.

E - İlgili Başka Bir Konu:

Sözlü Tarih

Giriş'te bahsettiğim gibi, geçmiş için delil bulmak konusunda araştırmacıların yaratıcılığı için sınır yok gibi. Bunların hepsini sıralamak imkânsız olsa da (çünkü rakam her gün artıyor), bir türü özellikle ilgi çekici: sözlü delil. Bunun bir nedeni araştırmacının bu tür delili kendi için üretebilmesidir. Gördüğümüz gibi çoğu tarihsel delil geçmiş çağlardan geride bırakılan kâğıt, parşömen, taş vb. kalıntılardan türetilir. Fakat sözlü delil araştırmacının sorularına cevaben ortaya çıkar. Düzene sokmak için yapılır; avantajları gerçek olduğu kadar tehlikeleri de barizdir.

Sözlü tarihin önemli olmasının bir nedeni de çeşitli düzeylerde bir yenilik teşkil etmesidir. Alışılmadık türde bir delil getirmekle kalmaz, aynı zamanda farklı kaynakları incelemeye açar, tarih alanının farklı (ve aksi takdirde genellikle saklı kalan) kısımlarını öne çıkarır ve genelde yeni yorum açıları getirir.

Tarihyazımındaki diğer pek çok yenilik gibi sözlü tarih de teknik ilerlemelerin, özellikle de mikrofon ve ses kayıt cihazının bir sonucu olarak önem kazanmıştır. Bu ilerlemeler araştırmacının kaynağıyla mülakat yapabilmesini kıyasla kolaylaştırmıştır. Kaynak serbestçe konuşup sık sık mülakatın amacını unutabilir. Araştırmacı konusuna ve ne söylediğine odaklanıp materyali yazıya dökme, tasnif etme, seçme ve düzeltme işlerini sonraya bırakabilir. Üstelik konuşmanın nüansları da yazılı belgelerde olmayacak şekilde kaydedilir.

---

50 Tukidides (1954), s. 36.

Elbette tarihsel araştırmanın bu temel tekniği hiç yeni değil. Tukidides, Peloponez Savaşı tarihinin başında şöyle yazıyordu: 'Tasvir ettiğim olaylar sırasında ya ben oradaydım ya da verdikleri bilgileri olabildiğince kapsamlı bir şekilde kontrol ettiğim tanıklardan dinledim. Böyleyken bile hakikati keşfetmek kolay olmadı: farklı tanıklar aynı olayların farklı anlatımlarını verdi...'[51] Kuşkusuz tarihçileri delillerine eleştirel bir şekilde yaklaşma ihtiyacına yönelten, sözlü tarihin bu çağdaş şeklidir, Collingwood'un son derece haklı olarak aşağıladığı 'kes-yapıştır' tarihçilerin uzun zamandır ihmal ettiği bir ihtiyaç.[52] Ama mikrofon ve ses kayıt cihazının, balmumu tablet ve taş kalem veya defter-kalem karşısında pek çok avantajı vardır.

Yeni teknikler mükemmelleştirilince yeni kaynaklar açtılar. Okuma-yazması olmayan, tarihlerini yazılı olarak kaydetmemiş, ama çarpıcı derecede doğru hatıralarla muhafaza etmiş halkların tarihini araştırmak için (Vansina'nın tasvir ettiği gibi) yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bizimki gibi okuryazar milletlerde bile, ileri yaşı veya eğitimsizliği nedeniyle hatıralarını yazamayan, ama altmış, yetmiş, seksen yıllık deneyimlerinde anlatacak önemli şeyleri olan pek çok kişi vardır. Dolayısıyla tarih alanının yeni kısımları, özellikle de sosyal tarihte tarihçinin incelemesine açılmıştır.

Ama sadece yaşlılar ve yoksullar önemli tarihsel deliller sağlamaz. Çünkü sadece diktatörlükler değil bütün hükümetler arşivlerini tarihçilere açmaya gönülsüzdür. Sonuç olarak önemli olaylar kamusal bilgiden saklanır. Bu tür girişimlerin başarısız olduğu yerlerde (örneğin 1917'de Britanya ordusunda meydana gelen ayaklanmalarda olduğu gibi) bunları bilinir kılan hatıralar ve sözlü araştırmalardır, yazılı belgeler değil.[53]

Dolayısıyla 'şimdinin tarihi sözlü kaynaklar olmadan yazılamaz.'[54] Bu yaklaşımın yoksul, eğitimsiz ve ezilmişlerle sınırlanmaması gerektiğini Anthony Seldon ve Joanna Pappworth güçlü bir şekilde savunmuştur. 'Tarihte olayları şekillendiren veya olaylara tanıklık edenlerden' yani yönetilenden ziyade yönetenlerden 'bilgi toplamanın' önemini görmüşlerdir. Tek mesele, yönetenlerin oyunun daha fazlasını görmüş olması değil. Aynı zamanda kendilerini daha iyi ifade edebilen karmaşık karakterler olmaları daha muhtemeldir. Öte yandan tam da bu

---

51 Thucydides (1954), s. 24.

52 Collingwood (1961), s. 257-66.

53 Britanya ve Amerikan hükümetlerinin tarihi çarpıtma girişimlerine daha fazla örnek için bkz. Gwyn Prins, 'Oral History', P. Burke (1991) içinde, s. 127-8, 131-2, 135-6.

54 Vandecasteele-Schweitzer ve Voldman, Perrot (1929) içinde, s. 4.

nedenlerle onların delilleri daha fazla kontrol ve çapraz kontrol gerektirir. Seldon ve Pappworth bu tür sözlü kaynakların 'insan saikinin karmaşıklığını, tarihsel "doğru"nun kaçkın doğasını, delildeki boşlukları, söz ile amel arasındaki ince ilişkiyi' ortaya çıkardığını söyleyen bir iş tarihçisini alıntılar.[55] Bu, Bismarck'ın belgesel kaynakların faydasızlığı konusundaki ısrarıyla uyumludur.[56]

Elbette sözlü tarihin çoğu durumda bir kişinin ömrünün yettiğinden daha geriye ulaşamamak gibi bir dezavantajı vardır.[57] Yine de çağdaş tarihte önemli bir rol oynar. Ve çağdaş tarih çalışması (aşağı yukarı son yarım yüzyıllık süre) sadece bize söylediklerinden dolayı değil, tarihçiye verdiği harikulade eğitim nedeniyle de kıymetlidir; bu eğitimi daha önceki dönemlerde kullanabilir.[58] Bir diğer avantajsa kadınların tarihinde görülmüştür: 'Fakat kadınların tarihi alanında hafıza sorunu merkezi önemdedir, çünkü kadınlar hala tarihleri inkâr edilen, ezilen bir grup olmaya devam etmektedir. Onlara hafızalarını geri vermek geçmişlerini, tarihlerini geri vermek demektir...'[59] Dolayısıyla sözlü tarih bir halkın tarihselliğini, yani tarih içindeki yerlerine ilişkin farkındalıklarını arttırmak gibi önemli bir işe yarar.[60]

Bu yorumların hepsi çok kısa kalır. Sözlü tarih hakkında daha fazlası için Jan Vansina ve Paul Thompson'ın klasik eserlerine, Henige (1982), Gwyn Prins, 'Oral History', Burke (1991) içinde, Seldon (1988), Seldon ve Pappworth (1983) ve *Oral History* ile *Oral History Review* dergilerine bakabilirsiniz. Tüm bunlar kitabın sonundaki kaynakçada var.

Sonuç

Önceki bölümde çeşitli yanlarını tartıştığımız tarihsel bilginin tarihsel delile dayandığını şimdi görüyoruz. Bu tür deliller geçmiş günlerle bugünler arasında bir köprü oluşturan kalıntılardan oluşur. Geçmişe dair bilgimiz, böyle 'köprülerin' doğasını doğru anlamamızdan türetilir, gerçekten neydiler ve geldikleri dünya hakkında ne ima ediyorlardı? Hem 'olgu' hem de 'yorum'un (genelde ihtilaf konusu olurlar) bunlar hakkında (az ya da çok görüş birliğine dayanan) yargılardan başka bir olmadığı görülür. Tarihsel bilginin delile dayanması gerektiğini kavramak ve böyle delillerin güvenilirliğini öngörebilmek oldukça ileri

---

55 Bkz. Seldon ve Pappworth (1983), s. 156.
56 Bkz. böl. 4.
57 Sözlü gelenek çalışmaları başka bir meseledir. Bkz. Vansina (1973).
58 Bkz. Butterfield'ın sözleri, yukarıda s. 93. Ayrıca bkz. Seldon (1988).
59 Vandecasteele-Schweitzer ve Voldman, Perrot (1992) içinde, s. 43.
60 'Tarihsellik' için bkz. yukarıda s. 47.

ve yeni başarılardır, kabaca modern bilimsel düşüncenin başlangıcıyla çağdaştır. Tarihsel delili kullanmak ve anlamak için gerekli teknikler büyük ölçüde ancak Leopold von Ranke'nin günlerinden itibaren ve ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında devlet arşivlerinin tarihçilere açılmasıyla gelişmiştir. Fakat tarihsel delilin ve bu türü delili ortaya çıkarmak için kullanılabilecek pek çok ayrı nesnenin türlü şekiller alan doğasını tam olarak anlamak, yirminci yüzyıldan önce pek de mümkün olmadı. Herhangi bir tür tarihsel delili kullanmanın tehlikesi çoktur ve genelde gizlidir. Tarihsel bilginin bedeli özgürlüğün bedelinden az değildir: ebedi ihtiyat.

Okuma Önerileri

Bloch 1954
Butterfield 1957
Butterfield 1960
Carr, E. H. 1964
Cipolla 1991
Clark G. K. 1967
Collingwood 1961
Elton 1969; 1970; 1983
Finberg 1965
Floud 1979; 1974
Fogel ve Elton 1983
Gilbert ve Graubard 1972
Hoskins, 1955; 1959
Maitland, 1960a; 1960b
Mandelbaum 1977
Marrou 1966
Marwick 1989
Momigliano 196
Renier 1965
Rogers 1977
Shapiro 1983
Stanford 1990
Temin 1973
Tosh 1984
Trevor-Roper 1967
Wainwright 1962
Weisman 1984

YEDİNCİ BÖLÜM

OLAY OLARAK TARİH

Zamanın karanlık uçurumunda ve gerisinde

Başka ne görürsün?

Shakespeare, *The Tempest*

Geçmiş olan önsözdür.

Shakespeare, *The Tempest*

Tarihin birliği öyle bir şeydir ki tarihin bir parçasını anlatmaya çalışan, ilk cümlesinin dikişsiz bir ağı yırttığını hisseder.

F. W. Maitland

Le temps ne s'en va pas, mais nous nous en allons
(Zaman bizden gitmez, biz ondan gideriz).

Kaynak bilinmiyor

Değişmeyen tek şey sürekli değişim;

Olan her şey tersine döner,

Başka bir şekle bürünür:

İşte böyle akar gider ayın altında süzülen dünya

Hawthorndenlı William Drummond

Giriş

Son üç bölümde tarih(2)'ye baktık, yani insanların geçmiş hakkında söyledikleri ve düşündüklerine. Bu bölümde geçmişin kendisini ve ondan kaynaklanan bazı sorunları ele alacağız. Bazı yazarların, geçmişi bilmek aslında imkânsızdır ve dolayısıyla tarihçilerin yazıları, dönemlerinin ve sosyal ortamlarının ideolojik taleplerine uygun hayal ürünleridir şeklindeki iddialarını göz ardı etmiyoruz.[1]

Burada kafa karışıklığı olmasın: geçmişe dair bilgimizin doğru olup olmadığı veya ne kadar doğru olduğu bir soru, bilinecek bir geçmiş olup olmadığı ise bambaşka bir soru. Önceki bölümlerde tartıştığımız her şey bizi bu tür bilgi iddialarımızın doğruluğu karşısında son derece eleştirel olmak konusunda ikaz etmektedir. Söylediğimiz hiçbir şey bilinecek bir şey olmadığını ima etmez. Sonuçta geçmiş sadece bir saniye önce başladı ve kim buna dair bilgimizden şüphe duyar ki? Zaman ve mekânla, bizden uzak olanın, bize yakın olana kıyasla daha az ***farkında*** olduğumuz doğrudur. Ama şeylere gerçeklik bahşedenin bilincimiz olduğunu varsaymamalıyız. Öyleyse henüz doğmamış olmama rağmen, 1914-1918 yılları arasında büyük bir savaş yaşandığından şüphe duymam. Benzer şekilde, çalışma odamın camından göremememe rağmen Himalayaların varolduğundan şüphe duymam. Benim hem o savaşa hem de o dağlara dair bilgimin ***isabetliliği*** elbette başka bir mesele.

Peki öyleyse burnumuzun dibinden (beş saniye öncesi) ufkumuzun çok ötesine giden uzak alanlara (5000 yıl öncesi) uzanan sürekli geriye doğru uzayan bir manzara hakkında ne söylenebilir?

Geçmişte Olanlar, Olayların Örüntüsü, Zaman hakkında Sorular

1. Geçmişte gerçekten ne oldu?
2. Olay nedir?
3. Olaylarda bir şekil veya örüntü tespit edebilir miyiz?
4. Eğer tarih 'dikişsiz bir ağ' ise, en iyi nereden kesebiliriz?
5. Parçalar arasında hangi bağlantılar vardır (eğer varsa)?
6. Herhangi bir şekilde (rastgele şekillenme haricinde) yapılandırılmış mıdır?

---

1 Bkz. Atkinson (1978), s. 40-4; Ricoeur (1984), s. 98. Uzunca bir tartışma için bkz. Novick (1988), böl. 15 ve 16. Postmodernizmin aşırı göreciliğinin (öyle olduğu iddia edilen) popüler bir ifadesi için bkz. Jenkins (1991). Bu görüşlerin sert bir eleştirisi için bkz. Elton (1991). Ayrıca bkz. yukarıda böl. 1.

7. Eğer öyleyse yapıları her zaman insanlar mı dayatır yoksa en azından bir ölçüde olayların kendisinde hakiki bir yapı var mıdır?
8. Tarih ne kadar geriye gider?
9. Her milletin tarihi var mıdır?
10. Farklı milletlerin tarihi, tek bir tarih oluşturur mu?
11. Başı ve sonu olan gerçek çağlar var mıdır?
12. Zaman nedir?
13. Daima aynı hızda mı akar?
14. Düz bir çizgide mi daireler halinde mi hareket eder?
15. Zamanı nasıl ölçeriz?

Bu bölümün teması 'Olay olarak Tarih'. 'Tarihsel alan' denebilecek bir şeye bakıyoruz: şeylerin olduğu zamansal mekâna bakıyoruz. İlk olarak bu alanın bileşenlerine, yani içinde ne olduğuna bakalım. Sonra bileşenlerin çeşitli biçimlerde nasıl düzenlendiğine, şekillere, örüntülere ve yapılara bakalım. Üçüncüsü olayların düzenlendiği boyuta, yani zamana bakıyoruz.

A. Olay Nedir?
B. Tarihin Biçim ve Yapıları.
C. Zaman

A - Olay Nedir?

1- Değişen Nedir?

Ani, tuhaf bir ses gelir. Kalabalık toplanır. 'Ne oldu?' diye sorarız. Tarihçinin görevi, diyebiliriz ki, geçmiş 5000 yılla ilgili olarak bu soruyu cevaplamaktır. 'Olmak' ile ne kastederiz? 'Cereyan eden', 'ortaya çıkan', 'meydana gelen' şeyleri kastederiz. Masa, sandalye, köpek veya kedi gibi şeyler? Hayır, onlar değil. Daha ziyade hadiseler, olanlar, olaylar gibi şeyler. Öyleyse olay, olan şey mi? Öyle görünüyor ki bir daire içinde konuşuyoruz.

Ama diyebiliriz ki, tarihin bütün ilgilendiği olaylardır. Tabii ki onların ne olduğunu söyleyebilmeliyiz. Geleneksel tarih krallar, kraliçeler, başkanlar, generaller, savaşlar ve antlaşmalarla ilgilidir. Daha moda olmuş tarih ise nüfuslar, yoksulluk, evlilik adetleri, arazi sistemleri ve ticaret döngüleriyle ilgilidir. Bunlar olay mı? Bazıları: savaşlar, antlaşmalar, ticaret döngüleri. Ama krallar, yoksulluk ve arazi sistemleri değil. İkinci gruptakiler olmuyorken, birinci gruptakiler olur diyebiliriz. Aynı soruna geri dönüyoruz: 'olan' veya 'meydana gelen' nedir?

İlk cümlemizde bir ipucu var: sesi, 'ani' ve 'tuhaf' olarak tarif ettik. Bizim dikkatimizi çekenin bir değişim olduğu anlamına gelmez mi bu? Ve 'meydana gelmek' ifadesi, bir şeyin, bir yere gelmesi anlamında değişime işaret etmez mi? Öyleyse belki de elimizde bir cevap var. Birinci bölümde söylediğimizi de ekleyip olay, mevcut durumda bir değişimdir diyebilir miyiz?

Ama vurguladığımız şeyin değişim olduğuna dikkat edin; açıklanacak olan *fark*tır. Demek ki şeyler aynı durumda kaldığı müddetçe dert etmeyiz. Bizi uyandıran, bize sorular sorduran değişimlerdir. İşte bu yüzden tarih insan meselelerindeki değişimleri kaydeder ve mümkünse açıklar.

2- Değişimin Farkına Varmak

Ama değişim karşısında şaşırmamız şaşırtıcı değil mi? 'Her şey akar' diyordu Heraklitos. Modern bilim bunu doğrular. Evreni atomaltı parçacıkların mikrokozmik seviyesinde de, dönen galaksilerin makrokozmik seviyesinde de her şeyin sonsuz hareket halinde olduğunu görürüz. Eğer hareket normsa, değişim neden beklenmedik olsun?

Kısa süre önce New York'ta Dünya Ticaret Merkezi'ni ziyaret ettim ve orada ekspres bir asansör bizi bir dakikadan az bir zamanda 107. kata uçurdu. Hareketi hissettiren bir şey yoktu; sadece paneldeki ışık hızla yükselişimizi gösteriyordu. Astronotların da dünyanın çevresinde dönerken bir hız algısı yoktur. Demek ki eğer farkında değilsek (ne kadar hızlı olursa olsun) konum değişikliği pek bir anlama gelmiyor. Öyleyse bizi şaşırtan tek başına değişim değil, ***algılanan*** değişim. Değişimi algılamak, biri değişiklikten önce, diğeri sonra gelen iki durumun eşzamanlı olarak farkına varmaktır.

3- 'Olay'ın Tanımı

O zaman şimdi anahtar kelimemiz hakkında daha net bir fikrimiz var: olay, verili bir durumda algılanan değişimdir; eşzamanlı olarak hem önceki hem sonraki durumların (optik sinirler, hafıza, belge veya başka bilgi kaynakları yoluyla) farkında olduğumuz için fark ettiğimiz bir değişimdir. Fakat dikkat edin, 'olay' kelimesinin özelden ziyade kamusal bir çağrışımı vardır. Ayakkabımın bağı çözüldü, kahvem soğudu gibi küçük gündelik değişimler, pek de 'olay' sayılmaz; daha ziyade bunlar 'olan şeyler'dir. Olay, eşyanın olağan akışında insanların dikkatine değer şeyler olmasıdır. Bir sohbet konusu haline gelir ve günlük, gazete, vakayinamede kaydetmeye

değerdir. Genelde, gelecekte gerçekleşecek konser, futbol maçı gibi bir etkinliğe de olay denir.*

Şimdi tarih kitaplarına giren türde olaylara yaklaşıyoruz. İşlerin normal akışında dikkat uyandıran ve bu yüzden hatırlanan ve kaydedilen değişiklikler hakkında konuşuyoruz. Örneğin: '1048. Bu yılda İngiltere'nin dört yanında şiddetli bir deprem oldu. Aynı yıl, Sandwich ve Isle of Wight baskına uğradı ve oradaki en iyi adamlar katledildi; Kral Edward ve kontlar onların peşinden gemileriyle denize açıldılar.'[2]

4- Tarihte Olaylar

Öyleyse en temel seviyede olaylar, basitçe değişimlerdir. Ama değişim her zaman olur. Bir olay, insanların fark ettiği bir şey olmalı. Ama kaç insanın, ne kadar fark ettiği? Birincisiyle ilgili şöyle cevap verebiliriz: ilgilendirdiği sayıda insan. Bir köy şenliği, köylüler için olay sayılacaktır, ama köyün dışındaki çok az kişi için olaydır; bir savaşsa bir milletin veya hatta bir kıtanın tamamını ilgilendirecektir. Bu kadarı epeyce bariz. Bir gelişmenin olay sayılması için ne kadar fark edilmesi gerektiği büyük ölçüde bağlama bağlıdır. İngiliz keşişlerin 1048'de ne tür şeyleri olay olarak düşündüğünü görebiliyoruz: depremler ve Viking akınları. Ama o yıl olan diğer şeyler neydi? Vakayinamede kaydedilenden başka olay yok muydu? Diğer yandan İngiltere'nin genel bir tarihi için o deprem ve akınlar bahse layık değildi (Avrupa tarihi için hiç değildi). Hiç olay sayılabilirler miydi?

O zaman öyle görünüyor ki bir şekilde daha 'insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar.'[3] Tarih(1), yani olay olarak tarih ile tarih(2), anlatım olarak tarih arasında bir ayrım yaptık. Bu bölüm ilkiyle alakalı. Olaylar, durumda değişiklikler olduğu için, açıkça tarih(1)'e aittirler. Ama evrenin varlığının her saniyesinde meydana gelen sayısız değişimden, sadece birkaç değişikliği alır, fark eder ve değişim olarak kaydedip onlara olay deriz: ister uzayda bir süpernova patlaması olsun, ister Kent kıyısında bir muharebe. 'Değişim'den 'olan'a, 'olan'dan 'olay'a doğru bu terfi insan işidir; çok temel bir seviyede zihinlerimizin tarih(1)'i, tarih(2)'ye nasıl dönüştürdüğünü gösterir. Bunun büyük kısmı biz bildiğimiz tarihi yazmaya bile başlamadan gerçekleşir. Değişim sürekli meydana gelir; sadece bizi özellikle ilgilendi-

---

* İngilizcede her tür etkinliğe olay anlamında 'event' denir –ç.n.

2 Anglo-Saxon Chronicle (1953), s. 166.

3 Bkz. Marx (1973b), s. 146.

renlere olay deriz. Bizi *neyin*, *kaçımızı* ve *ne kadar* etkilediğiyse durumdan duruma ve bağlamdan bağlama farklılık gösterdiği için, neyin olay olup olmadığı konusunda değişmez bir kural yoktur, bütün olayların algılanan değişimler olması dışında.

5- Bir Olay Ne Kadar Sürer?

Bir olayın uzunluğu ne kadardır? Bazı bağlamlarda bütün bir savaş olay sayılabilir, Yunanistan'daki Peloponez Savaşı (İ.Ö. 431-404) veya Arabistan'daki 1991 Körfez Savaşı gibi. Dolayısıyla bir olay aylar, yıllar veya on yıllar, belki de yüzyıllarca sürebilir. Tarımın (muhtemelen epeyce uzun süren) icadı, insanlığın uzun tarihinde en önemli olaylardan biri değil miydi? Aynı şekilde, bir devlet başkanını öldüren bir atış gibi bir olay saniyeden kısa sürede de gerçekleşebilir. Ve elbette bir savaş, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Gelibolu seferi, Verdun savunması veya Somme muharebesi gibi daha küçük olaylara bölünebilir. Bunlar da muharebenin çeşitli aşamalarına bölünebilir. Fakat zaman zaman iddia edilenin aksine bir olay sınırsız altbölümlere ayrılamaz. Bu şekilde ilerleyince, bir çift müfrezenin kısa çatışmasına veya bir silahtan tek mermi atılmasına kadar inebiliriz. Bunlar algılandığı için en azından olmuş bir şey diye görülebilir, ama birkaç insan tarafından özellikle kayda değer görülmezlerse, olay sayılmaları pek mümkün değil. Dolayısıyla sadece olmuş herhangi bir şeyle olay arasında net bir sınır çizmek kolay değil; bağlama ve insanların ilgisine çok şey bağlı. Nihayetinde en mütevazı erin ölümü, ailesi ve arkadaşları için çok önemli bir olay, tarih kitapları içinse değildir.

Herhangi bir olayın boyutlarını belirlemek her zaman kolay değildir. Volkanik patlama ve deprem gibi bazılarının belli bir merkezi vardır, ama şok dalgaları dışa doğru hareket ettiğinden kapsamı belirsizdir. Örneğin 1992 yılında Amerika'nın keşfinin beşyüzüncü yıldönümü kutlandı, tabii Avrupalılar için bir keşifti. Uzun zamana yayılan bu işin kilit noktası pekâlâ Bahamaların bir adasının görülmesi de olabilirdi. Ama keşfin bundan fazla bir şey olması gerekirdi, çünkü eğer Kolomb o zaman İspanya'ya dönseydi, Avrupa çok daha az bilgili olacaktı. Atlantik'in karşı kıyısında adalardan daha önce de bahsedilmişti. Ne de anakaranın 1497'de John Cabot veya 1498'de üçüncü seyahatinde Kolomb tarafından keşfedilmiş olması, tam olarak keşif teşkil eder. Çünkü o zaman buldukları yerin Asya kıyısı olduğuna inanılıyordu. Muhtemelen Balboa 1513'te Pasifik'i görmeden ve belki de Macellan 1519-22'de dünyanın çevresinde dolaşmadan önce yeni

bir kıtanın bulunduğu tamamen kesin değildi. Amerika'nın keşfi anlardan ziyade yıllar sürdü.

6- Tarihin Çeşitli Hızları

Şimdiye kadar tarihin olaylar hakkında olduğunu farz ettik, uzun zamandır da böyle kabul edilmiştir. Ama 1949'da Fernand Braudel *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Reign of Philip II* adlı kitabında buna güçlü bir şekilde meydan okudu.[4] Olay temelli tarihe (*l'histoire événementielle*) hiç tahammül edemiyordu. Braudel için olaylar sadece 'tarihin gelip geçici bir unsurudur; tarihin aşamalarından ateşböceği gibi geçerken, karanlığa ve yokluğa doğru geri giderken bir anlık görünürler'. 'Yine de' diye kabul eder, 'her olayın, ne kadar kısa sürerse sürsün, elbette yapacağı bir katkı vardır, tarihin karanlık bir köşesini, hatta geniş bir manzarasını aydınlatır.'[5]

Geleneksel, olay temelli tarih tarzını terk eden Braudel dikkatini değişimlerden ziyade sürekliliklere yoğunlaştırır. (Hatırlayacağınız gibi değişim olayların özüdür.) Bu fikir her iktisat öğrencisine tanıdık gelecek döngülerden kaynağını alır. İktisadi fenomenler (gıda fiyatları gibi) yıllarla (günümüzdeki patlama ve buhranlar gibi) veya on yıllarla (onaltıncı yüzyılın uzun süreli fiyat artışı gibi) ölçülebilecek salınımlar halinde dalgalanır. Braudel bunların tarihsel olaylara sahnelik etmekten daha fazlası olduğunu iddia etmekte elbette haklıdır; gerçekten tarihin, geleneksel tarihi oluşturan tali olaylardan daha önemli bir kısmını teşkil ederler. Sosyal fenomenler de öyle, hukuk ve yönetim sistemleri, din ve eğitim sistemleri, evlilik ve cenaze âdetleri, miras ve mübadele, şenlik ve oruç gelenekleri de görünürde çok az değişiklikle nesiller boyu sürebilir. Braudel'in dediği gibi tarih bin farklı hızda, 'bir vakayiname veya geleneksel tarihin gündelik ritmiyle hemen hiçbir ilişki taşımayan' değişim oranlarıyla hareket eder.[6]

7- Süreklilik ve Değişim

Dolayısıyla tarih hükümdarların ve bakanlarının gündelik faaliyetinin fazlasından müteşekkildir. Tarihte değişimlerin yanı sıra sürekliliklerı de görmeliyiz. Gıda fiyatları, fuarlar, ateşli silahlar ve arazi sistemlerini bilme-

4 Bkz. yukarıda böl. 1. ve böl. 3.
5 Braudel (1975), c. 2, s. 901.
6 Braudel (1980), s. 12.

den onaltıncı yüzyıldaki olayları nasıl anlayabiliriz? Braudel, derin yapısal özellikleri yüzyıllarca devam eden medeniyetlerden bahseder, biz de hatta binyıllar diye ekleyebiliriz. Büyük Piramit zamanından (İ.Ö. yirmialtıncı yüzyıl) Romalıların fethine kadar (İ.Ö. birinci yüzyıl) Mısır veya İmparator Çin Şi Huang'dan (İ.Ö. 221-210) son Mançu imparatoru Mo-Ti'yekadar (İ.S. 1908-12) Çin için de aynı şey geçerli değil midir? Arkeolojik kalıntılardan bir yargı çıkaracak olursak, bugün kırsal Hindistan'ın kağnıları 4000 yıl önce Mohenjo-Daro'da kullanılanlardan pek de farklı değil? Yine de şeyler değişir; kökleri en derinde olan âdetler bile sonsuza dek sürmez.

İspanya kralı II. Philip tarihçileri genellikle koyunların uzun mesafelerde otlatılması sistemini açıklamayı zorunlu görürler; onüçüncü yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar bu faaliyet 'Mesta' diye bilinen bir kartel tarafından kontrol edildi. Bu sistem beş yüzyıl devam ettiği için, onaltıncı yüzyıla ait bir 'olay' olarak görmek pek mümkün değildir; bu bir süreklilikti. Öyleyse neden dönemin tarihine konur? Çünkü o günlerde İspanyol (siyasi, iktisadi ve sosyal) yaşamının önemli bir parçasını oluşturuyordu. Ve artık orada değil. Bu sebeple açıklama gerektirir. Tarih kitaplarında kaydedilmeyen şey, onaltıncı yüzyılda İspanyolların iki bacağı, bir kalbi ve akciğerleri olduğu, karılarını ve çocuklarını sevdiği bilgisidir. Bu olgular atlanır, önemsiz olduklarından değil, İspanyol tarihi boyunca varolduklarından. Benzer kaygılar Firavunların Mısır'ı ve İmparatorluk Çin'inin kurumlarına uygulanabilir. Dolayısıyla makul tarihçinin incelediği dönem için sadece değişimleri değil, süreklilikleri de kaydettiğini görüyoruz. *Tabii* o süreklilikler her zaman orada değilse. Belki de en uzun süreklilik bile, bir başı ve sonu varsa uzun perspektif içinde bir 'olay' olarak görülebilir. Sonuçta Nil Vadisi 40.000 yıldır yerleşimin olduğu bir yerdir. Bu bağlamda Firavunların 2600 yılı bile yüzeyde bir dalga, yani durumda bir değişim, bir olay olarak görünebilir.

Sonuç olarak olaylar Braudel'in 'ateşböcekleri'nin kısa ömürlü ışıkları değildir. Durumda meydana gelen ve hem algılanan hem de (şu veya bu nedenle) kaydetmeye değer bulunan değişimlerdir. Ebat veya önemle ilgili kurallar yoktur, çünkü bunlar bağlamla ve algılama ile değerlendirmeyi yapan insanlarla birlikte değişkenlik gösterir.

8- Olaylar Nesne Değildir

Konuyu bitirmeden önce bir-iki kafa karışıklığını gidermeye değer.

İlk olarak olayların nesne veya eşya olmadığı konusunda net olmalıyız.

Olayların, gerçek dünyanın parçası olması (yani bizim onun hakkındaki fikirlerimizin parçası değil) kafa karıştırabilir. Her nesne zaman ve mekândaki durumuyla (mekânsal-zamansal konum) ayırt edilebileceği ve her olayın aynı zamanda kendi zaman ve mekânı olduğu için birini diğeriyle karıştırmak mümkündür. Belli bir tarihsel delili (çömlek parçası, mezar taşı vb.) düşününce bu karışıklık iyice kolay olur. Bir mektup yazarken en üste mektubu yazdığım adresimi ve tarihi koyarım. Bu mekânsal-zamansal bir konumdur. Önümde duran kâğıdın (bir nesne) mekânsal-zamansal konumudur. Aynı zamanda yazma eyleminin de mekânsal-zamansal konumudur. Bu ikisinden hangisi olaydır? Tabii ki yazma eylemi. Mektup uzak yerlere ve çağlara gidip tarihi bir belge, gelecekteki bir tarihçi için delil olabilir. Dolayısıyla birçok mekânsal-zamansal konumu olabilir; olayın (yazma eylemim) tek bir konumu vardır. Öyleyse mektup yazmak eşzamanlı olarak bir nesne, olay ve delil üretebilir. Bu üçü yine de birbirinden epey farklıdır ve karıştırılmamalıdır.

9- Olaylar Olgu Değildir

İkinci bir kafa karışıklığı olaylar ve olgular arasında yaşanır. 'tarihi olayların genellemelere hapsedilemeyeceği' doğrudur.[7] Yine de hemen her sosyal bilimci bunu yapmaya çalışır. Üstelik 'kapsayıcı yasa' teorisyenleri eğer tarih açıklanacaksa bu yapılmalıdır kanaati oluşturmuşlardır.[8] Yine kafa karışıklığını yaratan, bir şeyi bir diğeriyle karıştırmaktır: bu durumda olayları olgularla özdeşleştirmek.

'Olay'ı zaten tanımladık. Olgu '***belli bir tasvir üzerinden*** bir olay veya durum' olarak tanımlanabilir. 'Kedi paspasa oturdu' cümlesi bir durumu tasvir etmenin yollarından sadece biri. 'Paspas kedinin altında' bir diğeri. 'Kedi paspasın üzerinde yarı dik bir pozisyonda durdu' da öyle. Dolayısıyla bir olay veya durum pek çok farklı tasvire açıktır. Bazen doğru değil diye tartışma yaratan, olgunun bu tasvir kısmıdır. Olaylar ve durumlar dünyanın bir parçası olmak suretiyle doğru veya yanlış olamaz; onlar vardır. Olgunun sözlü kısmının durum veya olayı doğru bir şekilde tasvir edip etmediği üzerine fikir ayrılığı çıkabilir. Olgular ifade edilir; olaylar olur. Birisi muhakkak kelime gerektirir, diğeri gerektirmez.

Hatırlarsak bir olayın mekânsal-zamansal bir konumu varken, bir olgunun yoktur ve bu ayrım faydalı olabilir. Waterloo Savaşı'nı 18 Haziran

---

7 Veyne (1984), s. 63.

8 Bkz. aşağıda bölüm 8.

1815'te Belçika'da çamurlu bir arazide Wellington kazandı. Wellington'ın savaşı kazandığı olgusu o arazide veya o yılda konumlanmamıştır. Bu her yerde, her zaman böyledir.

Demek ki Veyne olayların genellemeler içinde sıkıştırılamayacağını söylerken haklı. Her olay biriciktir. Olgular, olayın ancak bir kısmını (veya olayı tasvir etmenin mümkün olan her yolunun bazılarını) kapsayabildiği için bu şekilde sıkıştırılabilirler. Waterloo'nun bir savaş olması, savaşlar hakkında yapılan bir genellemede Termofil ve Cannae ile ilişkilendirilmesine imkân verir. Napolyon Savaşlarında İngilizlerin zafer kazanması, Kopenhag, Salamanca ve Trafalgar ile bağ kurulmasına izin verir. Naiplik döneminde olmuş olması çok farklı bir genellemeye aittir: belki Jane Austen ve Brighton Pavilion'un dahil olduğu bir genellemeye.

Kapsayıcı yasa teorisyenleri olguların bu tür yasalarda yararlanmaya açık olduğunu hatırlamalıdır, olaylarsa öyle değil. Ama tarihçilerin görevi, ifade edilenden (olgular) ziyade, olanı (olaylar) açıklamaktır. Dolayısıyla kapsayıcı yasalar tarihçi için çok faydalı değildir. Olguları açıklamayı düşünmeden önce bir olay hakkında iddia edilen olguların doğruluğundan ve konuyla ilgisinden emin olmalıdır. Onun için biricik olay daima önceliklidir.[9]

B - Tarihin Biçim ve Yapıları

1- Tarihyazımı Tarihin Aynasıdır

Tarih kendini yazmaz. Bir makale yazmaya çabalayan her öğrenci, yayıncısının son teslim tarihine yetişmeye çalışan her tarihçi bunu bilir. Her tarih çalışması bir icat gibidir, genelde acılı bir icat. Anglosakson Vakayinamesi gibi görünürde sanatsız bir çalışma bile bir miktar düşünme gerektirir: nereden başlamalı; neyi dâhil edip neyi dışarıda bırakmalı; kaydedilmesi gereken olayları nasıl tasvir etmeli. Ve çalışmanın unsurları arasında bir ilişki olmalı, sadece kronolojik olsa bile. Üniversite birinci sınıf ödevleri bile bundan daha gelişmiş olmalı.

Tüm bu tarihyazımı biçimlerinin ardında, bu biçimlerde az ya da çok isabetli bir şekilde yansıtılmış, orijinal bir geçmiş vardır. Tarihçinin düzenlemeleri, geçmişin düzenlemelerini takip eder mi? Genel bir açıdan tarih(1) neye benziyordu?

---

9 Kapsayıcı yasa teorilerine dair daha eksiksiz bir tartışma için bkz. böl. 8.

2- Kronoloji Gereklidir, Ama Yeterli Değil

Fark edilecek ilk özellik geçmişin kronolojik bir düzeni olmasıdır; şeyler ya birbirinin ardı sıra ya da aynı zamanda olur. Böyle bir düzen, bir vakayinamenin başlıca (bazen tek) tarihyazımı özelliğidir. Ama bu düzeni muhafaza etmek oldukça disiplinli bir gayrettir. Ortaçağlarda birçok insan için (eğer literatürden bir yargıya varacaksak) geçmiş, Charlemagne gibi tarihi şahsiyetlerin, Theseus ve Yeşu gibi klasik ve kitabi karakterlerin yan yana durduğu uzak bir zamandı. Tüm bunları düzenlemek, neyin çağdaş olduğunu neyin olmadığını, neyin önce neyin sonra geldiğini belirlemek fevkalade bir başarıydı. Peki ama sadece tertipli olmak dışında başka neye yarar? Öyle görünüyor ki iki şey arasında bir başka bağlantı yoksa neyin önce geldiğini tespit etmenin pek anlamı yok. Tarih yazarlarının ortaya çıkarmaya çalıştığı işte bu diğer bağlantılardır. Talihsiz bir öğrenci ödevine yapılacak en ezici yorum, olay listesinden başka bir şey olmadığını söylemektir. Öyleyse yazarın hangi tür bağlantıları ortaya çıkarması gerek? Özellikle önceki ve sonraki olaylar nasıl ilişkilenir?

Olayların düzenini vurgulamanın üç sebebi olabilir. Birincisi olay örgüsü. Bir hikâye anlatırken genellikle olan biteni kabaca oluş sırasına göre aktarırız. Ama bu her zaman yapılmaz. Sık sık (öykülemeye baktığımızda gördüğümüz gibi) olay örgüsü için bu düzeni değiştiririz.[10] Yine de yazar da okur da burada gerçeklikten ayrılma olduğunun farkındadır. İkinci sebep önceki olayların sonrakilere neden olmasıdır. Tarihin akışının ne kadar belirlendiği konusunda farklı görüşler olabilir; bunları yukarıda bölüm 1'de tartıştık. Farklı tarihsel nedensellik türleri aşağıda tartışılmaktadır.[11] Üçüncü sebep önceki olayların bilgisinin sonraki eylemleri etkilediğini, dolayısıyla bu eylemler için nedenden ziyade sebep sağladığını göstermektir. Ne öğrenci ödevleri ne de büyük tarihyazımı eserleri her zaman bu üç sebep arasında net ayrım yapar. Okur bazen tarihçinin önceki ve sonraki olaylar arasındaki bu üç bağlantıdan hangisinin izini sürdüğü konusunda karanlıkta kalır. Fakat buradaki esas nokta geçmişin zaman içinde yayıldığını not etmektir. Kronolojik düzeni tesis etmek birden fazla sebeple önemlidir.

---

10 Bkz. yukarıda böl. 4.

11 Bkz. böl. 8.

3- 'Tarih Alanı' ve Kapsamı

Kronoloji 'tarih alanı' diyebileceğimiz şeyi düzenler. Bu alanın sınırları nerededir? Sınırlar tarih tanımımıza bağlı olabilir. Tarihin yazılı kaynak gerektirdiğini düşünüyorsak, yazının icadından önce başlayamaz. Bu da İ.Ö. 3000 civarında bir yerde olduğuna göre bu tanıma göre ondan önce tarih olamaz. Tarihi tanımlamanın bir başka yolu da tarih, kimliği belirlenebilen adam ve kadınların, tarihi karakterlerin hikâyesidir demektir. Adını bildiğimiz ilk bireyin bu tarihten kısa bir süre önce hüküm süren Yukarı ve Aşağı Mısır Kralı Narmer olması tamamen tesadüf değil. Her iki sebeple de İ.Ö. 3000 tarihin başlangıcı olmak için iyi bir zaman. Fakat belge kaynakları ve 'büyük isimlerden' daha bağımsız, daha modern tarih tanımları kabul ediyorsak, çok daha erken bir tarih aramalıyız. Çünkü İ.Ö. 3000 itibariyle en büyük insan başarılarından bazıları zaten ortalıktaydı: ateş, din, sanat, dil, tarım, hayvanların evcilleştirilmesi, deniz yolculuğu, çömlekçilik, metalürji, savaş, dans, şarkı, mayalama, oldukça karmaşık sosyal örgütlenme biçimleri. Elbette bu gelişmeler hakkında hiç yazılı delilimiz yok, ne de bunlarla ilgili bireyleri biliyoruz. Dolayısıyla normal olarak bildiğimiz tarihten ziyade tarihöncesi âleme dâhil ediyoruz.

Tarihsel alanın zamansal boyutu işte böyle. Peki ya mekânsal boyutu? Başta dünyanın bütün yüzeyi diye cevaplamak cazip geliyor. Kabaca bu doğru. Ama son 5000 yıl boyunca bu yüzeyin değiştiğini, bazı kara parçaları denizin yüzeyinde yükselirken bazılarının denize gömüldüğünü unutmamalıyız. Bu dönemin ancak son onda birlik bölümünde büyük okyanuslar aşıldı; deniz yataklarının keşfedilmeye ve sömürülmeye başlaması daha da yakın bir zamana denk gelir. Ancak son yirmide birlik dönemde insanlar dünya yüzeyinin üzerinde atmosfere açıldı ve ancak son yüzde birlik dönemde dünyayı tamamen terk edip uzayda seyahat etti ve ayda yürüdü.

4- Tarihsel Alanın Sakinleri

Eğer tarihsel alanın boyutları bunlarsa, sakinleri ne? Kadınlar ve erkekler elbette, ama sadece bunlar tarihi oluşturmaz. Bir de doğal dünya var ki insan varlığının zorunlu ortamını oluşturur. Fakat doğal olayları yalnızca insan yaşamı üzerinde önemli etkileri olduğunda kaydederiz: depremler, fırtınalar vb. Aksi takdirde tarih kendi başına doğayla değil, insanlıkla etkileşim halinde doğayla ilgilenir: yiyeceklerimiz, aletlerimiz, giyeceklerimiz, evlerimiz ve taşlardan yarıiletkenlere bütün sanayiimiz. Üstelik insan yaşamının tek ortamı doğa değildir, aynı zamanda kökleri toplumdadır.

Yunanların dediği gibi kendi başına yaşayan insan değildir, ya hayvan ya tanrıdır. Bu toplumlar –kabileler, köyler, şehirler, milletler, imparatorluklar– tarihte önemli unsurlardır. Bu toplumlarda insanların yaşama şekline antropologlar kültür der. Fakat kültürel unsurlar herhangi bir toplumla sınırlı değildir. Diller, dinler, sanat formları, aletler ve her tür âdet kolayca sınırların ötesine nakledilebilir. Kültürel aktarım, Kolomb sonrası Amerika tarihinde canlı bir şekilde görülür.[12] İslam dininin ve Arap dili ve edebi kültürünün bizim 'Karanlık Çağlar' dediğimiz dönemde geniş alanlara yayılması da epey çarpıcıdır.

Şehirler, milletler ve imparatorluklar uzun zamandır tarihsel çalışma konuları olmuştur. Belli ki bunlar Tukidides Atina ve Sparta arasındaki savaşı veya Livy Roma halkının savaşını anlattığından beri en az ferdi insanlar kadar tarihsel alanın unsurları olarak görülmüştür. Peki ya kültürün unsurları: dil, sanat, giyim, din vb. Bunlar sık sık herhangi bir toplumun sınırlarının çok ötesine ulaştığından, tarihleri de geleneksel tarihten farklı olmalıdır. Yirminci yüzyıl önce mimari, müzik, edebiyat ve yüksek kültürün öteki biçimleri gibi sanat tarihlerinin, sonra da çocuk yetiştirme, ölüm, çalışma pratikleri, oyunlar vb. gibi 'aşağı' kültür tarihlerinin çoğalmasına tanıklık etmiştir. Bunlar da tarihsel alanın unsurları olarak kabul edilmelidir.

5- Örgütler ve Gruplar

Çoğu insan faaliyeti kendisine dayanak olması için örgüt ve kurumlar inşa eder. Bunlar arasında mahkemeler, hükümetler, yargı sistemleri, kamu hizmetleri, ticari şirketler, okul ve üniversiteler, spor kulüpleri, fabrikalar ve havayolları yer alır. Bu tür birçok örgüt ve kurum tarihçileri vardır ve tarihsel alanın unsurları arasına ait olabilecek kadar tutarlı ve tanımlıdır.

İnsan gruplarıyla ilgili daha zor bir soru vardır. Kiliseler ve siyasi partiler gibi bazı gruplar bu tür örgütler tarafından desteklenir ve yapılandırılır. Kendi kural ve ritüelleri vardır ve mobilya, telefon, vasıta gibi maddi ekipman, arazi ve bina gibi görünür şeyleri beraberinde getirir. Ama belki en önemli iki özelliği hukuki statüsü ve bilinçli üyelik sistemidir. Bu tür gruplar, yapı ve örgütlenmesi olmayan, hukuki statüsü olmayan ve üyeleri üyeliklerinden haberdar olmayabilecek diğer gruplarla (bazen sosyologlar yarı-grup diye ayırır) kıyaslanabilir. Bunlar arasında sınıflar, ırklar ve yaş,

12 Örneğin bkz. Fischer (1989).

cinsiyet ve kan grupları vardır. Bazı yarı-grupların sözde 'tarihlerinin' yazıldığı inkâr edilemez, ama bu toplulukların yapısız, düzenlemesiz veya bilinçli üyelik olmadan yetersiz tanımlandığında, gerçekten tarihsel alanın hakiki unsurları mı yoksa tarihçinin zihninin inşaları mı diye sorabiliriz.

6- Tarihsel Hareketler

Bu tür kuşkular Rönesans, Reform veya Aydınlanma gibi büyük tarihsel hareketler için çok daha güçlüdür. Sadece zorunlu olarak yapıdan ve örgütten yoksun olmakla kalmazlar, aynı zamanda bilinçli üyelikleri de yoktur. Bu hareketlerin her birindeki en önemli şahsiyetlerin birçoğu, böyle bir şeyin parçası olduğunu öğrense şaşardı. Tarihçiler onsekizinci yüzyılın 'aydınlanmış despotizm' fikrine ve geç ondokuzuncu yüzyılın dünya ekonomisinde 'Büyük Buhran' fikrine aşinadır. Bunlardan ilki hakkında bir araştırmacı şöyle yazar: 'Tasvir etmeye çalıştığı gerçekliğin doğası, mekân ve zaman içinde boyutları, hatta belki varlığı bile tarihçiler tarafından sorgulanmış ve hala sorgulanmaktadır.'[13] İkincisi hakkında bir diğer yazar şöyle yazıyor: ' "Büyük Buhran"ın kendisine gelince, elbette modern araştırmaların başlıca sonucu bütünsel bir anlamda böyle bir dönemin varlığını sonsuza dek yok etmek olmuştur ... "Büyük Buhran" literatürden ne kadar çabuk kovulursa, o kadar iyi.'[14] Kaç "tarihsel hareket" aslında tarihçilerin inşasıdır?

7- Tarihte Birleşme ve Bölünmeler

'Büyük tarihsel hareketler' denen şeye dair bu tartışma bizi tarihsel alanın unsurlarından, bu unsurlarla daha büyük bütünler arasında bağlantı kurma şekillerine getirdi. Temel unsurlar insanlardır. İnsanlar toplumlarda birleşirler. Toplumlar kültürler yaratır. Bu kültürlerin birçok parçası diğer toplumlara yayılarak tek başına bir varlık edinirler. Çoğu kültürel ve sosyal faaliyet, yarı kalıcı, kısmen maddi ve yarı kişisel bir şekilde örgütler yaratırlar, Doğu Hindistan Şirketi veya ABD Başkanlığı gibi. Tüm bunları güvenle tarihsel alanın hakiki unsurları olarak alabiliriz, ama yarı gruplar hakkında kuşkular ortaya çıkar.

Şimdi bütün bu unsurlar hareketsiz değildir, hem tek başına hem de birleşik olarak pek çok faaliyete girerler: aşk yapmak, para kazanmak, savaş yapmak, ekmek yapmak, müzik yapmak vb. Tüm bu faaliyetler tarih(1)'in

---

13 Anderson (1979), s. 119.
14 Saul (1972), s. 54-5.

dokusunu, tarih(2)'nin de konusunu oluşturur. Ama tarih(1), 'dikişsiz bir ağ', yekpare bir kumaş mıdır?

İlk bakışta öyle görünebilir. Bazı 'tarihsel hareketlerin' tarihin nesnel akışından ziyade tarihçilerin zihnine ait olduğundan şüphe etmek için sebebimiz olduğunu zaten gördük. Benzer düşünceler Foucault'nun bulduğunu iddia ettiği süreksizliklerden şüphe etmemize yol açabilir. 'Batı kültüründe ... iki büyük süreksizlik' vardı: 'birincisi Klasik çağın başlangıcı (aşağı yukarı onyedinci yüzyılın yarısı), ikincisi ondokuzuncu yüzyılın başında modern çağın başlangıcı.'[15]

Ama bu, tarihi çağlara ve devirlere bölen kadim oyunun daha yeni örneklerinden sadece biri. İncil'de Danyal Kitabı (İ.Ö. ikinci yüzyılda yazılmış) dört dünya imparatorluğundan bahseder. İnsanlığın ilk altın çağından, gümüş ve bronz çağlardan geçip bugünkü acınası demir çağına düşüşünü anlatan eski doğu geleneğinin bir yansıması olabilir.[16] Yunan şair Hesiodos'un (yakl. İ.Ö. 700) *Works and Days*'inde bulunan fikir, Romalı şair Ovidius'un (İ.S. ilk yıllarda) çok popüler olan *Metamorphoses*'ı yoluyla öğrenilmiştir. Ama ortaçağ ve erken modern çağın milenaryan (binyılcı) hareketlerine ilham veren klasik şairlerden ziyade İncil'di.[17] Oliver Cromwell'in birçok askerine ilham veren ve (belki de gününün en bilgili adamı) John Milton'ı bile etkileyen bir inanç olan 'Beşinci Krallık'ın derhal geleceğine yönelik inanç, Danyal Kitabının dört imparatorluğundan kaynağını alır.[18] Onikinci yüzyıl İtalyan başrahip Fioreli Gioacchino'nun kehanetleri daha da etkiliydi. Norman Cohn şöyle yazar: 'Ortaçağların tamamında sadece ortodoks ortaçağ ilahiyatının yapısını değil, tasavvur edilebilecek herhangi bir Hıristiyan inancının altında yatması gereken varsayımları sarsan bu kadar şey yapan başka bir entelektüel yoktur.'[19] Devamla Auguste Comte, Karl Marx ve Adolf Hitler'in Hıristiyanlık karşıtı fikirlerinde yeniden görülen 'yeniden ortaya çıkan üç çağ fantezisi'nde 'bu spekülasyonların dolaylı ve uzun dönem etkilerini' bulur.[20]

---

15 Foucault (1970), s. xxii.

16 Bkz. Jasper Griffin, 'Greek Myth and Hesiod', Boardman ve diğ. (1985) içinde, s. 96.

17 Bkz. Cohn (1962), s. 3-4. Ayrıca Cohn (1993).

18 Bkz. Firth (1962), s. 338-9; C. Hill, (1972), p. 96 ve çeşitli yerlerde.

19 Cohn (1962), s. 100. Biraz farklı bir Gioacchino yorumu için bkz. Reeves (1969 ve 1976).

20 Cohn (1962), s. 101.

Böyle kuvvetli fikirlerden, tarihin Antik, Ortaçağ ve Modern diye bildiğimiz bölümlenmesine gelmek bayağı gelir. Ama bir an düşününce, bu geleneksel bölümlemelerin de tarih(2)'ye ait olduğu görülür; tarih(1)'de yoklardır.

8- Devletler, Milletler ve İmparatorluklar

Daha büyük tarihsel bütünleri ararken, geleneksel tarihin konuları şehirler, milletler, imparatorluklara bakarsak daha sağlam bir zemin üzerinde oluruz. Bir grup insan bir arada yaşayıp, ortak bir soy paylaşıyorsa (ya da buna inanıyorsa) ortak bir dili varsa, birbirleriyle evlenip gündelik yaşamın seyrinde bin farklı şekilde etkileşim içine giriyorsa, bu insanlar birleşik bir bütün oluşturur. Tarihsel alanda bu bütün bir birimdir. Bunun farkına vardıklarında genellikle kendi tarihlerini anlatırlar, önce belki sadece sözlü folklor şeklinde, ama sonra (o gelişim seviyesine ulaşırlarsa) yazılı tarih şeklinde (tarih(2)). Ayrı bir kimlik bilinci taşıdıkları ölçüde, 'dikey' bölünme hatlarının kestiği tarihsel alanın unsurları olarak görülebilirler. ('Dikey' derken 'zaman içinde uzayan' ve 'diyakronik' olanı kastediyorum).

Zamanı kesen hakiki 'yatay' veya senkronik bölünmeler de var mıdır? Yani önceki altbölümde baktığımız yapay bölümlerin dışında. Öyle görünüyor ki vardır: şehirlerin, ulus devletlerin ve imparatorlukların başları ve sonları. Atina tarihi, önce Roma tarihine, sonra Türk İmparatorluğu tarihine, sonra Yunan ulus devleti tarihine massedilir; Virginia ve Massachusetts'inki de ABD tarihine. Fakat bazen öylece yok olurlar. Fakat bazen öylece kaybolurlar: bugün Hititler, Asurlar, Aztekler nerede? Biyolojik olarak halklar varlığını sürdürüyor olmalı; torunları bugün de bir yerlerde vardır. Ama tarihi varlıklar, yani şehirler, devletler ve imparatorluklar sonlanmıştır. O noktada anlatımdan yatay bir çizgi geçer.

Fakat durum her zaman bu kadar basit değildir. 1989-91 olayları Avrupa'nın doğusunu ve Asya'nın bazı kesimlerini bir karışıklığa savurmuştur. Kadim halklar ve eski devletler yeniden ortaya çıkmıştır. Uzun yıllardır Avusturya-Macaristan, Osmanlı, Çarlık veya Sovyet İmparatorluklarına tabi kalmış olmalarına rağmen, uzak geçmişte özgürlüğe ve tarihsel kimliğe sahip oldukları şanlı bir çağa tarihin izini sürebildikleri iddiasıyla tarihe başvurdular. Böylece bağımsızlık, egemenlik ve nihayetinde kuşkusuz Birleşmiş Milletler'de bir koltuk talep ettiler. Tarihsel alanda bir unsur olan tarihsel bütünün ne olduğu sorusu, lüzumsuz bir soru değildir.

9- Herkes İçin Tarih mi?

Öyleyse bütün halkların tarihi var mıdır? Hegel bunu açıkça reddeder; ona göre bazı halklar *'nesnel* tarihten yoksundur' çünkü '*öznel* tarihleri, yıllıkları yoktur'. Akıl yürütme şekli şöyleydi: bir halkın ortak yaşamını düzenleyecek yasalar ve bir devlet oluşturacak düzeyde özbilinci yoksa, tarihin temeli olan kayıt tutmayı gerekli görmeyeceklerdir. Hegel şu şekilde ifade eder: 'Ancak Yasalardan haberdar bir Devlette kalıcı kayıt kabiliyetini sağlayacak ve zorunluluğunu getirecek net bir bilincin eşlik ettiği belli işler gerçekleşebilir.'[21] Bir başka deyişle ancak bir halkın tarih(2) için gereken öz farkındalığı ve yazılı kaydı varsa, o halk tarih(1)'in bir unsuru olabilir. Öyleyse sorumuz şu: gelmiş geçmiş tüm insanlar ve halklar tarih alanının bir parçasını mı oluşturur yoksa bu alan tutarlı bir bütün olarak kendinin farkında olmuş ve dolayısıyla tarihlerini kaydetme çabasına girişmiş gruplarla mı sınırlanmalı? Yukarıda gördüğümüz gibi tarih algısı olmadan da zaman içinde yaşamak mümkün. Sadece tarihsellik bilinci olanlara mı tarih içinde bir yer vereceğiz?[22]

O zaman son sorumuz şöyle: 'Çeşitli milli tarihler, tek bir (dünya) tarih(i) oluşturur mu?' Benim cevabım şöyle olurdu: Dünya çapında tarihselliğe ulaşıldığı zaman ve ulaşıldığı ölçüde, hem dünya tarihi(1) hem de dünya tarihi(2) gerçeğe dönüşür. Hemfikir olup olmayacağınız veya farklı bir cevap tercih edip etmeyeceğiniz bu kesimde ele alınan konular hakkındaki düşüncelerinize çok bağlı.[23]

C - Zaman

1- Zaman Nedir?

Zaman tarih için temeldir, öyleyse daha yakından bakmamızın zamanı gelmiştir. Ama bir sorun mu var? Balıkların suda yaşadığı gibi biz de zamanda yaşıyoruz ve zaman olmadan veya zamanın dışında yaşamanın nasıl bir şey olacağını hayal bile edemeyiz. Cennet ve Cehennemle ilgili bütün fikirlerin, insanların hayalgücünü yıllardır meşgul etmesine rağmen nihayetinde şaşkınlığa uğratmasının bir sebebi bu. Zaman içinde yaşayan

---

21 Hegel (1956), s. 61.

22 Tarihsellik üzerine bkz. yukarıda, böl. 3.

23 Bu kesimdeki konular ('Tarihin biçim ve yapıları') üzerine daha fazlası için bkz. Stanford (1990), bölüm 5.

diğer yaratıkların aksine biz geçmiş ve gelecek hakkında düşünebiliriz. Bu düşünceler 2. ve 5. bölümlerde gördüğümüz gibi eylemin ve aynı şekilde tarihin özüdür.

Rus dilinde artikeller bulunmaz (İngilizcedeki 'a' ve 'the' gibi), yani bir Rus size 'Zaman nedir?' diye sorsa muhtemelen 'Üçü on geçiyor'u bir cevap olarak kabul edecektir. Ama farz edin ki İngilizcesi kusursuz ve tam da söylediğini kastediyor. Nasıl cevap verirdiniz?

Ne diyeceğinizi bilemiyorsanız yalnız değilsiniz. St. Augustine (İ.S. 354-430) *Confessions* (*İtiraflar*) adlı eserinde şöyle yazar: 'Öyleyse zaman nedir? Kimse sormazsa biliyorum: Soran birine açıklamak istersem bilmiyorum.'[24] Fakat devamıyla da aynı fikirde misiniz? 'Ama cesurca diyorum ki eğer hiçbir şey geçmediyse geçmiş zaman yoktur; hiçbir şey gelmiyorsa gelecek zaman yoktur ve hiçbir şey yoksa şimdiki zaman yoktur.' Çünkü bu ifadeler onu iki tezat zaman teorisinden birine bağlıyor.

2- İçerikler mi Kap mı?

Mekân hakkında da benzer teoriler vardır ve bununla işe başlamak daha kolay olabilir. Sağımda ve solumda odanın iki duvarı var. Aralarındaki yer kitaplar, mobilya, bir insan bedeni ve bol bol havayla dolu. Bunların hepsinin çıkarıldığını ve duvarların arasında hiçbir şey olmadığını farz edin. Duvarlar hala birbirinden 12 metre uzaklıkta mı olurdu? Ya da birbirine mi dokunurdu? Sağduyu birinci cevabı verirdi (boşluğun duvarları çökerteceğini düşünmezsek). Şimdi bunu zamana uygulayalım. Salı ile Perşembe arasında Çarşamba günü birçok şey olur. Ama farz edin ki Çarşamba günü *hiçbir şey* olmadı. O zaman Salı'nın arkasından hemen Perşembe mi gelirdi? Yoksa boş odamın duvarları gibi aralarında boş bir bölüm mü olurdu? İkinci cevabı veriyorsanız zaman ve mekânı Isaac Newton gibi düşünüyorsunuzdur. Newton zaman ve mekânın içlerinde bulunabilecek herhangi bir şeyden oldukça farklı gerçek şeyler olduğunu düşünüyordu. Onlar 'diğer her şeyin yanı sıra kendilerinin de yeridir'. Bu görüşe göre zaman ve mekân içlerinde bir şey olsa da olmasa da aynı boyut ve şekilde kalan metal kutular gibiydi. Tersine bir balon, sert olmadığı için boyutlarını içindekilerden alır. Öyleyse Newton zamanı her şeyi içine alan sonsuz boyutta devasa bir kutu olarak, zamanıysa sonsuza uzanan uzun bir düz

---

24 Kitap XI (xiv), 17; (1991), s. 230. Gerçekten de *Confessions*'ın XI. Kitabının tamamı zaman üzerine derin bir tefekkürden oluşur.

çizgi olarak düşündü. 'Şimdi Dünya Sisteminin Çerçevesini gösteriyorum' diye yazıyordu *Principia*'da. Sorun şu ki fizikçiler ve matematikçiler artık Newton'ın (okulda öğrendiğimiz) Öklid geometrisiyle mekânı tarif edilen evren görüşüne katılmıyorlar. Evrenin sonlu (sonsuz değil), kavisli, küresel, eyer şeklinde, hatta toroidal (simit gibi) olduğunu söylüyorlar. Üstelik pek çoğu uzayın örneğimizdeki balonun yüzeyi gibi genişlediğine veya esnediğine inanıyorlar. Düz veya sert bir tarafı yok. Ama boş bir kap mı yoksa boyut ve şeklini, yani tüm varlığını, içeriğinden mi aldığı konusunda herkes de hemfikir değil.

Şimdi zamana geri dönersek Augustine'in, Newton'ın görüşünü paylaşmadığını görürüz. Şöyle diyordu: 'Hiçbir şey geçmediyse, geçmiş yoktur'. Zamanın geçmiş olayları *içerdiğini* düşünmüyor; zamanın geçmiş olaylar olduğunu düşünüyor ve elbette aynısı şimdi ve gelecek için de geçerli. Hiçbir olay olmasa da, her şekilde varolacak bir şey değildir zaman: Elimizde olan basitçe aralarında zamansal ilişkiler (yani zaman ilişkisi) olan olaylardır, 'altı gün sonra', 'uzun zaman önce' gibi.

3- Zaman Gerçekdışı mı?

Buradan gerçek olanın zaman değil, olaylar olduğu çıkardı. Bu olaylar belli bir boyut boyunca uzanır (böylece bu boyut üzerinde 'önce' ve 'sonra'dan konumlar olarak bahsedilebilir). Peki olayların düzenlendiği bu boyut nedir? Gerçekten var mıdır? Olmayacağından şüphe etmek için sebep olduğu gördük. Öyleyse olaylar bu şekilde uzanır *görünüyor* olabilir mi? Lewis Carroll'ın *Alice Aynalar Diyarında* kitabında Alice'in bir piyon gibi satranç tahtasında hareket ettiğini hatırlarsınız. Hareketleri kitabın önündeki bir diyagramda gerçekten gösterilir. Önce Kırmızı Kraliçeyle (Vezir), sonra Beyaz Kraliçeyle, sonra Humpty Dumpty'yle, sonra Beyaz Kralla (Şah), sonra Kırmızı Şövalyeyle (At), sonra da Beyaz Şövalyeyle karşılaşır; nihayet sona varır ve Kraliçe tacını giyer. Ama taşlar tahta üzerinde pek çok farklı şekilde hareket edebilir. Kırmızı Kraliçeden önce Beyaz Şövalyeyle karşılaşsaydı, zaman ölçeği içinde karşılaşmalar farklı bir şekil alırdı. Satranç tahtasında 'önce' ve 'sonra'nın gerçek bir anlamı var mı? Mekân içinde bir dizi hareketin akışını göstermez mi? Zaman içinde hareket edip belli bir sırayla olaylarla karşılaşıyor gibi görünüyor olup da, aslında (satrançtaki gibi) olayları herhangi bir sırayla yaşıyor olabilir miyiz? Ve hangi sırayla karşılaşırsak karşılaşalım, zaman ekseninde düzenlenmiş gibi görünecektir.

Bu da bize büyük filozof Immanuel Kant'ın (1724-1804) teorilerini hatırlatır. Ufuk açan çalışması *Critique of Pure Reason*'da zihnimizin yapısından ötürü, dünyayı belli şekillerde algılamamız gerektiğini ileri sürer. (Faydalı bir benzetme renkli gözlük takmayı düşünmektir. Mavi gözlüklerimizi hiç çıkarmasak, dünyayı sürekli mavimsi algılardık). Kant'ın argümanlarını burada tekrarlamaya gerek yok. Kaydetmemiz gereken tek şey şu: dünyayı üç boyutlu mekânda uzanmış olarak algılamadan ve tek boyutlu zamanda uzanmış olma deneyimi olmadan dünyaya dair bir deneyimimizin olması imkânsız. Fakat zaman ve mekân, (yeşil, sıcak veya yapışkan diye) algıladığımız nesnelerin nitelikleri değildir, bu tür deneyimlerin zorunlu koşullarıdır. Benzer şekilde gözlerinizin açık olması görsel bir deneyimin parçası değildir; görmenin zorunlu bir koşuludur.[25] Gördüğünüz şey değil; ***nasıl*** gördüğünüz.

4- Modern Görüşler

Bu şüphelere rağmen Kant da Newton gibi mekân ve zamanın gerçekliğine inanıyordu.[26] Modern bilim işte bu inançları reddetti. Einstein'ın özel ve genel görelilik teorileri uyarınca zaman bizim normalde sandığımız gibi mekândan bağımsız değildir, hem mekân hem zaman 'mekân-zaman' denen dört boyutlu bir bütün oluşturur. 'Görelilik teorisi mutlak zaman fikrine bir son verdi! Her gözlemcinin yanında taşıdığı bir saatin kaydettiği kendi zaman ölçüsüne sahip olması gerektiği ve farklı gözlemcilerin taşıdığı birebir aynı saatlerin mutlaka örtüşmeyeceği görüldü.'[27] Ölçülen zaman, ölçümü yapanın hızına (sürate, birim sürede aldığı mesafeye) bağlıdır. Einstein'dan bu yana işler daha da tuhaf bir hal aldı: 'genel görelilik, kuantum mekaniğinin belirsizlik ilkesiyle birleştirildiğinde, hem mekân hem de zamanın kenar veya sınır olmaksızın sonlu olma ihtimali var.'[28] Konu ne kadar büyüleyici olsa da burada daha ileri gitmeye gerek yok. Belli ki bilim insanlarının mekân ve zamana dair görüşleri genel görüşten epeyce ayrılmış.

5- Zamanın Hızı Nedir?

Zamana dair genel görüşün bile sorunları vardır. Örneğin 'zamanın geçişi'nden bahsederiz. Samuel Beckett'ın oyunu *Godot'yu Beklerken*'de

---

25 Kant (1963), s. 74-82; Körner (1955), s. 33-9.
26 Körner (1955), s. 33-4.
27 Hawking (1990), s. 21.
28 A.g.e., s. 44.

Vladimir bir şeyden bahsederken en azından zamanın geçmesini sağladığını söyler, bunun üzerine Estragon zaman zaten geçecekti diye yapıştırır cevabı. Birinci kişi şahsi ve öznel bir bakış açısı benimsiyor; zaman içinde olan şeylerin deneyiminden bahsediyor. İkinci kişi dakika, saat ve günlerin birbirini düzenli bir yürüme hızında izlediği şeklindeki kamusal veya nesnel bakış açısıyla konuşuyor. Buradaki ayrım yerinde ve faydalı: hem özel hem kamusal zaman tarihte önemli bir rol oynar.

İki cümle önce ağzımdan çıkan 'yürüme hızı' kelimesine bir geri dönelim. Zamanın 'yürüme hızından' bahsetmenin bir anlamı var mı? 'Zaman çok çabuk akıp gidiyor', deriz, 'İnanamıyorum neredeyse Noel geldi.' Arden ormanında Rosalind'in Orlando'ya dediği gibi 'Zaman çeşitli insanlar için çeşitli hızlarda geçer.'[29] Burada sorun yok diyebilirsiniz. Öznel zamandan bahsediyorlar, Rosalind'in verdiği örneklerden belli. Ama hepimiz hemfikir olabiliriz ki kamusal zaman aynı hız, oran veya süratte akmalıdır. Zamanın geçiş hızını nasıl ölçebiliriz? Saat 2'ye geliyor, ben 2'de bunu yazmayı bırakmalıyım. Ne kadar hızla geliyor? Saatte kaç kilometre? Sorunun bir anlamı yok. Aşikâr ki zaman ***kilometre*** ile geçmiyor, saatle geçiyor. Öyleyse saatte şu kadar ***saat*** hızla yaklaşıyor mu demeliyim? Bir arabanın kilometrede bir kilometre yol aldığını söylemek gibi. İkisi de saçmalık. Sorunun kökünde hareket mefhumunun konum ve zaman değişikliği ima etmesi var. Zaman fikri zaten hareket fikrinin içinde var. Zamanı anlatmak için hareketi kullanmak, zamanı anlatmak için zamanı kullanmak demek. Ve bu da en az kendinizi çizme askınızdan havaya kaldırmanız veya kendi gözünüzü (ayna olmadan) görmeniz kadar imkânsız ve anlamsız. Zamanın hızı dışında her şeyin hızını ölçebilirsiniz. Bir kadın, dikiş kutusundan mezurasını çıkarıp mezura dışında her şeyin uzunluğunu ölçebilir.[30] Dolayısıyla zamanın geçişi veya olayların şimdiden geçmişe geçişi veya Augustine'in dediği gibi göçüp giden şeylerin geçişi hakkında söylenen her şey salt mecazdır. Ama mecazın çoğu kullanımının aksine ('gül parmaklı şafak' gibi), bahsettiğimiz şeyin gerçekliğini hiç anlamayız.

6- Geçmişi neden ziyaret edemeyiz?

Bir başka bilmece de zamanın asimetrisi. Yani gelecek çeşitli şekillerde geçmişten farklıdır. Geçmiş sabit görünürken gelecek oluşmamıştır. Öy-

---

29 *As You Like It (Nasıl Hoşunuza Giderse)*, Perde III, Sahne ii, 1. 301.

30 Bu paragraftaki argümanların bazıları için Seddon'ı (1987) temel alıyorum.

leyse yine zaman bir boyutsa neden içinde tek bir yönde hareket edebiliriz (yine aynı mecaz!)? Sola doğru bir metre, sağa doğru bir metre gibidir; yukarı doğru bir metre de aşağı doğru bir metre gibi. Ama zaman için öyle değil. Modern bilime göre zaman ve mekânın, mekân-zamanın ortak boyutları olduğunu akılda tutarsak, zaman içinde yolculuk en azından teoride mümkün olmamalı mı? Bugün Jüpiter'e veya Alfa Centauri'ye yolculuk edemeyiz, ama bu sadece pratik ve belki de geçici bir imkânsızlık. Bir gün gidebiliriz. Onsekizinci yüzyılı ziyaret etmenin imkânsızlığı da sadece bunun gibi bir pratik imkânsızlık mı? Veya mantıksal bir imkânsızlık mı? Eğer mantıksalsa bunun nedeni geri gidemeyecek olmamız mı veya hiçbir şekilde geri gidilecek bir geçmiş olmaması mı? New Haven'dan Bostan'a trenle gidiyorsam, bu seyahatte mantıken New Haven'ı ziyaret edemem. Ama bu mantıksal imkânsızlık New Haven'ın artık orada olmadığını ima etmez. Herkes New Haven'dan uzağa seyahat etse bile New Haven yine orada olacaktır. Onsekizinci yüzyılı ziyaret konusunda da durum böyle mi? Veya bunu imkânsız kılan başka bir şey mi var? Geçmiş bir şekilde hala 'orada' mı? Öyleyse neyin içinde?

7- Zaman Çarkı

Son olarak zaman döngüsü ve zaman oku sorunundan bahsedeceğim.[31] Geçmişten geleceğe doğru hareket ediyor gibi görünüyor olmamıza rağmen, eski kültür ve medeniyetlerin çoğu döngüsel bir zaman görüşü benimsemişlerdi; yani bir çark gibi sonsuza kadar devam eden bir dizi tekerrür.[32] Bu fikrin mevsimlerin birbirini takip etmesinden ve tüm hayvan yaşamında doğum, olgunluk ve ölüm döngüsünden geldiği epey belli. Sümer, Mısır, Hint ve Çin gibi eski nehir yatağı medeniyetlerinin hepsi Fırat, Nil, İndus ve Wang-Ho nehirlerinin mevsimsel olarak sularının alçalması ve yükselmesine bağımlıydı.

Mevsim değişiminin, gök cisimlerinin hareketlerine tekabül ettiği gözlemlenmişti, böylece astronomi bilimi zamanı ölçme ve tahmin etmenin zorunluğundan doğdu. Bu ölçüm bütün medeniyetleri meşgul etti; örneğin Orta Amerika halklarını hala birkaç yerde kullanımda olan karmaşık bir takvim geliştirmeye itti. Her 365 günde bir tekrarlanan bizim takvimlerimizin aksine Orta Amerikan 'Takvim Dairesi' 18.980 günü, yani yaklaşık

31 Her iki kavramın da önemine dair iyi bir tartışma için bkz. Gould (1987).

32 Bkz. Bury (1924), s. 12-13. Ayrıca Trompf (1979).

elli yılı kapsıyordu. Hepsi bu değil. İsa'nın doğumundan önce Maya halkları tarihlerindeki her olaya tarih vermek için yeterli 'Uzun Sayım' denen bir takvim geliştirdi ve bugüne kalmış anıtlarına yazdı. Bir Uzun Sayım 1.872.000 günden veya yaklaşık 5100 yıldan oluşuyordu. Bu süreden sonra döngü yeniden başlıyordu.[33]

8- Platon'un Zaman Teorisi

Maya takviminin ardında yatan düşünceleri bilmiyoruz, ama Platon'un bir diyalogu, İ.Ö. 360-350 civarında yazılan *Timaeus* makul bir yaratılış anlatımı verir. *Timaeus* Karanlık ve erken Ortaçağlarda bilinirdi ve aslında sürekli okunmaya devam etti. Uzun süre harfi harfine gerçek olarak görülmedi, ama evren hakkında hayalgücünü harekete geçirdi ve düşünme şekillerini etkiledi.

Platon ilk olarak ebedi doğrular (matematiğin doğruları gibi) ve olumsal olgular (başka türlü de olabilecekken öyle olmuş şeyler) arasındaki ayrımı vurgulayarak başlar. Birincisi akılla, ikincisi beş duyuyla anlaşılır. Bildiğimiz gibi bu duyular kolayca yanılabilir ve asla onların verdiğine, yani 'ampirik bilgiye' tamamen güvenemeyiz.[34] Dolayısıyla ebedi doğrular hiç değişmeyen şeylerle ilgilidir: Varlık dünyası; ampirik olgular ise değişenlerle yani uzun süre aynı kalmayan şeylerle, Oluş dünyasıyla ilgilidir.

Yine de Platon'a göre yaratılmış evren değişime tabi olmasına rağmen, kaotik olmasına gerek yoktur. Bu şekilde kaosun yerine düzen geçmektedir.[35] Ve bu düzeni vurgulamak ve yaratılmış dünyayı mümkün olduğunca yaratılmamış olana yaklaştırmak için zaman yaratılmıştır. Platon'un yaratıcı tanrısı (demiurgos) 'zamanı, daima bir kalan sonsuzluğun ebedi bir hareketli imgesi' yapmıştır.[36] Bu şekilde gökleri düzenlemiştir ve 'tanrının zamanın doğuşu için bu plan ve amacının bir sonucu olarak, zaman ölçüsünü korumak ve tanımlamak üzere güneş, ay ve beş gezegen diye bilinen şeyler varolmuştur.'[37] Belli ki bu görüşe göre zaman gök cisimlerinin hareketleriyle ölçülen ebedi bir harekettir; yani zaman döngüseldir.

---

33 Bkz. Coe (1971), s. 66-7.
34 Plato (1965), s. 40; § 27-8.
35 A.g.e., s. 42; § 30.
36 A.g.e., s. 51; § 37.
37 A.g.e., s. 51; § 38.

Ama döngüler büyüktür. Platon sadece birkaç kişinin daha uzak gezegenlerin (Mars, Jüpiter, Satürn) hareketlerini düşündüğüne işaret eder. 'Bu gezinen hareketlerin zamanın ta kendisi olduğunun farkında bile değiller', o kadar hayret verici ve gizemli. 'Yine de' diye devam eder, 'sekiz yörüngenin hepsi de birbirlerine göre tam devirlerini yaptığında zamansal sayı ve tam bir yılın eksiksiz tamamlandığını algılamak son derece mümkün'.[38] Burada nihayetinde tüm bu gök cisimlerinin birbirlerine göre aynı konuma geldiği olgusuna atıf yapıyor. Platon bunun ne kadar sürdüğünü hesaplamaya çalışmıyor.[39] Ama öyle görünüyor ki kafasında uzun bir döngü var, Mısırlı bir rahip tarafından (*Timaeus*'ta da) anlatılan 9000 yıl öncesine uzanan Atlantis hikâyesini de içine alacak kadar uzun. Bu Mısırlı rahip Mısır tapınaklarında 'en erken zamanlardan her büyük veya müthiş başarının ve önemli olayın yazılı kaydını muhafaza etti.'[40] Görüyoruz ki Platon bizimkine çok benzer bir tarih ve tarihsel kayıt görüşünü benimsemiş ama insan meselelerinin akışının daireler etrafında gerçekleştiğine inanmış. Bizim dünyanın bir başlangıcı olduğu ve işlerin düzgünce geçmişten geleceğe doğru ilerlediği, böylece her olayın bir kez olduktan sonra geri döndürülemez olduğu şeklindeki görüşümüzle tezat oluşturur. Biz inanırız ki zaman geriye doğru akamayacak bir yoldur.

9- Daha Fazla Döngü

Eğer çizgisel zaman görüşüne bu kadar katı bağlıysak, döngüsel görüş hakkında daha fazla söylenecek bir şey var mı? İncil'deki sözlerde en azından şiirsel bir doğruluk var mı?

'Olmuş olan, olması gerekendir; yapılan da
Yapılması gereken: ve güneşin altında yeni bir şey yok.
Bak bu yeni, diyebileceğimiz bir şey var mı?
Önümüzde olan zaten eski zamana aittir artık.'[41]

Her yeni savaş veya anlamsız şiddetin patlak vermesiyle tarihin bu bıktırıcı görüşünü benimsemek cazip geliyor. 'Ne zaman öğrenecekler' diye

---

38 A.g.e., s. 54; § 39.

39 Sandığımız gibi ekinoksların deviniminden bahsetmiyor: 26000 yıllık bir olay bu. 36000 yıllık 'Büyük Sene'den bahsedip bahsetmediğiyse akademik bir tartışma meselesi. Bkz. A. E. Taylor (1928), s. 217-18; Cornford (1941), s. 253, n. 3.

40 Plato (1965), s. 35, § 23.

41 Ecclesiastes 1, 910.

düşünüyor insan. Belki de bu döngü fikrine daha yakından bakmalıyız. Bunu yapmanın dört yolu olabilir.

Birincisi (vaizle birlikte) insan davranışının tekerrür eden örüntülerini not etmektir. Elbette bunların hepsi aptallık veya suç değil. Gelenekler tam da bu örüntülerden oluşur ve her toplumun temellerini teşkil ederler, bazen düzenlenmeleri ve değiştirilmeleri gerekse de. Gelenekler ve âdetler pek de döngü sayılmaz, peki ya trendler?

Bu ikinci tür tekerrür, tarihte sık sık kaydedilen belli fenomen gruplarına atıf yapar. Napolyon'un yenilgisinden sonra Metternich, Avrupa politikasını bir otokrasi için en tehlikeli anın, ilk reformu kabul ettiği an olduğu inancı üzerine kurdu. Rusya bunu yirminci yüzyılda iki kez göstermiş görünüyor. Bir diğeri, devrimlerin kendi çocuklarını yediği gözlemidir: devrimi yapanlar çok nadiren uzun süreliğine kontrollerini devam ettiriyorlar. Bunlar ve başka örnekler olayların sadece tek tek değil, seriler halinde tekerrür ettiğine işaret etmektedir.

Tarihsel döngüselliğin daha da güçlü bir adayı, millet ve medeniyetlerin, canlı yaratıklarınkine benzer bir büyüme, olgunluk ve düşüş süreçlerini takip ettiği inancıdır. Diyebiliriz ki Çad genç, Fransa olgun, Çin çok yaşlı bir ülkedir, ama mutlaka düşüş sürecinde değildir. Tarihsel döngüler mefhumu son derece iyi bir şekilde *The Decline of the West*'te (1932) Oswald Spengler ve *A Study of History*'de (1934-61) Arnold Toynbee tarafından uygulanmıştır. Her ikisi de çeşitli medeniyetlerde tekerrür eden bir şablon bulduğunu iddia etmiştir.

Dördüncüsü, tarih *içinde* değil, *tarihin* tekerrür ettiğine dair bir inanç vardır. Bu inanca Mayalar belki, Platon kesinlikle sahipti. Bugün böyle şeylere inanmıyoruz. Ama daha geniş bir ölçekte soru hala açıktır. *A Brief History of Time*'da Stephen Hawking 'bilimin yasaları geçmiş ve geleceği ayırmaz' der.[42] Daha sonra zaman oklarının (üç tanesinden söz eder) neden hep aynı yöne, geçmişten geleceğe işaret ettiğini ele alır. 'Evrenin bütün tarihinde aynı yöne işaret etmeyecekler' der; ama ancak *böyle* yaptıklarında bu soruları sormaya muktedir akıllı varlıklar gelişebilir.[43] Evren şu anda genişliyor, ama daha sonra daralmaması için ve sonra da genişleyip daralmaya devam etmemesi için bir sebep yok. Fakat evren tekrar çöktüğünde ne ola-

---

42 (1990), s. 144.

43 A.g.e., s. 145.

cağından endişe etmek biraz akademik bir dert gibi görünüyor, çünkü en az on milyon yıl daha daralmaya başlamayacak.[44] Daralma fazının ne kadar süreceğini söylemiyor, ama herhalde ondan sonra baştan başlayabiliriz.

Son olarak dünyaya geri inmek gerekirse, tabiat yasalarının (daha isabetlisi doğa bilimlerinin yasa gibi teorileri) benzer olayların tekerrürünü kesinlikle garanti ettiğini kaydetmeliyiz: örneğin, pantolon cebimde ne zaman delik varsa param düşer. Ama bu yasaların gerçekten zaman döngüleri veya zamanda döngüler ortaya çıkardığı gösterilmedikçe döngüsel zaman görüşüne bir katkısı olmaz. Ve bu da yapılmamıştır. Stephen Hawking'le birlikte bizim için (en azından önümüzdeki on milyar yıl) zamanın aynı yönde ilerlediği sonucuna varmalıyız. Zaman oku hakkında bu kadarı yeter. Ama hatırlamalıyız ki tıpkı zaman okları ve döngüleri gibi, zamanın 'hareketi' de mecazdır. Zamanın gerçek doğasını anlamaktan hala uzağız.

10- Özel ve Kamusal Zaman

Zaman gerçekten de bir bilmece. Belki bilmecenin kaynağı şurada bulunabilir: mekân ve zaman kavramlardır. Kavram olarak, gerçek dünyayı temsil etmek üzere (isteyerek ya da istemeden) inşa ettiğimiz bir modelin parçasını oluştururlar. Kavramlarımızın birçoğu epey faydalıdır, ama zorunlu olarak gerçek dünyada tekabül ettikleri bir şey olmayabilir. Her kavramın olmayabilir, mesela tekboynuzlu atlar. Zamanın var mı?

Zamanın bir kavram olduğunu söyledim, ama birbiriyle ilişkili iki zaman kavramımız olduğunu söylemek daha doğru olur: özel zaman ve kamusal zaman. Kişisel veya özel zaman bizim bir durumdan diğerine iç deneyimimize dayanır: Rosalind'in Orlando'ya söylediği gibi. Uykuda veya bilinçsizken, zamanın geçişinden hiç haberdar olmayız. Ama geçtiğini kabul ederiz. Bazen içten gelen bir dürtü –açlık, susuzluk, yorgunluk gibi– bize hatırlatır. Bazen ayın, güneşin veya yıldızların hareketleri bizi haberdar eder. Fakat bugünlerde doğal zaman ölçülerinden yapaylara göre daha az haberdarız.

Toplumlarımız daha karmaşık bir hal aldıkça, eylemlerimizi başkalarınınkilerle koordine etmek ve üzerinde anlaşılmış bir programa göre yaşamak zorunda kaldık. Bunu yapmak için –örneğin tren ve uçakların zamanında kalkmasını sağlamak için– tam saat ve dakikanın sürekli farkında

44 A.g.e., s. 149.

olmak zorundayız. En alışkın şehir sakini için bile kişisel iç zamanını bu kamusal taleplere uydurmak her zaman kolay değildir. Daha az eğitimli insanlar için bu sorun aşılmaz olabilir. Geç Ortaçağlarda çanlar saatlerle değişmeye başladığında şehir yaşamında büyük değişiklik oldu: 'bu yüzyılların başlıca olaylarından biriydi.'[45]

Benzer sorunlarla Sanayi Devriminin ilk günlerinde de karşılaşıldı, evden çalışanlar fabrikaya girmek ve fabrika zamanının tiranlığına tabi olmak zorunda kaldılar.

Daha uzun dönemlerde de hafızamızı kamusal takvime uyarlamayı zor buluruz. Günlük, jurnal ve hatırat tutmak bunu yapma çabalarıdır.

Ortak bir kamusal zamanını saat, gün ve yıl olarak ölçmek, tesis etmek ve kaydetmek için kullanılan çeşitli yöntemler kendi başına muazzam bir çalışmadır ve Mısır tapınaklarından atomik saatlere kadar beş bin yıla yayılır. Burada bizim işimiz bu değil. Tarihçi için birkaç noktayı hatırlamak yeterlidir.

11- Tarihçi İçin Beş Nokta

Birincisi geçmişte çoğu insanın olaylar olurken bizimki gibi saat ve tarih farkındalığı olmadığını hatırlamaktır. Diğer şeylerin ne kadar önce meydana geldiği hakkında doğru bir fikre daha da az sahiptiler. 'Eskiden beri', 'insan hafızasının ötesinde', 'bir zamanlar' gibi ifadeler normaldi.[46]

Bir sonraki nokta tarihçiler için isabetli bir kronolojinin önemli olduğunu hatırlamaktır. Biz neden ve sonuçla daha fazla ilgiliyiz. Dolayısıyla bir A olayının, B olayının nedeni olup olmayacağına dair kararımızı A ve B'nin göreli zamanını belirleyerek verebiliriz. Örneğin eğer A, Beyaz Kralın ordularının hareketiyse ve B, Kırmızı Kralın savaş kararıysa, ilk önce hangisinin gerçekleştiğini bilmek önemlidir. Bu örneklerde mutlak değil de göreli zamanla ilgilenmemize rağmen, tam tarihi ve bazı durumlarda tam saati belirleyene kadar olayların sırasını belirleyemeyeceğimiz kısa zamanda ortaya çıkar.

Bu da bize üçüncü bir noktayı hatırlatır. Sadece Einstein fiziğinde değil, tarihte de zaman, mekâna görelidir. Tıpkı mekân-zaman hesaplarında ışık hızına izin veren Einstein gibi, tarihçi de döneminde iletişimin hızını aklında tutmalıdır. Eğer güneş beş dakika önce yok olsaydı, biz hala mutlu

---

45 Le Goff (1980), s. 30. Ayrıca Çin üzerindeki etkisi için bkz. 'Clocks and Culture', Cipolla (1970).

46 Bkz. Le Goff (1988), s. 174-83. Bkz. Febvre (1962), s. 426-34.

bir cehalet içinde kumsalda güneşleniyor olurduk. Eğer Peru'da bütün gümüş madenleri 1600'de çökmüş olsaydı, İspanya Kralı haftalar sonra bile hala gelirlerini yüce bir cehalet içinde hesaplıyor ve harcıyor olurdu.[47] Dolayısıyla son paragrafta verilen örnekte, Beyaz Kralın eyleminin, Kırmızı Kralınkine neden olup olmadığına dair kararımız (veya tersi), A'nın mutlak surette B'den önce olup olmadığına değil, Kırmızı Kralın, aralarındaki mesafe ve iletişim zamanı göz önüne alındığında Beyaz Kralın eylemlerinden haberdar olup olamayacağına bağlıdır.

Tarihçi için dördüncü bir hatırlatma, bizim için geçmişte kalan olayların, olayın alakadar ettiği insanların çoğu için gelecekte uzandığıdır. Kırmızı Kralın niye öyle davrandığını anlamaya çalıştığımızda, eylemlerinin sonuçlarını bildiğimizi unutmalıyız; o ***bilmiyordu***. İnsanların bazen çok büyük umut ve korkuların baskısı altında hareket ettiğini hatırlamak da önemlidir, bilinmez bir gelecekte saklı umut ve korkular. Tarihçi bu umutların taşındığını hiç göremeyebilir ve dolayısıyla Kırmızı Kralın hangi koşullar altında bu eylemi yaptığı hakkında epeyce yanılabiliriz. Çünkü umutlar (veya korkular) asla gerçekleşmemiş olabilir; tarihçi, daha sonra ne olduğunu bildiğinden, bunu tamamen gözden kaçırabilir.

Son noktam bu kadar bariz değil, ama daha az önemli de değil. Şöyle: romanlar okuruz, oyun ve film izleriz vb. Bunlarda anlatıcı bir dünyada, karakterleri başka bir dünyada yaşar. Ama tarihte anlatıcı ve karakterleri aynı dünyada yaşar. Büyük ölçüde aynı geçmişi paylaşırlar. Aynı zaman ve mekân kısıtları altında yaşarlar; geleceğe dair aynı bilgisizliği paylaşırlar; bütün yaşamları içinde yaşadıkları çağın kültürüne bağlı ve yerleşiktir. Kurguda anlatıcı karakterlerinin yaşamlarını kontrol eder; bunu değiştiremezler. Tarihte büyük oranda tam tersidir. Oliver Cromwell veya George Washington hakkında yazan bir tarihçi, konusunun yaşamını bir romancı gibi şekillendiremez. Delillere sadık kalmalıdır. Ama Cromwell ve Washington, tarihçinin içinde yaşadığı modern dünyayı şekillendirmekte kesinlikle büyük rol oynamışlardır. Dolayısıyla anlatıcı ve karakterlerin her ikisinin de aynı tarihsel koşullar altında tarihte yaşadığını söylemek yetmez. Aynı tarihte yaşadıklarını kabul etmeliyiz. Geleceğimiz kısmen tarihçi tarafından kısmen de Cromwell ve Washington tarafından şekillendirilecektir. Oliver ve George'la sadece ortak insanlığı değil, ortak bir geçmiş ve ortak bir geleceği paylaşırız.

---

47 Bkz. Stanford (1990), s.29.

Sonuç

Anlatım olarak tarihin nasıl yapıldığı üzerine birkaç bölümden sonra bu bölümde olay olarak tarihe geri döndük: tarihçilerin ilgilendikleri iddiasında oldukları materyale. Ama geriye, tarihçilerin eserlerinin ardına, konularına gidersek, olaylarda duramayız. Çünkü 'olay' insan yapımı bir kavramdır. Evren durmaz bir akış, sürekli değişim sahnesidir. Bu sayısız değişimin sadece birkaçı insanlar tarafından algılanır ve bu algılananların sadece birkaçı 'olay' olarak kaydedilmeye ve hatırlanmaya değer bulunur. Yani eğer tarihin materyali olaylarsa, bunların kısmen insan düşüncesinin ürünü olduğunu hatırlamalıyız. Materyal olarak ham değil, zaten işlenmişlerdir. Üstelik bunlar ne nesne ne de olgudur ve ikisiyle de karıştırılmamalıdır.

Yine de bu hammaddeyi oluşturan değişimlerden bazıları birbirleriyle bağlı görünmektedir. Bu birliktelikler bizim tarihsel alan dediğimiz yerde nesneleri teşkil ederler: tarihsel olayların meydana geldiği mekânsal-zamansal bölgede. Bu nesneler birincisi insanlar, ikincisi insan toplumları ve üçüncüsü bu insanların toplumla bağlarını oluşturan fikir ve davranışlarıdır. Tarihsel alanın bu sakinleri tarihsel araştırma ve yazının konularıdır. Fakat bu konulardan bazılarının, bu alanda nesne olarak gerçekten varolan bir şeyden ziyade tarihçilerin hayalgücünün inşaları (örn. 'Büyük Buhran') olup olmadığına dair kuşkular vardır.

Her şey değişir. Güneşin altındaki her şey gibi (veya eskilerin dediği gibi ayın altındaki her şey gibi) tarihsel alanın nesneleri, tarihsel çalışmanın konuları ebedi değildir: olurlar ve geçip giderler. Dolayısıyla zaman onlar için temeldir. Tarih, 'önce' ve 'sonra' soruları, tarihçinin düşüncesi için esas önemdedir. Yani biz St. Augustine gibi sormalıyız: Zaman nedir? Bu sorunun cevabını asla bilemeyebiliriz, hatta tek bir doğru cevap olup olmadığını da. Ama zaman fikri tarihçi için o kadar önemlidir ki, bu aşina fikrin getirdiği güçlüklerin bazılarından haberdar olmalıdır ve tercihen kendi pozisyonu hakkında net olmalıdır. Biz tarih öğrencilerinin incelediğimiz tarihi şahsiyetlerle ortak bir geçmiş ve ortak bir gelecek paylaştığımızı unutmamalıdır. Hepimiz aynı şekilde zamanın yaratıklarıyız.

Okuma Önerileri

Braudel 1975; 1980
Burke, P. 1990
Danto 1965
Duby 1985
Hegel 1956
Hexter 1979
Le Goff ve Nora 1985
Marrou 1966
Nisbet 1969
Oakeshott 1983
Plato 1965
Ricoeur 1984
Seddon 1987
Stanford 1990
Stoianovich 1976
Trompf 1979
Veyne 1984
Whitrow 1972

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DİZİLİM OLARAK TARİH

Öğretmen, bir şeyin nedenlerini açıklayan kişidir ... ve en bilinebilir şeyler ilk ilkeler ve nedenlerdir, çünkü ancak bunlarla diğer şeyler bilinir.

Aristoteles, *Metaphysics*

Felix qui potuit rerum cognoscere causas (Ne mutlu şeylerin nedenlerini bilene).

Virgil, *Georgics*

Ne az kanun veya kralın neden olduğu,

İyileştirebildiği, insan kalbinin dayandıkları her şey içinde.

Goldsmith, *The Traveller*

Asla açıklama,

Asla özür dileme.

Lord Curzon'a atfedilir

Giriş

Neden kavramıyla açıklama kavramı arasında net bir ayrım yapılmalıdır. Bu iki kavram genelde birbirleriyle bağlantılıdır, çünkü çoğu açıklama (ama hepsi değil) bir neden arar ve nedenler çoğunlukla bir açıklama üzerinden belirlenir. Yine de birbirinden epey farklılardır, çünkü farklı varlık düzeylerine aittirler. Modern bir filozofa atıf yaparsak, 'Ama eğer nedensellik doğal dünyada geçerli bir ilişkiyse, açıklama başka bir meseledir ... doğal bir ilişki değildir ... Zihinsel veya akli bir ... ilişkidir. Doğal dünyada şeyler arasında, doğada yer ve zaman tayin edebileceğimiz şeyler arasında, geçerli değildir.

Olgular veya doğrular arasında geçerlidir.'[1] Dolayısıyla bir neden, gerçek dünyada işleyen bir şeydir; insanlar anlasın veya anlamasın, neyse odur. Belli bakterilerin varlığından dolayı süt ekşir. Herkes bir cadı lanetledi diye sütün ekşidiğine inansa da bu, sütü hiç etkilemez. Diğer yandan açıklama fikirler âlemine aittir. Psikolojik kuvveti vardır (fiziksel değil) çünkü açıklama arayanları tatmin etmek zorundadır. Cadı açıklaması onyedinci yüzyılda iyi bir açıklamaydı, çünkü herkesin inancına uyuyordu. Şunu netleştirelim, neden tarih(1)'e, açıklama tarih(2)'ye aittir.

Tarihte Nedenler, Şeyler Nasıl Ortaya Çıkar, Açıklamalar Hakkında Sorular

1. Şeyler neden oldukları şekilde oluyor?
2. Her şeyden önce şeyler neden oluyor?
3. Neden nedir?
4. Birden fazla tür neden olabilir mi?
5. Birden fazla tür açıklama olabilir mi?
6. 'Karşı olgusal' derken ne kastederiz?
7. Bazı şeyler şans eseri mi olur?
8. Nedeni bilirsek açıklamayı da bilir miyiz?
9. Açıklamayı bilirsek nedeni de bilir miyiz?
10. İyi bir açıklama nasıl olur?
11. Tarihçiler nasıl açıklar?
12. Biricik olayları nasıl açıklarız?
13. Başkasının duygularını anlamak açıklama sağlar mı?
14. Sebepler ve nedenler arasında bir fark var mıdır?

Bu bölüm tarihçilerin kullandığı şekliyle nedensellik kurma fikrine dair bir tartışmayla başlıyor (Kesim A). Nedensellik, gerçek dünyanın bir sorunu olduğundan (olay olarak tarih), daha sonra bu dünyanın nasıl işlediğine dair kısa bir tartışmaya dönüyoruz: (Kesim B). Ancak bundan sonra tarihçilerin olayları açıklama şekillerine bakmak için mantıksal bir konuma geliriz. Bu (Strawson'ın ısrar ettiği gibi) farklı bir varlık düzenidir; anlatım olarak tarihin parçasıdır. Nedenler, biz anlasak da anlamasak da dinamik bir evrende işler. Ama bizim tarih açıklamalarımız, yukarıda verdiğimiz süt örneğindeki kadar yanlış ***olabilir***. Kesim C şu an geçmişi açıklayarak en fazla ne yapabileceğimizi tartışıyor. Kesim D kısaca üç ilgili temaya bakıyor.

---

1 Bkz. Strawson, 'Causation and Explanation', Vermazen ve Hintikka (1985) içinde, s. 115.

A Tarihte Nedensellik
B Tarihin Dinamikleri
C Açıklama
D İlgili Diğer Konular

A - Tarihte Nedensellik

Bu ekolün (Elea ekolü) temel sorunu ... değişime dair akılcı bir anlayıştı ... Bence ... bu sorun hala Doğa Felsefesinin temel sorunu olmaya devam ediyor.

Karl Popper, *Conjectures and Refutations*

Tarih araştırması, nedenlerin araştırılmasıdır.

E. H. Carr, *What is History?*

1- Doğanın Kuvvetleri ve Onların Yönü

Söylediğimiz gibi dünya hareketsiz durmaz. Tüm evren durmaksızın hareket halindedir ve değişim normal olandır. Tarih, son 5000 yıl boyunca meydana gelen önemli değişimlerden bazılarının hikâyesidir. İlk olarak bu değişimlerle ilgili hareket halindeki her partikül için sorduğumuz soruları sorabiliriz: Hareket hızı? Yönü? Her olayda şunu sorabiliriz: Değişime yol açan kuvvet nedir? Hangi sonuca yol açar?

Fizikçiler bize evrende sadece dört tür kuvvet olduğunu söyler: kütle çekimi kuvveti, elektromanyetik, zayıf nükleer ve güçlü nükleer kuvvetler. Bunlardan sadece ikisi yirminci yüzyıldan önce biliniyordu. Güneşten yayılan elektromanyetik radyasyon tarihin dinamikleri için enerjinin çoğunu doğrudan veya dolaylı olarak sağladı, ama kütle çekimi de bir rol oynadı. Enerji kaynakları hakkında bu kadarı yeterli.

Tarihçilerin daha fazla ilgilendiği, bu kuvvetlerin neden bu şekilde hareket ettikleridir. Eğer dünyada yaşamın uzun tarihini çalışırsak iki şey dikkatimizi çeker: dünyada yaşayan yaratıklar için her zaman enerji mevcut olmuştur; ama onlar enerjinin akması gereken kanalları sabitleyecek özel şekillerde evrimleşmiştir. Örneğin insanlar da balıklar da oksijene ihtiyaç duyar, ama birinin kullandığı yöntemi öteki kullanamaz. (Balıklar son nefeslerini teknenin dibinde verirken, balıkçı tekneden düşer ve boğulur.) Siz ensenizi ön ayaklarınızla ka-

şıyabilirsiniz ama bir at bunu yapamaz. Böyle sabit enerji akış kanallarına doğanın yasaları denir. Bu kanallar sadece canlı varlıkların değil, dünyanın cansız parçalarının yapısını ve imkânlarını da belirler: taş, toprak, su ve atmosfer dâhil.

2- Doğanın Kullanımı:

Toplumun Kuralları

İnsanlarla birlikte yeni bir faktör oyuna girer. Çok uzun bir zaman önce atalarımız doğal dünyada değişiklikler yapabileceklerini fark etti. Yani enerjiyi farklı kanallardan akıtabildiler. Bilerek yontulmuş taşlar bunun ilk delilidir. Teknolojimizin o noktadan uzayın keşfine kadar nasıl geliştiği burada anlatılacak hikâye değil. Doğal kuvvetler hala uzay yolculuğunun bile dinamiklerini sağlamak için kullanılıyor.

Fakat tarih, teknolojiden daha fazlasıdır. Toplumlar içinde yaşarız ve sosyal yaşam detaylı siyasi, iktisadi, kültürel, dilsel, estetik, dini sistemler üretmiştir. Tıpkı doğanın belli hatlar boyunca evrimleşmiş olması gibi (öyle ki balıklar hava soluyamaz), toplumlar da enerjinin başka yollardan ziyade belli yollardan akacağı şekilde gelişmiştir. Fakat insan sistemlerinin yönlendirdiği enerji akımlarının, doğanın yasalarınca yönlendirilenlere göre çok daha az belirlenmiş olması bakımından arada bir fark vardır. Dolayısıyla enerjim var, ama (bazı kuşlar gibi) kafamın çevresinde 360° göremem; enerjim var ama, Başkanın kahvaltı masasında dans edemem. Toplumların, doğa yasalarına benzeyen ama daha zayıf yasaları, kuralları ve âdetleri vardır. Ama toplumlarınki insan kişiliğini o kadar şekillendirebilir ki insanların genelde (toplum tarafında yaratılmış) bir 'ikinci doğası' olduğu söylenir ve bu, neredeyse 'birinci doğası' kadar güçlü görünebilir.

3- Enerjinin Dört Yolu

Tarihte enerjinin kanalize edilmesi hakkındaki sorular genellikle neden çerçevesinde sorulur. Reforma, (Britanya'da) Mısır Yasalarının iptaline, Vietnam Savaşı'na neden olan neydi? Böyle sorulara nihayetinde zorunlu enerjileri tedarik eden elektromanyetik kuvvet ve kütle çekimi kuvvetiyle cevap vermek oldukça anlamsız olurdu.

Dolayısıyla bir şeyin neden olduğunu sorduğumuzda, işlerin neden bu şekilde gittiğini sormak isteriz. Her zaman, her yerde hareket halinde olan evrenin bu küçük parçası neden bu durumda şu yöne hareket etti? Cevabı dört alanda arayabiliriz.

Birincisi salt doğadır: yani, insan eli değmemiş doğa. Meşeler, depremler ve kelebekler hakkındaki sorular bu alana aittir. Cevaplar, doğa bilimlerinin teorileri uyarınca verilir. İkinci alan, insanın hizmetindeki doğa alanıdır. 'Kibrit kutusuna sürtülen kibrit neden alev aldı?' gibi sorular bu alana aittir. Kibritler ve kibrit kutuları doğada bulunmaz. Yine de bunun gibi bir teknoloji sorusunun cevabı büyük ölçüde doğa yasalarının yönettiği doğal kuvvetler çerçevesinde verilir. (Bu örnekte oksijen, sürtünme, fosfor vb. gibi şeyler üzerinden). Ama bu durumlar (ilk alandakilerin aksine) yalnızca insan niyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Üçüncü alan yasaları, kuralları, âdetleri, gelenekleri ve becerileriyle insan toplumları alanıdır. 'Britanya'da trafik neden soldan akar?' veya 'Neden Milton'ın Petrarch veya Shakespeare sone biçimlerinden birini seçmesi gerekiyordu?' gibi sorular, doğa yasalarından ziyade toplumun düzenlemeleri açısından cevaplanmalıdır.

Dördüncü alan en aşina olduğumuz, aynı zamanda en şaşırtıcısıdır. Bu alan niyettir: parmağım daktiloda bir tuşa her bastığında aşina, dünyadaki değişimlerin (ilk üç alanımızın sahası) zihindeki değişikliklerle başlaması bakımından şaşırtıcı. Maddi olanın gerçekten gayrımaddi olan tarafından hareket ettirilip ettirilmediği öyle görünüyor ki filozoflar için uzun zamandır bir sorun olagelmiş ve hala çözülmemiştir.

Sık sık neden sorularına cevap, birinin ne yapmak istediği, ne yapmaya karar verdiği veya neye niyetlendiği açısından verilir. Eğer kibritle ilgili olarak 'Neden yandı?' sorusunu değil de 'Neden kutuya sürtüldü?' sorusunu sorarsak cevap 'Çünkü Mary ateş yakmak istedi' olur. Niyet, 'Milton neden Petrarch'ın sone biçimini kullandı?' sorusuna da cevap verir.

4- Dört Nedensellik Türü

Bazen cevap birden fazla nedensellik alanından faydalanır. Dolayısıyla 'Bacağını kırmasına neden olan neydi?' sorusuna verilecek tam bir cevabın şunları içerdiğini görürüz: (1) Postacıyı yakalamak istiyordu –Alan 4. (2) Saat 8.57'ydi ve posta 9.00'da gidiyordu –Alan 3.(3) Dik merdivenlerden inmek zorunda kaldı –Alan 2. (4) Sıcaklıkta ani bir düşüş olmuştu ve basamaklar donmuş kırağıyla kaplıydı –Alan 1. Ama bu dördünden herhangi biri neden olabilir.

Bu pek çok neden türüyle ilgili iki şeyi fark ederiz. Birincisi insan niyetleri normalde diğer üç alanda icra edilir; nadiren salt düşünce alanıyla sınırlanırlar. İkincisi, tahmin edilebilirlik her dört alanda da bulunur. Evrenin dur-

maksızın hareketi (hem insan hem doğa evreninin) insan niyetlerinin insan eylemlerine dönüştürülebilmesi için yeterli derecede düzenlilik arz eder. Tarımı ancak bitkilerin normalde tohumlardan yetişmesine güvenebileceğimiz için geliştirdik. Ancak diğer tüm araçların soldan gitmesini beklediğim için arabamı kullanmaya cesaret edebiliyorum.

Tarihi mümkün kılan ve ayrıca sürekli ilginç kılan şey bir paradokstur. Paradoks o ki insan eylemleri zaten değişen bir evrende değişiklik yapma niyetiyle yapılır; ama geri kalan her şeyin aynı kalacağı varsayımıyla bunlar planlanabilir. Ama elbette öyle olmaz; öngörülmemiş değişimler de meydana gelir. Hepimiz sonucu biliriz: 'Fareler ve insanların en iyi yapılmış planları / genelde kötü gider.' Ama ateş yanar, ekmek besler, trafik kırmızı ışıkta durur vb. gibi varsayımları yapmaya devam etmek zorundayızdır. Kısacası doğal, teknolojik veya insani olsun dünyada yüksek derecede tahmin edilebilirliğe güvenmek zorundayız. Aksi takdirde yaşam imkânsız olurdu. Niyetlerimiz, zihnimiz üzerinde olduğundan çok daha az güce sahip olduğumuz dış dünyada etkili olmak zorundadır. Yaşamak riskli bir iştir.

5- Nedeni Seçmek

Neden türlerinin çokluğu hakkında fark edeceğimiz ikinci şey, 'Niçin?' sorusuna verilecek geniş bir cevap seçeneği sunmasıdır. Ve hatırlayalım, bu dört alan sadece yön hakkındaki soruyu cevaplamak için: her değişimde (belki fikir değişikliğinde bile) söz konusu olan enerji, fiziksel kuvvetlerin biri veya daha fazlası tarafından tedarik edilmek zorundadır. Mesela bacak kırılması örneğinde sözünü ettiğim dört neden alanına ilaveten elektromanyetik kuvvet ve kütle çekimi kuvvetinin (ve belki zayıf nükleer kuvvetin) devreye nasıl girdiğini de anlatabilirdim. Ama bir şeyin neden veya nedenlerini sorduğumuzda genelde katkıda bulunan ***bütün*** nedenlerin tam bir listesini istemeyiz. Sadece bizi ilgilendiren veya avantajlı olabilecek nedeni isteriz. Gardiner'in dediği gibi 'Genel akıl için bir olayın nedeni sık sık arzu ettiğimiz bir amacı elde etmek veya elde etmeye yardımcı olmak için bir tür kontrol kolu, araç olarak tasavvur edilir.'[2]

'Araba niçin durdu?' diye sorarsınız. 'Çünkü depoyu doldurmayı ihmal ettiniz,' diye cevap veririm. İvme kaybı, benzin buharlaşmasının olmaması vb. gibi birçok şeyden bahsederek bir cevap da verebilirdim. Ama verdiğim cevabın yardımı, sizin bilmekten fayda elde edebileceğiniz bir cevap olmasıy-

2 Bkz. Gardiner (1952), s. 11.

dı. Tekerrür etmesinden kaçınabilesiniz diye size durumu kontrol etmeniz için bir 'kol' verdim.

6- Tarihte Nedenler Bulmak

Fakat tarihçi tarihte nedenler hakkında soru sorarken normalde böyle bir 'kol' aramaz. Geleceği etkilemekten ziyade geçmişi anlamakla ilgilenir. Ama devlet adamları ve diplomatlar bir 'kol' ister. Örneğin bir savaşın nedenlerini soruşturur ve sonra böyle bir başka savaştan kaçınmak için bu tür nedenleri ortadan kaldırmaya çalışır. 1814-15'te Viyana Kongresi'nde muzaffer devletler Fransa sınırlarındaki zayıf devletlerin Fransız saldırganlığını cezp ettiğine inanıp bu sınırlarda daha güçlü devletler kurdular. 1919 Paris Konferansı'nda muzaffer devletler baskılanan ulusların daha sonraki savaşın sebeplerinden biri olduğuna inandılar. Bu yüzden imparatorlukları böldüler ve bir dizi yeni küçük devlet kurdular, dolayısıyla bir asır öncesinin politikalarını tersine çevirdiler. 1815 politikasının 1919 politikasına göre daha uzun süreli bir barış sağlamakta neden çok daha fazla başarı elde ettiğini açıklamak tarihçiye düşer.

Eğer tarihçi olayları kontrol edebileceği bir 'kol' aramıyorsa, bir neden olabileceği tasavvur edilen her şeyin listesini çıkarmaya da çalışmaz. Doğal, teknolojik, sosyal veya psikolojik olsun çoğu unsuru verili olarak kabul eder. Dikkatini çeken, normdan ayrılma durumlarıdır. Örneğin hükümetler normalde halklarını yönetir. Bir hükümet devrimci eylemle devrildiğinde tarihçinin ilgisi uyanır ve bir açıklama arar. Bu alışılmadık olaya anlam verebilmek için alışılmadık öncüller arar. 1792'de düşen Fransız monarşisi bin yıl sürmüştü. Alışılmadık öncüller arasında bir dizi maliyetli savaş ve müteakiben hükümetin iflası, bu yönetim biçimine düşman fikirlerin geniş alanlara yayılması, yüksek gıda fiyatlarından halkın duyduğu rahatsızlık vb. yer alıyordu.

Buradaki düşünce şeklini John Stuart Mill *System of Logic*'te (1843) sistematize etti, ama aslında çok daha eskidir. Şöyle devam eder. İki durum vardır: birinde A, B, C, D, E, koşulları her zaman mevcuttur ve R asla olmaz. Diğerinde A, B, C, D, E ve koşulları vardır ve R olur. Sağduyu F koşulunun, R'nin meydana gelmesiyle bir alakası olduğunu söyleyecektir. Dolayısıyla tarihçiler devrimsiz uzun bir süre varlığını sürdüren koşullar arasında değil, devrim öncesi Fransa'sının alışılmadık özellikleri arasında nedenleri ararlar.

7- Bir Şeye Yol Açmak İçin Gerekli veya Yeterli Olan Ne?

İşte böylesine şaşırtıcı olan nedenlerin bu birleşimleri. Önce 'bir şeye yol açmak' fikrine bakalım. Nedenler gerekli veya yeterli ya da her ikisi de olabilir. (Bu terimler nedenlerden ziyade koşullara uygulanır, ama bu ayrım burada gerekli değil). Bir sonuç belli bir neden olmadan ortaya çıkmıyorsa, o neden o sonuç için ***gereklidir***. Un, ekmek için gereklidir; buz için sıfırın altında hava sıcaklığı gereklidir vb. Bir neden, eğer sonuç daima o nedenden kaynaklanıyorsa ***yeterlidir***. Sıradan bir cam levhaya atılan bir tuğla, onu kırmak için yeterlidir. Fakat gerekli olan her zaman yeterli değildir. Ekmek yapmak için tek ihtiyacımız un değildir. Aynı şekilde bir cam levha, tuğladan başka şeylerle de kırılabilir. Yani yeterli olan her zaman gerekli değildir.

Ne yazık ki tarihçi genellikle bu basit örneklerden daha karmaşık durumlarla ilgilenir. İlk bakışta aradığı şeyin 'o olmadan sonucun hiç ortaya çıkmadığı' bir şey olarak tanımlanan gerekli neden olduğu sanılabilir. Burada iki sorun var. Birincisi birden fazla şey gerekli olabilir. Bir kibriti çakmak için kutu da kibrit de sıkıca tutulmalı ve kibrit kutunun kenarına sürtülmelidir. Bu koşulların farkında olabiliriz. Gözümüzden kaçan, kutu ve kibrit kuru olmalı, oksijen bulunmalı, kibritin ucu fosforla kaplı olmalı gibi diğer koşullardır. Bir kibrit yanmazsa veya bir araba çalışmazsa muhtemelen deneyimlerimizden hangi koşulların yerine gelmediğini biliriz: kuru kibrit kutusu veya tamamen dolu bir akü gibi. Ne olduğunu bulunca deriz ki 'Nedeni buydu. İşte bu yüzden araba çalışmadı [veya kibrit yanmadı].'

8- Tarihte Gerekli Nedenler

Fakat tarihte bütün gerekli koşulları bulduğumuzdan emin olmak daha zordur. Paul Revere'nin seferi veya Burgoyne'un Saratoga'da teslim olmasının Amerikan zaferi için gerekli olup olmadığından emin olabilir miyiz? Kolonyal isyan bunlarsız da başarılı olabilir miydi? Bu zafer için gerekli koşullardan bazılarını güvenle göz ardı edebiliriz (silahların bulunması veya Kuzey Amerika atmosferinde oksijen olması gibi), ama o zafer için gerekli olan, fakat tarihçilerin gözden kaçırmış olabileceği (kolonyal birlikler arasındaki daha yüksek okuryazarlık oranı veya Amerikalı kadınların özverisi gibi) başka nedenler (çünkü bunlar olmadan zafer de olmazdı) olabilir. Herhangi bir olayla ilgili olarak hangi koşulların gerekli hangilerinin gereksiz olduğunu bilmezsek, olayın nasıl olduğunu anladığımız pek söylenemez. 'Farkı yaratan neydi' bilemeyiz.'

Dolayısıyla gerekli koşulların çoğulluğuyla ilgili bir sorun var. Ama bir de deneyim sorunu var. Kibrit çakmak ve araba çalıştırmak konusunda o kadar deneyimimiz vardır ki neyin gerekli, neyin gereksiz olduğunu tespit etmekte makul bir ölçüde başarılı olabiliriz. Tarihçinin çifte sorunu kıyasla daha az, hem de ikinci elden deneyimi olması (örneğin kolonyal isyan deneyimi) ve güvenilir enformasyonun yetersizliğidir. Dolayısıyla okuryazarlığın veya kadınların Amerikan devriminde başarının anahtarını elde tuttuğundan şüphe ederse, pekâlâ ulaşılabilecek sağlam bir sonuç için yeterli delil olmadığını da keşfedebilir. Çoğu tarihçi böyle hayal kırıklıkları yaşamıştır.

9- Tarihte Yeterli Nedenler

Şimdi yeterli nedenlere dönelim. Bu tür bir neden meydana geldiğinde, sonuç daima nedeni takip eder. Diğer yandan aynı sonuca başka şekillerde de ulaşılabilir; öyleyse neden yeterlidir ama gerekli değildir. Her tarihsel olay veya durumda 'Bunu ne ortaya çıkardı?' diye sorabiliriz ('Ne olmasaydı bu olay gerçekleşmezdi?' sorusundan farklı olarak). Bir cam levhayı kırmaya veya bir adamı öldürmeye neyin yeterli olduğunu biliriz, ama bunu yapmanın pek çok alternatif yolu vardır. Bir isyan başlatmak, bir düşmanı yenmek, bir seçimi kazanmak için ne yeterlidir? Bu tür tarihsel soruları herhangi bir kesinlik düzeyinde cevaplamak kolay değil. Pratikte verdiğiniz her cevabın istisnası olduğunu görürsünüz. Örneğin 1991'de ağır bombardıman ve ezici askeri felaketin Irak'ta Saddam Hüseyin'in düşmesi için yeterli olacağı varsayılmıştı, tıpkı yenilginin Mussolini, Hitler ve diğer birçok diktatörün sonunu getirdiği gibi. Varsayım gerçekleşmedi; ezici yenilgiler her zaman diktatörleri devirmez.

Pratikte tarihçiler genelde çoğulluğa sığınırlar; yani verili bir sonuç için kesinlikle yeterli olacağı söylenebilen tek bir koşul bulamayınca, bir sonucu doğurmak için ***birlikte*** yeterli olan, ama hiçbirinin tek başına yeterli olmadığı bir koşullar ***kümesinden*** bahsederler. Genelde bu yaklaşım daha ikna edici gelir, çünkü kolaylıkla karşı örneklerle çürütülebilecek bir genellemeden ('X her zaman isyan başlatan, seçim kazandıran bir şeydir') kaçınır. ('Ama bu örnekte öyle olmadı' demek yeterlidir). Örneğin tarihçi, Washington'ın generalliği, Britanya deniz gücünün zayıflığı, Fransız yardımı, keyfi vergilendirmeye kolonilerde duyulan tepkinin hiçbirinin ***tek başına*** Amerikan zaferi için yeterli olmadığını kabul edebilir, ama ***birlikte*** yeterli olmuşlardır.

Burada iki sorun çıkar. Birisini zaten gerekli nedenlerle ilgili olarak gördük. Böyle isyanlar cam kırılması gibi her gün olan şeyler arasında olmadığı

için, neyin yeterli olup olmadığını doğru şekilde tespit ettiğimizden emin olacak kadar deneyimimiz yok. Bu sorun yine tarihçinin mevcut delilin yeterliliği ve güvenilirliği hakkındaki kuşkularıyla daha da büyür.

Ama birlikte yeterli olan bir dizi nedeni sıralamanın getirdiği daha büyük bir sorun, nerede duracağını bilmektir. Birden fazla filozof, bir olayın gerçek nedeninin, dünyanın tüm geçmiş tarihi olduğu yorumunu yapmıştır. Bu doğru olsa da, bize pek yardımı dokunmaz. Ama çizgiyi nerede çekeceğiz? Olaylar üzerinde bize bir kontrol verecek ya da şu veya bu sebeple ilgimizi çekecek ya da ikna edici bir kaçınılmazlık havası yaratacak nedenlere yoğunlaşmaz mıyız? Ama bilinçli tarihçi, ilgili hiçbir şeyi atlamadığından emin olabilir mi?

10- Yakın Nedenler

Şimdi konuyla ilgililik, yakınlıkla alakalıdır. Neden sonuca ne kadar yakınsa sonucun o kadar kesin olduğunu hissederiz. Deneyim bize, arzu ettiğimiz bir sonuca varmasını planladığımız olaylar zinciri ne kadar uzunsa, sonucun o kadar az kesin olduğunu öğretir. (İki hamlede mat etmek, on hamlede mat etmekten daha kolaydır.) Başlangıçtaki nedenle, niyet edilen sonuç arasında geniş bir boşluk varsa çok sayıda beklenmedik şey olabilir. Dolayısıyla nedensellik zincirlerine baktığımız zaman genelde bu zincirde sonuncusunu vurgularız ('yakın neden' denir) ve onu olayın ***nedeni*** olarak görürüz; çünkü sonucu kaçınılmaz olarak doğuran neden olarak görülür. Ama yakın nedeni söylemek tatmin etmeyebilir. 30 Ocak 1649'da cellâdın baltasının Whitehall'da inmesi, Kral Charles'ın ölümünün yakın ve epey yeterli nedeniydi (ama hiçbir şekilde gerekli neden değildi). Ama bir açıklama olarak yetersizdir. Bir kralın nasıl hükümlü bir suçlu durumuna düştüğünü bilmek isteriz. Cevap kısmen İç Savaş'ta yenilmesinde aranmalıdır. Bu yenilgi, belki gerekli olsa da yeterli bir sebep değildi. Ama kesinlikle birlikte yeterli olan nedenler kümesinde nedenlerden biriydi. (Diğerleri arasında anlaşmalarına sadık kalmaması, kendisini esir alanların hüsranı ve Avam Kamarası'nın Albay Pride tarafından tasfiye edilmesi sayılabilir).

Fakat savaş olmasaydı yenilgi de olmazdı. Ve bu, konuyla ilgili sorunları başarıyla gösteren modern tarihçi Lawrence Stone'un 'İngiliz Devrimi'nin nedenlerine dair daha incelikli bir görüş' geliştirme girişimidir. 'Nedensel kuvveti' olabilecek her şeyi dâhil etmeye kararlı titiz bir öğrenci yakın nedenden çok daha geriye gitmelidir. 'Bu olaylara anlam vermek', diye yazar, 'DNA sarmallarından daha karmaşık çoklu helezon zincirlerinin inşa edil-

mesini gerektirmiştir.'[3] Bir nedeni, hatta en önemlisini bile belirleyici neden olarak seçmek imkânsızdır der. 'Nihai nedenlerin izi ... erken Tudor dönemine kadar sürülmelidir.'[4] 1529'dan daha geri gitmemesi gösterir ki, daha önce amacına uygun hiçbir şey olmadığını düşünüyor. Şimdi muhtemelen daha eski bazı olayların (ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda parlamenter siyasetin gelişimi gibi), 1640-2 olaylarıyla bir ilgisinin olduğunu inkâr etmezdi. Belli ki ilgisi de vardı. Muhtemelen 1529'u bir başlangıç noktası olarak aldı, çünkü o zamandan itibaren kesin bir kaçınılmazlık olduğunu, o tarihten önce işlerin başka bir şekil de alabileceğini düşünüyordu. Bununla beraber farklı kaçınılmazlık dereceleri vardır; zirveye yaklaştıkça 'nedensel kuvvette' bir artış vardır. Bu dereceleri göstermek için Stone 'çok-nedenli' adını verdiği bir yaklaşım geliştirir. Nedenleri üç başlık altında düzenler: 'Önkoşullar, 1529-1629'; 'hızlandırıcılar, 1629-39' ve 'tetikleyiciler, 1640-42'. Bu şekilde 'I. Charles'ın inatçılığı ve hilebazlığının, Devrime neden olmak konusunda Püritenizmin yayılmasından daha önemli olup olmadığına' karar vermekten kaçınabildiğine inanır.[5]

11- 'Önemli' Neden Nedir?

Stone'un bu yorumu, tarihçilerin bir neden diğerlerinden daha önemliydi derken ne kastettikleri sorusunu öne çıkarır. Nedensellik kurarken 'önem' ne anlama gelebilir? Bir anlamı kaçınılmazlık olabilir: bu nedenin sonuçları, diğer nedenin sonuçlarından daha fazla kesinlik ve kaçınılmazlıkla bu nedenden kaynaklanmıştır. Böyle argüman geliştirerek 22 Haziran 1941'de Almanların SSCB'ye saldırmasının, Hitler'in *Kavgam*'da yaptığı doğuyu fetih planlarına kıyasla Nazizmin çöküşünün daha önemli bir nedeni olduğu iddia edilebilir. Yine 1942-3 kışında Alman ordularının Stalingrad'da yenilmesinin, bu çöküş için Haziran 1941 işgalinden daha önemli olduğu ileri sürülebilir. Bu argümanlar, Stone'un argümanı gibi kaçınılmazlığı yakınlıkla özdeşleştirmeye yaklaşır: neden sonuca ne kadar yakınsa, neticesi o kadar kesindir. Ama görüyoruz ki Stone yakınlığın (veya tek başına herhangi bir diğer kavramın) bir nedenin önemini ölçmeye yeterli olacağını alenen reddeder.

Peki, öyleyse 'önem' başka ne anlama gelir? Nedensel kuvvet anlamına gelebilir –diğer nedensel faktörlere baskın çıkma gücü. Dolayısıyla önceki bir

---

3 Stone (1972), s. 146.

4 A.g.e.

5 A.g.e., s. 58.

olayın daha sonraki bir olaydan daha önemli olduğu yargısına varmak mümkündür. Örneğin, farz edelim ki bir asker savaşta kötü bir şekilde yaralanmış olsun. Birliğine doğru sürünürken infilak eden bir bombanın açtığı çukura düşer. Yaraları onu çukurdan dışarı tırmanmaktan alıkoyar ve ölür. Vurulmuş olmasının, daha sonra gerçekleşen düşme olayına kıyasla daha önemli bir ölüm nedeni olduğu yargısına varırız. Niçin? Çünkü kötü bir şekilde yaralanmış olmak, sadece sağlıklı bir adamın kolayca çıkabileceği bir çukura düşmekten çok daha muhtemel bir ölüm nedenidir. Ama dikkat edin, 'sağlıklı bir adamın kolayca çıkabileceği' ifadesi, aslında olmamış bir şey hakkında varsayımda bulunur. Gerçek şu ki çukura yaralanmış bir durumda düştü. İlkinin, ikincisinden daha önemli bir ölüm nedeni olduğuna karar veriyorsak, bunun nedeni yaralanmış olmanın ve bir çukura düşmenin muhtemel sonuçlarını ayrı ayrı değerlendirebilmemizdir.

Bu şekilde tarihçi sık sık bir şeyin bir diğerinden daha büyük bir faktör olduğunu iddia edebilir, daha büyük olan diğerinden önce gerçekleşse bile. Bu şekilde yakınlığın, nedensel kuvvetin ölçüsü olmadığı yargısını verirler. Bu tür yargıların (asker örneğinde olduğu gibi) ne ***oldu*** sorusundan farklı olarak ne ***olabilirdi*** sorusuyla ilgili bir varsayımı vardır. Bir olay dizisinde bir nedeni, sonuçlarının daha yüksek olasılığı nedeniyle daha önemli olarak değerlendiririz. Olasılık yargılarımızı ise ancak deneyimlerimiz ışığında oluşturabiliriz. Deneyimlerimiz bize işlerin genelde nasıl şekillendiğini öğretmiştir. Şu ve bu olmasaydı işler şöyle olurdu diye güvenle varsayımda bulunuruz. (Asker yaralanmamış olsaydı çukurdan çıkardı). Dolayısıyla bir neden veya koşulu 'gerekli' olarak adlandırmamız ('o olmadan olmaz' şeklinde tanımlanır), o neden olmasa veya o koşul elde edilmese ne olacağını bildiğimizi ima eder. Örneğin Amerikan devrimi tarihçisi Washington'ın liderliğinin Amerikan zaferi için gerekli olduğu yargısına varırsa, bu liderlik olmasaydı ne olacağı hakkında bir varsayım yapar, zafer olmazdı varsayımını. Gerçekten anlam ve önem üzerine çok sayıda tarihsel yargı, olaylar başka şekilde gelişseydi ne olacağını bildiğimiz varsayımına dayanır. Olgulara karşıt bu tür olasılık varsayımları 'karşı olgusal koşullular' diye bilinir. Dolayısıyla 'Almanya İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetti' bir olgudur; öyleyse 'Almanya İkinci Dünya Savaşı'nı kazandı' bir karşı olgudur. Böyle bir karşı olgu temelinde spekülasyon yapabiliriz, örn. 'Eğer Almanya kazansaydı...' Dolayısıyla bu tür spekülasyon, varsayım veya tahminlere 'karşı olgusal koşullular' denir.

12- Karşı Olgusal Koşullular

Çocukluğumuzdan aşina olduğumuz bir şarkı. 'Bir çivi yüzünden ayakkabı gitti; bir nal yüzünden at gitti', devamla 'bir savaş yüzünden krallık gitti'. Bu şarkı tamamen karşı olgusal spekülasyona dayanır. Gerçekte önemli olanın ne olduğuna karar vermeden tarihçi yazmaya bile başlayamaz; neyi içeride neyi dışarıda bırakacağını bilemez. Ama anlam, önem, gereklilik, nedensel kuvvet vb. gibileri olmayan şeyler hakkında, eğer ... olsaydı ne olurdu hakkında varsayımlar içerir; kısacası bunlar karşı olgusal varsayımlardır. Dolayısıyla karşı olgusal koşullar tarihçi için vazgeçilmezdir, ama yine de sadece varsayım olarak kalmaya devam ederler. Olasılık tahmininden fazlası değildirler. Peki, niye bunları kullanalım?

Bazen bir olaydan tarihte dönüm noktası anlamında 'nehir havzası sınırı' diye bahsederiz. Bu bize tepelerdeki akıntıları hatırlatır. Görürüz ki çoğu aşağıdaki vadiye doğru aynı yamacı izler. Fakat birisi bir engelle karşılaşır ve diğerlerinden uzağa sapar. Farklı bir yöne akmaya başlar, bir başka vadiye girer ve sonunda bir başka nehre dönüşür. Nehir havzası sınırının önemi buradan kaynaklanır. Eğer o engelle karşılaşmasaydı, diğer akıntılarla aynı yönü izleyecekti. Bu karşı olgusal varsayımdır. '... olsaydı ne olacağını' nereden biliyoruz?

Olayların anlamı hakkında yargıda bulunmadan, tarihte nedensel kuvvetlerin, gereklilik ve yeterliliğin, şu veya bu nedensel faktörün görece öneminin doğası hakkında yargıya varmadan tarihçi çalışamaz. Bu tür yargılar tarihin tam özünü oluşturur. Aksi takdirde tarih 'bir geri zekalının anlattığı,... hiçbir şey söylemeyen bir hikâye'den fazlası değildir. Ama bu tür yargıları nasıl temellendiririz? Ancak dünyanın nasıl işlediğine, yani tarihin dinamiklerine dair anlayışımız üzerinde. O zaman karşı olgusal yargılarımızın altında yatan olasılıkları tahmin ve mukayese edebiliriz.

B - Tarihin Dinamikleri

L'amor che move il sole e l'altre stelle
(Güneşi ve öteki yıldızları hareket ettiren sevgi)

Dante'nin *İlahi Komedya*'sının kapanış cümlesi

1- Şans mı?

Bir dostuma tarihi hareket ettiren kuvvetler hakkında yazdığımı söylediğimde şöyle cevap verdi: 'Şansı unutma!' Şans veya Talihi kişileştiren ve

Fortuna adını vererek onu tanrıçalaştıran antiklerin düşüncelerini aksettiriyordu. Elbette öngörmediğimiz pek çok şey olur; bu bizim cehaletimizin veya dikkat eksiğimizin pek de şaşırtıcı olmayan bir sonucu. Daha şaşırtıcı olansa, geriye dönüp baktığımızda açıklayamadığımız şeyler. Anlaşılır bir hikâye oluşturmaya çalışan tarihçi genelde bir anlatım sunmak için şans veya talihsizlikten söz etme durumuna düşer. Temmuz 1944'te bir grup Alman subayı Adolf Hitler'e suikast düzenleyerek Nazi rejimine son verme teşebbüsünde bulundu. İçinde bomba bulunan bir evrak çantası masanın altında Hitler'in ayakları dibine koyuldu. Tam patlamadan önce hiçbir şeyden kuşkulanmayan ama düzenli bir yaver çantayı fark etti ve odanın diğer köşesine taşıdı. Hitler hayatta kaldı. Orada o an bitebilecek savaş on ay daha sürdü ve bu dönem bütün çatışmaların en yıkıcı dönemiydi. Bu on ayda Avrupa'nın ve medeniyetin yaşadığı muazzam kayıpları tahmin edemeyiz; sadece hepsinin o küçük deri çantanın yerinin değiştirilmesinden kaynaklandığını kaydedebiliriz.

2- Hayır. Sadece Doğa ve İnsan

Tarihin dinamiklerini gözden geçirirken, hareket ettirici kuvvetler arasında şans veya kadere de bir yer mi bulmalıyız öyleyse? Bence hayır.

Tarihin kuvvetleri sadece iki kaynaktan kökünü alır: doğa ve insan. Bu noktada bir kenara bırakmak üzere iki büyük sorudan bahsedeceğim. Birincisi doğa ve insanın ardında onları yaratan ve onlar üzerinden iş gören bir Tanrı veya Mutlak Ruh olup olmadığı sorusu. Bu mesele tarihçinin karar vermesi gereken bir iman meselesi; anlatımını etkilemez. İkinci soru, bu iki kaynağımızın çok azdan ziyade, çok fazla olup olmadığı sorusu. İnsanın tamamen içinde bulunduğu tek şey doğa mı? Bu durumda doğa tarihin kuvvetlerinin tek kaynağı olur. Bu da tarihçinin alanı dışında yatan bir soru. 'Doğada nedensellik, eğer bu alanda da kullanacaksak bireysel veya kolektif insan eyleminde nedensellik tamamen farklı şeyler olarak birbirinden ayrılmalıdır' diyen modern bir filozofla hemfikir olmak yeterli.[6]

3- Doğanın Kuvvetleri

Yukarıda s. 210'da da belirttiğimiz gibi doğanın kuvvetleri, evrenin evrimi tarafından kanalize edilen fiziğin dört temel kuvvetidir (elektromanyetik vs.). Doğal dünyanın görünüşte gerekli özelliklerinden birçoğu aslında

6 Von Wright (1971), s. 160-1.

olumsaldır. Bütün memeliler beş parmaklıdır, çünkü hepimiz yüzgecinde beş kemik olan bir Devonyen balıktan geldik. Altı kemiği olsaydı muhtemelen bugün onlu sistemle değil onikili sistemle sayıyor olurduk. Dünyada yerçekimi 1 gramdan fazla olsaydı, bitkiler ve hayvanlar zürafa veya piramit kavaklar gibi uzun ve ince olurdu; 1 gramdan az olsaydı hepimiz gergedan veya sumo güreşçileri gibi olurduk. 'Doğa yasaları' denen şeylerin neden böyle olduğunu açıklamaya çalıştığımızda, evrenin tarihinde nedenler bulabiliriz.

Ama evren bu şekilde gelişmek ***zorunda*** mıydı yoksa salt şans meselesi miydi soruları (ve bu bağlamda 'şans' ve 'zorunda' ne anlama gelir sorusu da), tarihçinin meselesi değildir. Doğayı bulduğu gibi kabul eder. Suyun neden oksijen ve hidrojenden mürekkep olduğunu ve 0°'de donduğunu açıklamak onun işi değildir. Suyun her zaman böyle olduğunu hatırlamak yeter. Bazı insanların tarihçinin belli bir olayın nedeni hakkındaki sorusuna uygun cevap olarak gördüğü 'yasa gibi' veya 'kapsayıcı yasa' türünde açıklamalar işte bu şekli alır.

4- İnsan Niyetleri

Dolayısıyla doğal bir olay, doğa kuvvetlerinin bir birleşiminin sonucudur. Ama tarihsel bir olay da böyle bir sonuç mudur? Bence hayır. Burada kaynağı doğa değil insan zihni olan bir başka unsur vardır. Bu tür kuvvetlere 'niyet edilmiş' denir, çünkü bir insan amacından, genelde dünyada bir değişim ortaya çıkarma amacından kaynaklanırlar. Böyle bir sonuç ise kesinlikle doğa kuvvetlerinden faydalanır; bu kuvvetler bedenimiz için ve icat ettiğimiz makineler için gerekli mekanik gücü sağlar. Ama şiirler ve gezegenlerarası mekikler sadece doğal kuvvetlerin ürünü değildir.

İnsan niyetleri doğa kuvvetlerini kullandığında buna teknoloji deriz. Peki, ama insan niyetleri diğer insanlar üzerinde nasıl işler? Kant bize öğretti ki 'insan (ve her rasyonel varlık) kendinden menkul bir amaçtır, yani asla kendisi de aynı zamanda bir amaç olmadan bir başkası için (hatta Tanrı için) sadece bir araç olarak kullanılmamalıdır'.[7] Kant'ın ilkesine göre diğer insanları asla zorlamamalı, sadece ikna etmeliyiz (manipülasyon sözkonusu değil). Fakat doğrusu başka bir kişiyi asla hareket etmeye zorlayamayız. Eğer çok güçlü bir adam elinizi tutup yüzüme patlatırsa, eylem sizin değil onun olacaktır. İşte bu yüzden R. G. Collingwood doğaya mı insanlığa mı uygulan-

7 Kant (1956), s.136, kısım I, böl. II, 6.

dığına bağlı olarak 'neden'in anlamında bir fark olduğunu ileri sürmektedir. Bir kibrit çakarak veya bir balık yakalayarak doğada bir olaya 'neden' oluruz. Kibriti kibrit kutusuna sürterek veya bir oltaya tem takıp suya bırakarak bu sonuçları ortaya çıkarırız. Ama birinin, bir şey yapmasına 'neden' olduğumuzda (mesela borç vermesine veya denize kaçmasına) davranış şeklimiz bu değildir. 'Burada' der Collingwood, ' "neden" olunan, bilinçli ve sorumlu bir failin özgür ve kasti eylemidir ve onun bu eylemi yapmasına "neden" olmak, ona bir saik vermek anlamına gelir'.[8] Elbette marjinal örnekler de vardır. Eğer bir adamı yarı baygın halde bir belgeyi imzalayana kadar döversek, bu onun eylemi mi sayılır? Veya teknolojik anlamda 'neden' olmuş mu sayılırız? İmzalamadığında karısı ve çocuklarıyla tehdit edersek, onu zorlamış mı oluruz? Normalde kullandığımız terim budur. Ama daha doğrusu imzalaması hala bilinçli ve sorumlu bir failin özgür eylemi olacaktır, çok güçlü bir saik olsa bile. 'Ona yaptırdık,' 'koşullar onu bunu yapmaya mecbur bırakır' gibi ifadeler sık sık kelime anlamıyla değil mecaz anlamda kullanılır. Bu durumlarda anlarız ki ona çok güçlü bir saik verilmişti, çünkü genelde alternatifler epey nahoştu. Arada bir öznenin çok inatçı olması (inançları uğruna risk alması veya bir servetten feragat etmesi), kelime anlamıyla zorlanmadığını gösterir. Nihayetinde çakılan kibritin veya tutulan balığın hiçbir seçeneği yoktu.

5- Geçmişten mi, Geleceğe mi?

Collingwood'un bu kadar net yaptığı ayrım, önceki bir olay nedeniyle bir şeyin gerçekleşmesiyle, tahayyül edilen bir gelecek nedeniyle gerçekleşmesi arasındaki farktır. Dolayısıyla şu anda niçin yazı yazdığımı soracak olursanız, yatağımdan kalkmam gibi önceki olaylara atıf yapmam yeterli bir açıklama olmaz. Bunlar gerekli olsa da, eylemimi açıklamaz. Yazma sebebim, kitabı tamamlama niyetimdir. Bitmiş kitap benim tuşlara basmamı açıklayan tahayyül edilmiş bir gelecek olaydır. Buna teleolojik veya final açıklama denir; Yunanca 'telos' ile Latince 'finis'ten gelen bu iki kelime de 'son' anlamına gelir. İnsan meselelerinde olayların önceki olaylar ve doğa yasalarının işleyişiyle açıklandığı doğal yaklaşımdan ziyade bu tür açıklamalar daha münasiptir.

Teoride net olan bu ayrım tarihçinin arenası olan dünyevi işlerde daha az nettir. Burada doğa yasaları ve insan niyetleri neredeyse ayrılmaz bir biçimde büyük veya küçük tarihsel olaylarda birbirine karışmıştır. Farz edin

---

8 Collingwood (1940), s. 285.

ki şöyle sorduk: 'Samanlık niçin yanıyor?' Cevap ya 'Çünkü odun ve saman son derece yanıcıdır' ya da 'Çünkü biri ateşe vermiş' şeklinde olacaktır. Tam bir nedensel açıklama bütün doğal ve insani unsurları içine alırdı; pratikte kendimizi o anki soruyla en ilgili görünen nedeni seçerek sınırlarız. Tarihçiler tercih ettikleri açıklama türü bakımından farklılık gösterir. Biri savaş kaybedildi çünkü galip tarafın tankları daha iyiydi, bir diğeriyse çünkü daha iyi generalleri vardı diyecektir. İnsanlar şu ya da bunun 'gerçek' neden olduğu konusunda tartışırlar. Kesinlikle her iki argümanla da yol alınabilir, ama nihayetinde soru bireysel tercihler ve yaşam felsefelerine dayanmaz mı?

6- Doğa Yasaları ve İnsanlık Yasaları

Sosyal bilimler âlemine geçtiğimizde sorun daha da zorlaşır. Bu bilimler doğal nesnelerle değil, toplum içinde insan davranışıyla ilgilenir. İktisat, sosyoloji, siyaset bilimi, bireysel ve sosyal psikoloji, antropoloji, dilbilimin hepsi insan meselelerinde doğada bulunanlara benzer düzenlilikler ve öngörülebilirlikler bulur. Bu tür düzenlilikler sosyal bilimlerin temelinde yatar. İki asırdan fazla bir süre önce bu noktayı Kant net bir şekilde ifade etmişti: 'Dolayısıyla evlilik, doğum ve ölümler sayılarını önceden hesaplayabilecek hiçbir kurala tabi görünmemektedir, çünkü özgür insan iradesinin bunlar üzerinde çok fazla etkisi vardır; ama bunlar hakkındaki yıllık istatistikler ... gösterir ki tıpkı hava durumundaki değişiklikler gibi bunlar da sabit doğa yasalarına tabidir...'[9] Ama bu insan düzenlilikleri 'sabit doğa yasalarına' atfedilebilir mi? Yoksa toplum içinde insan davranışı doğa yasalarından serbest midir? Bazıları sadece tek bir Bilim olduğunu, tüm bilimlerin tek bir konusu –doğa– olduğunu ve hipoteze dayalı tümdengelimci diye bilinen, teori inşa etmeye ve tümdengelime dayanan tek bir yöntem olduğunu ileri sürer. Bu uzun ömürlü tartışmayı çözmeye çalışmak tarihçilerin işi değildir. Fakat bu tartışmadan haberdar olmalılar ve kendileriyle meslektaşlarının (belki bilinçaltında) hangi tarafa eğilimli olduğunun da farkında olmalılar.[10]

Tarihin harekete geçirici kuvvetleri nerede devreye girer? Çünkü toplumdaki bu düzenlilikler doğa yasalarına çok benzer. Öyleyse sosyal olayları neden bakımından mı (yani doğa yasalarının doğurduğu) yoksa niyet bakımından mı (yani insan iradesinin doğurduğu) açıklayacağız? Bir başka deyişle açıklamamız yasa gibi mi olacak (veya Yunanca 'nomos', yani yasadan gelen

---

9 Kant (1784), Reiss (1977) içinde, s. 41.

10 Bu tartışma hakkında daha fazlası için bkz. yukarıda böl. 3, s. 69-70.

nomolojik) yoksa teleolojik mi olacak? Doğa yasalarının çoğunun şimdiki biçimlerini, dünyanın ve üzerindeki yaşamın uzun gelişimiyle edindiğini zaten belirttik (yukarıda s. 221).Dünya üzerinde evrenin temel kuvvetleri şimdi belli şekillerde kanalize edilmektedir. Ama böyle olmak ***zorunda*** değiller. Yaşamın en erken aşamaları oksijene değil metana dayanıyordu. Hayvanlar ve bitkiler şimdiki gibi karbondan değil silikondan da oluşabilirdi. Hayvan yaşamı çok farklı hatlar üzerinde de evrimleşebilirdi.[11]

Benzer şekilde insan toplumları çok sayıda farklı şekilde gelişmiştir (antropologların gösterdiği gibi), ama yine de gerçekleşmemiş birçok olasılık da vardır. Toplumların içinde belli iktisadi, kültürel vs. sistemler gelişmiştir. Bu tür sistemler kendi başlarına bir gerçeklik kazanıp buna göre insanların davranışını şekillendiriyor gibi görünmektedir. Köleliğin, toprak üzerinde kabile mülkiyeti veya serbest piyasanın varlığı ya da yokluğu insanların nasıl davrandığı üzerinde büyük bir etkiye sahip. Gerçekte insanların yaptıklarını düzenlemekle kalmaz, nasıl düşündüklerini de düzenlerler. Dolayısıyla benim için aynı anda üç veya dört kadınla evlenmek hiç hesaplarım arasında olmadı; neredeyse tasavvur bile edilemez. Ama bazı toplumlarda sıradan olurdu. Böyle örnekler sonsuz sayıda bulunabilir. Mesele şu ki (s. 210-212'de gördüğümüz gibi) çeşitli toplum sistemleri insanların davranışlarını epey düzenli ve dolayısıyla öngörülebilir ve güvenilir hale getirir. Aksi takdirde nasıl araba sürer, mektup gönderir veya alışveriş yapardık? Toplum her birimize bir 'ikinci doğa' verir. Ama yine öyle olmak ***zorunda*** değilizdir. Sosyal sistemlerimizin kölesi değiliz. Dolayısıyla tarihçiler o veya bu şekilde bunları kıran azimli karakterlere açık olmalıdır. Doğadaki beklenmedik olaylar gibi bunlar da tarihçinin olasılık tahminlerini altüst edebilir.

7- Niyetli Sistemler

Öyleyse sosyal sistemler (sosyal eylemlerin aksine) niyet edilmiş değil midir? Bir arkadaşıma yazacak olursam, amacıma uygun araçlar olarak maddi nesneleri (kalem, kâğıt, pul) kullanırım. Ama sonra mektubumu Postane görevlisine emanet ederim. Bu teşkilatı amacım için bir araç olarak kullanırım, tıpkı kalem ve kâğıt kullandığım gibi. Öyleyse (Kant'ın deyişinin tersine) öteki insanları araç olarak mı kullanıyorum. Hiç de değil: birincisi, Postane, kullanıcılarının amaçlarına hizmet etmek için kurulmuştur; ikincisi, Postane çalışanlarının çifte amacı vardır: mektupları iletmek (ortak amaç) ve hayatını kazan-

11 Bkz. Gould (1991).

mak (özel amaç). Öyleyse sosyal sistemler, özel eylemler gibi insan niyetlerini cisimleştirir. Tarihçiler için özellikle ilginç olan, bu tür sistemlerin her zaman niyet edildiği şekilde işlememesidir; bazen çalışanların özel çıkarları kamusal çıkarla çatışma içine girer. Siyasi yaşamda yolsuzluk bilindik bir örnektir. Fakat bu tür sapmalar esas noktamızı değiştirmez: sosyal sistemler niyet edilmiştir.

Ne de sosyal sistemler sadece toplumların içinde görülür. Ticaret ve diplomasi gibi bazıları toplumlar arasında gözlenir. Gerçekte uluslararası savaş ve ticaret neredeyse tarih kadar eskidir. Esas nokta aynıdır: ulusal sınırların içinde olduğu kadar uluslar arasında da niyet edilmiş sistemler gelişmiştir: yasalar, âdetler, alışkanlıklar, gelenekler. Bunlar da davranışı kanalize eder ve karakteri şekillendirir.

8- Tarihin Gizemli Kuvvetleri Yoktur

Hedeflerimize ulaşmaya çalışırken kullandığımız çok sayıda doğal ve insani aracı düşününce, bazen işlerin ters gitmesi şaşırtıcı değildir. Ne doğa ne de teknolojiye tamamen hâkim olunmuştur. Diğer insanlara gelince, onların işbirliğini sağlamaya çalışırız ama her zaman bunu başaramayız. Onların da kendi fikirleri ve iradeleri vardır. Bazen niyetsizce, bazen tesadüfen, bazen niyetli olarak iradelerini bizimkinin karşısına koyarlar. Sonuç sık sık hiçbirimizin istemediği bir şey olur. Bu talihsizlikleri açıklamak için cadılık, kötü ruhlar veya Şeytana atıf yapmaya gerek yok, ama bu da sık sık yapılmıştır. Bugünlerde işlerin neden ters gittiğini açıklarken komünistler, Yahudiler, Araplar, liberaller gibi belli bir grubu suçlamak hiç de rasyonel olmamasına rağmen daha yaygındır. Bu kindarlıklarda nefret, cehalet ve boş aptallığın birleşimi melekleri bile ağlatmaya yeter. Belki sağlıklı ve dengeli bir bakış açısıyla birlikte bir miktar tarih bilgisi en azından cehalet ve aptallığı giderebilir. İnsan meselelerinin karmaşık süreçlerine dair rasyonel bir anlayış, tarihte gerçek nedenler ve hareket ettirici kuvvetlere dair bir kavrayış, daha iyi bir dünya umutlarının yattığı yerdir.

Bir helikopterle yükselip aşağıda yoğun saatte bir yol sistemindeki trafik akışına bakarsanız, pekâlâ sabit bir kuvvetin metal akıntıları sürüklediği izlenimine kapılabilirsiniz, tıpkı yerçekiminin bir nehir yatağında suyu kayalar arasında sürüklediği gibi. Ama yanılırsınız; böyle bir kuvvet yoktur. Sadece buharlaşan benzinin patlamalarından faydalanan insan niyetleri vardır. Benzer şekilde siyaset veya tarihte insan meselelerinin seyrine bakarken, birçok kişi büyük, insan dışı kuvvetler görme yanılsamasına düşmüş ve bunlara Gereklilik, Belirlenim, Kader, Şans, Talih, Tarih, Mutlak Ruh, Yaşam İlkesi vb.

gibi isimler vermişsir. 'Tarihin altta yatan, büyük kuvvetlerine' dair her bahis büyük bir yanılsamadır. Sadece doğanın nesneleri ve insanlar vardır. Tarihte sadece fizikçilerin dört temel kuvveti, artı insan niyetleri kuvvet teşkil eder.

C - Açıklama

i- Açıklamanın Doğası

1- Ne zaman açıklarız?

'Burada ne oluyor?' diye sorar polis ve herkes aceleyle açıklamaya girişir. Sadece kendimizi utanç verici bir durumdan kurtarmak için değil, diğer pek çok sebeple her gün açıklamaya girişiriz: pratik bir sorun olabilir ('Işık neden gitti?'); karmaşık bir şeyi basitleştirerek veya yabancı bir şeyi yakınlaştırarak bir başkasının anlamasına yardımcı olmak isteyebiliriz; bir şeyin anlam ve önemini vermek isteyebiliriz ('George Washington'ın kiraz ağacını keserken kullandığı baltanın ta kendisi bu') vs.

Çoğu açıklama, ama hiçbir şekilde hepsi değil, 'Neden?' sorusuna karşılık olarak yapılır. Bunlar sık sık cevapsız kalır. 'Çünkü...' Burada gizli bir tuzak vardır. Açıklamaların hepsi de neden belirterek açıklama yapmaz. Çocuğun 'Neden yatma zamanı?' sorusuna cevaben 'Çünkü saat sekiz' münasip bir açıklamadır. Ama nedensel bir açıklama değildir. Hiçbir şey kendi nedeni olamaz. Kısaca 'çünkü-tipi' bir cevabın şunlara atıf yapabileceğini söyleyebiliriz: nedenlere, örneğin ısı, yağın erimesine neden oldu; sebeplere, örneğin saat 5.30'da kalktı çünkü erken bir treni yakalamak istiyordu; bağımlılıklara (mantıksal, matematiksel, geleneksel veya başka türlü) örneğin 'çünkü saat sekiz'. Çoğu bağımlılık ilişkisi bir tür kimliğe dayanır, ama öyle olmak zorunda da değildir. Örnekler şunlardır: 'Evli olduğum için bekâr olamam' (mantıksal); 'Bu bir üçgen olduğu için iç açıları toplamı 180°'dir (matematiksel); 'Işıklar kırmızı olduğu için, kanunen yola devam edemedi' (geleneksel). Dolayısıyla bir neden vermek, 'Neden?' sorusunu 'Çünkü veya içinli' bir açıklamayla cevaplamanın birçok yolundan sadece birisidir. Bu da dilin kurduğu bir tuzaktır.

2- Tarihçiler nasıl açıklar ve ne açıklar?

Öyleyse tarihçiler ne tür açıklamalar yapar? Gördüğümüz gibi sık sık ***neden*** sorusuna açıklama getirirler, ama ayrıca ***nasıl*** ve ***ne*** sorularına ve ara sıra da ***ne zaman, nerede*** veya ***kim*** sorularına açıklama getirirler. İkinci Dünya

Savaşı'nın mağlup güçleri Almanya ve Japonya bir nesilden biraz fazla bir sürede dünyanın en büyük ekonomik güçleri olurken, galip güçler SSCB, ABD ve Büyük Britanya'nın ekonomik zorluklarla boğuşması sorununu ele alalım. Tarihçi kendisine 'neden?' sorusundan ziyade 'Nasıl böyle oldu?' sorusunu yöneltmekle sınırlı hisseder. Ne'yi açıklamaya gelince XVI. Louis'nin hikâyesi akla gelir. Temmuz 1789'da Bastille'in alınması haberini aldığında 'Mais, c'est une révolte!' [Ama bu bir isyan] diye haykırır. 'Efendim' diye cevaplar bir nedim, 'isyan değil, devrim bu.' Yani bir doktor acının apandisitte değil, hazımsızlıktan olduğunu açıklayabilir. Bir şeyin *ne* olduğunu göstermek genelde en iyi açıklamadır.

3- Ne açıklama gerektirir?

Eğer tarihçilerin yaptığı açıklamalar böyleyse, tam olarak ne tür şeyler açıklanmalı? Birincisi olaylar. Bir olay (bölüm 6'da gördüğümüz gibi) durumda meydana gelen bir değişimdir. Hatırlamalıyız ki değişimin başarısızlığa uğraması da (özellikle değişim beklenirken) bir olay sayılmalıdır; tarihçi değişimi olduğu kadar değişimsizliği de açıklamalıdır. Diğer açıklama adayları arasında eylemler ve eylem dizileri (politikalar, programlar, kampanyalar gibi), metinler (tek bir cümleden İncil gibi tam bir derlemeye kadar her şey olabilir) ve nesneler yer alır. Burada olaylarda olduğu gibi açıklama gerektiren şey, beklenen bir nesnenin yokluğudur. Conan Doyle'un hikâyesi 'Silver Blaze'de geceleyin köpeğin tuhaf davranışı akla gelir:

'Dikkatimi çekmek istediğin bir nokta var mı?'
'Geceleyin olan ilginç köpek olayı.'
'Köpek gece hiçbir şey yapmadı.'
'İlginç olan da oydu' der Sherlock Holmes.

Açıklanacak diğer şeyler her tür fikir, ama özellikle uzun ömürlü ve yaygın etkiye sahip siyasi ve dini doktrinlerdir. Son olarak bütün pratikler – alışkanlıklar, âdetler, gelenekler, ritüeller, törenler– açıklama ister. Tüm bu şeyleri açıklamak insan davranışıyla ilgili içgörü gerektirir. Ama birçoğu ayrıca doğal dünyayı da bir derece anlamayı gerektirir. Örneğin, bütün gizemin anahtarı olduğu daha sonra ortaya çıkan geceleyin köpeğin davranışının açıklanmasında bu geçerlidir.

4- Tarih için özel bir açıklama türü var mı?

Açıklanması gereken farklı türde şeylerden sonra, ne tür açıklamanın kullanılabileceğini sorarız. Tarihçiler için özel bir açıklama türü var mı? Varsa,

sıradan gündelik açıklamalardan ne bakımdan farklı? Ve bilimsel açıklamadan da farklı mı? Bu sorular son elli yıl içinde uzun ihtilaflara yol açtı.[12] Bu tartışmalarda birçok tarihçinin yanı sıra tarihe sempatiyle yaklaşan filozoflar, tarihte doğru açıklama yöntemlerinin bilimde kullanılanlardan epey farklı olduğunu savundular. Fakat filozof David-Hillel Ruben şunu söylerken kesinlikle haklıydı: 'Yapılabilecek faydalı tek ayrım tam ve kısmi açıklamalar arasında olur...'[13] Bilimsel ve tarihsel açıklamalar arasında veya bunlardan biriyle gündelik açıklamalar arasında ayrım yapmayla uğraşmaktan ziyade, açıklanması gereken herhangi bir şeyin bütünlüklü ve tam bir açıklamasını aramalıyız. Herhangi bir durumda kısmi bir açıklamadan fazlasını vermek gerekli olmayabilir, çünkü bazı parçalar verili olarak kabul edilebilir. Ama tam bir açıklama her zaman arka planda durmalıdır.

5- Tam Açıklamalar ve İyi Açıklamalar

Bu son mesele bizi *tam* bir açıklama ile *iyi* bir açıklama arasındaki ayrıma götürür. Tam veya bütünlüklü bir açıklama mümkün olan tüm sorulara cevap veren açıklamadır. İyi bir açıklama belli bir sorunun sorulma amacını yerine getiren bir açıklamadır. Farklı insanlar farklı açıklamalar ister. Örneğin araba durursa tamirci için açıklama depoda benzin kalmadığıdır, sürücü için kocasının arabayı en son kullandığı zaman depoyu doldurmadığıdır ve koca için karısının asla benzin göstergesine bakmadığıdır. Elbette tam bir açıklama bütün bunları ve çok daha fazla şeyi içine alırdı. İyi bir açıklama genellikle kısmi bir açıklamadır, ama durum içindeki ihtiyacı karşılar ve gerekirse tam bir açıklama olacak şekilde genişletilebilir. (Fakat soruyu soranın ihtiyaçları her zaman karşılanmaz. Rahip, bir banka soyguncusuna neden banka soyduğunu sorduğunda, soyguncu şöyle cevaplar: 'Çünkü para orada.')[14]

Ama tarihte açıklama kendi sorunlarını doğurur. Gördüğümüz gibi A. C. Danto herhangi bir tarihsel olayın tam bir tasvirinin prensipte her zaman imkânsız olduğuna işaret eder, çünkü tamamen tasvir etmek, gelecekteki anlamının bilgisini gerektirir: 'bir olayın tam bir anlatımının, o olayın her doğru tarihsel tasvirini içine alması gerekirdi.'[15] Şu soru ortaya çıkar: bir olayın tam bir anlatımını asla veremezsek, tam bir açıklamasını vermek de

---

12 Bkz. aşağıda 231-245.
13 Ruben (1990), s. 17.
14 Bkz. Putnam (1979), s. 42.
15 Bkz. Danto (1965), s. 18, 148vd.

eşit derecede imkânsız mıdır? Benzer bir kuşku F. W. Maitland'ın tarihin 'dikişsiz ağı' dediği şeyden de kaynaklanır. Tarihte her şeyin doğal bir dikiş yeri veya bölümleme bırakmayacak şekilde başka bir şeyle bağlantılı olduğunu söylüyordu. Eğer gerçekten böyleyse (ya da buna yakın bir şeyse) tarihte bir olaydan önce gelen her şeyi sayıp dökmeden o olayın tam bir açıklamasını nasıl verebiliriz? Göreceğimiz gibi, tam tarihsel açıklamanın mümkün olduğundan şüphe etmek için tek sebep bu değil.

Bir şey kesin: bir açıklama ister tam ister kısmi olsun gerçekliğe dayanmak zorundadır. Siyasetçiler, gazeteciler ve ebeveynler genelde iyi (soruyu soranı tatmin etmesi bakımından), ama harfi harfine doğru olmayan açıklamalar getirmeye meyillidir. Ruben haklı olarak 'açıklama epistemolojik bir kavramdır', diye ısrar eder, ama 'sağlam bir metafizik temeli vardır'.[16] İyi bir açıklamanın bilimde olduğu kadar tarihte de bizim bilgi ve inanç sistemimizin (yani epistemolojik) sadece bir parçası olmaması gerektiğini kasteder; metafizik bir temele (yani dünyanın gerçekten nasıl olduğuna) dayanmalıdır. Sadece *iyi* bir açıklama, ne kadar akla yatkın olursa olsun, yeterli olmayabilir. Her açıklama sadece kelimeler ve fikirlerden daha fazlasıdır; gerçek dünyanın doğru bir anlatımını da içermelidir. Bu, bölümün başında neden ile açıklama arasında yaptığımız ayrımı pekiştirir.

Tam açıklama ile iyi açıklama arasındaki ayrım tarih için özellikle önemlidir. Tarihçi genellikle iyi bir açıklama olduğuna inandığı şeyden tatmin olur. İyi bir açıklamaysa dinleyiciye göre açıklamadır; açıklamanın sunulduğu dinleyiciyle birlikte değişir. Tarihçiler sık sık kibirli bir şekilde tarihte önemli olanın doğru sorular sormak olduğunu iddia ederler. Ama doğru soru diye bir şey yoktur. Sadece araştırmacının, soruşturmasının her noktasında sorulmasında fayda olan sorular vardır. Bu ölçüde sorulan soruyu cevaplayan her açıklama iyi bir açıklamadır. Ama eğer tarihçi orijinal çalışma yapıyorsa, aradığı açıklamaların sadece dinleyiciye göre olmadığını iddia edebilir. Tam bir açıklamanın parçalarıdırlar; o kadar tam bir açıklamadır ki mümkün olan her sorgucuyu tatmin eder, bütün noktaları kapsar ve tüm makul itirazlara karşılık verir. Burada diyebiliriz ki bütün doğruyu keşfetmeye çalışıyor.

6- Tarihte Tam Açıklamalar Mümkün mü?

Tarihte tam açıklamanın mümkün olduğundan şüphe etmek için (Danto ve Maitland'ın yorumlarından kaynaklanan) sebeplerimiz olduğunu za-

16 Bkz. Ruben (1990), s. 2, 232.

ten gördük. Gerçekte tarihçiler nadiren tam açıklamaya teşebbüs eder, ama zaten bahsettiğimiz sebeplerle değil. Bir kere anlatıcıyla dinleyici arasında pek çok şey verili olarak kabul edilebilir. İnsanların düşmanlarının karşısında korku duyduğunu veya siyasetçilerin iktidara gelmek istediğini açıklamış olmamıza gerek yok. Bu hatlar üzerinde tam bir açıklama kötü bir açıklama da olabilir, çünkü kolaylıkla dinleyiciyi uyutabilir ve dolayısıyla hiçbir şey açıklayamamış olur.

Ama tarihsel açıklamalar bir başka sebeple de kısmidir: salt bilgisizlik. Hemen hiçbir durumda tüm hikâyeyi bilmeyiz. (Bu arada bu Danto'nun dediği şey değil, onunki delille değil, tasvirle ilgilidir). Başkan Kennedy'nin suikasti gibi çokça anlatılmış olaylarda bile, daha bilinecek çok şey vardır. Öyleyse kimse daha fazla bilginin bu olaylara dair açıklamamızı değiştirmeyeceğinden emin olamaz. Bütün iyi anlatıcılar gibi tarihçiler de sıkıcı olanı dışarıda bırakır. Ama bilmediklerini de dışarıda bırakırlar. Dinleyici de tarihçi de kolayca bir dışarıda bırakma sebebini diğeriyle karıştırabilir.

Ama her tarihçinin kendisini zaman zaman kapsamlı bir sorgulamaya tabi tutması sağlıklı olmaz mıydı? Böylece bütün varsayımlarını, tahminlerini ve bahanelerini açıkça ifade etmeye zorlanır. Tam bir açıklamanın neye benzeyeceğiyle yüzleşmek zorunda kalıp kaynaklarını, okumasını, prosedür yöntemlerini ve düşünme biçimlerini ortaya çıkaracaktır. Ayrıca ahlaki, dini ve siyasi inançlarını ortaya dökecektir. Son olarak eğer sorgulama titizlikle devam ederse, metafizik inançlarını açığa çıkaracaktır: dünyanın nasıl yürüdüğüne, nedenselliğe, belirlenime, eyleme, karara, olaya, tikel ve evrensele, teklik ve çoğulluğa, tutarlılık ve ayrılığa, süreç ve ilerlemeye, bireycilik ve bütünselciliğe dair inançlar. Pekâlâ verilen sebeplerle tarihte tam açıklama hiç ulaşılamaz olabilir. Ama tam bir açıklamanın olasılığı tarihçilerin önünde bir hedef ve Kutupyıldızı gibi bir kılavuz olarak durmalıdır.

Şimdi ateşli tartışmalara konu olan tarihte açıklama meselesine bakalım.

ii- Tarihte Açıklama

7- Kapsayıcı Yasa Tartışması

Hempel'in Teorisi

Tartışma 'açıklama ancak ve ancak açıklanacak şeyi genel bir yasa altında toplayarak başarılabilir' şeklindeki teoriyle başlar.[17] Bu teori bir bilim

17 Dray (1957), s. 1.

felsefecisi olan C. G. Hempel tarafından ileri sürülmüştür.[18] Hempel'ın temel varsayımı tarihin fizik, biyoloji veya coğrafya gibi ampirik bilimlerden biri olduğudur. Tarih ve doğa bilimlerinden bahsederken 'Her ikisi de sadece genel kavramlar bakımından konularının bir anlatımını verir' iddiasında bulunur. Örneklerinde tarihsel ve doğal olaylar bir yumak oluşturur: 'Çünkü ampirik bilimin her dalında tasvir ve açıklamanın nesnesi daima belli bir *tür* (sıcaklıkta 14F° bir düşüş, ay tutulması, hücre bölünmesi, deprem, işsizlikte artış, siyasi suikast) olayın, verili bir yer ve zamanda meydana gelmesidir...'[19] Bir bakıma böyle tüm olaylar biricik olmasına rağmen, bu biriciklik, açıklamalarında bir rol oynamaz. Onları açıklayan, belli *türde* bir gerçekleşmenin örnekleridir. Dolayısıyla ayın belli bir tarihte tutulması, genel olarak ay tutulmasını yöneten yasalarla açıklanır (dünya ve ayın güneş etrafındaki hareketleriyle ve güneşten gelen ışınlarla ilişkili olarak). Şu veya bu tutulmanın tarihi, açıklanacak *olanı* sabitler; ama düzgün açıklamanın bir kısmı değildir. Açıklamanın önemli kısmı *her ne zaman* güneş, ay ve dünya belli bir hizaya gelirse tutulma olur şeklindeki yasadır.

Dolayısıyla Hempel'ın teorisi hakkında kaydedilecek ikinci şey, tarihsel veya bilimsel tüm açıklamaların 'ferdi olaylarla ...değil, olayların türleri ve özellikleriyle ilgilendiğidir'.[20] Benzersizliklere yoğunlaştığı kadar, benzerliklere yoğunlaşma eğilimi olmayan tarihçiler için bu tuhaf gelebilir.[21]

Dikkat edilecek üçüncü şey, Hempel'ın ideal bir açıklama modeli ileri sürmesidir. Model şöyle:

1. Belli olayların belli zaman ve yerlerde gerçekleştiği iddiasında bulunan bir önermeler kümesi, C1...Cn
2. Bir evrensel hipotezler kümesi.[22]

Bu iki küme 'ampirik delille makul derecede doğrulanır' ve bir E olayı mantıken (1) ve (2)'den çıkarsanabilirse, E olayını açıklamış oluruz. Bunu ay tutulmasına şöyle uygulayabiliriz: (1) öyle bir günde dünya güneş ile ay arasına girdi; (2) her ne zaman dünya güneş ile ay arasına girerse, ay tutulması olur.

---

18 Bkz. Hempel (1942), Gardiner (1959) içinde, s. 344-56.
19 A.g.e., s. 346.
20 A.g.e.
21 Ayrıca bkz. Dray (1957), s. 47-9.
22 Gardiner (1959) içinde, s. 345.

Birlikte ele alındığında (1) ve (2)'den söz konusu günde ay tutulması olduğu çıkarımını yapabiliriz. Hempel ile 'tarihsel açıklama da söz konusu olayın 'bir şans meselesi' değil, belli öncel veya eşzamanlı koşullar ışığında beklenen bir şey göstermektir' yorumunda anlaşabilir miyiz?[23]

8- Hempel'ın Yöntemi Tarihte Neden Yaygın Değil?

Böyle bir prosedür tarih öğrencilerine yabancıdır. Tarihçilerin önerdiği açıklamalar nadiren bu şekli alır. Hempel buna iki sebep gösterir. Birincisi pek çok tarihsel açıklamada kullanılan genel yasalar, yukarıda atıf yaptığım (s. 207-8) insan doğasının bir bakıma 'doğrularıyla' ilişkilidir. O kadar bilindik olduğu farzedilir ki, alenen ifade edilmesine gerek görülmez.[24] Hempel'ın ikinci (ve daha az ikna edici) sebebi, 'altta yatan varsayımları açıkça yeterli isabetlilikle' ve 'mevcut tüm ilgili ampirik delille uyuşur şekilde formüle etmenin' zor olmasıdır.[25] Bunu göstermek için bir devrimi, halkın birçoğunun artan hoşnutsuzluğuyla açıklayabileceğimizi, ama bunun için hazır genel yasaları parmağımızla gösteremeyeceğimizi' öne sürer.[26]

Hempel bu güçlüklere tarihçilerin bir ***açıklama taslağı*** kullandığını söyleyerek cevap verir. 'Böyle bir taslak ilgili görülen başlangıçtaki koşullar ve yasaların az veya çok müphem bir şekilde gösterilmesinden oluşur...'[27] Bu taslak daha fazla araştırmayla tamamlanabilir ve bu araştırmanın yönünü belirler, uygulanabilir delil türlerine işaret eder diye ilave eder Hempel. Bu şekilde ırksal kader veya tarihsel adalet gibi 'boş' mefhumlarla yapılan açıklamaları dışlama niyeti taşır.

9- Hempel'ı Destekleyen Argümanlar

Hempel'ın argümanından ne çıkaracağız? Birincisi, tarihte açıklama olarak önerilenin gerçekten ***açıklama*** yapması gerektiği yönündeki ısrarıyla verdiği kıymetli hizmeti kabul etmeliyiz. Bu, benim her açıklama ihtiyaç duyulduğunda tam bir açıklamaya dönüşecek şekilde genişletilmeye müsait olmalıdır şeklindeki önerimle (yukarıda s. 230-231) uyuşur ve üstelik pratikte tam bir açıklama öner(e)mezsek bile, tam bir açıklamanın prensipte

---

23 A.g.e., s. 348-9.
24 Ayrıca bkz. Popper (1962), c. II, s. 264-5.
25 Gardiner (1959) içinde, s. 349.
26 A.g.e., s. 350.
27 A.g.e., s. 351.

neye benzeyeceğine dair iyi bir fikrimiz olmalı. Hempel'ın dediği gibi sık sık 'dolayısıyla' gibi kelimeler epey kabul edilemez ve asılsız varsayımı gizler.

İkincisi, onun tarihte genel yasalara başvurması, ilk bakışta göründüğü kadar acayip değildir. Tarih, insan eylemlerinin yanında doğal olayları da içerir. Eylemlerimiz her zaman iyi yerleşmiş doğa yasalarına tabi olduğumuz doğal bir bağlam içerisinde gerçekleşir. Diğer şeyler gibi biz de yanabiliriz, düşüp parçalanabiliriz. Dolayısıyla pek çok tarihsel açıklama haklı olarak bu tür yasalara başvurur. Yine çok miktarda insan davranışı özellikle kitle davranışı, sosyal bilimlerdeki benzer hipotezlere, yani iktisadi, sosyolojik veya psikolojik yasalar dediğimiz şeylere başvurarak açıklanabilir. Tarihçiler sık sık insan davranışında gözlemlenen düzenliliklere başvururlar.

Uygun bir vakayı inceleyelim. *The Making of the Victorian England* adlı kitabında G. Kitson Clark, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında nüfusun hızlı artışını ele alır.[28] Bu nasıl açıklanacak? İlk açıklamalar doğum oranında bir yükseliş ve ölüm oranında bir artışa işaret eder. Ama neden bunlar? Tıbbi imkanların daha fazla olması, tıbbi becerilerin artması, hijyen ve yaygın aşılamada iyileşmeler ölüm oranının düşmesiyle açıklayanların ileri sürdüğü sebepler. Doğum oranının yükselmesi kadınlar için evlilik yaşının düşmesiyle, evlilik yaşında olan kadınlar arasında gerçekten evlenenlerin yüksek oranıyla açıklanabilir. Bunlar da erken veya aptalca evliliklere karşı tedbir alma âdetlerinin gevşemesiyle açıklanabilir, çünkü daha az sayıda kişi efendilerinin hanesinde yaşıyordu. Hem şehirde hem de taşrada bu, sınai ve zirai tekniklerdeki değişimlerin sonucudur. Dolayısıyla önerilen açıklamalar doğa (özellikle biyoloji) yasalarından faydalanıyor ve ayrıca teknolojide, ekonomide, toplumda ve âdetlerde gerçekleşen geniş çaplı değişimlere atıfta bulunuyor. Burada bence Hempel'ın görüşü netleşir: tarihçiler sık sık açıklama yerine ampirik olarak yerleşik yasa ve düzenliliklere başvururlar. Veya en azından bu hatlar doğrultusunda açıklama taslakları sunarlar.

10- Hempel'ın Yaklaşımına Eleştiriler

Öyleyse neden bu kadar çok tarihçi ve tarih felsefecisi Hempel'in argümanlarına meydan okudu? Bir sebep tarihçilerin birçok açıklama türü kullanmasıdır. Tek bir açıklama modelinin geçerli, diğer açıklama yollarının geçersiz olması pek mümkün görünmüyor. Ama daha fazlası da var. Hem-

---

28 'Zorluk, artışı açıklamakta' (Kitson Clark, 1965, s. 66).

pel ve diğerlerinin 'kapsayıcı yasa' argümanı, birçok tarihsel açıklama için faydasız olduğu zemininde de eleştirilir. W. H. Dray (sık sık atıf yapılan) tarihçinin yazısı örneğini alır: 'XVI. Louis sevilmeyerek öldü çünkü Fransız ulusal çıkarlarına zararlı politikalar izledi.'[29] Dray gösterir ki bunu Hempel gibi açıklamak, tek örnekli bir genel yasayla açıklama yapma saçmalığına yol açacaktır.[30] Şu sonuçlar doğar: (a) yasanın tek bir örneği varsa ona pek de genel yasa denemez; (b) her yasanın gerektirdiği ampirik doğrulama (bkz. Hempel, yukarıda, bölüm 9, s. 231.), en başta tarihçiyi vardığı sonuca götüren delilden başka bir şey olamaz. Böyle bir durumda kapsayıcı yasa modeli işe yaramaz.

11- Tarihte Biricik

Bu da bize birçok tarihçinin emsalsiz olanla ilgilenmeyi işleri olarak gördüklerini hatırlatır. Doğrudur, tarihçi genel terimler veya dilbilgisindeki gibi 'cins isimler' kullanmazsa hiçbir şey yazamaz. Ama gündelik dilin kullanımı tarihin sadece genel fenomenlerle ilgilendiği inancını haklı çıkarmaz. Tarihçiler tipik ve genel olanla ilgilendiklerinden çok daha fazla tikel olanla ilgilenirler. ABD'de 1861-5 savaşının bir iç savaş olduğunu kaydetmek bize o savaş hakkında bir şeyler söyler, ama bilmek istediğimiz bütün tikel şeyler hakkında söylediğinden çok daha azını söyler.[31] Ama daha ileriye de gidebiliriz. Genelde tarihçilerin yalnızca tikeli değil, emsalsizi (biricik) de çalıştığı söylenir. Bilim insanları tikel olanla, örn. 1883'te Krakatoa'nın patlamasıyla çok ilgileniyor olsa da, asıl ilgilendikleri öncelikle volkanlar, yerkürenin yapısı, troposferin hareketleri vb. hakkında genel olarak ne öğrenebilecekleridir. Bir tarihçiyi diyelim Kennedy suikastiyle ilgili olarak büyüleyen, bu olayın eşsizliğidir; Kennedy öldürülen birkaç Amerikan başkanından sadece birisi olsa da. Paul Veyne'in söylediği gibi 'Gerçekten de bir fiziksel fenomenler "alanı" var... Ama bir fenomenin o alanda gerçekliğinin tanınması, yalnız bu sebeple bir fizik sorunu olmak bir yana fizik külliyatının bir parçası olmasına yetmez. Tersine söz konusu olan tarihsel bir olgu olsaydı, bu tamamen yeterli olurdu.'[32] Benzer

---

29 Dray (1957), s. 25.

30 A.g.e., s. 25-39.

31 '[Fransız Devrimi'nin İngilizcesi olan] The French Revolution'daki belirtili artikelin [the] gösterdiği gibi, tarihçiler sınıflandırma teriminden genel yasaya doğru değil, sınıflandırma teriminden farklılıkların açıklanmasına doğru ilerler' (Ricoeur, 1984, c. I, s. 124-5).

32 Bkz. Veyne (1984), s. 12.

bir görüşü özlü bir şekilde Oakeshott ifade etmiştir: 'Tarihsel olgular genel yasaların örnekleri olarak görüldüğü an, tarih geçersiz kılınır.'[33]

Tarihsel olayların biricik olmasına iyi bir sebep daha var. Çünkü geçmiş olaylar, gelecek olayları şekillendirir, ama tersi olmaz. Dolayısıyla tarihin örüntüsü (daire gibi) ardışık değil, (genişleyen bir spiral gibi) birikimseldir (bkz. yukarıda, bölüm 1, s. 9). Olaylar nadiren aynen tekerrür eder; sadece ikinci seferde koşulların farklı olmasından değil, aynı zamanda aktörlerin de ilk seferde olanların farkında olmasından dolayı.

Tarihsel olaylar önemli bir açıdan biriciktir. Her oluş önemsiz bir açıdan da biricik görülebilir. Ben çalışırken kalemimin düştüğü her seferde biricik bir olay meydana gelir. Tek ilginç tarafı yerçekimi yasasına örnek teşkil etmesi olabilir. Ama kalemim yüzüncü kez düştüğünde almak için eğilip masaya takıldığımı ve çalışmamın üstüne kahvemi boca ettiğimi farz edin. Kazanın sonucu olarak bölümü yeniden yazmak zorunda kalır ve böylece yayımlanmasını birkaç hafta geciktirmiş olurum. O zaman düşen kalem olayı, bu kitabın tarihinde ve benim yaşamımın tarihinde bir önem kazanırdı. Dolayısıyla tarih sadece biricik olanla değil, önemli bir şekilde biricik olduğu yargısına vardığımız şeylerle ilgilenir. Tarih birçok bakımdan bir yargı meselesidir.

12- Yargının Önemi

Gerçekten de kapsayıcı yasalar kullanılsın veya kullanılmasın yargı tarihsel açıklamada önemli bir rol oynayacaktır. Hempel, ideal açıklaması için birincisi, bir dizi başlangıç koşulu belirlemiş (C1...Cn) ve ikincisi bir dizi evrensel hipotez belirlemiştir. Bu açıklama modelini kullandıklarında bile (İngiliz nüfus artışı sorununda olabileceği gibi, yukarıda s. 233-4) tarihçiler ilgili başlangıç koşullarını ve ilgili hipotezleri seçerken yargı yetilerini kullanmak zorundadır. Nüfus sorununda olduğu gibi, tarihçiler hiçbir şekilde hangi ilgili koşulları (C1 ... Cn) olarak sıralayacakları konusunda hemfikir değildir. Her bir tarihçi elinden gelen en iyi şekilde sorun üzerinde düşünüp taşınır ve sonra vardığı sonuçları meslektaşlarıyla paylaşır. Bizim şu anda (belki de sonsuza kadar) ilgili olgular hakkında içinde bulunduğumuz bilgisizlik halinde mantıksal çıkarsama değil, kişisel yargı belirleyici faktör olmalıdır –tıpkı diğer çoğu tarihsel sorunda olduğu gibi.

---

33 Bkz. Oakeshott (1933), s. 14; aktaran Dray (1957), s. 49-50.

Yargının gerekliliği öyleyse kapsayıcı yasa açıklama modelini geçersiz kılmaz. Yukarıda XIV. Louis'nin sevilmemesiyle ilişkili olarak verilen deliller aslında geçersiz kılınıyor, ama faydasız kılıyor. Fakat cevapsız kalan başka sorular var –olaylar, nedenler ve açıklamalar hakkında. Birinci ve ikincisi başka bir yerde tartışılmaktadır.[34] Üçüncüsünü burada tartışacağım.

13- 'Nasıl'ını Açıklama İhtiyacı

Mantıksal geçerliliği ne olursa olsun kapsayıcı yasa modeli her zaman ***bir açıklama olarak*** tatminkâr değildir. Ve bunun iki sebebi var. Birincisi, genelde tarihsel bir öykülemede açıklama 'Neden?' sorusunu değil, 'Nasıl?' sorusunu cevaplar.[35] Bazen tarihte 'Nasıl böyle olmuş olabilir ki?' diye sorarız. Avrupa'nın medeni milletleri yüzyıllık barış ve eşi görülmemiş ilerlemeden sonra nasıl 1914-18'de savaş ve devrimin barbarlıklarına batmış olabilir? Tek bir düğmeye basarak savaş çıkarılabilecek bir durumda rakip süper güçler 1950-1990 arasında çatışmadan nasıl kaçınabildiler? (Dikkat edin, burada olaysızlık açıklama gerektiriyor). Bu tür vakalar kapsayıcı yasa modeliyle açıklanamaz.

14- Genel Yasalar Açıklar mı?

Bu modelin ikinci bir kusuru 'Neden?' sorusunu sorduğumuzda, istediğimiz türde bir cevap alamamamızdır. Mozart'ın operalarından birinde iki kahraman, sevgililerinin onlara sadık olmadığını öğrenir. Ferrarıdo ve Guglielmo öfkeyle yanıp tutuşurken, Don Alfonso onları temin eder: 'Bütün kadınlar böyle yapar –cosi fan tutte.' Ama eğer Ferrando, Dorabella'nın kendisine neden ihanet ettiğini öğrenmek istiyorsa, 'cosi fan tutte' diyerek açıklamaya çalışmanın bir faydası var mı? ***Bütün*** kadınlar Ferrando'nun umurunda değil; o sadece ***tek bir*** kadının ihanetinden dolayı azap çekiyor. Sevgili Dorabella'yı genel bir yasa altına almanın hiçbir faydası yok.

Doğrusu, kapsayıcı yasa açıklama modelinde saklı bir varsayım bulunur. Açıklanacak şeyin, genel bir yasanın bir örneği olduğunu gösterdiğinizde, söylenecek başka hiçbir şey kalmaz. Bir şey her zaman oluyorsa, şimdi de olmak zorunda diye varsayılır; düzenlilik, gereklilik ima eder. Neden? Çünkü basitçe dünya böyledir.

---

34 Bkz. s. 169-75, 194-204.

35 Bkz. yukarıda s. 210-11. Ayrıca Dray (1957), s. 158.

15- Tahmin

Bu kırılmaz düzenlilik varsayımı, bazı kapsayıcı yasa teorisyenlerini açıklama ve tahminin birlikte geldiğini savunmaya yöneltmiştir. Hempel der ki açıklama 'bir tahmin olarak işlev görmezse tam değildir.'[36]

Her tarihçi, tarihte sunulan bir açıklamanın, tahmin amacıyla da kullanılabileceği fikrinin tuhaflığı karşısında şaşkınlığa düşmüştür. Tarihçiler, tarihsel tahminin, son derece kuşkulu ve gerçekten riskli bir iş olduğu konusunda neredeyse tamamen hemfikirdir. Açıklamalarının kendilerine tahmin gücü verdiğini öğrenseler şaşarlardı.

Bu da kapsayıcı yasa teorisinin düzgün bir şekilde tarihe uygulanabilir olup olmadığı konusunda daha fazla şüphe uyandırıyor. Çünkü bir kapsayıcı yasa açıklaması aynı zamanda bir tahmin işlevi de görüyorsa ve tarihte başarılı tahmin nadiren oluyorsa, demek ki başarılı kapsayıcı yasa açıklamalarının da tarihte nadir olduğu sonucuna varmalıyız.[37]

16- Anlam Çıkarmak

Şimdiye kadar açıklamadan büyük ölçüde mantıksal ve epistemolojik boyutları üzerinden bahsettik, yani düşünme ve bilme bilimleriyle ilişkisi üzerinden. Ama açıklama eyleminin bir de insani boyutu olduğunu hatırlamalıyız. Birine bir şey yazdığımda ve söylediğimde, fikirlerimden bir anlam çıkarabilmesini isterim.

Öyleyse bir hikâye anlatırken (öyküleyici tarihte olduğu gibi) dinleyicimizin bir anlam çıkarmasını isteriz. Bu yüzden hikâyenin derhal kendinden müdellel olmayan kısımlarını açıklarız. Ama Hempel'in modelini nadiren kullanırız. Örneğin Kırmızı Başlıklı Kız neden büyükannesini ziyarete gitti diye sorulursa, küçük kızlar genelde büyükannelerini ziyarete gider (şeklindeki kapsayıcı yasaya başvurarak) cevabını verebiliriz. Bu da nadiren açıklama gerektirir. Neden yataktaki kurdu büyükannesi sandığını sormamız daha muhtemel. ('Küçük kızlar genellikle kurtları büyükanneleri mi sanırlar?').

---

36 Hempel, Gardiner (1959) içinde, s. 348. Ayrıca bkz. Karl Popper: 'Bir teorinin, belli bir olayı ***tahmin etme*** amacıyla kullanımı, böyle bir olayı ***açıklama*** amacı için kullanımının sadece bir başka boyutudur' (162), c. II, s. 262-3.

37 Öyle görünüyor ki Hempel ve Popper, en azından bilimin bazı alanlarında açıklama ve tahmini özdeşleştirmekle yanlış yapıyorlar. Bir zoolog evrimin 'geçit töreni'nden bahsederken son derece düşük ihtimalli bir olay dizisi olduğunu yazıyor, geçmişe dönüp bakınca yeterince mantıklı ve titiz açıklamaya tabidir, ama hiçbir şekilde tahmin edilemez ve tekerrür etmez'. Bkz. Gould (1991), s. 14.

Daha ziyade açıklama (eğer olacaksa) Kırmızı Başlıklı Kız'ın göz bozukluğu, odanın karanlık olması ve kurdun fevkalade oyunculuk becerisi gibi tikel koşullarla mı verilecektir?

Tarihten bir örneğe bakalım. Wellington, Waterloo Savaşı'nı kazandı. Neden? Yine 'İyi olan general kazanır' veya 'Daha büyük orduya sahip olan taraf kazanır' türünden kapsayıcı yasa cevaplarının bir faydası dokunmaz. Çünkü Napolyon iyi olan generaldi ve Fransız ordusu daha büyüktü. Sorunun, kapsayıcı yasa modelindeki 'Neden öyle olmalı?' şeklini değil, 'Nasıl mümkün oldu?' şeklini aldığı ortaya çıkıyor. Daha küçük bir orduya sahip, daha aşağı düzeyde bir general nasıl oldu da bu belirleyici savaşı kazandı? Nasılını açıklamak, olayların seyrini incelemeyi gerektirir. Öyle görünüyor ki savaşın sonucunu belirleyen İmparatorluk Muhafızlarının, Britanya saflarına hücum etmekteki başarısızlığıydı. Hücum hattının tam üstünde bulunan Britanyalı bir subay bildiriyordu:

> Cephemize elli veya altmış adım kalana kadar ilerlemeye devam ettiler, tam o an Tugaya ayağa kalkma emri verildi. Kendilerine bu kadar yakında bir ordunun beklenmedik bir şekilde aniden ortaya çıkması mı, ki yerden bitiyor gibi görünmüş olmalılar, yoksa açtığımız son derece ağır ateşten miydi bilinmez, daha önce hiçbir hücumda başarısızlığa uğramamış *La Garde aniden* durdu.[38]

Neredeyse anında Muhafızlar geri dönüp kaçtı. Napolyon kaybetmişti.

Genellikle meydana gelen bir şey nedeniyle kaybetmedi, tam tersi: 'daha önce hiçbir hücumda başarısızlığa uğramamıştı'. Tarihte sık sık olduğu gibi, ilginç olan (kapsayıcı bir yasa uyarınca) genellikle gerçekleşen değil, sıradışı ve beklenmedik olandır. Britanyalı subayın verdiği açıklamaya da dikkat edin. İmparatorluk Muhafızlarına durumun nasıl göründüğünü anlamaya ve eylemlerini açıklamaya çalışıyor.

17- Empati Yoluyla Açıklama

Bu da bizi bir başka açıklama modeline, empatiye getirir. Herbert Butterfield'ın söylediği gibi 'Şahsiyetleri içeriden görmezsek, bir aktörün oynadığı rolü hissetmesi gibi onlarla birlikte hissetmezsek, onların düşüncelerini gözlemci konumunda değil, eylemi yapan konumunda tekrar düşünmezsek hikâye doğru anlatılamaz.' Devamla hemen arkasından bunu (tam bir şekilde) yapmanın imkânsız olduğunu teslim eder, ama 'arzu edilen amaç'

---

38 Bkz. Keegan (1978), s. 169.

olmayı sürdürür.[39] Bunun doğru olduğu aşikâr, sadece tarih için değil, dünyanın başlangıcından beri tüm hikâyeler için; çünkü 3000 yıldır Homeros'un dinleyicileri Truva hikâyesini takip etmekte hiçbir güçlük yaşamadı. Gallie'nin dediği gibi, tarihi anlamak bir hikâyeyi takip edebilmektir. Waterloo'daki Britanyalı subayın verdiği açıklama tam da böyle bir açıklamaydı, 'görünmüş olmalılar' ifadesini kullanmasından anlaşılacağı gibi. Fransız askerlerin kendilerini sorgulamaktan başka daha iyi bir anlatımı nerede arayabiliriz ki? Waterloo'daki savaşta rol almış bir cephe subayının, piyadeleri her tarihçiden daha iyi anlaması muhtemel. Fransız tarafından bir anlatım elimizde olmadığına göre daha fazla açıklama aramamız gerekir mi?

18- Empati Yeterli Bir Açıklama Yolu mu?

Bu sorulara Hempel sağlam bir 'Hayır' cevabı verir. Empati yönteminin sadece bir açıklama için nereye bakılacağına işaret ettiğinde ısrarcıdır. Düzgün açıklama belli 'ampirik genellemeler'in 'olgusal doğruluğuna' dayanmalıdır.[40] Waterloo'da İmparatorluk Muhafızlarının davranışı örneğimizde, sırrı açıklayacak bir 'ampirik genelleme' bulmak kolay değil. Belli ki 'Elit birlikler daima emirlere itaat eder' genellemesi olmaz, çünkü bu durumda itaat etmediler, açıklanması gereken şeyin ta kendisi bu. 'Elit birlikler, son derece ağır ateş altında kaldıkları zamanlar hariç daima emirlere itaat eder' şeklinde değiştirebilir miyiz? Duruma uyuyor gibi görünüyor, ama Britanyalı subayın söylediğinden fazlasını söylüyor mu? Bu tür bir ampirik genelleme oluşturacaksak, bir dizi örneği bir araya toplayarak yapabiliriz bunu. Bu, en fazla 'cosi fan tutte' türü bir açıklama getirir. Bizi Napolyon'un talep ettiği türden bir açıklamaya çok az yaklaştırır. (Muhafızlar neden *şimdi* başarısızlığa uğradı?) Napolyon gibi biz de daha derine inmek isteyebiliriz. Belki Muhafızların mideleri boştu, belki genelde çarpışmadan önce yaptıkları gibi brendilerinden çekmemişlerdi, belki imparator için bir kerede çok fazla dövüşüp savaştan yorgun düşmüşlerdi. Brendi içmediklerini öğrenirsek, bununla bir ilgisi olduğu sonucuna varabiliriz. Ama bu kapsayıcı yasa mantıkçısını tatmin eder miydi? Hempel herhalde 'Elit birlikler son derece ağır ateş altında kaldıkları *ve* alkol alma âdetlerini kaçırdıkları zamanlar haricinde emirlere daima itaat ederler' gibi bir ampirik genelleme oluşturana kadar araştırmaya devam etmemiz konusunda ısrar ederdi. Kapsayıcı yasa açıklaması gerçekten gerekli mi?

---

39 Butterfield (1951), s. 146.

40 Hempel, Gardiner (1959) içinde, s. 352-3.

19- Empati Yoluyla Açıklamada Yapılan Varsayımlar

Ortak bir insan doğasına nereye kadar inanırsınız? Yukarıda gördüğümüz gibi David Hume gibi bir Aydınlanma düşünürü bu inancı tarihsel anlayışın bir ilkesi yaptı. Eğer tarihçi antik Yunan ve Romalıların neye benzediğini bilmek istiyorsa, yapması gereken tek şey İngilizleri ve Fransızları incelemekti (bkz. yukarıda bölüm 3).Bu görüşü kabul etsek bile, bütün çağdaş Fransızların aynı şekilde davranmadığı itirazı vardır. Provenceli bir köylü ile *Grandes Ecoles* mezunu biri hakkında veya ruhban karşıtı biriyle dindar bir Katolik hakkında aynı varsayımlar yapılamaz. Fransa'yı iyi bilen Hume gerçekten bütün Fransız ve İngilizlerin aynı ilkeler temelinde davrandığına gerçekten inanıyor muydu? Tabii kendisi gibi İskoçlardan bahsetmeye hiç gerek yok.

Empati açıklama modeli hakkındaki bir diğer kolay varsayım, tarihçinin belli bir durumda kendisinin ne yapacağı üzerinden açıklama yapmasıdır. Ama bu düpedüz yanlış. Bizim Waterloo meydanında veya II. Philip'in konseylerinde ne yapacağımız, orada yapılanı anlamak veya açıklamak için çok kötü bir kılavuz olmalı. Empati, Waterloo'daki Britanyalı subay için geçerli olabilir; kendisini kolaylıkla Fransız askerlerin yerine koyabilirdi. Ama benim yapabileceğimden kuşkuluyum; kendimi Auschwitz'te bir SS subayı olarak hiç göremezdim. Burada, diğer pek çok tarihsel vakada olduğu gibi insanın hayalgücü yetersiz kalır.

20- Dray ve Davranış İlkeleri

Bu soruna daha ikna edici bir cevabı Dray vermiştir. Kendisinin ne yapacağını sormak yerine, tarihçi yapılması mantıklı veya makul olan yoluyla açıklama yapabilir. Örnek olarak G. M. Trevelyan'ın *English Social History*'sinden Londra'nın üzerinde asılı kalan duman bulutu hakkında bir alıntıyı kullanır: 'Kral William'ın zayıf ciğerleriyle kalabildiği zamanlarda Hampton Court'ta, kalması gerektiği zamanlarda Kensington'da kalmasında şaşıracak bir şey yok.' Bu açıklama kapsayıcı bir yasaya değil, o koşullar altında her mantıklı insanın yapacağına atıfta bulunur.[41] Burada 'ben ne yapardım' türünden nesnellik bakımından daha ileri bir yaklaşım var. Bu açıklama neyin *makul* olacağı zemininde temellendirilmektedir.

Fakat burada da itirazlarla karşılaşabiliriz. Üç itiraz var. Birincisi, bütün eylemler ilkelere göre yapılmaz. Bazen kafa karışıklığıyla, aptalca veya tipik ol-

41 Dray (1957), s. 134-5.

mayan bir şekilde hareket ederiz. İkincisi bir kişiye ve dahası bir toplum türüne rasyonel gelen, bir başka kişiye veya topluma rasyonel gelmeyebilir. Onyedinci yüzyılda doğaüstü bir açıklamanın tamamen kabul edilebilir olduğunu hatırlamak yeterli. Bir perinin ayakkabınıza bıraktığı akçe için evi süpürmek rasyonel ilkeler temelinde yapılırdı; Piskopos Corbet'in hoş şiirini hatırlayalım: 'Elveda, ödüller ve Periler.'[42] Üçüncü bir itiraz (ve bu, insan niyetlerini temel alan her tür açıklamaya karşı güçlü bir itirazdır), insan eylemlerinin ***kimsenin*** niyet etmediği bir sonuç doğurduğu durumlarda açıklamayı başaramamasıdır. Banka çöküşü bir örnek, belki Birinci Dünya Savaşı bir diğer örnektir.

21- Mizaç ve Tipik Davranış

Draw *gayri*makul davranışla ilgilenmenin bir diğer yolunu tartışır: mizaca başvurmak. Bazen başka birinin eylemini 'Tam tipik hali. Hep böyle davranır' şeklinde açıklarız. Dolayısıyla irrasyonel davranış, Hempel'in olayın, 'belli öncel ve eşzamanlı koşullar ışığında beklendiğinin' gösterilmesi talebini[43] karşılayan bir şekilde açıklanır. Herhalde bu koşullar arasında eylemi yapanın bu şekilde davranacağı yönünde bir mizacı olduğunun bilinmesi vardır. Buna 'mizaç özellikleri mantığı' denir.[44]

Dray haklı olarak bu açıklama modelini reddeder. 'Sürpriz unsurunu ortadan kaldırabilir', ama eylemin 'anlamını ve mantığını' ortaya çıkarmaz. Mizaç dışarıdan izleyenin kullanacağı bir kelimedir.[45] Davranışının açıklaması sorulduğunda, eylemi yapanın 'Huysuz/tepkisel/kıskanç/aptal bir insan olduğum için hep böyle davranırım' demesi muhtemel değildir. Bizim (izleyicinin) mizaca dayalı açıklamamızı, akılcı bir açıklama lehine reddetmesi muhtemeldir: 'O koşullar altına herkesin yapacağı şeyi yaptım' gibi bir açıklama. Öyleyse empati açısından mizaca dayalı model tatminkâr değildir; 'içeriden' bir açıklama veremez. Ama ayrıca kapsayıcı yasa açısından da tatminkâr değildir. ***Bu kişinin*** davranışı için ampirik olarak belirlenmiş bir yasa bulabilir miyiz? Belki psikanalisti bu iyiliği yapabilir, ama bir tarihçiden bunu istemek çok fazla şey istemek olur.

---

42 Bir sosyal değişken olarak rasyonalite sorunu çok tartışma çıkarmıştır. Örneğin bkz. Wilson (1970); Putnam (1981); MacIntyre (1988).

43 Hempel, Gardiner (1959) içinde, s. 348-9.

44 Bkz. Dray (1957), s. 145.

45 A.g.e., s. 149.

22- Düşünceyi Yeniden Düşünmek

Empati modelinin bir versiyonunu filozof-tarihçi R. G. Collingwood öldükten sonra yayımlanan *The Idea of History* adlı eserinde öne sürmüştü. Tarihsel olgular için 'Onları bilmek için tarihçi ne yapmalı?' diye sormuştu. Bu soruya da 'tarihçi geçmişi kendi zihninde yeniden icra etmelidir' gibi şaşırtıcı bir cevap verir.[46] Tarihçinin kendi kafasında bir tür sahne performansını incelemesi gerektiğini kastetmiyor. Geçmişin kelime anlamıyla yeniden sahnelenmesi gerektiğini kastediyor. İmkânsız görünen bu buyruk, Collingwood'un bütün tarihin düşünce tarihi olduğu şeklindeki ısrarıyla açıklığa kavuşur. 'Düşünce haricinde diğer hiçbir şeyin tarihi olamaz.'[47] Şöyle açıklıyor: geçmiş arkasında kalıntılar bırakmıştır: bu kalıntılar genelde yazılı kelimelerdir. Tarihçi, bu kelimelerin yazarının ne kastettiğini keşfetmelidir. 'Bu, düşünceyi keşfetmek anlamına gelir... Bu düşüncenin ne olduğunu keşfetmek için tarihçinin kendisi tekrar düşünmelidir'.[48]

Bu, bildiğimiz empati teorisinin bir başka ifadesi gibi görünüyor. Ama pek de öyle değil. Çünkü Collingwood, yeniden icranın sadece bilincin entelektüel tarafına uygulanacağı konusunda ısrar eder; düşüncelere uygulanır, ama duygulara değil. 'Bir hafıza veya algı tarihi' olamaz.[49] 'Ama eğer ... geçmişte şurada ve burada hakim olmuş, ve bizim kullanmadığımız algı biçimleri varsa, onların tarihini yeniden inşa edemeyiz, çünkü istediğimiz zaman münasip deneyimleri yeniden icra edemeyiz.'[50] İnsanın bedensel yaşamı, doğal sürecin bir çerçevesidir. 'Bu çerçeveyle ... kendisinin ve başkalarının düşünce dalgaları, yapısından bağımsız olarak deniz suyunun denizde kalmış bir gemi enkazının içinden geçmesi gibi sağa sola akar.'[51]

23- Hisler Önemli mi?

Dalgaların, eski bir geminin çıplak iskeletini yıkayarak geçmesi teşbihi, Colingwood'un düşünce ve his arasında yaptığı net ayrıma getirir bizi. Fakat bir tuzaktan kaçarken ötekine yakalanır. Düşünceyi histen ayırarak, empati modeline getirilen itirazla karşılaşır. Hipotenüste kare delilini çalışırken

---

46 Collingwood (1961), s. 282.
47 A.g.e., s. 304.
48 A.g.e., s. 282-3.
49 A.g.e., s. 307.
50 A.g.e., s. 307-8.
51 A.g.e., s. 304.

Öklid'in düşüncelerini yeniden icra edebilsem de, buna eşlik eden hislerini, belki entelektüel tatminini, baş ağrısını, çekingenliğini, karısının vergi tahsildarı gelince ne diyeceğini sorarak sürekli onu bölmesinden duyduğu rahatsızlığı yeniden icra edemem. Collingwood'un argümanı akla yatkın, çünkü onun teorisine göre tarihsel failin sadece ***rasyonel düşüncesini*** yeniden icra etmeliyiz. Hisleri bilinmiyor olsa da önemi yok. Collingwood'un belirttiği gibi '...bu karakter bu durumda bunun dışında bir şekilde hareket edemez ve biz onu başka türlü hareket ederken tahayyül edemeyiz.'[52] Ama hisleri, açıklama için ilgisiz şeyler gibi görerek, çok önemli bir faktörü dışarıda bırakmıyor mu? Bazen bir başkasının koşullar altında bize mantıklı görüneni neden yapmadığını anlayamayız. Ancak güçlü bir duygunun baskısı altında olduğunu fark edince eylemi anlarız. İşte bu yüzden eylem analizinde hem değerlendirme hem de itici kuvvet önemlidir.[53] Failin durum değerlendirmesini bilmek, onun duruma (belki çarpıtılmış) bakış açısının, itici kuvveti bilmek de onu harekete geçiren duygunun anlaşılmasını sağlar. Bu analiz, Collingwood'un 'düşüncenin yeniden icrası'nın ve Dray'in 'eylem ilkeleri'nin yapmayı başaramadığı bir şekilde rasyonel eylemlerin yanı sıra irrasyonel eylemleri de kapsar.

24- Kültürlerin İncelenmesi

Bu noktada Collingwood'un kaçınmaya çalıştığı güçlüğe geri geliyoruz: tarihsel faillerin ne ***hissettiğini*** nasıl bilebiliriz? Rasyonel olmayan faktörleri dikkate almamız konusunda ısrar ederek açıklamayı imkânsız hale getirmedim mi? Neyse ki yardım elimizin altında ve beklenmedik bir taraftan gelir: kültürün ve kültürlerin incelenmesi. Bunun içinde dilbilim, estetik, semiyoloji (işaret bilimi) ve özellikle antropoloji yer alır. Bizim diğer insanları nasıl anlayacağımız şeklindeki sorunumuzu çeşitli şekillerde çözer. Eğer siz de ben de 2+2=4'te hemfikirsek, aynı düşünceyi paylaşabiliriz, ama öfkeyi, şehveti veya dehşeti nasıl paylaşırız? Ve anlamlar da hislerden daha kolay değil. Birisi, bir yer veya bir mısra benim için çok şey ifade edebilir; sizse kayıtsız kalabilirsiniz. Benim deneyimlerimi ve böylece benim anlam algımı nasıl paylaşabilirsiniz?[54] Bu yüzden bizim geçmişte yaşamış insanların eylemlerini anlama ve dolayısıyla açıklama sorunumuzla çevirmenler, sanat tarihçileri,

---

52 A.g.e., s. 245.

53 Bkz. yukarıda böl. 2.

54 Anlam üzerine daha fazlası için bkz. böl. 10.

estetikçiler, seyyahlar ve antropologlar da karşılaşır. Tüm bu durumlarda bazı açılardan ortak, Öteki açılardan vahşice farklı bir insan doğasının hem yardımı hem de engellemesiyle karşı karşıya kalırız. Ama hangisi, ne kadar ve ne şekillerde olduğunu belirlemek asla kolay değildir. Yine de tüm bu yönlerde ilerleme kaydederiz. Benim kanaatimce empati yoluyla tarihsel açıklamanın sorunlar en iyi şekilde kültürlerin incelenmesinde kullanılan yollarla çözülebilir. Kısmen bu yüzde çok sayıda tarihçi şimdi kültürel tarih yazıyor.

D - İlgili Diğer Konular

Açıklama kendi başına geniş bir konu olmakla kalmaz, tarih alanı içinde ve dışında bol miktarda tartışmaya da yol açmıştır. Aynı zamanda özellikle tarih çalışması ve yazımı alanında 'anlama', 'neden' ve 'bilgi' gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla açıklama konusunu tartıştığımızı sanırken başka konulara kaymak çok kolaydır. Bahsini açmadığım üç konu sosyal anlam, bireyselcilik veya bütünselcilik ve ideal tiplerle ilgili sorulardır. Burada yine yakın kafa karışıklığı riski taşıyan birçok başka konuyu da dâhil etmekten ziyade kendimi birkaç ana konuyu açıklığa kavuşturmakla sınırlamak gözüme daha iyi göründü. Fakat bu üç konu aşağıdaki kaynakçada listelediğimiz, Patrick Gardiner (1974) ve Alan Ryan (1973) tarafından hazırlanan derlemelerde ele alınmaktadır.

Sonuç

Bu bölümde tarihsel olayların nasıl meydana geldiğini görmeye çalıştık. Temel fizikte analiz edildiği şekilde partiküllerin hareketiyle bir analoji kurduk ki bu alanda onlar üzerinde ve hareket yönleri üzerinde etkisi olan kuvvetleri bilmeye çalışırız. Evreni doğal olarak hareketsiz düşünmek yanlış, dolayısıyla açıklama gerektiren şey harekettir. Öyle görünüyor ki normal olan değişim ve hareket. Yine de her durumda kuvvetlerin görece güçlerini ve yönlerini sormalıyız. Öyleyse şeylerin neden değiştiğini değil, neden başka şekilde değil de bu şekilde değiştiğini sorarız. Dolayısıyla bu bölümde ilk olarak tarihte 'neden'in ne anlama gelebileceğini inceledik ve sonra devamla değişimin failleri olan kuvvetlere baktır. Üçüncü kesimde gerçekten olandan (bunları anlasak da anlamasa da) değişimleri açıklama girişimlerimize, onları nasıl anlamlandırmaya çalıştığımıza döndük. Nedenler ve kuvvetlerin 'gerçek' dünyada işlediğini hatırlamak önemli; açıklamalarsa sadece ve sadece zihinlerimizde ve zihinlerimiz üzerinde işler. Kısmi açıklamayı tam açıklama-

dan ayırarak pratikte tam açıklamanın çok nadir gerektiğini fark ettik. Kısmi açıklamalar (aynı fenomenin kısmi açıklamaları) değişkenlik arz edebilir. Kısmi bir açıklamada hangi kısımların dâhil edilip hangilerinin dışarıda bırakılacağı (ama zımnen varsayılacağı) soruya ve soruyu sorana bağlıdır. Teoride her kısmi açıklama, (gerekirse) tam bir açıklama olacak şekilde genişlemeye müsait olmalıdır. Fakat tarihte tam açıklamaların mümkün olduğunu kabul etsek bile, tarihsel bilgideki boşluklardan dolayı nadiren mümkündür.

Tarihçilerin meylettiği açıklama türü genellikle bakış açılarına veya 'felsefelerine' bağlıdır, yani dünyayı bir bütün olarak nasıl gördüklerine. Bir sonraki bölümde bir tarih felsefesinin nelerden oluşabileceğine bakıyoruz.

Okuma Önerileri

Atkinson 1978
Benson ve Strout 1965
Carr E. H. 1964
Collingwood 1961
Danto 1965
Dray, 1957; 1959; 1964; 1966; 1974; 1980
Gallie 1964
Gardiner 1959; 1974
Hempel 1959
Hume 1975
Kant 1977
Lukes 1973
Mandelbaum 1977
Martin, 1977
Nadel 1965
Popper 1959; 1962
Reiss 1977
Ruben 1990
Ryan 1973
Stone 1972
Veyne 1984
Walsh 1958
Watkins 1973
von Wright 1971

DOKUZUNCU BÖLÜM

TEORİ OLARAK TARİH

'Her teori, sevgili dostum, gridir; Ama Hayatın altın ağacı hep yeşil.
(Grau, teurer Freund, ist alle Theorie Und grün des Lebens goldner Baum.)
Goethe, *Faust*

Tarih felsefesi denen şeye inanmam.
Piskopos William Stubbs, Oxford Modern Tarih Kraliyet Profesörü

Giriş

Çin'de yaşlı insanlara her zaman büyük saygı gösterilmiştir, çünkü uzun deneyimleri vardır. Yaşlanmanın iyi yanlarından biri (denir) kişinin hayatı öğrenmesidir. Ve denir ki tarihi bilmeyenler onu tekrar etmeye mahkûmdur. Kısacası ister kişisel hafızaya ister tarih dediğimiz sosyal hafızaya danışalım, deneyim büyük bir öğretmendir.

Geçmişten öğreniyorsak (ve başka nereden öğrenmeliyiz? Şimdi bir anda geçer ve gelecek henüz gelmemiştir) öğrendiklerimizi organize ve sistematize etmemiz gerekmez mi? Eleştiri ve tartışmada ağırlığını değerlendirmek ve sınamak için yeterince iyi ifade edilmiş tahminler, hesaplar, hipotezler ve teoriler olması gerekmez mi? Dahası bu tür rasyonel ayıklama işlerinde uzman olan filozoflardan yardım istememiz gerekmez mi?

'Felsefenin, Tarih tefekkürüne getirdiği tek Düşünce, basit Akıl kavramıdır', diye yazıyordu Hegel.[1] Ve sadece anlam vermek için de değil, her kâmil zanaatkârın (çiftçi, denizci, marangoz, gazeteci) deneyimle kazan-

1 Bkz. aşağıda s. 260.

dığı pratik sonuçlardan faydalanmak için. Kısacası aklı faydalı bir şekilde tarihe uygulayabilir miyiz?

Bir önceki bölümde dünyanın nasıl işlediğine ve bizim bunu nasıl açıkladığımıza dair epey araştırıcı sorular sorduk. Bu bölümde geçmişe dair ortak deneyimlerimize anlam verme ve bundan faydalı bir şeyler öğrenmeye yönelik daha geniş ve bütünlüklü çabalara bakıyoruz.

Tarihe Anlam Vermek; Analitik ve Spekülatif Yaklaşımlar; Tarihte Teoriler hakkında Sorular

1. Tarihten faydalı herhangi bir şey öğrenebilir miyiz?
2. Tarihe, olmuş her şeye anlam verebilir miyiz?
3. Tarih felsefesi nedir?
4. Filozofların tarihçilere öğreteceği bir şey var mıdır?
5. Tarihçilerin filozoflara öğreteceği bir şey var mıdır?
6. Analitik tarih felsefesi nedir?
7. Spekülatif tarih felsefesi nedir?
8. Tarih gibi olgusal bir alanda spekülasyona yer var mıdır?
9. Tarih felsefesinin pratik bir faydası var mıdır?
10. Tarihin izlediği modeller var mıdır?

A - Spekülatif Tarih Felsefesi

1- Tarih Felsefesi Nedir?

Her alanda ilerleme kaydetmenin yolu (her öğretmenin bildiği gibi) sorular sormaktır. Felsefe bir merak hissinden doğar. Mesela matematik, biyoloji veya coğrafyada sorulan soruların çoğu prensipte normalde kullanılan yöntemlerle alan içinde cevaplanabilir. Bir dağın yüksekliğini, bir somonun bıraktığı yumurtaların türünü veya $(x - 1)$n'in açılımını bilmek istersek, bir kitaptan veya öğretmenden nasıl bulacağımızı öğrenebiliriz. Ama bir alanda çalışırken ortaya çıkan ve o alan içinde cevaplanamayacak bazı sorular vardır. 'Yükseklik' derken ne kastederiz. 'Metre' nedir? Somonun bıraktığını gözlemlediğimiz yumurta sayısının bütün somonlar için doğru olduğunu farz edebilir miyiz?

Benzer şekilde tarihsel araştırma bir tarihçiyi şöyle yazmaya itebilir: 'Fransız devriminin temel nedenleri, kraliyet hükümetinin iflası ve Paris'te ekmeğin yüksek fiyatıydı.' Diğer tarihçiler hemfikir de olabilir, fikir ayrılığına da düşebilir ama ne kastettiğini anlarlar. Ama bir filozof şöyle sorular sormak isteyebilir: ' "Neden" derken ne kastediyorsun? Benzin olmaması

arabanın durmasına neden olduğu demekle aynı şey mi? Ve bir nedenin bir diğerinden daha temel olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Devrim nedir? Bir devrimi görünce nasıl tanırız? Fransız devrimine neyin neden olduğunu bilirsek, bir başka devrimin diyelim Çin, Rusya veya Britanya'da ne zaman meydana geleceğini söyleyebilir miyiz? Eğer Fransız devrimi çok önemli bir olaydıysa, sorabilir miyim "Ne için önemli?" ve "olay" tam olarak ne? Her tür oluş mu yoksa özel bir tür mü? Olay saymamız için kaç kişinin dâhil olması, ne kadar sürmesi gerek?

Ve 'Tarih tekerrür eder mi?', 'Tarihten öğrenebilir miyiz?', 'Tarihte gerçek ilerleme var mıdır, olmalı mıdır?', 'Tarihin izlediği bir model görünüyor mu?', 'Tarihte bir amaç var mı?', 'Tarihten anlam bulabilir miyiz?' vb. gibi sık sık sorulan başka sorular da vardır. Ne miktarda yapılırsa yapılsın tarihsel araştırmanın bu veya bunlar gibi başka soruları cevaplayacağına inanmak güç. Bu sorular tarihe değil, tarih felsefesine ait. Çoğu felsefi sorunda olduğu gibi sorun sadece cevabı bulmak değil. Daha ziyade bulmak için hangi yoldan gitmek gerektiği sorunu. Dağı ölçmekte başarılı olamayabiliriz, ama yapılması gereken şeyleri biliriz. İstediğimiz kadar somonun yumurtalarını sayabiliriz, ama gözlemlemediğimiz başka bir somonun aynı şekilde davranacağına dair elimizde ne kesinlik var? Bu, biyolojik değil mantıksal bir sorun. Tarihçiler ahlak tarihleri yazmıştır. Yine de bir çağın ötekilerden daha ahlaklı olduğu konusunda yargıda bulunmaktan kaçınmayı başarsalar bile, ahlaki soruları tespit ettiklerinden emin olabilirler mi? Bebek öldürmek, doğal kaynakların sınırında, gebelik ve doğum kontrolü hakkında bilgisi olmadan yaşayan ilkel bir toplum için ahlaki bir mesele miydi? Avcılık ve sürücülükle yaşayan bir halk için vejetaryenlik ahlaki bir soru muydu? Veya antik Atina'da kölelik? Bunlar tarihte ortaya çıkan sorulardır, ama tarih dışında felsefi düşünceyle çözülmelidir (eğer çözülecekse) tarihsel araştırmayla değil.

2- İki Tür Tarih Felsefesi

Az önce sıraladığımı felsefi soruların iki kategoriye ayrıldığını fark edebilirsiniz. Birinci grup –neden, önem vs. hakkındakiler– gerçekten tarihçilerin nasıl düşündüğüyle ilgili. İkinci grup –model, ilerleme, tekerrür hakkındakiler– tarihin kendisinin gidişatıyla ilgili. Bu ayrım izahat olarak tarih ile olanlar olarak tarih arasında zaten yaptığımız ayrıma tekabül eder. İlk tür analitik veya eleştirel denen tarih felsefesine, ikinci tür spekülatif veya özcü tarih felsefesine aittir. Çok eski soruların çoğu spekülatif türe

denk düşer; analitik türden sorular yirminci yüzyıla hakim olmuş sorulardır. Burada spekülatif tarih felsefesine bakıyoruz.

3- Spekülatif Tarih Felsefesi

Bu tür sorular (modeller, amaç ve anlam hakkında) geçtiğimiz yirmi beş yüzyıl boyunca sadece tarihçiler değil, şairler, dramaturglar, romancılar, ilahiyatçılar ve filozoflar tarafından sorulmuştur. Tüm bu zaman boyunca genel olarak kabul edilebilir hiçbir cevap verilememiştir. Bunun sebebi soruların özünde cevaplanamaz olması ve yeterli titizlik ve tarihi-felsefi beceriyle incelenmemiş olması olabilir. Belli ki soruların önemsiz olmasından dolayı değil. Elbette bazı aşikâr güçlükler var. Birisi, tarihsel alanın muazzam ve değişken kapsamı, bir diğeri bu alanın büyük kısmı için güvenilir veri elde etmenin zorluğu (belki de imkânsızlığı). Ama cehaletimizin ölçüsü göz korkutuyorsa bile, fizik veya astronomi gibi bilimlerin ilerlemesini engellememiştir. Tarihsel alan, 100 milyar yıldız içeren bir evrene göre sıcak bir ev gibi görünür. Öyleyse neden vazgeçelim?

Gerçekten çok sayıda insan bu sorularla ilgilenmektedir. Mesela astronomi, nükleer fizik veya deniz biyolojisinde etkili çalışma, epey yüksek bir zekâ, uzun bir eğitim ve pahalı donanıma erişim gerektirir. Bu, söz konusu alanlarda çalışan bilim insanı sayısına katı sınırlar dayatır. Ama tarih hakkında fikirlere sahip olmak okuma kabiliyeti, canlı bir merak ve belli miktarda zamandan başka çok az şey gerektirir. Gerçekten kitaplar bile esas önemde değildir. Tahmin edebiliriz ki Altmış yaş üstü her Avrupalı o kadar korkunç ve tuhaf olaylar yaşamıştır ki, sadece yaşam deneyimi bile tarih felsefesinin büyük sorularından pek çoğunu sorduracak kadar malzeme vermiştir, özellikle de nedensellik ve anlam hakkında. Neden böyle oldu? Olmak zorunda mıydı? Tüm bunlar ne anlama geliyor? Nükleer savaşın icadından beri hepimiz en korkunç tehlikeyle yaşamıyor muyuz? Veya bu silahlar daha önce bulunan her şeyden daha iyi bir barış güvencesi mi? Şimdi ne yapmalıyız? Yirminci yüzyıl tarih felsefesi için gereğinden fazla sorun çıkarmıştır. Ve elbette bu sorunlar hepimizi ilgilendiriyor. Biraz abartıyla diyebiliriz ki düşünceli her insanın (az ya da çok kabaca) kendi tarih felsefesi vardır. Lloyd George'u aksettirip (savaşın generallere bırakılmayacak kadar önemli olduğunu söylemişti) tarih felsefesi de filozof ve tarihçilere bırakılmayacak kadar önemli diyebiliriz.

Öyleyse spekülatif tarih felsefesini izlersek ne buluruz? Yaklaşık 150 yıl öncesine kadar konu hakkında yazan çoğu yazar dünya tarihinin tüm

gidişini araştırmaya ve orada düzenlilik, nedensellik ve anlam örüntüleri bulmaya teşebbüs ediyordu. Meşhur örnekleri arasında onyedinci yüzyılda Bossuet, onsekizincide Voltaire ('tarih felsefesi' terimini o icat etti), Herder ve Condorcet, ondokuzuncuda Hegel ve Marx, yirminci yüzyılda Spengler ve Toynbee (geç kalanlar) yer alır, ama beşinci yüzyılda St. Augustine ve ondördüncü yüzyılda İbni Haldun'un da iddiası vardır.

4- Bu Tür Spekülatif Felsefeye Karşı Argümanlar

Bir dizi sebeple spekülatif tarih felsefeleri kötü bir şöhrete sahiptir. Bir sebep, işaret ettiğimiz gibi, kimsenin bütün toplumlar ve bütün çağları yeterince tanımayı asla umut edemeyecek olmasıdır. Kaçınılmaz olarak kendisini çeşitli küçük alanlardaki uzmanların saldırısına açık hale getirecektir. Toynbee'nin Hollandalı tarihçi Pieter Geyl'in ellerinde düştüğü durum iyi bir örnektir.[2] Bu bölümün başlığından sonra alıntı yaptığımız Piskopos Stubbs şöyle devam ediyordu: '... kısmi bilgi sahibi insanların genellemelerini yasa konumuna yücelten ve bu yasalardan bir tarih bilimi yaratmaya çalışan düşünür ekolüne karşıyım.'[3] Tarihçilerin tipik tepkisi budur işte.

Bir diğer neden, geçtiğimiz yüzyılın en çirkin siyasi pratiklerinin tarih felsefelerini temel almasıdır. Eberhard Jäckel diyordu ki 'Hitler... bir tarih görüşüne ulaştı ve ...ondan, daha sonra bütün siyasi taleplerini mantıken çıkarsayacağı bir Weltanschauung inşa etti.'[4] Hitler ırk, kan ve toprak, Lebensraum ('yaşam alanı'), Yahudilerin yok edilmesi ve dünyanın fethi hakkındaki teorilerinin, daha sonra Nazilerin korkunç pratiğe çevirmeye çalıştıkları teorilerinin, tarih okumasına dayandığını iddia etti. Tarih teorileri sağlıklı veya sağlıksız olabilir, ama müzakere edilebilir değildir; ne de akademisyen teorisyenlerle sınırlıdır.

Üçüncüsü Karl Popper, tarihin yönünü belirleyen içkin yasalar arayışının akla, ahlaka ve dine aykırı olduğunu öne sürdü.[5] Gerçekte geleceği görme iddiasındaki tarih teorisinin sahtekârlık olduğunu gösterdi.[6] Geç-

---

2 Bkz. Geyl (1962).

3 Bkz. Stubbs (1906), s. 194.

4 Bkz. Jäckel (1981), s. 106. ***Weltanschauung*** kabaca 'dünya görüşü' demektir.

5 Bkz. Popper (1962), böl. 25.

6 Bkz. Popper (1961), s. v-vii. Kitap 'Faşist ve komünist Tarihsel Kaderin Amansız Yasaları inancına kurban giden tüm inanç, millet ve ırklardan sayısız erkek ve kadına' adanmıştır.

miş, şimdiki ve gelecek tüm insan deneyiminin gizli yapılarını ve anlamını kavramış gibi yapmak megalomanik bir kibrin iddiası değil mi?

Bunlar, spekülatif tarih felsefesine karşı pekala yeterli görülebilir. Bu tür felsefelerin çoğu başka bir düşünce alanından alınmış hâkim bir fikir etrafında inşa edilmiştir. Montesquieu veya Mackinder gibi ve bir ölçüde Lucien Febvre, Fernand Braudel veya *Annales* ekolünden diğerleri gibi bazıları tarihin gidişatının neden ve açıklamalarını coğrafyada bulmuştur. Diğerleri ipucunu iktisatta (Marksistler) veya Gobineau ya da Victoria dönemi tarihçisi E. A. Freeman gibi ırkta bulmuşlardır.[7] Kimileri de Tanrının iradesine başvurmuştur: St. Paul, Orosius, Augustine, Fioreli Gioacchino. Diğer disiplinlerin istilasına benzer bir örnek edebiyat eleştirisinde gözlemlenmiştir. Northrop Frye, *An Anatomy of Criticism*'de 'coğrafya veya iktisada özel ilgi duyan bir araştırmacının o ilgiyi nasıl da en gözde çalışmasını, kendisini daha az ilgilendirenlerle nedensel bir ilişki içine sokmak gibi bir retorik araçla ifade ettiğini' söyler. Devamla 'Marksist, Thomist, liberal hümanist, neoklasik, Freudcu, Jungcu veya varoluşçu olsun hepsi eleştirel bir tavrın yerine, edebiyat içinde bir kavramsal eleştiri çerçevesi bulmayı değil, eleştiriyi edebiyat dışında çerçevelerin bir çeşitlemesine bağlamayı öneren bir eleştiri getiren bu tür belirlenimciliklerin uzun bir listesini derlemek' kolay olurdu.[8]

Aynı kınama çoğu tarih felsefesine de uygulanabilir. Tarih disiplininin içinden doğmuyorlar, onu dışsal ve yabancı bir sisteme bağlamaya çalışıyorlar. Tarih teorileri biyologlar, iktisatçılar, coğrafyacılar, ilahiyatçılar ve hatta filozoflar tarafından değil de tarihçiler tarafından mı yazılmalı?

5- Bir Tarihçinin Spekülasyonuna Örnek

Bir tarihçinin bu tür bir teorisine ilginç bir örnek olarak Paul Kennedy'nin kitabı *The Rise and Fall of the Great Powers* (1989) verilebilir. Yazarın teması geniş ama yine de sınırlı. Erken onaltıncı yüzyıldan bu yana büyük güçleri inceleyerek milletlerin askeri güçlerinin, iktisadi güçleriyle birlikte yükseldiğini ve düştüğünü bulur. Kendi kelimeleriyle: 'Büyük Güç sisteminde önde gelen ülkelerin yükseliş ve daha sonra düşüşünün tarihi ... ***uzun vadede*** üretim ve gelir yaratma kapasitesi ile askeri güç arasında

---

7 Freeman için bkz. C. Parker (1990), s. 44-6.

8 Frye (1971), s. 6.

çok önem ciddi bir korelasyon gösterir.'[9] Ama korelasyon gözleminden nedensel ilişki algılamaya geçer: 'zaman içinde genel iktisadi ve üretim dengelerinde meydana gelen değişimler ve uluslararası sistemde ferdi güçlerin işgal ettiği konum arasında nedensel bir ilişki tespit edilebilir.' Yine iktisadi başarı ve askeri güç arasındaki yakın bağlantı 'pek şaşırtıcı değildir, çünkü ilişkili iki olgudan kaynaklanır'.[10] Bağlantıları bulup nedensel açıklamayı ileri süren Kennedy askeri/iktisadi bağlantıdan geçmiş zamanla değil şimdiki zamanla bahsetmeye yönelir. Örneğin şöyle yazar: 'Fakat eğer devlet kaynaklarının çok büyük bir oranı başka yöne kayarsa ... bunun ...'e yol açması muhtemeldir'; bir kez daha :'eğer bir devlet stratejik olarak kendini fazla esnerse ... riskini taşır', vb.[11] Bu kullanım, genellemenin incelenen örneklerin ötesinde de geçerli olduğunu ve aslında genel bir kural teşkil ettiğini ima eder. Burada birkaç örnekten, ama ilgili vakalar arasından büyük bir örneklem grubundan tümevarım yaptığına dikkat edelim. Ve gerçekten bu eserin özel ilgisi (bir çoksatar olarak ticari başarısını da açıklar bu) bildik tarihçi genellemelerinin ötesine geçmesidir; geleceğe dair tahminlerde bulunur, ama dikkatli ve sınırlı tahminlerde. Kennedy'nin söylediği gibi: 'Bunu takip edecek olan, öyleyse sadece geçici ve tahminidir, küresel ekonomi ve stratejideki şimdiki eğilimlerin gelecekte nasıl şekilleneceğine dair akıl yürütmeyle yapılmış bir çıkarsamadır –ama bunların hepsinin (veya birinin bile) garantisi yoktur.'[12] Bu çok münasip feragat ifadesine rağmen, burada önümüzde olan bilimsel teori gibi bir şeydir ve bazı seçme örneklerin incelenmesine dayanmaktadır. Birincisi, bir korelasyon algısı vardır, sonra da korelasyonu açıklayan nedensel bağlantılar algısı. Buysa incelenen örneklerin ötesine geçen bir hipotezin geçici olarak formüle edilmesine yol açar. Tarihçiler bazen gerçekten de bu şekilde teorize eder ve hatta incelenecek diğer her tarihsel örneğin, teorilerine uyacağı çıkarımında bulunurlar. Buna genelde geçmiş tahmini [retrodiction] denir. Ama Kennedy daha fazlasını yapıyor; tarihin gelecek yönünün ne olabileceğini söylüyor ve bunu yeterince temellendirilmiş bir teoriye dayanarak yapıyor. Dolayısıyla tahminde bulunuyor. Şimdi, Karl Popper'ın bilimsel yöntem hakkındaki meşhur argümanlarına göre, bir hipotez kaç tane olursa olsun pozitif

9 Kennedy (1989), s. xvi (italikler yazarın).
10 A.g.e., s. xxiv-xxv.
11 A.g.e., s. xvi.
12 A.g.e., s. 565.

sonuçlarla asla kanıtlanamaz; fakat tek bir negatif sonuçla çürütülebilir.[13] Dolayısıyla iyi bir bilim insanı teorisini yanlışlamaya çalışır. Kennedy bir ikazda bulunarak karşı örneklere akıllıca önlem alır: 'Öngörülmemiş olaylar, düpedüz kazalar, bir trendin durması en akla yatkın öngörüleri bile mahvedebilir; etmezlerse, o zaman öngörüyü yapan sadece şanslıdır.'[14] Ve elbette işler başka türlü gelişirse ve bir büyük güç iktisadi olarak zayıf olmakla birlikte uzun bir dönem askeri üstünlüğünü sürdürürse teorisinin toptan geçersiz olmayacağı doğrudur. Ama teorisi zayıflayacaktır. O zaman iki nahoş alternatiften biriyle yüzleşmek zorunda kalabilir: ya teorisine çok sayıda sınırlama getirecektir, öyle ki teori neredeyse yanlışlanamaz olacaktır (ama o zaman da tahmin gücünü kaybeder) ya da (geçmiş, şimdiki ve gelecek bütün vakalara uygulanabilecek) saygın bir teori konumundan, sadece zaten incelenmiş az sayıda örnekle sınırlanan basit bir genelleme konumuna tenzil olacaktır. Kennedy bir siyaset bilimci olmadığını söyleyerek teori ve metodoloji tartışmamayı tercih eder.[15] Yine de eğer tahminlerini ciddiye alacaksak, argümanının mantığını incelemekten kaçınamayız. Kennedy şu sonuca varır: 'Yukarıdaki analiz, bu siyasaların her biri ve neticede bir bütün olarak Büyük Güç sistemi için gelecekte ne olabileceğini söylemeye çalıştı. Ama bu, hala çok şeyi "Zaman akıntısında" seyretmek için kullandıkları 'beceri ve deneyimlere' bağlı durumda bırakıyor'.[16]

Deneyime yapılan bu son başvuru gösterir ki Kennedy, geçmişin gelecekle hayati bir bağlantısı olduğuna ve dolayısıyla geçmişi doğru düzgün anlamanın, gelecekte yolumuzu bulmamız için bir kılavuz olabileceğine inanıyor. Bence bu doğru. Bu kitapta defalarca tekrar ettiğim gibi erkekler ve kadınların her an gelecek için kararlar vermesi gerekir ve en iyi eylem kılavuzu genellikle geçmişe dair düşünülmüş deneyimlerimizdir. İşte bu yüzden (geçmiş, şimdiki ve gelecek) tarihi eleştirel bir şekilde anlamak bu kadar önemli. Kennedy'nin kitabı bizim devam eden pratik ihtiyaçlarımızı karşılamaya yönelik kıymetli bir teşebbüs.

6- Tarih Felsefesine İhtiyacımız Var mı?

Eğer tarihçiler isteksiz, filozoflar da elverişsizse, kim tarih felsefesi yapacak? Yapılmaması daha iyi, teşebbüsü tamamen terk etmekle daha iyi so-

13 Bkz. Popper (1972a), s. 33. Ayrıca bkz. yukarıda böl. 3.
14 Bkz. Kennedy (1989), s. 565.
15 A.g.e., s. 693.
16 A.g.e., s. 698.

nuca varabiliriz elbette. Ama yine de sorunlar çözülmeden kalır: tarihsel olgular nedir? Gerçekten önemli olaylar nelerdir? Neler tarihsel değişime neden olur? Gerçekten geçmişten ders alabilir miyiz? Tarihin seyri nasıl anlaşılmalıdır? İstekli genç dimağlara nasıl dürüstçe açıklanmalıdır? Tarihin seyrinde hangi anlamları buluruz veya biz mi anlam dayatırız? Tüm bunlar ve benzeri sorular, ezoterik sorular değildir. Düşünen milyonlarca insanın zihninde televizyon dergisine bakarken, gazeteyi açarken veya geçmişte ya da geçmiş hakkında yazılmış herhangi bir edebi metni okurken bu sorular belirir. Üstelik yukarıda bahsedildiği gibi şimdiki tarihte karar vermek ve eylemek zorunda olduğumuz için geçmişi bir miktar anlamamız gerek. Deneyimlerimizden öğreneceksek, deneyimlerimiz orada, tarihin içinde. Ve deneyimlerinden öğrenmeyenler, aynı hataları tekrar tekrar yapmaya mahkûmdur.

Görünüşte çözümsüz, hakikaten ivedi sorunların belirdiği diğer alanlarda, bilim insanları ve filozoflar spekülasyonu bırakmazlar. Cevapların hepsini veya sadece birini bile bildiğini düşünmek kibirli ve aptalca bir şeydir, ama bu kimseyi daha fazla anlamak için çalışmaktan alıkoymamalıdır. Nihayetinde erkekler ve kadınlar binlerce yıl yıldızlara bakmış ve onlar hakkında spekülasyon yapmıştır. Şimdi fiziksel evren hakkında atalarımızdan çok daha fazlasını biliyoruz, ama hala çok cahiliz; astronomi çalışmalarımızda bir sonuca yakın bile değiliz. Kendi sistemimizdeki diğer gezegenleri bile keşfetmeye yeni başladık. Mevcut bilgi seviyemize ancak sayısız selefimizin sabırlı çalışmaları sonucunda eriştiğimizi kabul etmeyelim mi? Newton'ın söylediği gibi bu kadarını da sadece devlerin omuzlarında durduğumuzdan dolayı görüyoruz.

O zaman ortalama erkek veya kadın tarih felsefesindeki soruları genelde soruyorsa (yaptıklarının bu olduğunu söyleseniz şaşırabilirler ama), demek ki bu göz ardı veya terk edilecek bir konu değil. Ve ana sebep entelektüel açlığın materyale ulaşma hakkı olması değil; eğer iyi adamlar bu ihtiyacı göz ardı ederse, kötü adamların kolayca bu boşluğu adi ve zalim yanlışlıklarla doldurabilecek olmasıdır. Milton'ın şikâyet ettiği gibi 'Aç koyunlar yukarı bakar, aç kalır'.

7- Tarihten 'Anlam Çıkarmak'

Spekülatif ve öze dair felsefe hakkında bugün pek de iyi şeyler düşünülmemesine rağmen, insan geçmişinde kaydedilmiş olayların sonsuz bir dizi gibi görünüşünden bir anlam çıkarmaya yönelik yaygın bir ihtiyaç vardır.

Konu, bahsi geçen hemen her felsefi metinde reddedilir. Bir örnek vermek gerekirse: '[Özcü tarih felsefesi] hem analitik filozoflar hem de tarihçiler tarafından büyük ölçüde aynı sebeple, yani kapsamlı genellemeleri için delil desteği olmamasından dolayı reddedilme eğilimindedir.'[17]

Bunu yapmanın bazı yollarına birazdan bakacağız, ama önce bazı tanımları değerlendirelim. Patrick Gardiner şöyle yazıyor: 'Geleneksel olarak "tarih felsefesi" denen projelerin genellikle ortak yönü, tarihsel sürecin kapsamlı bir anlatımını "anlam çıkaracak" şekilde verme amacıdır.'[18] Karl Löwith tarih felsefesini 'tarihsel olayların ve silsilelerin nihai bir anlama yönelip birleştiği bir ilke uyarınca evrensel tarihin sistematik yorumu' olarak tanımlıyor.[19] Arthur Danto 'Özcü tarih felsefesi henüz açıklığa kavuşmamış tarihin bütünü mefhumuyla ilgilenen bir teori türü keşfetme teşebbüsüdür,' der. [20] William Walsh 'Eğer filozofun, tarihin seyrine özel bir ilgisi olduğu söylenecekse, [bu ilgi] bir bütün olarak seyrine, yani bütün tarihsel sürecin önemine olmalıdır,' derken gayet nettir.[21] Hepsinin de özcü tarih felsefesini tarihin tümüyle ilgilenen, tarihi (bir dizi rastgele ve bağlantısız olay değil) birleşik bir bütün olarak ve bir teori, önem veya anlam açısından yoruma açık gören bir felsefe şeklinde değerlendirdikleri aşikâr.

Yukarıda yirminci yüzyılda tarihsel olayların gündelik deneyimlerinin sokaktaki adam veya kadını neden, anlam ve önem hakkında derin felsefi sorular sormaya tahrik etmek için epey yeterli olduğunu söylemiştim. Bunu yapmak için tamamen olgunlaşmış felsefelere sahip olmaları bir yana, bu felsefeleri düşünmeleri bile gerekmez. Ne de tarihin bütün seyrini araştırabilmeleri gerekir. Ama gördükleri ve belki de mustarip oldukları şeylerin ardında yatabilecek neden, anlam ve amaçların neler olduğunu sorgularlar. Ve 'amaç' kelimesi bize kaderin kör oyuncaklarımız olmadığımızı ve kendimizi de öyle görmediğimizi hatırlatır. Gördüğümüz kötülüklerin çoğunun kökeninde insan var. Eğer insanlar yanlış yaparsa başka insanlar onları durdurur. Britanya'nın 1940'ta Nazi Almanya'sına karşı koymasının ve 1989'da orta ve doğu Avrupa'daki halk devrimlerinin arkasında böyle bir kanaat vardı. O zaman 'Neden bu oldu?' diye sormanın yanı sıra 'Bununla

17 Atkinsın (1978), s. 9.
18 Gardiner (1959), s. 7.
19 Löwith (1967), s. 1.
20 Danto (1965), s. 2.
21 Walsh (1958), s. 27.

ilgili ne yapabiliriz?' diye de sorarız. Dolayısıyla amaç kavramı tarihe uygulanabilir ve bunun mutlaka teolojik olması gerekmez. Löwith bunu görür: ' "Anlam" ve "amaç" kelimelerini birbirinin yerine kullanıyor olmamız tesadüf değil, çünkü bizim için anlamı kuran, temelde amaçtır. Tanrı veya insan tarafından yaratılan her şeyin anlamı... amaca bağlıdır.'[22]

Ama insan amaçlarının da çokça tarihin anlamıyla ilgilendiği söylenemez mi? Sadece geçmişi açıklamakla kalmazlar; şimdi için de hayati önem taşırlar, çünkü daima 'Şimdi ne yapmalıyız?' şeklindeki pratik soruyla karşı karşıya kalırız. Tarih, geçmişi, şimdinin bağlamını ve umutlarımızla korkularımızın yöneldiği gelecek üzerindeki muhtemel kısıtları anlamamızı sağlayarak bu soruyu cevaplamamıza yardımcı olur. Kısacası tarihi anlamlandırmak, şu anda nerede olduğumuz ve sonra ne yapacağımızı anlamlandırmamızın bir parçasıdır.

8- Pratik Bir Tarih Felsefesinin Gerekliliği

Fakat şimdiki eylem üzerindeki gelecek baskısı her zaman bu kadar iyi olmamıştır. Böyle olmasının nedeni ilginç bir şekilde tarih felsefesinin yükselişiyle ilgilidir. Hepimizin bildiği gibi onyedinci yüzyıl Kepler, Harvey, Galileo, Newton ve Boyle ile modern bilimin, Bacon, Hobbes, Descartes, Spinoza ve Leibniz ile modern felsefenin yükselişine tanıklık etti. Ama tarih felsefesinde yeni bir şafak görülmedi. Bütün geçmişten anlam çıkarma teşebbüsleri hala felsefi değil teolojikti. Bu türde göze çarpan eser Piskopos Bossuet'nin öğrencisi Dauphin'e okutmak için 1679 civarında yazdığı *Discours sur l'Histoire Universelle*'di. Döneminin özgür düşüncecilerine karşı argümanı, tarihin tüm seyrinin ilahi takdirin rehberliğinde olduğu şeklindeydi. Onun özgür düşünceciler diye gruplayacağı kişiler arasında hepsi de iyi Hıristiyanlar olan ve hiçbir şekilde ilahi takdir mefhumuna karşı çıkmayan, ama yine de yeni, ampirik bilimsel yöntemlere inanıp alttan alta eski inançları sarsan Londra Royal Society'nin mensupları vardı. Şimdi, o zamana kadar tarihin seyri konusunda evrensel kabul gören tek inanç, bu seyrin uzak bir altın çağdan düşüşün hikâyesi olduğu şeklindeydi, okumuş adamlar için Yunan ve Roma Altın Çağı, ilahiyatçılar için İncil zamanınınki, özellikle de Yeni Ahit

22 Löwith (1967), s. 5. Amaca ilişkin teolojik olmayan bir bakış için bkz. Popper (1962), böl. 25, kapanış paragrafları.

zamanları.[23] Ama onyedinci yüzyılın sonunda okumuşların dünyası Eskilerle Modernlerin savaşıyla parçalanmıştı; onsekizinci yüzyıl itibariyle kazanan Modernler oldu ve Aydınlanmanın yolu açıldı. Artık akıl, vahyin yerini alıyor, bilgi (en azından ona ulaşma yolu) cehaleti fethediyor ve insan meselelerindeki kötümserlik yerini iyimserliğe bırakıyordu: öyle görünüyordu ki Newton fiziksel evrenin, Locke da zihinsel evrenin temel yasalarını göstermişti. İşte o zaman Vico, Voltaire, Montesquieu, Ferguson, Diderot, Trompf, G. W., ve hatta Rousseau insan meselelerinin o rasyonel açıklamalarını getirmişti; vahiy veya takdiri ilahiye bağımlı olmayan, tarih ilahiyatından farklı olarak tarih felsefesinin başlangıcına işaret eden açıklamalardı bunlar. Tamamen gelişkin felsefeler yaklaşık 1780-1830 döneminde büyük Alman düşünürler için biraz daha bekleyecekti; bunlar Kant, Herder, Schelling, Fichte ve Hegel'di. Ama bizim ana dikkat etmemizi gerektiren bu düşünürler değil, eylem adamlarıydı. Çünkü tam da bu zamanlarda Amerikan yerleşimciler isyanda, Jefferson ve diğerleri Bağımsızlık Bildirgesi'nin ölümsüz sözlerini yazmakta ve yeni anayasalarla (hem federal hem de eyalet düzeyinde) yeni bir devlet Atlantik'in batı kıyılarında doğmaktaydı. Bu örnek bulaşıcıydı. Yakında Fransa devrimle sarsıldı ve eski rejim potadaydı. Birkaç yıl sonra Fransa orduları Avrupa'nın geri kalanına yeni fikirleri taşıdı. Bu fikirler arasında halk egemenliği ve insan hakları yeterince şaşırtıcıydı, ama bence daha devrimci olanı (önce Amerikalıların getirdiği) insanların içinde yaşadığı toplulukların, onların birlikte yaşamını düzenleyen yasaların ve bu yasaları dayatan kral ve piskoposların hiçbir şekilde ilahi olarak tayin edilmiş sabitler olmadığı mefhumuydu; istenirse kaldırılıp yerlerine daha iyileri getirilebilirdi. Tarihte ilk kez erkekler ve kadınlar içinde yaşadıkları toplumun şeklini kendilerinin belirleyebileceğine inandılar. Bu ölçüye kadar kendi kaderlerinin sahibi oldular. Bugün değişen bir dünyada yaşadığımızı kabul ediyor ve onu değiştirmeyi umuyoruz. Ve bunu yapmamıza yardımcı olması için eleştirel bir tarih anlayışına dönüyoruz.

9- Klasik Tarih Felsefesi: Geriye Doğru Bir Adım

Dolayısıyla çoğu Alman olan filozofların tarihe yön veren saklı kuvvetleri tespit etmeye çalışması bir tür geri adımdı. Bunların en büyüğü Kant ve

23 Bousset'nin kendisi bu son meseleyi hayranlık uyandıracak şekilde gösterir. Bkz. Hampson (1968), s. 18.

Hegel'di. Gördüğümüz gibi Kant çözümün doğada yattığını düşünüyordu: 'Filozof için tek çıkış yolu ... insan olaylarının bu mantıksız seyrinin ardında doğada bir amaç keşfetmeye çalışmaktır...'[24]

Bir başka deyişle tarihin seyri erkek ve kadınların aptalca ve mantıksız eylemleriyle değil, doğanın (gizli) bilgeliğiyle açıklanır. Benzer bir 'gizli el' Hegel'e göre de tarihin seyrini yönlendirir. Meşhur bir pasajda şu iddiada bulunur:

> Felsefenin, Tarih tefekkürüne getirdiği tek Düşünce, basit Akıl kavramıdır; Aklın Dünya'nın Egemeni olduğu; dolayısıyla dünya tarihinin bize rasyonel bir süreç sunduğu... Bu 'Fikir' veya 'Aklın' *Doğru, Ebedi*, mutlak surette *güçlü* öz olduğu; kendini dünyada gösterdiği ve bu dünyada bundan ve bunun onurundan ve şanından başka hiçbir şeyin kendini böyle göstermediği –söylediğimiz gibi Felsefede ispatlanmıştır ve burada kanıtlanmış kabul edilmektedir.[25]

Ama bu kadiri mutlak fikir veya akıl tarihte (Kant'ın 'doğası' gibi) çağın önderlerinin bile (Hegel'in meşhur dünya-tarihsel bireyleri) bilgisi dışında işlemektedir. 'Böyle bireyler, gerçekleşmesini sağladıkları genel Fikirden haberdar değildir...' onların, 'Dünya-tarihsel insanların, bir devrin Kahramanlarının, açık görüşlü kişiler olarak kabul edilmesi gerek'mesine rağmen.'[26] Hiçbir şey bilmeden tutkularıyla hareket ederler. 'Buna', der Hegel, 'tarihin oyunu denebilir, çünkü tutkuların kendisi için çalışmasını sağlar.'[27]

Belli ki Kant ve Hegel kendilerinden daha küçük pek çok tarih felsefecisi gibi bir tür seküler tarih teolojisi yazıyordu. Tarih çok fazla ıstırap anlatır: Gibbon için 'insanlığın suç, ahmaklık ve talihsizliklerinin kaydından fazlası değildir' ve Hegel tarihten 'mutluluk, bilgelik ve faziletin 'mezbahası' diye bahseder.[28] En hafif duyarlılığa ve hayalgücüne sahip çoğu insana, bu kadar kötülüğün bir gerekçesi olması gerekiyor gibi gelmiştir. Bu sorun Hıristiyan ilahiyatı için en büyük güçlüğü teşkil eder: bariz kötülüğün varlığıyla kadiri mutlak, sevgisi mutlak bir Tanrı inancı nasıl birleşir. Tarih ilahiyatçılarının yerine gelen tarih felsefecileri hala etik taleplerin ivediliğini hissedip bariz kötülüğü açıklayacak ve ıstırap içindeki 'Neden?' çığlığına cevap ola-

---

24 Bkz. Reiss (1977), s. 42. Yukarıda s. 60-61'de tamamı alıntılanmıştır.

25 Hegel (1956), s. 9-10.

26 A.g.e., s. 30.

27 A.g.e., s. 33. Hegel üzerine daha fazlası için bkz. aşağıda böl. 10.

28 Gibbon (1910), c. I, böl. 3, s. 77; Hegel (1956), s. 21.

cak saklı bir kuvvet veya amaç bulmaya çalıştılar. Bugün filozoflar sorunu çözmeye çalışmayı bile bıraktılar. Belki haklılar. Bugün Tanrı inancı, kör bir Doğa, Akıl veya Mutlak Ruh inancından daha az mantıksız. Bugün en başarılı tarih felsefesi Marksizm bile en sağlıklı halinde değil, ama dünya üzerinde seleflerinin tamamından daha büyük bir etki yarattı. Hepsinin ortak hatası, bizim de belirttiğimiz gibi, felsefi tarih fikirlerini dışarıdan getirmek oldu. Marx bunu diğerlerinden daha iyi yaptı. Hala Marksizm ışığında tarih okuma ve yazmanın bir karşılığı var (bazıları hala gerekli olduğunda ısrar edecektir), ama kim Kantçı, Fichteci veya Hegelci tarih okur ki? Bu da öyle görünüyor ki, bir felsefe, tarihin neden ve anlamlarını, olay örgüsünü ve belki amacını aramak, eğer tarihin dikkatlice çalışılmasına dayanıyorsa ve o çalışmadan ortaya çıkıyorsa daha iyidir sonucuna işaret ediyor. Bunun nasıl yapılacağı net olmasa da Paul Kennedy'nin yukarıda tartıştığımız kitabı muhtemel bir yola işaret edebilir. Diğer ondokuzuncu yüzyıl hareketlerin –Pozitivizm, Tarihselcilik, İdealizm– hepsi farklı yaklaşımlar deneyecekti (bölüm 10'da göreceğimiz gibi). Toynbee'nin tam olarak *A Study of History* [Bir Tarih Çalışması] kelimelerinden oluşan başlığıyla yirminci yüzyılın ortasında yayımlanan eseri, sonuçta bir tarih felsefesinden ziyade teoloji olup çıktı. Yine de bol miktarda tarihsel bilgi gösterdi (ama eleştirmenleri için yeterli değildi) ve tarih örüntülerinin izini sürmeye çalıştı.

10- Tarih Yaşayanlar İçindir

Tarih örüntüleri konusuna dönmeden önce bu kesimi bir kez daha tarih felsefesinin faydasız bir geçmişin kerestesi etrafına daha fazla ağ dolamak gibi kum kadar kuru bir iş olmadığında ısrar ederek sonlandıralım. Tarihin kendisi gibi felsefesi de şimdiyle ve yakın gelecekle ilgilenir: şimdi ve burada kendimizi içinde bulduğumuz, eyleme arzu ve ihtiyacımızın bulunduğu dünyayla olduğu gibi ilgilenir. Tarihçilerin en sert eleştirmenlerinden Friedrich Nietzsche *The Use and Abuse of History* adlı denemesine, yaşam ve eylem için tarihe ihtiyacımız var iddiasıyla başlar ve ilave eder, 'Tarihe ancak yaşama hizmet ettiği kadar hizmet ederiz...'[29]

29 Bkz. Nietzsche (1957), s. 3.

B- Tarihte Örüntüler

1- Düzenlilik ve Örüntü Bularak Anlam Çıkarma Teşebbüsü

Tarihte düzenlilik ve örüntüler bulmak, anlam çıkarmaya yönelik ilk ve gerekli adımlar olarak görünecektir. Hemen her bilim dalı bu şekilde başlar. Daha sonra neden, yapı, altta yatan birlikler ve açıklayıcı teorilere gider. Geçmişi çalışmayı zaten fiziksel evreni çalışmaya benzettim. Ve astronomlar 'Doppler etkisi' ve 'Big Bang' teorileriyle tam da bunu yaparlar. Ama bu benzetme tutmaz diye itiraz edilebilir: astronomi kör, düzenli ve (güya) tahmin edilebilir fiziksel kuvvetlerle ilgilenir; kimilerine göre o kadar tahmin edilebilir ki geçmişin olduğu kadar geleceğin de haritası çıkarılabilir.[30] Diğer yandan tarih insan eylemleriyle ilgilenir (kör fiziksel kuvvetlerin yanı sıra) ve hiçbir şekilde tahmin edilebilir değildir. Dolayısıyla benzerlik doğadan ziyade kalıntılarda bulunur. Bu noktayı uzun zaman önce Tanrının eserlerini insanın eserlerinden ayıran ve bizim sadece yarattıklarımızı doğru düzgün bilebileceğimizi ileri süren Giambattista Vico tarafından vurgulanmıştı.[31] Daha yakından tanıdığımız için keşfedilenden ziyade yapılanı tercih etmemizin bir delili de öyküleyici tarihin popülerliğidir. Hepimiz bir hikâyeyi nasıl takip edeceğimizin yanı sıra, nasıl uyduracağımızı ve anlatacağımızı biliriz (gerçekten hikâye/masal anlatmak, anaokulunda yalan söylemek yerine kullanılan bir hüsnü tabir). Genelde öykülemenin tarih için merkezi önemde olduğu kabul edilir.[32] Öyleyse belki de tarih felsefesi en az bilimlere baktığı kadar estetik yönüne de bakmalıdır.

Fakat estetik kaygıların önemini ele almadan önce, tarihte düzenlilik ve örüntüler sorusuna geri dönmeliyiz. Bu şeyler tarihin seyrinde gerçekten var mı yoksa tarihçiler mi onları oraya koydu sorusunu da asla unutmamalıyız.[33]

2- Düzenlilikler

Önce düzenliliklere bakalım. Bir şeyin bir diğerine benzemesi her tür insan faaliyeti için elzemdir; bugün önümüzde duran ekmeğin esasen dün

---

30 Bkz. örneğin Hawking (1990).

31 Bkz. yukarıda s. 67.

32 Bkz. Gallie (1964) ve Ricoeur (1984), yukarıda s. 95'te aktarılmıştır.

33 Tarihte yapı olarak tanımlanabilecek bu tür örüntülere ilişkin daha tam bir çalışma için bkz. Stanford (1990).

yediğimiz ekmek gibi olduğunu fark etmeseydik, ne yiyeceğimizi bilmezdik. Ne de ona bir ad verebilirdik. Bir anlık düşünce, dilin nesneler, nitelikler ve eylemlerin teşhis edilebilir olmasına bağlı olduğunu gösterir; bunları 'top', 'kırmızı' ve 'yakalamak' gibi kelimelerle ilişkilendiririz. Dolayısıyla bir tarihsel anlatım 'kral', 'kılıç', 'gemi' gibi kelimeler içerir ve biz bunları derhal anlarız, bu yüzden hiçbir güçlüğe neden olmazlar. Tarihçilerin kullandığı diğer kelimeler, mesela savaş, katliam, savunma, saldırganlık, devrim, isyan, demokrasi, kalkınma, kurban, müttefik gibi, sorun yaratırlar. Terim, nesneyi doğru bir şekilde teşhis ediyor mu? (Culloden savaş mıydı, katliam mı? Bir gıda sıkıntısı ne zaman kıtlık teşkil eder?) Belli terimlerin kullanımı ahlaki veya siyasi bir yargı varsayıyor mu? Mesela katliam, demokrasi, kurban, kahraman, kukla, önder gibi. Öyleyse tarihçi, tarih bilimi aşkına bu terimleri kullanmaktan kaçınmalı mı? Eğer bilim adamları önlerinde olanın bir hindiba mı yoksa düğünçiçeği mi veya gergedan mı zürafa mı olduğu konusunda hiç anlaşamasalardı, acaba biyoloji ne kadar ilerleyebilirdi? Tarihçilerin tarafsız ve isabetli bir terminoloji kullanmak konusunda anlaşması mümkün olana kadar veya olmazsa, tarihte düzenlilikten bahsetmenin ne faydası var diye merak edebiliriz. Bunun, başka şeylerin yanı sıra karşılaştırmalı tarih fikri ve pratiği için ciddi sonuçları vardır.[34]

3- Örüntüler

Tarihte örüntüler bulmak tarih felsefesinin karakteristik özelliğidir ve tarih felsefesine karşı olanların en çok saldırdığı da budur. İki soru öne çıkar: birincisi (zaten belirttik) 'Tarihte ne zaman örüntü bulunur, gerçekten orada mıydı, yoksa tarihçi mi oraya koydu?' diye sorar. Diğeri geçmişteki belli bir örüntünün gelecek için bir anlamı olup olmadığını sorar. Örneğin tarihçiler ondokuzuncu ve yirminci yüzyılların tarihini, milliyetçiliğin hâkimiyetinde yüzyıllar olarak görme eğilimindedir. Bu doğru mu? Kesinlikle bu yılların olaylarında bir örüntü bulmuşlardır. Ama bu örüntüyü delilden mi okudular? Masum olsalar ve milliyetçilik gerçekten de hâkimdiyse bile, sonraki iki yüzyılın da öyle olacağının bir garantisi var mı? Öyle demeyeceklerdir, çünkü geçmişe dair bir çalışma, geleceği öngörmek için pek bir garanti veremez. Diğer yandan birçok tarih felsefecisi geçmişi çalışmanın, gelecekte de devam etmesi gereken örüntü ve nedenleri

34 Tarihte terminoloji ve karşılaştırma konusunda daha fazlası için bkz. yukarıda böl. 3, s. 72-3.

ortaya çıkardığına inanmıştır, çünkü bunlar bütün tarih için esas görülür. Örneğin Marx proletaryanın zaferinin tamamen sınıfsız olduğu için tamamen özgür olan ilk toplumu getirmesine kadar sınıf çatışmasının devam edeceğine inanıyordu. Bu zafer bildiğimiz tarihin veya Marx'ın pitoresk ifadesiyle insanlığın tarihöncesinin sonu olacaktı. Bunun ötesine geçmeyi reddetmesi bilgeceydi. Dolayısıyla genel kanı tarihçilerin geçmişte örüntüler bulması kabul edilebilir ama sadece tarih felsefecileri bu temelde gelecek hakkında kehanet bulunmaya teşebbüs eder ve bunu yapmak da ahmakça şeklindedir.[35] Fakat Paul Kennedy'nin eseri diğer yöne meyillidir.

4- Tarihçinin Örüntü Arayışı

Ama belki normal tarihçinin faaliyeti de şüpheye mahal vermez. Yüzeyde yeterince zararsız görünür. Tarih yazma faaliyetinin ta kendisi bir tür örüntü bulmayı içerir. Hiçbir tarih çalışması, kapsamı ne kadar sınırlı olursa olsun (mesela bir askeri seferde bir alayın veya bir veba felaketinde bir köyün tarihi), olan her şeyi kaydetmeyi umut edemez. Tarihçi bazı olguları seçip dahil eder, diğerlerini reddeder. Seçiminin zemini, tercih edilen olguların en önemliler olması ve gözle görülür bir örüntü teşkil etmesidir. İlaveten, bir araya getirildiklerinde bir haritanın minyatür boyutlarda bir toprak parçasını temsil etmesi gibi, olayların seyrini doğru bir şekilde temsil ettiklerine inanır.

Seçilen örüntü çoğu zaman bir öykülemedir. Fakat öyle olmak zorunda da değildir; bir tasvir de olabilir: örneğin Jacob Burckhardt'ın *The Civilisation of the Renaissance in Italy*'si. Veya March Bloch'un *Feudal Society*'si gibi bir analiz olabilir ya da Alan Macfarlane'in *The Origins of English Individualism*'i gibi bir argüman öne sürebilir. Eserin biçimi ne olursa olsun büyük soru cevapsız kalır: Tarihin tasvir etme iddiasında olduğu tarihsel gerçeklik, ona atfedilen şekli gerçekten taşıyor mu? Kısacası olgulara uygun mu? Doğru bir harita mı? Gibbon'ın dediği gibi Roma İmparatorluğu gerçekte geriledi mi veya ilk Hıristiyan yüzyılları istikrarlı bir iyileşme çağı mıydı? Sorunun en yerinde sorulacağı biçim, en popüler biçim olan öyküleyici tarihtir. Olaylar gerçekten bir hikâyedeki gibi bütünlük ve gözle görülür şekle sahip miydi: giriş, gelişme ve sonuçla birlikte içkin bir

---

35 Örneğin bkz. Atkinson (1978) ve Popper (1962) yukarıda s. 256 ve 251'de alıntılanmıştır.

anlam var mıydı?[36] Bu sorunu bir kenara bırakıp genel örüntü sorumuzla ilgilenelim. Geçmişte bazı örüntüler gelenekle ve uzun süreli kullanımla kutsallaştırılmıştır. Tarih kitapları bunlarla doludur: Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlığın yükselişi, Haçlı Seferleri, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Amerikan Devrimi vs. Belki başka tarihleri çalışana kadar bunları sorgulamayız. Örneğin Haçlı Seferleri, Papalık/İmparatorluk çatışması, Rönesans, Reform ve Amerika'nın keşfi Rusya'nın hikâyesinde hemen hiçbir rol oynamamıştır. Daha doğuya İran'a, Hindistan, Çin ve Japonya'ya gittiğimizde tarihin örüntüleri bize daha da yabancı gelir.

Burada mesele bu tarihsel örüntülerin görüldüğü anda tamamlanmış olmasıdır. A C. Danto'nun işaret ettiği gibi

> Petrarch'ın kardeşi Petrarch'ın Ventoux Dağı'na tırmanmasına tanıklık etmiştir. Tarihçiler diyebilir ki Ventoux Dağı'na tırmandığında Rönesans'ı başlatmıştır. Ama kardeşi Petrarch'ın Rönesans'ı açtığına tanıklık etmiş olamazdı ... Tabii gelecekte ne olacağını ve ilaveten tarihçilerin, onun gördüğü şeyin önemine dair daha sonra ne söyleyeceğini bilmiyorduysa.[37]

Doğrudur, bir hareket tamamlanmadan da çok önemli görülebilir. Tukidides Peloponez Savaşı olurken önemini görmüştü, Vasari İtalyan Rönesans'ı hala ilerleyişini sürdürürken sanatın yeniden doğuşundan bahsetmişti ve Fox Fransız Devrimi hakkında 'Dünyada olan en büyük olay ve en iyi olay' derken henüz Temmuz 1789'du. Bu kehanet gibi sözler, çağdaş konuların doğası hakkında içgörü gösteriyordu. Ama Tukidides, Vasari ve Fox bütün hikâyeyi bilmediklerini, bilemeyeceklerini elbette kabul ederdi. Çünkü her birinin önemini teslim ettiği hareketler o zaman nihayete ermemişti, örüntü tamamlanmamıştı. Tarihçi için Hegel'in sözleri filozof için olduğu kadar doğrudur: 'Minerva'nın baykuşu kanatlarını ancak alacakaranlıkta açar.'[38] Hikâyenin tamamını anlatana kadar tam önemini kavrayamayız, o zaman da bitmiş olaya bakmanın bilgeliğiyle görürüz.

5- Tarihçilerin Örüntüleri Genelde Pratik Amaçlar İçin Faydasız

Şimdi eğer tarihte örüntüler ancak hikâye bittikten sonra doğru bir şekilde tasvir edilebiliyorsa, sürekli hareket halindeki şimdide bir rol oyna-

---

36 Daha fazla tartışma için bkz. yukarıda böl. 4.

37 Danto (1965), s. 61.

38 Hegel (1967), s. 13.

yamazlar. Kuşkusuz kendimizi içinde bulduğumuz olaylar gelecekte tarihçilerin göreceği ve tasvir edeceği örüntülerin parçasını oluşturur. Bazıları muhtemelen bu geçen anların bir yer bulacağı öyküleyici tarihler yazacaktır. Ama bu örüntülerin ne olacağını, bizimle ilgili hangi hikâyeleri anlatacaklarını şimdi bilmemiz mümkün değildir, tabii tahminde bulunmakta serbestiz.

6- Tarihçilerin Örüntüleri Geçersiz mi?

Tarih felsefesinin faydasız olduğu, çünkü geleceği, tarihin henüz gerçekleşmemiş kısmını öngöremediği ileri sürülmüştür. Dolayısıyla böyle filozoflar yerine getirilemeyecek iddialarda bulunurlar. Ve ben de tarihsel olayların örüntülerini algıladığı iddiasındaki bir felsefenin, şimdiye bile atıfta bulunamayacağını savundum; bu yüzden de şimdiki ihtiyaçlarımız konusunda bize yardım etmeye muktedir değildir. Daha da yıkıcı olan Danto'nun argümanıdır: tasvir ettiğimiz olayların önemini algılamazsak, geçmişin (veya herhangi bir parçasının) tam bir tasvirini veremeyiz, Petrarch'ın Ventoux Dağı'na tırmanması örneğinde olduğu gibi. Tam önemini kavradığımızdan emin olmak için ne kadar beklemeliyiz? Yirmibirinci yüzyıldaki olayların ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllardaki olayların anlam ve önemini değiştirmesi mümkün değil mi? Rönesans tarihyazımının bir tarihi (Wallace Ferguson'ın *The Renaissance in Historical Thought*'u gibi) birbirini izleyen her neslin Rönesans'ta kendilerinden önce gelen neslin kaçırdığı –veya daha ziyade algılayacak konumda olmadığı– anlamlar bulduğunu gösterir. Ve muhtemelen biz de henüz bütün anlamını tüketmiş değiliz. Farzedin ki geç yirmibirinci yüzyılda Avrupa bir şehir devletler yığınına dönüşsün veya erkekler kısa yelek ve dar pantolon giysin, bu bizim onbeşinci yüzyıl İtalya'sı tasvirimize eklenmez miydi? Yirmiikinci yüzyılın tarihçileri, onbeşinci yüzyıl İtalya'sını yirmibirinci yüzyılın siyaset ve terzilik modalarına zemin hazırlamış toplum olarak tasvir etmez miydi? Bu biraz hayalperest gelebilir. Daha kasvetli ve derinden sarsıcı bir örnek küçük bir kitapta, 1946'da Almanya'nın yenilgisinden hemen sonra Alman tarihçi Friedrich Meinecke tarafından yazılan *The German Catastrophe*'de bulunur. Muzaffer orduların 1870-1'de Fransa-Prusya savaşında dönüşünü izleyecek kadar yaşı vardı. Napolyon'a yenildikten sonra Prusya'nın yeniden ayağa kalkmasına dair derin ve sempatik bir çalışma yaptı. Şimdi yarım yüzyıl sonra geriye, eserine bakıp pişmanlık içinde soruyor:

> Dünya tarihinde bütün büyük ve verimli fikirler tarihsel evrimlerinin seyrinde hem iyilik hem kötülük doğurmaya açık olmaz mı? Tecrübe ettiğimiz şeyin bir etkisi, insan ve tarihsel yaşamda saklı şeytani unsurun gözlerimizin önünde geçmişte olduğundan daha net ve rahatsız edici bir şekilde yükselmesi oldu.[39]

İşte burada seksendört yaşında bile geçmiş olaylara dair değerlendirmesini yeniden düşünmeye hazır gerçek bir tarihçi var.

Ama eğer geçmiş olayların tam bir nitelemesini yapamazsak, bunların içsel örüntüsünü hiç tarif edemezsek, tarihin olay örgüsü ve anlamını bulacağımız inancını ne temellendirebilir? Öyle görünüyor ki böyle bir inanç sadece şu ikisinden birine dayanabilir: ya bir gen paketinin nesilden nesle az veya çok bozulmadan, her nesle aynı şekli verecek biçimde aktarılmasında olduğu gibi, her şeyi verili bir örüntü şekline sokan henüz keşfedilmemiş altta yatan bir neden var ya da tarih içinde işleyen dışsal veya daha da iyisi aşkın bir kuvvet (Hegel'in Mutlak ruhu veya Yahudi-Hıristiyan Tanrısı gibi) var. Bunlar henüz cevapsız sorular.

Bu sorulara H. A. L. Fisher tarafından verilen meşhur bir olumsuz cevap var:

> Entelektüel bir heyecan benden esirgendi. Benden daha akıllı, daha eğitimli adamlar tarihte bir olay örgüsü, ritim ve önceden belirlenmiş bir örüntü gördüler. Bu armoniler benden saklı kaldı. Ben sadece dalgalar birbirini izlerken bir aciliyetten diğerine geçişi görüyorum; sadece biricik olduğu için genelleme yapılamayacak bir büyük olgu, tarihçi için tek bir güvenli kural görüyorum: [tarihçi] insan kaderlerinin gelişiminde tesadüfi ve öngörülememiş şeylerin oyununu görmelidir.[40]

Onun da örüntüler gördüğü inkâr edilemez; bölüm başlıkları arasında 'Tarihin Yolları', 'Yeni Avrupa' ve 'Almanya ve Rusya'da Tehlikeli Eğilimler' gibilerini görüyoruz. Herhalde Fisher'in reddettiği şey, bu tür örüntülerin önceden belirlenmiş olduğu. Ama bu belki tarihçinin onaylama veya reddetme gücünün ötesindedir. Her tarihçiye sorulacak şey örüntülerin konuda içsel olarak mı bulunduğu yoksa (belki bilinçdışında) konuya empoze mi edildiğidir.

---

39 Meinecke (1963), s. 105.

40 Bkz. Fisher (1936), Önsöz. Ayrıca aşağıda böl. 10.

7- Örüntüler Empoze mi Edilir? Daha Eleştirel Bir Yaklaşım İhtiyacı

Dolayısıyla erkek ve kadınların tarihten bulduğu örüntü ve anlamların olaylara içsel olmadığı, daha ziyade ne şekilde yaparsak yapalım anlatımımızın doğasından kaynaklandığı şeklindeki görüşe dönebiliriz. Geçmişe kendi icat ettiğimiz örüntü ve anlamlar mı dayatıyoruz? Bunu yaptığımız konusunda genelde kuşkular vardır. Bu kuşku, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllar arasında 'tarih felsefesi'nin anlamında meydana gelen önemli değişimin sebeplerinden biridir. En basit haliyle bu değişim tarih (1) hakkında felsefe yapmaktan tarih (2) hakkında felsefe yapmaya doğru bir değişimdir, yani olay olarak tarihten, izahat olarak tarihe. Diyebiliriz ki birisi içine bütün olguların koyulduğu tarih felsefesi, diğeri bütün olguların dışarıda bırakıldığı felsefe. Birisi filozofların birinci-düzey disiplin dediği, dünyayı veya gerçekliği çalışan disiplin, diğeriyse bu disiplini çalışan ve dolayısıyla dünyayla doğrudan hiçbir ilgisi olmayan ikinci-düzey çalışmadır.

Üstelik bu kuşku ayrıca tarihçinin faaliyetinin her boyutuna çok dikkatli ve eleştirel bakmamızı gerektirir. Bu kitap da öyle.

Sonuç

Bu bölümün ilk kısmında spekülatif tarih felsefesine baktık. Bir zamanlar yaygın biçimde kullanılmasına rağmen, geçtiğimiz yüzyılda kapsamlı bir şekilde kınandı ve reddedildi. Ama biraz daha düşününce cevaplamaya çalıştığı soruların hala önemli olduğu sonucuna vardık. Bu sorular yok olup gitmeyecek. Onlarla yüzleşmeliyiz.

İkinci kısımda tarihte örüntüler sorusuna baktık. Burada da bir sorun var. Bir yandan bir tür örüntü olmadan tarihten anlam çıkarmak imkânsız görünüyor. Diğer yandan her örüntü tarihin kendi parçası olmaktan ziyade tarihçinin icadı olduğu kuşkusunu yaratıyor. Tarihçinin çalışmasına eleştirel bir şekilde bakmadan bir çözüm umudumuz yok. Bu kitabın büyük ölçüde amacını oluşturan da bu. Ama tarihe yakından bakmak kadar, epey geride durup her şeyi daha iyi bir perspektife oturtmak için uzaktan bakmaktan da faydalanabiliriz. Aşkın bir tarih görüşümüz olabilir mi? Bir sonraki (son) bölüm, buna yönelik bazı teşebbüslere bakıyor.

Okuma Önerileri

Berlin 1980
Collingwood 1961
Geyl 1962
Hegel 1956
Kant 1977
Kennedy 1989
Löwith 1967
Manuel 1965
Marwick 1989
Popper 1961, 1962
Reiss 1977
Walsh 1958

ONUNCU BÖLÜM

TARİHİ AŞMAK: METAFİZİK, MARX, MİT ve ANLAM

Yarın, yarın ve yarın,
Sürünür bu yavaş hızda günden güne,
Bilinen zamanın son hecesine kadar;
... bir hikaye;
Bir ahmak anlatır, gürültü ve öfke içinde,
Ama demez hiçbir şey.
Shakespeare, *Macbeth*

Homo non potest iudicare nisi humaniter
(insanlar sadece insan yargısında bulunabilir)
Kuesli Nicolas

Zaman, ebediyetin hareketli resmidir.
Platon, *Timaeus*

Giriş

Bir önceki bölümde tarih felsefesinin geçmişten anlam çıkarmaya çalıştığımızda ortaya çıkan sorunları çalıştığını gördük. Bu son bölümde, bu tür sorunları çözmek için tarihe dışarıdan getirilen bazı fikirlere bakıyoruz.

Sonuç olarak tarihin insanlar olarak bizim merkezi kaygılarımızla nasıl ilişkili olduğunu ele alıyoruz. Elbette daha fazla tarih bilgisi bize kendimiz hakkında daha fazla bilgi verir. Ama bunu söylerken insanlar genellikle daha fazla tarih(1) yani olanın bilgisini kasteder. Tarih hakkında düşünme şeklimizi yani tarih(2)'yi daha iyi anlamanın da kendimize ilişkin bilgimiz için esas olduğunu görmek daha az önemli değil. İnsan olmak, zaman ve ölümle yüzleşmek demektir. Her tarihsel tezahüre şöyle diyebiliriz:

Sen, sessiz form! Bizi düşünceden kopardın.
Ebediyet gibi.
John Keats, 'Ode on a Grecian Urn'

Peki, ama ebediyetin zaman tarlasını süren tarihçiyle ne alakası olabilir? Ebediyetin sadece dini bir kavram olduğunu sanmayın. Eşit derecede felsefe ve bilime de aittir. Kimilerinin ileri sürdüğü gibi ister kurgusal ister tarihsel öykülemenin kalbinde yatar.[1] Yaşamlarımızda biz zamanın köleleriyiz, elimiz ayağımız geçen saatlere ve yıllara bağlı. Zihinlerimizde özgürüz, geçmişe, geleceğe, ebediyete, imkânsıza gitmeye özgürüz. Bu özgürlüklerden biri de tarih çalışmak, zaman tiranının üstesinden gelmek. Tarih insan ruhunun diğer üstün gayretleri din, felsefe, matematik, bilim, müzik ve Keats'in algıladığı gibi sanat ve edebiyatla aynı yere aittir. Tüm bunlar bizim zamana köleliğimizi kırma girişimleridir (kim bilir ne kadar başarılı olacağını?). ' "Soru şu ki", dedi Humpty Dumpty, "kim efendi olacak, hepsi bu." '

Felsefe ve Tarih; Rasyonalite ve Mit; Anlam ve Doğru hakkında sorular

1. Tarih yazımının altında hangi varsayımlar yatar?
2. Felsefi fikirler tarih yazımını nasıl etkilemiştir?
3. Tarihi mitten nasıl ayırt ederiz?
4. Mitlerin bir kıymeti var mıdır yoksa sadece yanlışlar mıdır?
5. Tarihten rasyonel bir anlam çıkarabilir miyiz?
6. Marx ne öğretti?
7. Marx'tan ne öğrenebiliriz?
8. En büyük tarih felsefecisi kimdi?
9. Tarihte ne tür bir anlam bulabiliriz, tabii bulabilirsek?
10. 'Anlam' derken ne kastediyoruz?

Başlığın da ima ettiği gibi bu bölüm, tarihi doğru perspektifle görebilmek için tarihin ötesine geçmenin veya dışında durmanın çeşitli yollarına bakıyor ve şu kesimlerden oluşuyor:

A. Metafizik: Tarihselcilik, Pozitivizm ve İdealizm
B. Marx
C. Mit ve Doğru
D. Anlam
E. İlgili Diğer Konular

---

1 Bkz. Ricoeur (1984), c. I, s. 22 vd. ve H. White (1987), s. 183-4.

A - Metafizik: Tarihselcilik, Pozitivizm ve İdealizm

Metafizik gerçekliğin doğasını veya Yunanların dediği gibi varlığın doğasını çalışır. Bunun hakkındaki farklı görüşler insanların tarihi algılama şekillerini etkiler. Burada kısaca üç farklı yaklaşıma bakıyoruz: tarihselcilik, pozitivizm ve idealizm. Her üçü de ondokuzuncu yüzyılda serpildi. Bugün hiçbiri de orijinal hallerinde bulunmasalar da, hala genelde bilinçdışı varsayımlar olarak etkilidirler. Sadece uyandırdıkları içsel ilgiden dolayı değil, sadece tarihyazımı tarihinde dönemler olarak değil, ancak açıkça görüldüklerinde bilinçli bir şekilde kabul veya reddedilebilecekleri için incelenmeye değerdir. Aksi takdirde böyle bir görüşü bilinçaltında ve eleştirel olmayan bir şekilde, 'sağduyu' olduğuna inanarak benimseyebilir.

i- Tarihselcilik

1- Tikel ve Evrensel

Yunanların Varlık ve Oluş arasındaki ayrım inancıyla zaten karşılaştık (Avrupa düşüncesine uzun süre hâkim olan fikirler): birincisi ebedi, ikinciyse sadece geçici; doğru sadece Varlığa aittir, yanı doğru Oluşa; Varlık ve Doğrunun âlemi göklerdir, ama bu dünyada (Ayın altında) şeyler durmaksızın varolurlar ve göçüp giderler ve dolayısıyla tamamen ve düzgünce bilinemezler; bilgi o dünyaya aittir, karışık ve kesin olmayan kanaat bu dünyaya.[2] Bu fikirlerin bir kalıntısı olarak bilim yasalar ve teoriler, yani doğruluğu zamandan ve mekândan bağımsız, evrensel geçerliliğe sahip önermeler keşfetmeye veya tesis etmeye çalışır. Doğa bilimcileri ampirik yöntemlerinden gurur duyarlar: sadece gözlemlenebilir olanı çalışırlar. Amaçlarının gözlemlenebilir olandan (önlerindeki bitki veya kimyasal) gözlemlenemez olana (bir yasa veya formül) gitmek olduğunun her zaman farkında değildirler. Bu Yunan düşüncesidir.

Karşıt tavırsa tarihselciliktir. Bu, doğrunun evrensel ama soyut ve gözlemlenemez teorilerden ziyade, 'ayaltı' bu dünyada kendi mekânsal-zamansal konumu olan tek bir belli nesnede bulunduğu inancıdır.

Böyle bir görüş özellikle şairlere uyar. Wordsworth üzüntüyle şöyle yazıyordu:

---

2 Örneğin bkz. yukarıda böl. 6.

Dere kenarında bir çuhaçiçeği
Onun için sarı bir çuhaçiçeğiydi,
Ve başka hiçbir şey değil.
'Peter Bell'

William Blake, Reynold'ın *Discourses*'ının (Sanat Üzerine Sözler) kenarına not düşmüştü: 'Genelleme Yapmak Gerizekâlı olmaktır. Sadece Tikelleştirmek Liyakatin göstergesidir.' Ve 1780'de Goethe bir arkadaşına şöyle yazıyordu: 'Sana zaten yazmadım mı, "Individuum est ineffabile [Tikel olan ifade edilemez]", ki ben bundan bütün bir dünya türetiyorum' (buradaki muğlâklık dikkate değer. Bilim adamı için tikel olan ifade edilemez, çünkü kendi başına ona faydalı hiçbir şey söylemez. Goethe için, Wordsworth için olduğu gibi, tikel olan ciltlerce şey söyler.)

Fakat geç onsekizinci yüzyılda Almanları tarihselciliğe çeken şiir değildi. Daha ziyade Aydınlanma'nın insanların doğanın bir parçası olduğu şeklindeki varsayımına karşı bir tepkiydi. Sonuç olarak genel yasalar altına getirilebilir ve davranışları böyle açıklanabilir, Newton'un hareketli cisimler için yaptığı gibi. Gerçekte bütün Aydınlanma, Newton'ın fizik için yaptığını insan meseleleri için yapma teşebbüsü olarak görülebilir. Fakat bu Almanların tespit ettiği düşman sadece Fransız filozoflar değil, İ.Ö. üçüncü ve ikinci yüzyılların Stoacı filozofların ve onların doğal hukuk teorisiydi. Stoacılar hem tanrıların hem de insanların vatandaş olduğu bir dünya devletine inanıyordu. Hem Tanrı (veya tanrılar) hem de insanların rasyonel varlıklar olduğuna, bu ilahi akıl yetisiyle insanların yaratılmış bütün evreni yöneten kusursuz ahlak ve doğa yasalarını kavrayabileceğine inanıyorlardı. Her insan için iki yasa vardır, şehrinin yasası ve dünya şehrinin yasası, örfi hukuk ve akli hukuk –bazen pozitif hukuk ve doğal hukuk şeklinde de bilinir. İkincisi, birincisinden daha fazla otoriteye sahiptir; dolayısıyla devletin yasalarını ilahi yasaya daha uygun hale getirmeye gayret etmek her hükümdarın görevidir. 'Tarihselcilik' diye inanıyordu Alman savunucuları, 'modern düşünceyi doğal hukuk teorisinin ve "zamandan bağımsız, mutlak surette geçerli doğrular" açısından tanımlanan evren anlayışının iki bin yıllık tahakkümünden kurtardı...'[3] Bugün belki de Birleşmiş Milletler üzerinden dünya meselelerine daha fazla adalet getirmek için rasyonel ve evrensel hukuk idealine ihtiyacımız var.

---

3 Iggers (1983), s. 5.

2- Tarihsel Bireyler Biriciktir

Ama tarih ve geleneğe kıymet veren insanların, Aydınlanmanın insanlar ve onların işlerinin doğa fenomenleri gibi belirli örüntüleri izlediği şeklindeki ısrarıyla nasıl düşmanlaştırıldığını anlayabiliriz. (David Hume'un Antik Yunan ve Romalılar, modern İngiliz ve Fransızlarla tamamen aynı şekilde davranırlardı şeklindeki ısrarı akla gelir.)[4] Newton'ın ağaçtan düşen elmaları gözlemlerken ilham aldığı söylenir. Bir elma ile diğeri arasında yapılacak bir ayrım yoktu; her biri yerçekimi yasasına uyuyordu. Ama ya Newton'ın kendisi ve büyük eseri? O, bir evrensel yasanın sayısız örneğinden biri değildi; adam ve başarıları biriciktir. İnsan meseleleri ve kadınlarla erkeklerin bir bireyselliği ve her birinin kendi önemi vardı (sadece şair ve sanatçılara değil, tarihçilere de öyle görünmüştü). 'Tarihselci bakışın özü, doğa fenomenleri ile tarih fenomenleri arasında, sosyal ve kültürel bilimlerde, doğa bilimlerindekilerden temelden farklı bir yaklaşım gerektiren kökten bir fark vardır şeklindeki varsayımdır.'[5]

Gördüğümüz gibi Giambattista Vico erken onsekizinci yüzyılda insan kurumlarına (hukuk, sanatlar, siyaset) dair içeriden bilgi sahibi olduğumuzu savunmuştu, çünkü onlar da bizim gibi insanlar tarafından kurulmuştu. Doğa meselelerinin sadece dışsal bilgisini edinebiliriz, çünkü onları yaratan Tanrı'dır.[6] Ve (pek çok kişiye öyle gelmiştir) insan meselelerini anlamak için insan içgörümüzü ne kadar kullanırsak, erkek ve kadınların, onların eylemlerinin bireyselliğini ve biricik anlamını o kadar fazla görürüz. Paradoks o ki bu değerlendirmeye büyük Aydınlanma tarihçilerinin –Voltaire, Montesquieu, Gibbon ve hatta Hume– kendilerinin eserleri yardımcı oldu. Çünkü bu eserler insan kurumlarının çeşitliliğini gösterdi ve bizimkinden bu kadar farklı şekillerde, farklı örf ve hukuklar altında yaşayan insanlar farklı düşüncelere, alışkanlıklara ve değerlere de sahip olmalı şeklinde bir kuşkunun doğmasına yol açtı. Romalıların İngilizlerden farkı sadece kıyafetleri ve mimarileri değildi; zihin yapıları da farklıydı.[7]

3- Milletler

Bu tür algılar 1774'te Johann Gottfried Herder tarafından *Also a Philosophy of History* adlı bir kitapta ileri sürülmüştü. Tarihsel bireylerin biricikliği

---

4 Bkz. yukarıda s.62-63. Daha fazlası için bkz. Pompa (1990).

5 Iggers (1983), s. 4-5.

6 Bkz. yukarıda, s. 66 ve 261-262.

7 Bu argümana başka bir şekilde zaten değindik, böl. 3.

fikrinden, iki sonucun derhal çıkacağı aşikar: birincisi karşılaştırma yapılamaz ve dolayısıyla biricik bireyler sınıflara ayrılamaz ve genel yasalara tabi görülemez; ikincisi ilerlemeden bahsetmek zordur, çünkü bunu yapmak böyle karşılaştırmalar gerektirir. Şimdiye kadar tarihselci argüman gayri makul görünmüyor. İnsan eylemlerinin, doğanın kör mükerrer fenomenlerinden farklı muamele görmesi gerektiğini zaten gördük, çünkü eylemi anlamak, eyleme bulaşmış kişilerin düşünce ve niyetlerini kavramak demektir.[8] Fakat Herder daha tartışmalı sonuçlara vardı: biri bilgi, diğeri değerler hakkında. Bunların kökeninde millete yapılan bir vurgu yatıyordu. Aydınlanma filozofları, Stoacılardan bu yana bütün doğal hukuk düşünürleri gibi, akıl ve hukuk ideallerini rehber alıyordu. Akıl ve hukukun birer ideal olarak maddi bir biçimi, mekânsal-zamansal bir konumu yoktur. Sadece zihinde (bizim diyeceğimiz gibi) veya göklerde (Yunanların diyeceği gibi) varlardır. Bunun tersine Herder gibi tarihselciler çevremizdeki dünyaya işaret ederler ve orada tarihin akışında en azından görece istikrara sahip bazı şeyler görürler. Bunlar milletlerdir; canlı, dinamik ve büyüyen devletler. Herder'in söylediği gibi makineler gibi birimlerin mekanik montajından ibaret değillerdir; insanlar ve hayvanlar gibi organizmalardır. Onlarda hem yaşam hem kültür, biri biyolojik olarak diğeri gelenekle nesilden nesle aktarılır. Erkekler ve kadınlar her binaya, eve, kiliseye, saraya veya domuz ahırına dönüştürülebilecek standart ebat ve şekle sahip tuğlalar değildir. İçinde doğdukları millete uyarlar ve hem yaşamlarını hem değerlerini ondan alırlar. Aydınlanmanın gayricismi aklını reddedip milletin bütün doğrunun kaynağı olduğunda ısrar etti; çünkü milletin bilgisine sunulacak hiçbir nesnel ve dışsal doğruluk kriteri yoktur. Millet ayrıca bütün değerlerin de kaynağıdır, öyle ki her millet kendisi için neyin iyi olduğuna kendi karar vermelidir; dışarıdakiler anlayamaz ve dolayısıyla eleştiremez.

4- Tarihselcilik ve Alman Milleti

Bu tür görüşler her ne kadar bize ikna edici gelmese de değersiz değildir. Dünyada ampirik olanı vurgularlar (fikri değil); her insanın ve onların geniş ailesinin (milletler) içsel değerini takdir ederler. Belki tarihin sonraki deneyimlerinin (Fransız devrimi ve Napolyon Savaşları) Almanya'da tarihselcilikte bazı değişikliklere yol açması talihsizliktir. Üç değişim olmuştu: büyük ölçüde kültürel bir millet görüşü (kelime anlamıyla ortak bir doğum-

8 Bkz. s. 256 ve 66-69.

yeri ve köken paylaşanlar) yerini ulus-devlet idealine bıraktı; ikincisi bireysellik üzerine vurgu erkek veya kadının içsel değerinden kolektifin değerine kaydı; üçüncüsü bunu ulus devletin kendi kimliğini oldukça ahlakdışı bir güç siyaseti yolunda –'yüksek ahlakın' bir tezahürü– ifade etme hakkı izledi. Meşhur bir düşünce tarihçisinin yazdığı gibi: 'Ahlakın sadece evrensel değil bireysel bir tarafı da var ve devletin güç egoizminin görünüşteki ahlaksızlığı bu perspektiften ahlaken temellendirilebilir. Çünkü bir varlığın en derininden, bireysel karakterinden gelen hiçbir şey ahlaksız olamaz.'[9] Bu ondokuzuncu yüzyıl görüşlerinin etkisi, Almanya'nın tarihinin daha sonraki seyrinde, özellikle de İkinci Reich döneminde (1871-1918 arası dönemdeki İmparatorluk) ve 1933-1945 arasında Hitler'in Üçüncü Reich'ında görüldü. O yüzyılda yazılan Alman tarihinin çoğunun yazılma şeklini de etkiledi, neredeyse iktisadi, sosyal ve kültürel tarih tamamen dışlanıyordu, milletlere ve siyasi-diplomatik tarihe yoğunlaşma vardı. Leopold von Ranke (1795-1886) böyle tarihçilerin önde geleniydi.[10]

5- Tarihselciliğin Tanımı

Tarihselcilik Almanya'da doğmasına ve en fazla orada etkili olmasına rağmen, burayla sınırlı kalmadı ve Avrupa'ya yayıldı. İtalyan düşünce tarihçisi Carlo Antoni, tarihselciliğin 'Avrupa çapında "Fransız Aklı ve Aydınlanma Çağı'na karşı milli geleneklerin tepki ve isyanı"nın ortak paydası' olarak görülebileceğini düşünür.[11] Dolayısıyla hukuk, iktisat, felsefe gibi diğer birçok disiplin iç ve tarihsel gelişimleri bakımından çalışıldı. Bu şekilde Mandelbaum faydalı bir tanım önerdi: 'Tarihselcilik herhangi bir fenomenin yeterince anlaşılması ve değerinin yeterince belirlenmesi, onu işgal ettiği yer ve bir gelişme sürecinde oynadığı rol açısından görmek suretiyle mümkün olduğu inancıdır.'[12] Daha esnek bir anlamda tarihselciliğin tüm sosyal ve kültürel fenomenlerin tarihsel olarak belirlendiğini kabul etmek olduğunu söyleyebiliriz. Bunların her biri kendi çağlarına ve kendi sosyokültürel komplekslerine aittir. Bu zeminde milli bir ruhtan veya çağın ruhundan (veya *Zeitgeist*) bah-

---

9 Friedrich Meinecke, aktaran Iggers (1983), s. 9

10 Alman tarihyazımının bir incelemesi için bkz. Iggers (1983) ve Mandelbaum (1971). Ayrıca *History and Theory*, Beiheft 14, *Essays on Historicism* (1975) ve Meyerhoff (1959), Önsöz.

11 Bkz. Iggers (1983), s. 6.

12 Mandelbaum (1971), s. 41.

sedilebilir. Hegel felsefe, kendi çağının düşüncede ifadesidir diyerek bunu basitçe dile getirmiştir.[13] Ama bunun kaçınılmaz sonucu olarak hiçbir felsefe (veya din ya da bilim) ne kadar derin olursa olsun kendi çağının sınırlarını aşamaz. Wilhelm Dilthey'nin dediği gibi: 'Her dünya görüşü tarihsel olarak koşullanmıştır ve dolayısıyla sınırlı ve görelidir.'[14] Kurucularının niyeti öyle olmasa da tarihselcilik bilgi ve etikte bir görecilik pozisyonuna götürür: yargılarımızda biz de çağımızın esirleriyiz. Anlaşmazlık durumlarında neden sadece biz haklı olalım? Tarihselcilik bu ikilemi hiç çözmemiştir, ama tarihselciler uzun süre sorunla boğuşmuştur.

6- Popper'ın Versiyonu

Konu önemli, literatür geniş ve tanımlar ('tarihselcilik' teriminden tam olarak neyi anlayacağımız) bütünüyle tutarlı değil. Bir anlaşmazlık, açıklığa kavuşturmaya değecek kadar önemli. Konuya dair her tartışma eninde sonunda Karl Popper'ın 1935'te yazdığı ve kitap halinde ilk olarak 1957'de basılan eseri *The Poverty of Historicism*'e döner.[15] Bu kitap, daha büyük eseri *Open Society and Its Enemies* (1962) gibi Hegel ve Marx'a bir saldırıdır ve onların yazıları bir dereceye kadar Popper'ın ithafının ölümcül inancını haklı çıkarır.[16] Başlığını açıklamak için Popper Giriş bölümünde şöyle yazar: '... "Tarihselcilik' ile *tarihsel tahmini* başlıca amaçları gören ve bu amaca tarihin evriminin altında yatan "ritim" veya "örüntüleri", "yasaları" veya "trendleri" keşfederek ulaşabileceğini farzeden sosyal bilimler yaklaşımını kastediyorum... (Bunun için) yabancı gelen "tarihselcilik" etiketini bilerek tercih ettim.'[17]

Sık sık işaret edildiği gibi, 1957'den beri terim artık hiç de yabancı değildi, artık oturmuş bir anlamı vardı ve bu anlam Popper'ın tanımındakinden epey farklıydı. Bugünlerde sözlükler Popper'ınkini terimin alternatif bir tanımı olarak verme eğiliminde. İngilizcedeki 'historicism' yerine başka dillerde 'historism[tarihçilik]' bir alternatif olarak kullanılıyor. Almancada *Historismus*, Fransızcada hem *historisme* hem *historicisme*, İtalyancada *storicismo* var. Popper'ın kafa karıştıran kullanımı haricinde 'historism' mi 'historicism' mi kullandığımıza kafa yormaya gerek yok.[18]

---

13 Hegel (1967), s. 11.
14 'The Dream' (1903), Meyerhoff (1959) içinde, s. 41.
15 Bkz. Popper (1961).
16 Bkz. yukarıda böl. 9.
17 Popper (1961), s. 3.
18 Popper (1961), s. 17. Ayrıca Meyerhoff (1959), s. 299-300).

7- Tarihselciliğin On Hususu

Geriye kalan herhangi bir karışıklığı gidermek üzere işte tarihselciliğin dikkat çeken özellikleri:

1. Doğa ve tarih tezadı
2. Tarihsel fenomenlerin biricikliği ve karşılaştırılamazlığı
3. İstenç veya iradenin ve niyetin önemi
4. İnsanlar, gruplar ve hepsinden de öte milletler kimlik ve istikrar merkezleri olarak görülür
5. Bunların içinde gelişimin içsel kuvvetleri ve ilkelerinin varlığı
6. Her çağ veya devrin hayati birliği
7. Yargı kriterlerinin evrensel olmaktan ziyade yerel ve dönemsel olduğu inancı
8. Bizzat tarihçinin yöntemlerinin ve mantığının da zamana bağımlı olduğu sonucu
9. Akıl yürütmeden ziyade anlama ve içgörü ihtiyaçları
10. Toplumun bütün seviyeleri ve taraflarının incelenmesi gerektiği ısrarı.

Erich Auerbach'ın kapsamlı bir tarihselcilik tanımında belirttiği gibi (son derece okumaya değer ama tamamen alıntılamak için çok uzun), 'olayların anlamının soyut olarak ve genel biliş biçimleriyle kavranamayacağı kanaati'dir. Bu anlam sadece 'toplumun üst katmanlarında ve önemli siyasal olaylarda değil, sanatta, ekonomide, maddi ve entelektüel kültürde, gündelik dünyanın ve onun erkekleriyle kadınlarının derinliklerinde de bulunur...'[19]

Kısacası tarihselcilik tikel ve yerel olanda gerçekliği ve hayatiyeti bulur.

ii- Pozitivizm

8- Aydınlanma Varlığını Sürdürüyor

Aydınlanma fikirlerine tarihselciliğin nasıl meydan okuduğunu gördük – insani şeylerin insan tarafından ulaşılan en yüksek anlaşılma seviyesi'.[20] Meydan okunmuştu ama hiçbir şekilde yenilmediler. Aslında bir süre tarihselcilik Almanya dışında çok az etkili oldu. İnsan meselelerine yönelik Aydınlanma yaklaşımıysa Fransa ve Britanya'da çok sayıda taraftar buldu. Fransız devrimi ve Romantizmin gelişine karşı tepkiye rağmen, fizik bilimi kadar kesin bir

---

19 Bkz. Auerbach (1968), s. 391.

20 Meinecke, alıntılayan Iggers (1983), s. 5.

toplum bilimi olabileceği fikri ondokuzuncu yüzyılın başında hala bir cazibeye sahipti.

En kapsamlı ifadesini Pozitivizm felsefesinde buldu. En büyük savunucusu Auguste Comte'tu (1798-1857); başlıca eseri *Cours de Philosophie Positive* 1830-1842 arasında yayımlandı. Bu eserde zaten ele aldığımız 'kapsayıcı yasa' teorisyenlerini müjdeledi.[21] Comte'un pozitivizm tanımı, bütün fenomenleri değişmez doğal *Yasalara* tabi görmesiydi. Şeylerin Nedeniyle ilgilenmiyordu. Sadece 'fenomenlerin koşullarını doğru bir şekilde analiz etmek ve onları doğal dizilim ve benzerlik ilişkileriyle birbirine bağlamaktan' ibaretti. Amacı, olan her şeyi bir doğa yasasının altına getirmek ve bu yasaların sayısını mümkün olan en aza indirmekti.[22] Comte'un bilim ve felsefe için çok etkili görüşlerinin sonuçlarına girmemiz gerekmez: burada sadece tarih çalışmasıyla ilişkisine bakıyoruz.

9- Bir Toplum Bilimi mi?

Varolan bütün bilimler Astronomi, Fizik, Kimya ve Fizyolojiden müteşekkildir (bu sırayla varılmıştır). Artık, der Comte, 'geriye bir bilim kaldı... Sosyal Fizik. İnsanların en çok ihtiyaç duyduğu şey bu...' 'Sosyal Fizik' ile bizim tarih ve sosyal bilimler dediğimiz şeyleri kastediyor. Sosyal Fiziği iki parçaya bölüyor: Sosyal Statikler ve Sosyal Dinamikler. '... sosyal dinamikler dizilim yasalarını incelerken, sosyal statikler birlikte varoluş yasalarını inceler.' Bu yasalar 'gerçek ilerleme teorisini' ve sosyal düzeni sağlar.[23]

Burada günümüzde tarih ve toplum hakkında sık sık karşılaştığımız birçok inancın uzun zaman önce güvenle ifade edilmiş olduğunu görmek şaşırtıcı. Eğer şimdiye kadar insanı aya gönderecek kadar doğa yasalarına vakıf olduysak, daha mutlu ve başarılı toplumlar kurmak için hem bireysel hem kolektif insan doğasının yasalarına vakıf olamaz mıyız? Neden hala suç, yoksulluk, açlık ve savaşı çekiyoruz? Bilim insanları bunlara da cevap bulamaz mı? Benim kanaatimce tarihi anlamak en az bilim kadar bu sorunların çözümüne katkıda bulunabilir; bu kitabı da bu inançla yazıyorum.

Comte'un görüşleri şuraya varır: erkek ve kadınların davranışlarını yöneten sabit yasalar vardır; bu erkek ve kadınlardan oluşan grupların ve toplumların düzenini ve işleyişini kontrol eden sabit yasalar vardır; tüm bu grup ve

---

21 Bkz. yukarıda s. 231-242.

22 Alıntılar bu eserin Gardiner (1959), s. 75-82'de basılan pasajlarından yapılmaktadır.

23 Comte, Gardiner (1959) içinde, s. 77-79.

toplumların tarihte gelişimini yöneten sabit yasalar vardır. Bazı insanları bu önermeler hemen cezbeder; başkaları içinse bariz bir şekilde yanlıştır. Sizin tepkiniz ne?

10- Tarihçiler İçin Bir Model mi?

Tarihçiler ve eserleri üzerindeki etkisi değişkenlik göstermiştir. Şimdi bu temel kaideleri alıp sırayla inceleyelim.

(i) Her şey dışarıdan incelenmeli, 'içeriye doğru olmaya' –nedenlerine veya sebeplerine veya anlamına– hiç yer yoktur. Depremlere ve solucanlara uygulanan yöntemin aynısı insanlara da uygulanır. 'Davranışçılık' olarak bilinen bu görüş tarihçiler arasında popüler değildir.[24] Bence insan davranışını, motivasyonu ve anlamı hakkında bir içgörü olmadan tasvir etmeleri pek mümkün değildir. Çünkü neredeyse bütün deliller, icra ettikleri veya gözlemledikleri eylemleri *zaten* içgörüyle tasvir eden tarihsel failler veya onların çağdaşlarından sözlü biçimde gelir. Yorum hemen her vakada tarihsel delili *önceler*.

(ii) Olgular kesin, nesnel ve nihai olarak tesis edilmelidir. Bunun doğa bilimlerinde ne kadar yapılabileceğini bilemiyorum. Ama yirminci yüzyılda fizik alanında gerçekleşen üç devrim (izafiyet teorisi, kuantum teorisi ve kaos teorisi), Comte ve diğer ondokuzuncu yüzyıl pozitivistlerinin farz ettiği kadar basit bir mesele olmadığını gösterir. Tarihte olgulara gelince, sadece çok sınırlı bir sayıda olgunun kesin ve ihtilafsız tesis edildiğini veya edilebileceğini zaten gördük.[25]

(iii) Toplum çalışılırken birincil veri bireyden ziyade kolektif olmalıdır: yani toplumu oluşturan bireyler hakkındaki olgulardan epey ayrı sosyal olgular vardır. Bu görüş modern sosyolojinin kurucularından Émile Durkheim'ın (1858-1917) fikirlerinin temeliydi, ki Durkheim, Comte'tan çok etkilenmişti. Maurice Mandelbaum bu görüşü şöyle ifade eder: '... "psikolojik" olguların karakterde olduğu kadar nihai olan, benim "toplumsal olgular" diyeceğim bir grup olgu olduğunu farz etmeden insanların bir toplumun mensupları olarak eylemlerini anlayamayız.'[26] Comte aynı şeyi 'geometrik bir yüzey çizgilere, çizgi noktalara nasıl bölünmezse' bir toplum da 'bireylere bölünmez' derken

---

24 Bkz. yukarıda s. 68-9.

25 Bkz. yukarıda böl. 5.

26 'Societal Facts', Ryan (1973) içinde, s. 107.

ifade etmiştir.[27] İlk iki noktadaki hususun aksine bunda tarihçiler için önemli bir cazibe söz konusu. Kuşkusuz geleneksel tarih bireylere yoğunlaşıyordu, ama son zamanlarda gördüğümüz gibi artık tarihçilerin konu edindiği şeyler kolektifler (sınıflar, partiler, kiliseler, meslekler, kurumlar). Tıpkı çoğu sosyologun Durkheim'ın sosyal olgulara vurgusunu kabul ettiği gibi, çoğu sosyal tarihçi de (özellikle kültür ve *mentalités* tarihçileri) sosyolojideki meslektaşlarından kavram ve yöntemler ödünç almıştır. Comte'un burada sözünü söylemesine müsaade edilmeli.

(iv) İşimiz toplumların bileşim yasalarını ('Sosyal Statikler') ve ileri gelişim yasalarını ('Sosyal Dinamikler') keşfetmek, zaman ve mekândan bağımsız bütün toplumlar için geçerli yasaları. Dolayısıyla Comte sosyolog ile tarihçi arasında hiçbir ayrım yapmaz. Her ikisi de aynı yöntemleri kullanarak aynı konuyu (yani toplumu) inceler.

11- Pozitivist Tarih

Fakat ondokuzuncu yüzyılda yetenekli çok az tarihçi pozitivist hatlarda tarih yazmak için, yani tıpkı bilim insanlarının doğa yasalarını ortaya çıkardığı gibi insan toplumlarının altta yatan yasalarını keşfetmek için cesur adımlar attı. En dikkat çekenler arasında Henry Thomas Buckle (1821-62), Hippolyte Taine (1828-93), Leslie Stephen (1832-1904) ve W. E. H. Leky (1838-1903) vardı. Buckle'dan birkaç cümle amaçlarını ortaya serecektir:

Doğa konusunda, en düzensiz ve kaprisli görünen olayların bile ... belli sabit ve evrensel yasalara uyduğu.. medeniyeti ilerlettiği... düzen, yöntem ve yasaların evrenselliğine inancımızı güçlendirdiği görülmüştür... İnsanların ve dolayısıyla toplumların eylemleri de sabit yasalarca mı yönetiliyor...? Bir asır daha geçmeden [Buckle 1856'da yazıyordu] delil zincirinin tamamlanacağından, ahlak dünyasının sapmaz düzenliliğini inkâr edecek bir tarihçi bulmak bugün maddi dünyanın düzenliliğini inkar eden bir filozof bulmak kadar nadir olacağından çok az kuşkum var... Medeniyetin ilerleyişini düzenleyen yasaların tamamını kesinleştirmek ... basit bir mesele gibi görünebilir.[28]

Şu önemli kelimelerin tarihselciliğiyle olan tezada dikkat edelim: 'İnsan ırkının gerçek tarihi, duyular tarafından algılanan olayların değil, zihin tarafından algılanan eğilimlerin tarihidir.'[29]

---

27 Bkz. Lukes, Ryan (1973) içinde, s. 119.

28 Buckle (1903), alıntılayan Stern (1970), s. 125-33.

29 A.g.e., s. 136.

12- Bilgiyi İnşa Etmek

Bu noktaya daha sonra geri dönelim.[30] İlk olarak bugün çok az tarihçinin, insan ilerleyişinin yasalarına (bilimin 'doğa yasalarına' benzer) inançları konusunda Comte ve Buckle'ı takip ettiğini kaydedelim, çok daha fazlası onları sorgulanamaz tarihsel olgulara inançları konusunda takip etmiştir –tarihin binasını inşa etmek üzere bir araya getirilebilecek, kendileri sağlam ve kesin bilginin küçük yapıtaşları veya atomları. Buckle tarihçileri bilim insanı gibi çalışmadıkları için azarlar: 'Diğer büyük bilim dallarında ... ilk olarak olgular kaydedilmiş ve sonra yasaları bulunmuştur.' Tarihçi, diye devam eder, önce olguları çıkarmalı ve sonra 'binanın planını yapmalı'.[31] Yaklaşık yarım yüzyıl sonra aynı mimari metaforunu kullanan J. B. Bury'yi görürüz. Tarihçinin görevini şöyle tarif eder: 'arşivlerdeki sabırlı ağır işçilik... bir inşaata tuğla ve harç taşımak gibi gelebilir... Bu iş ... insan tarihinin en küçük olgularının tam olarak birleştirilmesinin sonuçta bir şey anlatacağı inancıyla... yapılmalıdır.'[32] Ama gördüğümüz gibi çok az tarihsel 'olgu' eleştiri karşısında sağlam kalır; çoğu sağlam, dört köşeli blok beton gibi görülemez.[33]

13- Bilim ve Tarih

İroni o ki tarihçileri, doğa bilimcilerin yöntemlerini kopyalamaya çağıran pozitivistlerin bilimi, tarihten daha iyi anlamamışlardı. Bugün hem bilim insanları (doğal veya sosyal) hem de tarihçiler yöntemlerinin hiç de sağlam olgulardan oluşan bloklardan yapılma bina inşaatına benzemediğini görürler. Tarih de bilim de daha ziyade anlaşılmaz bir metin okumaya veya bir bulmaca çözmeye benzer, araştırmacı tedricen bir çözüme doğru el yordamıyla gitmeye çalışırken ipuçları ve hipotezler birbirini yapar ve bozar.[34]

iii- İdealizm

14- Zihin Önemli mi?

İdealizm gerçekten varolan tek şeyin zihinler veya zihinsel durumlar ya da her ikisi olduğunu iddia eden felsefi teori olarak tanımlanabilir. Sadece bir

---

30 Bkz. aşağıda s. 261.
31 Buckle, Stern (1970) içinde, s. 133.
32 Bury (1903), tıpkıbasımı Bury (1930), s. 17 ve Stern (1970), s. 219.
33 Bkz. yukarıda, böl. 5, s. 132-133.
34 Krş. Cipolla (1991), s. 52.

perspektife oturtmak için İdealizmi daha iyi bilinen Ampirizmle karşılaştırabiliriz. Ampirizm tüm bilginin deneyime, hem de duyusal deneyime dayandığı tezidir. Kabaca diyebiliriz ki ampiristler'e göre zaman ve mekân içinde maddeden oluşan birincil bir gerçek dünyayı deneyimleriz ve bu deneyimlerden ikincil olan fikirleri oluştururuz. Diğer yanda idealistlere göre düşünce (=fikirler) evrenin birincil gerçekliğidir ve görünürdeki zaman, mekân ve madde dünyası ikincildir –bazı açılardan birincinin ürünüdür. Ama bu kadar imkânsız bir teorinin tarihle ne alakası var diye sorabilirsiniz? Tuhaf bir şekilde inançlı pozitivist H. T. Buckle'dan yukarıda alıntıladığımız pasajda bir ipucu var. Gerçek tarih, diyordu, zihin tarafından algılanan eğilimlerdir. 'Duyular tarafından fark edilen olayların' gerçekliğini yadsımayacak olsa da, tarihte önemli olanın gözlerimizin gördüğü ve kulaklarımızın işittiği değil, zihinlerimizin bunlarla ne yaptığı olduğuna inanıyordu. Bugün çoğu tarihçinin kendisini idealistten ziyade ampirist görmesine rağmen, birçoğu hala insanların ne düşündüğü ve hissettiği ve neye inandığıyla ilgilenir. Bu, fikirler tarihini, inançların iktisadi ve sosyal tarihte oynadığı rolü, doğum, evlilik, ölüm, cadılık gibi şeylere karşı insanların tavrına dair çalışmaları içerir. Ama bundan daha derine de gider. Çünkü tarihçinin kullandığı delillerin neredeyse tamamında düşünce bir parçadır ve vardır. Tarihsel delillerin çoğu sözlü veya yazılı olsun kelimelerden oluşur, bu da (yukarıda söylediğim gibi) yorumun delili önceleyiği anlamına gelir. Tarihçinin amacı kısmen konu ettiği kişilerin içine girmek, dünyayı onların gözlerinden görmek, fikirlerini, hislerini ve inançlarını anlamak ve tarihe temel teşkil eden belgeleri ve diğer delilleri üreten insanların düşüncelerini okumaktır. Dolayısıyla İdealist tarih yaklaşımında ilk bakışta görünenden daha fazlası vardır. Hindibalar ve kum fırtınaları için yeterince iyi işleyen ampirist yaklaşım, tarihçinin geçmişe dair değil, sadece geçmişin delillerine dair duyusal deneyim edinebilecek olması nedeniyle tarih için imkansız görünmektedir.

15- Hegel'in Felsefesi

Ayrıca İdealizmi tarihle bağlantılı olarak ele almak için iki iyi sebep vardır. Çünkü İdealist filozofların en büyüğü Hegel, felsefesinde tarihe verdiği önemle diğer bütün filozofları aşmıştır. İkinci bir sebep Karl Marx'ın kendi daha başarılı tarih felsefesini büyük ölçüde Hegel'den türetmiş olmasıdır. Öyleyse Hegel'e kısaca bir bakalım

'İnsan sadece bir kamıştır, doğadaki en zayıf şey', diye yazıyordu Blaise Pascal, 'ama düşünen bir kamıştır.' Birden fazla filozof, fiziksel evrenin

kolaylıkla bir adamın yaşamını söndürebileceğini, ama yine de evren insan hakkında düşünemezken insanın evren hakkında düşünebilme avantajı olduğunu söylemiştir. İdealizmin temel ilkesi olan zihnin birincilliği hakkında bu kadarı yeterli. Ama bunun tarihle nasıl bir bağlantısı olabilir? Hegel bu bağlantıyı bildik bir insan deneyiminde gördü: bir şeyi nasıl bildiğimizde. Çünkü biliş, bilme faaliyeti, onun tarih felsefesinin köklerinde yatar. Elbette her şeyi bilmeyiz ve bildiğimizin hepsi de bir anda bilinemez; öğrenmek zaman alır. Yine de neredeyse hepimiz her şeyin prensipte bilinebileceğini varsayarız. Genetik, kuantum fiziği, kaos teorisi veya astronomi alanlarında çalışan bilim insanı ve matematikçilerin bu varsayımı en uzak ve neredeyse imkansız alanlara taşıması şaşırtıcıdır. Her hangi bir şeyin insan zihninin erişiminin ötesinde olduğunu kabul etmezler. İdealistler de bu ortak varsayımda bulunurlar. Ama onlar çoğu bilim insanından daha ileri giderler. Bir şey bilinebilirse, rasyonel olduğu anlamına geldiğini savunurlar; çünkü öyle olmasaydı onu bilmeyi asla umamazdık. Ve eğer rasyonelse bizim zihnimizle en azından bir ortak niteliği, yani rasyonaliteyi paylaşmalı (biz de onunla). Bu demektir ki bütün evren (bilinebilir ve rasyonel) bir bakıma devasa, her şeyi saran bir zihin gibidir. Ama bir başka bakıma zihne hiç benzemez. Ayağımı taşa çarptığımda veya parmağımı kestiğimde evrenin çetin, sevimsiz olgularla dolu olduğunu fark ederim. Yine de taşlara ve bıçaklara biraz dikkat edersem (yani öğrenirsem) yaşamın bazı acılarından kaçınabilirim. Öğrenme süreci zihnimin, evrenin parçalarının bilinebilir (=rasyonel) taraflarıyla rasyonel temas kurmasından oluşur.

16- Evren Kendini Öğrenir

Hegel şimdi bir adım daha atar. Bu öğrenme süreci (şimdi tanımladığım) evrenin tipik sürecidir. Taş ve ben özdeş değiliz; aynı evrenin farklı parçalarıyız. Ama evren her şeyi içerir. Dolayısıyla eğer evren rasyonel bir bütünse (süper-zihin gibi bir şey), her bileni ve onların bildiği her şeyi içerir. Gerçekte ***kendisi*** her bilen ve bilinebilendir. Yani evren (Hegel Mutlak Ruh veya Dünya Ruhu der) kendini düşünen düşünce olarak görülebilir; çünkü düşünebileceği başka hiçbir şey yoktur. 'Düşünceyi düşünen düşünce' göründüğü kadar mantıksız bir fikir değildir. Bizim özbilinç dediğimiz gündelik bir deneyimdir. Ama bizim özbilincimiz, evrenin geri kalanı hakkındaki bilincimiz gibi tamamlanmamış değildir. Her şeyi bilmeyiz, hatta kendi düşüncelerimiz hakkında da bilmeyiz (daha sonra Freud'un da göstereceği gibi). Bir şeyi bilir duruma gelmek için bir öğrenme sürecinden

geçmeliyiz. Hegel aynı şeyin Mutlak için de geçerli olduğunu düşünüyordu. Sadece potansiyel olarak Mutlak bütün düşünceyi düşünen bütün düşüncedir. Gerçekte sadece biraz düşünceyi düşünen biraz düşüncedir: rasyonel bir süreçten geçerek bilgi edinmek zorundadır. Bunu 'tıpkı bizim gibi' yapmalıdır demek cazip geliyor insana. Ama bu yanlış olurdu. Bizim gibi değildir, o bizizdir, en azından öğrenme bakımından. Mutlak her şeyi içerse de her şeyi bilmez. Devam eden bir süreçle kendini bilir hale gelmek zorundadır. (Tekrarlıyorum, kendini bilmek, çünkü onun için bilinecek başka hiçbir şey yoktur.) Dolayısıyla insan bilgisinin ilerlemesi, Mutlak'ın kendini bilir hale gelmesidir. Şimdi muhtemelen tarihin neden Hegel'in teorisi için bu kadar önemli olduğunu görebiliyorsunuzdur.

Hegel'in bu ilerlemenin nasıl gerçekleşeceğine dair de bir teorisi vardır. Valsin üç adımlık yapısı gibidir: sol-sağ-birlikte. (Bu dansın Hegel'in zamanında icat edilmiş olması tamamen şans eseri mi?) Çünkü bilme sürecinde, önce soran zihin var, sonra şaşırtan nesne, üçüncü sırada (öğrenme başarılıysa) tamamlanmış bilginiz var; bu da birinci ve ikinciyi bağlar. Bilinen bir yapıdır bu: Bu (şaşırtıcı nesne) nedir (soran zihin)? Ha, şimdi anlıyorum (bilgi). Soru-cevap yoluyla bu şekilde doğruyu bulma süreci batı felsefesinin başlarından Sokrates'in yönteminde görülür; bu yöntem diyalektik diye bilinir. Hegel için Mutlak'ın kendini bilir hale gelmesi böyle olur, kendini tedricen açığa çıkararak veya ortaya sererek.

17- Tarih Evrenin Sürecidir

Burada dikkat edilecek bir başka fikir daha var, çünkü Marx bunu çokça kullanır. Yukarıda öğrenme başarılıysa sonucu bilgi olur dedim. Ama öğrenme gerçekleşmeden önce veya teşebbüs başarısız olursa, zihnin karşısındaki nesne bir bulmacadır veya öyle kalır; genellikle de tehditkâr bir bulmaca, çünkü biz bilinmeyenden korkmaya meyilliyiz. Buna 'yabancılaşma' denir –karşımızda olanın tuhaf, anlaşılmaz, öteki, yabancı olduğu algısı. Terimle yeniden karşılaşacağız. Bu arada bize mutlak zihnin bütün kozmik kendini bilir hale gelme sürecini tamamlamadığını hatırlatmaya hizmet eder. Ve hayret verici bir şekilde bu komik süreç insan tarihinde meydana gelir; aslında kelimesi kelimesine insan tarihi ***budur***.

Dolayısıyla tarih birincil önemdedir. Artık görebildiğimiz gibi Hegel'in felsefesinde merkezi konumdadır. İşte bu yüzden Mutlak'ın insan meselelerinin çağlar boyunca seyri içinde gerçekten nasıl kendini gerçekleştirdiğini

ayrıntılarıyla açıklamak için bir tarih felsefesi oluşturdu. Burada bunu nasıl yaptığını takip etmeye gerek yok. *Lectures on the Philosophy of World History* [Dünya Tarihi Felsefesi üzerine Dersler] [35] adlı kitabı kolay okunabilir ve bolca önyargı ve birçok yanlışlığa rağmen okumaya değer. Burada sadece 'dünya tarihi bize rasyonel bir süreç sunar', 'Dünya Tarihi, özgürlüğün bilincinin ilerleyişinden başka bir şey değildir' ve devlet esasen özgürlüğün elde edilmesi için gereklidir, dolayısıyla 'Devlet, Yeryüzünde varolduğu haliyle İlahi Fikirdir' şeklindeki iddiayla başladığını kaydetmek yeterli olacaktır.[36]

Söylemeye gerek bile yok, Hegel'in tarih felsefesi hakkında denecek çok daha fazla şey var (ve çok şey de söylenmiştir), ama şimdi Karl Marx'la devam etme zamanı.

B - Marx

1- 'Mesele onu değiştirmektir'

Bu kitapta tarihin olmasını –tarih(1)– tarihin yazılmasından –tarih(2)– ayırdım. Bu bölümde üçüncü bir boyuta, tarih felsefesine bakıyoruz, yani bir bütün olarak düşünüldüğünde tarih(1) ve tarih(2)'den ne çıkarıyoruz. Karl Marx (1818-1883) üçüne de muazzam katkıda bulunmuştur. Etkisi de hiçbir şekilde bitmiş değildir.

Baktığımız diğer düşünürlerin aksine Marx bir aktivistti. Bütün yaşamı boyunca erken yaşlarında söylediği bir söze sadık kaldı: 'Filozoflar dünyayı sadece çeşitli şekillerde *yorumladılar*; mesele onu *değiştirmektir*.'[37] Otuz yaşına gelmeden felsefe çalışmayı bıraktı ve kendini iktisat, tarih ve siyasete adadı. Fikirleri Alman İdealist felsefesi, Fransız rasyonalizmi ve sosyalizmi ve Britanya siyasi iktisadının bir karışımından oluşuyordu. Dolayısıyla tarih felsefesi onun ana kaygısı değildi. Yine de dünyayı hem yorumlama hem de değiştirme girişimlerinde bugün ciddiye alınan belki tek kapsamlı tarih felsefesini oluşturan bir dizi fikir geliştirdi. Mesele evrensel kabul görmüş olması değil; ama Marx'ın eleştirmenlerinin çoğu karşısına hiçbir şey koyamadı. ('Ama tarih felsefesine ihtiyacımız yok ki' diye açıklarlar. 'Uzanamadığın ciğer murdar yani' diye yapıştırır cevabı Marksist.)

---

35 Hegel (1975; ayrıca 1956).

36 Hegel (1956), s. 9, 19, 39.

37 'Theses on Feuerbach' (1845), Marx (1975) içinde, s. 423.

2- Tarih Felsefecisi İçin Beş Soru

Marx'ın tarih felsefesi beş büyük soruyu cevapladı:

1. *Tarihin içeriği nedir?* Hangi unsurlardan oluşur? Hangileri daha önemlidir? Parçalar arasındaki ilişkiler nelerdir?
2. *Tarihin seyri nasıl akar?* Sürecin mekanizmaları nelerdir? (Çünkü Hegel gibi Marx da tarihi bir süreç olarak görüyordu) İtici gücü ne oluşturur? Parçalar birbirini nasıl etkiler? Gelişme nasıl meydana gelir?
3. *Tarih nereye gidiyor?* Olayların seyrinin amacı ne? Anlamı ne?
4. *Tarihte biz nerede duruyoruz?* Biz buna nasıl kapılırız? Kendimizi tarih ışığında nasıl anlayacağız?
5. *Ne yapmalıyız?* Eğer mesele dünyayı değiştirmekse, bunu nasıl yapmaya çalışmalıyız? Oynadığımız roller hayatımıza ne anlam verebilir?

Bu soruların çoğu gördüğümüz gibi Hegel'in felsefesi üzerinden cevaplanabilir. Marx sadece selefini mi tekrar ediyordu? Hiçbir şekilde. Marx çok farklı bir yaşamı ve amacı olan çok farklı türde bir adamdı. Marx'tan elli yıl önce ölen Hegel'in hakkında hiçbir şey bilemeyeceği insanlar, fikirler ve olaylardan derinden etkilenmişti. Üstelik Marx kariyerinin erken bir safhasında Hegel'i alenen eleştirdi ve fikir ayrılığını ifade etti. Yine de Marx'ta Hegel'den çok şey kaldı ve yıllar boyunca 'büyük filozofun inanmış, tutarlı ve hayran bir takipçisi' olmaya devam etti.[38]

3- Hegel'le İlgili Sorunlar

Öyleyse nerede farklılaştılar? Birincisi din hakkında. Din Marx için çok şey ifade ettiğinden değil. Yahudi bir aileden geliyordu, ama hem Karl hem de babası vaftiz edilmişti. Baba Heinrich nazik bir kişiydi ve insanın içsel iyiliğine ve rasyonel argümanın gücüne dair Aydınlanma inançlarını benimsemişti. Karl asla o kadar iyimser değildi, ama babasının serinkanlı rasyonalizmiyle ilerleme inancını paylaşıyordu. Esasında onsekizinci yüzyıla ait bu tavır, keskin zekâ ve acı nükteyle birleşince onu hiç etkilemeyen bulanık metafizik, irrasyonel, mistik Romantizm ve milliyetçilik çağında sağlam bir yere oturdu. Marx Hegelcilikle 1836-1841 yılları arasında hukuk, felsefe ve tarih okuduğu Berlin Üniversitesinde tanıştı. Hegel'in yazılarına dalarak aynı anda hem gücüne hayran kaldı hem de İdealizmin bulanık kavramlarından

38 Berlin (1948), s. 60.

huzursuz oldu. Onu rahatlatan destek iki alandan geldi. 'hukuki ilişkilerin yanı sıra devlet biçimleri'nin 'insan zihninin güya genel gelişimi'nin parçası olmadığını keşfetti (Hegel'e bir iğne), 'daha ziyade kökenleri yaşamın maddi koşullarındaydı...'[39] Aşağı yukarı aynı dönemde (1842-3) zihnine tarihsel materyalizm teorisinin tohumları ekilmişti. Bu teorinin özeti aşağıda verilmektedir.

4- Feuerbach'ın Etkisi

Hegel hayranlığı ve hoşnutsuzluğu arasındaki gerilimde onu rahatlatan ikinci destek Feuerbach'ı keşfi oldu. Ludwig Feuerbach bir ateistti; 1841'de *The Essence of Christianity*'yi 1843'te *Preliminary Theses for the Reform of Philosophy*'yi yayımladı, Marx'tan da hakkında bir değerlendirme yazısı yazması istendi. Feuerbach'ın mesajı basiti: 'Tanrı bilinci özbilinçtir, Tanrıyı bilmek kendini bilmektir.' Çünkü ilahiyat (Tanrı çalışması) antropoloji (insan çalışması) demekti. Kısacası dine yönelik eski itirazı tekrar ediyordu: yani insanlar Tanrıyı kendi suretlerinde yarattı itirazını. Buna işaret eden İ.Ö. altıncı yüzyılda Ksenofanes eğer inek ve atların elleri olsaydı onlar da kuşkusuz kendi tanrılarını inek ve at olarak resmederdi diye ekliyordu. Yine de bu fikir Marx ve Hegelci meslektaşlarına ve gelecekteki dostu ve çalışma arkadaşı Friedrich Engels'e ilham verdi. Marx fikrini şöyle açıklıyordu: 'coşkun akıntıdan (Feuerbach'ın kelime anlamı) başka doğruya ve özgürlüğe giden hiçbir yol yoktur.'[40] Feuerbach özellikle Hegel'in insanı Tanrıyla karıştırma hatasını tersine çevirmek istiyordu. 'Spekülatif felsefeyi tersine çevirmek yeterlidir' diye yazıyordu 've böylece saklanmamış, saf ve bariz halinde doğruya varırız.'[41] Engels'in anımsadığı şekliyle Feuerbach'ın etkisi şöyle oldu: 'Materyalizmi yeniden tahtına oturttu. Doğa bütün felsefeden bağımsız olarak vardır. Kendimiz de doğanın ürünleri olan biz insanların üzerinde büyüdüğü temeldir [doğa]... Coşku geneldi; bir anda hepimiz Feuerbachçı olmuştuk.'[42]

5- 'Her Eleştirinin Gereği'

Ama Marx, Feuerbach'ın Hegel eleştirisinin yeterince ileri gitmediğini gördü; Feuerbach sadece bir fikir kümesini bir diğeriyle değiştiriyordu. Ge-

---

39 Bkz. Marx (1975), s. 425.
40 Marx (1975), s. 434.
41 Alıntılayan Walker (1978), s. 74.
42 A.g.e.

reken fikirler değil eylemdi; dünyayı yorumlamak değil, onu değiştirmekti. '*Eylem* boyutunun idealizm tarafından soyut bir şekilde geliştirildiği' doğruydu, ama Hegel sadece fikirlerin ilerleyişinden bahsediyordu, 'duyusal insan faaliyetinin, pratiğin' ilerleyişinden değil.[43] Hegel'in felsefesi, düşünceyi diyalektik bir süreçle doğruya yönelmiş bir gelişme içinde resmediyordu; hem soyut (*Mantık* kitabında taslağını verdiği gibi) hem de zaman içinde (tarih felsefesinde taslağını verdiği gibi) gelişimiydi bu çizilen. Marx bu fikirler gelişiminin yerine duyusal insan pratiğini getirmek istiyordu, gündelik yaşamın, özellikle de yoksulların gündelik yaşamının çetin ve dünyevi koşullarını. O zaman dinin yıkılması doğrudan insan toplumunun dinin izin verdiği ve desteklediği yasa ve örflerinin de yıkılmasına yol açmalıdır. Bu yüzden şunları yazdı:

Dini ıstırap aynı anda hem gerçek ıstırabın *ifadesi* hem de gerçek ıstıraba karşı bir protestodur. Din, ezilen yaratığın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhudur. Halkın ***afyonudur***. Dolayısıyla göklerin eleştirisi, dünyanın eleştirisine, ***dinin eleştirisi***, ***hukukun eleştirisine*** ve ***ilahiyatın eleştirisi***, ***siyasetin eleştirisine*** dönüşür.[44]

6- Proletarya

Bu siyaset eleştirisi öncelikle 'insanın alçalmış, köleleşmiş, ihmal edilmiş ve aşağı bir varlık' koşulları altında yaşayan halkın çıkarınadır. Bu koşullar en iyi ifadesini bir Fransız'ın köpeklere vergi getirildiğinde verdiği tepkide bulur: 'Zavallı köpekler. Size insan muamelesi etmek istiyorlar.'[45] Marx'ın bu ani toplumsal farkındalığı, yoksullarla iç içe yaşamasından kaynaklanmıyordu (ki sonra sürgünde bunu da yaptı), Fransız sosyalistleri okumaktan ve Fransız devrimi üzerinde derin çalışmalar yapmaktan kaynaklanıyordu.[46] Fakat teorilerini ve umutlarını bağladığı sıradan halk değil sanayi proletaryasıydı. 'Proletarya' diye yazıyordu (1843-4'te) 'Almanya'da ortaya çıkmakta olan *sanayi* hareketinin bir sonucu olarak yeni yeni görülmektedir. Çünkü proletaryayı ***doğal*** yoksulluk değil, ***yapay olarak üretilmiş*** yoksulluk yaratır...' Onu etkileyen pek de bu lanetli insanların sefaleti değildi (yoksulluk yeni bir şey

---

43 Bkz. 'Theses on Feuerbach' (1845), Marx (1975) içinde, s. 421.

44 Bkz. 'A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right'a Giriş (1843-4), Marx (1975) içinde, s. 24-45.

45 Marxk (1975), s. 251.

46 Bkz. McLellan (1976), s. 96-7.

değildi), daha ziyade toplumda bir yerlerinin olmamasıydı. Proletaryayı 'tüm sınıfların tasfiyesi' olarak tarif ediyordu: 'Proletarya *mevcut dünya düzeninin tasfiyesini* ilan ettiğinde, aslında sadece kendi varlığının sırrını beyan eder, çünkü o, bu düzenin *gerçekte* tasfiyesidir. Proletarya özel mülkiyetin yadsınmasını talep ettiğinde, aslında sadece toplumun *proletarya için* zaten ilke haline getirdiğini bir şeyi *toplum için bir ilke* seviyesine yükseltmiş olur...'[47] Mülkiyetsiz proletaryanın yaratılmasının, toplum yapılarının yıkılması, toplumu bir arada tutan bütün bağların tasfiyesi olduğunu iddia etmek abartılı gelebilir. Ama Engels'in 1844'teki İngiliz işçi sınıfı tasviri bunun pek de abartılı olmadığını gösterir. İşaret ettiği gibi Ortaçağda 'her üyenin bir yere sahip olduğu feodal toplum düzeninde serfin geçim araçlarına ulaşımının bir garantisi vardı. İşçinin böyle hiçbir garantisi yok, çünkü yalnızca burjuvazi ondan faydalandığında toplumda bir yeri olur; diğer bütün durumlarda göz ardı edilir, yokmuşçasına muamele görür.'[48]

Özetle Marx için proletarya ne mülkiyeti ne de toplumda yeri olan bir sanayi işçileri sınıfıdır. Proletarya Weber'in üç toplumsal dayanağı olan zenginlik, statü ve güçten ikisinden tamamen yoksundur: Marx onlara üçüncüsünü vaat eder. Alman felsefesinin, Almanya'nın hala içinde bulunduğunu düşündüğü (1843'te) ortaçağ koşullarına son vermek için işçilerle el ele çalışacağını umuyordu. 'Tıpkı felsefenin *maddi* silahlarını proletaryada bulması gibi, proletarya da *entelektüel* silahlarını felsefede bulur...' Ama Fransızlara olan borcunu da kabul eder: 'İç koşulların tamamı yerine geldiğinde *Alman yeniden doğuşunun gününü*, *Fransız horozunun* ötüşü müjdeleyecektir' sonucuna varır.[49]

7- 1848 ve Manifesto

Beş yıldan daha az bir zaman sonra, Şubat 1848'de bazı Fransız birlikleri Paris'te kitlenin üzerine ateş açtı. Şehir devrimle ayaklandı; kral (Louis-Philippe) tahttan çekilip İngiltere'ye kaçtı ve ikinci Fransız Cumhuriyeti ilan edildi. Fransız horozu ötmüştü. Almanya'nın beklediği sinyal bu değil miydi? Gerçekten öyle göründü, çünkü Avrupa'nın her yanında devrimler patlak verdi. Dikkate değer bir öngörüyle Marx ve dostu Engels olayı tahmin etmişti ve o klasik Marksist metni, *Komünist Parti Manifestosu*'nu yazmıştı.

---

47 Marx (1975), s. 256.
48 Engels (1969), s. 212.
49 Bkz. Marx (1975), s. 257.

24 Şubat 1848'de Louis-Philippe'in başkentinden kaçtığı gün Londra'da yayımlandı. Şekil ve amaç itibariyle acil bir duruma cevap vermek üzere yazılmış siyasi bir broşürden fazlası değildi, ama Marx'ın tarih felsefesinin büyük kısmını içeriyordu. (Paradoks o ki 1848 devrimlerinde pek okunmadı; asıl etkisi 1870'lerde başladı) Ama o zamanki canlı, yaşayan anla başlıyordu: 'Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor, Komünizmin hayaleti.' Devrimler Yılının arifesinde yazılan kitabın zamanlaması daha iyi olamazdı.

Marx devrimi doğru öngörmüştü; ama başarılı devrimleri yanlış öngörmüştü. 1849 sonu itibariyle hepsi başarısızlığa uğramıştı. Marx'ın 1847'de Avrupa'nın iktisadi ve siyasi durumuna ilişkin değerlendirmesi şaşırtıcı bir şekilde doğruydu; kendimizi o yılda düşününce bundan çıkardığı teorik sonuçlar da anlaşılırdı. Ne yazık ki yaşamının geri kalanında, tarihin seyri onun beklediğinden saparken teorilerini gözden geçirmek için çok az şey yaptı.[50] Lenin ortaya çıkana kadar (Marx'ın ölümünden onüç yıl önce doğmuştu) Marksizm pratik devrim amacına uyarlanmadı. Lenin'in yetmiş yıllık büyük deneyi başarısızlığa uğradığına göre, komünizmin bir geleceği var mı diye sorulmalı. Diğer yandan *Manifesto*'da bir buçuk asır sonra gücü hiç de azalmamış, zekice algılanmış birçok doğru olduğunu da kabul etmeliyiz. Hiçbir kapitalist, kapitalizmin zaferlerini Marx'ın ilk sayfalarında yaptığı kadar belagatle övemezdi, ama Marx daha sonra kapitalizmin geleneksel toplumları üzerindeki yıkıcı etkilerini sıralarken hiç de abartılı değildir. Gerçekte bugün kapitalizme karşı çok daha büyük ithamlarda bulunulabilir; yani gezegenin yenilenemez doğal kaynaklarını pervasızca yok etmesi, havayı, suyu, toprağı ve stratosferi kirletmesi ve durmaksızın dünya hükümetlerine kendilerinin ve diğer milletlerin vatandaşlarını yok etme araçları tedarik eden trilyon dolarlık silah ticareti. Birçok komünist hükümetin de bu suçları işlediği doğrudur, ama bu hükümetlerin düşmesi, bu suçların hiçbirini durdurmadı.

8- Marx'ın İlk Soruya Cevabı

Şimdi Marksizm'in tarihinden, Marx'ın tarih felsefesine dönelim. Yukarıda sıraladığımı soruları ele alalım.

(1) *Tarihin içeriği nedir?* 'Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir.'[51] İpucu (yukarıdaki) yaşamın maddi koşulları Hegel'in 'sivil toplum' dediği şey ve 'bu sivil toplumun anatomisi... siyasi

---

50 Ama bkz. aşağıda s. 295-296.

51 Bkz. *The Manifesto of the Communist Party*, Marx (1973a) içinde, s. 67.

iktisatta aranmalıdır' şeklindeki yorumunda gizlidir.[52] Bu soruya 'siyasi iktisatla' veya (bugün söylediğimiz şekliyle) iktisatla yaklaşıyoruz. İnsanların gıda, barınak, giyinme gibi maddi ihtiyaçları olduğu açık. Bunları şu ya da bu araçlarla yapmak zorundalar. Marx bu araçlara 'maddi üretim güçleri' der. Temelde bunlar toprak, aletler ve hammaddeyle birlikte emekten oluşur. Bu ihtiyaç üretimi organize toplum içinde gerçekleşir ve bu toplumdaki en önemli kaygı gerekli toprağa, aletlere ve hammaddeye kimin sahip olduğu veya kimin bunlara erişimi kontrol ettiğidir. (Bunlar bedava gelmez. En ilkel insanların bile kendilerinin veya kabilelerinin basit aletlerine ve avlanma-toplama alanlarına kıymet verdiğini tahayyül edebiliriz.) Bu mülkiyet sorunları çok önemlidir; aynı kalmazlar, ama üretim yöntemleri değiştikçe, yani yeni topraklar, yeni materyaller, yeni uygulamalar ve yeni teknikler geldikçe değişirler. Bu iktisadi temel karmaşıklaşıp giderek daha fazla uzmanlaşmış vasıf, teknik ve bilimler gerektirdikçe, bu şeylere kimin sahip olacağı veya erişimi kimin kontrol edeceğine dair mülkiyet soruları ortaya çıkar. Bunlar 'üretim ilişkileridir'. Mülkiyet ve erişim meseleleri sınıfları oluşturur, yani bu iktisadi temelle çeşitli şekillerde, ama başta mülkiyet üzerinden ilişkili insan gruplarını oluşturur. Marx 'Bu üretim ilişkilerinin bütünü, toplumun iktisadi yapısını, gerçek temelini oluşturur...'[53] derken kastettiği budur. Toplumun bu iktisadi temeline bazen 'altyapı' denir. Toplumun kurumları ve fikirlerinden oluşan 'üstyapıdan' ayrılır. Temel üzerinde, der Marx, 'hukuki ve siyasi bir üstyapı oluşur', buna tekabül eden sosyal bilinç biçimleriyle birlikte.[54] Düşüncenin insan meselelerinde temel önemde olduğuna inanan Hegel'in tersine Marx, iktisadın (yani maddi ihtiyaçlarımızın tatmininin) 'toplumsal, siyasi ve entelektüel yaşamın genel sürecini koşulladığında' ısrar eder. En çok meydan okuduğu tarzda söylediği gibi 'İnsanların varlıklarını belirleyen bilinç değildir, bilinçlerini belirleyen sosyal varlıklarıdır.'[55] Artık elimizde Marx'a göre tarihin unsurlarının neler olduğu, hangilerinin daha önemli olduğu ve aralarındaki ilişkilerin neler olduğu hakkındaki sorularımıza cevaplar var. Bu, tarihsel materyalizm teorisidir.

---

52 Bkz. 'A Contribution to the Critique of Political Economy'nin Önsözü, Marx (1975), s. 425.

53 A.g.e.

54 A.g.e.

55 A.g.e.

9- İkinci Soruya Cevabı

(2) *Tarihin seyri nasıl akar?* Bu iktisadi süreçler ilerledikçe, toplumsal düzenlemelerin, özellikle de mülkiyet alanındaki düzenlemelerin önüne geçer; öyle ki bu düzenlemeler süreçlerin ilerleyişini engeller. Marx'ın sözleriyle: 'Belli bir gelişim aşamasında, toplumun maddi güçleri o ana kadar çerçevesi içinde işledikleri mevcut üretim ilişkileriyle veya aynı şeyin hukuki terimlerle ifadesi olan üretim ilişkileriyle çatışma içine girer.'[56] Olan, mevcut üretim yöntemlerini tehdit eden yeni icatların gelmesidir. Eski yönteme çok sermaye yatırıldığı için, sermaye sahipleri bu yöntemleri çağdışı kılan icatları göz ardı edecek veya hatta piyasadan tamamını satın alıp yok edecektir. (Bu pratik şimdiye kıyasla Sanayi Devriminin erken dönemlerinde çok daha yaygındı.) Dolayısıyla mülkiyet ilişkileri, üretici güçlerle çatışmaya girecektir. Üstelik çatışma bir başka şekilde de gerçekleşir, yani sınıf çatışması olarak. Bu çatışmada artık daha iyi örgütlenmiş ve durumlarının daha fazla farkında olan işçiler genişleyen üretim *güçlerini* temsil ederken, mülkiyet sahipleri yerleşik ve hareketsiz üretim *ilişkilerini* temsil eder. (Burada yine Marx bizimkinden ziyade kendi döneminin kapitalizmini tasvir ediyor.)

Şimdi Marx'ın Hegel'den aldığı belli bir fikre geliyoruz. Bu kavram çelişkiyle ilerleme kavramıdır: diyalektik. Hegel'in fikirlerini açıklarken valsteki dans adımlarına benzettim. Sık sık belli bir mefhumu benimseriz. Sonra bir arkadaşımıza açtığımızda veya gerçekliğe karşı sınadığımızda bu fikrin tatmin edici olmadığını, pek de uymadığını görürüz. Daha ziyade karşıtının kendini gösterdiğini görürüz. Bunu takip eden değerlendirme veya tartışmadan, bu ikisinin de doğruluğunu cisimleştiren, ama ikisinden de üstün daha tatminkâr bir kavrama varırız. Hegel düşüncenin doğruya böyle ilerlediğine inanıyordu. Bunun Almanca ifadesi 'aufheben'dir ve 'geçersiz kılmak veya yok etmek' (negatif) ve 'geçmek veya aşmak' (pozitif) şeklinde çift anlamlıdır. Hegel de Marx da bu kelimeyi iki anlamı birleştirdiği için teknik bir anlamda kullandı. Hegel için de Marx için de ilerleme çelişkiden doğar. Hegel için tarihte önemli olan düşüncenin ilerleyişiyken, Marx için tarihin seyri maddi ilerlemeyi gösterir. Her ikisi için de 'Aufhebung' (çelişki yoluyla aşma, dolayısıyla ilerleme anlamında) tarihin itici gücüdür, ama biri için ideal diğeri için maddi. Hegel'inki gibi dinamik bir felsefenin, Marx gibi aslen devrim demesek de tarihsel değişimle ilgilenen bir düşünür için ne kadar faydalı olduğunu görebiliriz.

---

56 A.g.e.

Dolayısıyla bu, tarihte itici kuvvetler, unsurların etkileşimi ve gelişim yöntemleri hakkındaki sorularımızı cevaplar. Marx için tarih, maddi çelişkilerin aşılması yoluyla ilerlemedir.

10- Üçüncü Soruya Cevabı

(3) *Tarih nereye gidiyor?* 'Bütün geçmiş tarihsel hareketler' diye yazıyordu Marx *Komünist Manifesto*'da 'azınlık hareketleriydi veya azınlık çıkarına hareketlerdi. Proletarya hareketiyse büyük çoğunluğun çıkarına, büyük çoğunluğun bilinçli hareketidir.'[57] Burjuva (veya kapitalist) toplumu bu devasa mülksüz ve sömürülen erkek ve kadınlar sınıfını yarattı. Sanayinin ilerleyişi onları giderek daha büyük fabrikalarda, daha büyük şehirlerde bir araya getirir. Böylece sömürünün farkına varırlar ve örgütlenirler. Sömürülme koşullarına direnmeye başlayacaklardır. Ama bunu, toplumun onları ezmek için birleşen hukuki, siyasi, dini bütün düzenlemelerini önce değiştirip sonra yıkmadan yapamazlar. Marx'ın söylediği gibi 'Proletarya, günümüz toplumunun en aşağı katmanı, resmi toplumun üst üste yığılmış bütün katmanları havaya fırlatılmadıkça, hareketlenemez, kendini kaldıramaz.'[58]

Burjuvazi kaderinden kaçamaz ve bunu hak etmez de, çünkü bütün önceki sömürü biçimleri en azından 'köleye köleliği içinde var olabilme güvencesi verebiliyordu... Toplum artık bu burjuvazinin altında yaşayamaz... Dolayısıyla burjuvazinin yarattığı her şeyden önce kendi mezar kazıcılarıdır. Burjuvazinin düşüşü ve proletaryanın zaferi eşit derecede kaçınılmazdır.'[59]

Sonra ne olur? Manifesto'da Marx mülkiyetsiz ve sınıfsız bir komünist toplumun yaratılması için gerekli başlangıç tedbirlerini özetler: mülkiyetin kaldırılması, artan oranda ağır gelir vergisi, kredilerin, iletişimin ve ulaşımın merkezileşmesi, ücretsiz evrensel eğitim vs.[60] Burjuva devletinin yıkılmasıyla Marx'ın 'insan toplumunun tarihöncesi' dediği dönemin sonu gelir.[61] Artık güç aracı olarak hükümete ihtiyaç olmayacak, çünkü sınıfların yok olmasıyla birlikte sınıf tahakkümü ihtiyacı da ortadan kalkacaktır. 'Sınıfları ve sınıf antagonizmalarıyla birlikte eski burjuva toplumunun yerine, her bir kişinin özgürce gelişiminin, herkesin özgürce gelişimi için koşul olacağı bir top-

---

57 Marx (1973a), s. 78.
58 A.g.e.
59 A.g.e., s. 79.
60 A.g.e., s. 86-7.
61 *A Contribution*..., Önsöz, Marx (1975) içinde, s. 426.

luluğumuz olacak.'[62] Sınıf antagonizmasıyla birlikte, kadınların ezilmesinin ve savaşın da sonu gelecek. 'Ulus içinde sınıflar arasındaki antagonizmanın kalkması oranında, bir ulusun diğerine karşı düşmanlığı da son bulacak.'[63]

Üstelik insanın, işiyle ilişkisi de derin bir değişim geçirecek. Marx parmağını kapitalist sistemin ciddi bir kusuruna basar: işçinin 'yabancılaşması' dediği şeye. Proletaryanın işinin doğası ve çalışma koşulları ona dörtlü bir ayırmayla saldırır: ürünlerden ayırır (işverene ait olur), diğer insanlardan ayırır (toplumdan), iş tatmininden ayırır (ev ve bahçe için faydalı işler yapmanın verdiği türden bir tatminden) ve özünden, yani insanlığından ayırır. Bu yabancılaşmanın bir boyutu işbölümünde görülür; işbölümü bir kişiyi hayatı boyunca tek bir işe bağlar (hatta üretim bandında çalışırken bir işin bir parçası). Bu tür emeği pek çok kişi sıkıcı ve ruhu tahrip eden bir emek olarak görür. Bu sistem altında, der Marx, bir insan

avcı, balıkçı, çoban veya eleştirel eleştirmendir ve geçim kaynağını kaybetmek istemiyorsa öyle kalmak zorundadır; diğer yandan komünist toplumda... genel üretimi toplum düzenler ve böylece benim bugün bir işi, yarın bir diğerini yapmamı, sabah avlanmamı, öğleden sonra balık tutmamı, akşam sığır bakmamı, yemekten sonra eleştiri yapmamı mümkün kılar.[64]

Belli ki Marx devrim sonrası toplumun inşasını pratik olarak çok fazla düşünmemiştir. Devrimi başarmaya yoğunlaşmıştır. Rusya'da Bolşevikler Kasım 1917'de neredeyse kansız bir şekilde devrimi yapabildiklerinde, komünist toplumu inşa etme sorunuyla yüz yüze kaldılar; Marx'ın da onlara bu konuda çok az yardımı dokundu. Ama Marx'a göre böyle bir toplum tarihin amacıydı.

11- Dördüncü Soruya Cevabı

(4) *Tarihte biz nerede duruyoruz?* Kaçınılmaz proletarya devriminin eşiğinde. Eğer zaten işçiyseniz, proletaryanın bir mensubuysanız, 'işçilerin giderek genişleyen birliğinde' yoldaşlarınıza katılırsınız. 'Proletaryanın bir sınıf halinde ve sonuç olarak bir siyasi parti halinde örgütlenmesine...'[65] Zaten bir

---

62 Bkz. *Manifesto*, Marx (1973a) içinde, s. 87.

63 A.g.e., s. 85.

64 Bkz. *The German Ideology* (1846), Marx (1977) içinde, s. 169. *Alman İdeolojisi* Marx'ın tarihsel materyalizminin çok daha kapsamlı bir anlatımını verir ama ben normal olarak çok daha anlaşılır olan *Manifesto*'yu kullandım.

65 *Manifesto*, Marx (1973a) içinde, s. 76.

proletarya değilseniz, yakında olursunuz: 'Orta sınıfın alt katmanları, küçük tüccar, esnaf ve *rantiye*, zanaatkar ve köylülerin hepsi tedricen proletarya sınıfına inerler...'[66] Ama en azından düşen bu unsurlar 'proletaryaya taze aydınlanma ve ilerleme unsurları tedarik eder.' Üstelik mücadele yükseldiğinde burjuvazinin bazı üyeleri de kendi taraflarını terk edip zafere giden proletaryaya katılır, özellikle de işçilerin zaferinin kaçınılmaz olduğunu anlayacak kadar akıllı olanlar.[67]

12- Beşinci Soruya Cevabı

(5) *Ne yapmalıyız?* Sadece bu soruya cevaben bir belirsizlik vardır. Çünkü bir taraftan, bir kişinin inançları iktisadi tarihin seyri tarafından belirlenir: 'insanın bilinci, maddi varlığının koşullarında, sosyal ilişkilerinde ve sosyal yaşamında meydana gelen her değişimle birlikte değişir... Her çağın hâkim fikirleri, hâkim sınıfının fikirleri olmuştur.'[68] Diğer taraftan sınıf dışından birileri proletarya sınıfının (iktisadi olarak belirlenmiş) fikirlerini aşıp işçilerin davasını desteklemezse, proletaryanın entelektüel önderleri nereden gelecek (Bolşevikler iyi bir örnek)? Bölüm 10'da gördüğümüz gibi Marx *Manifesto*'da bunu öngörmüştü. Ama fikirleri tutarlı mı? Tarih katı bir şekilde maddi temel tarafından belirleniyorsa, insanların 'sosyal varlıkları bilinçlerini belirliyorsa', bizim ne yapmamız gerektiğini sormanın bir manası yok. Eğer fikir ve eylemlerimiz belirlenmişse, hiçbir seçeneğimiz yoktur. Bazıları (başka Marksist metinlere referansla) Marx'ın bu katı belirlenimciliğe hapsedilemeyeceğini; fikirlerimizin, toplumun iktisadi temeli tarafından sadece *etkilendiğini*, belirlenmediğini savunmuştur. Dolayısıyla inançlı komünistlere dönüşmüş ve gerçekten de davaya bir buçuk yüzyıldır önderlik edenlerin proletaryadan olmamasını açıklamak mümkündür. Fakat sağduyuya verilmiş bu taviz, Marx'ın pek çok takipçisini cezbetmiş iktisadi belirlenim teorisinin şık basitliğini bozar.

13- Marx ve Tarih

Belki burası, Marx'ın tarihin 150 yıllık seyri veya tarih çalışması üzerindeki süregelen etkisini takip etmenin yeri değil. Kendimi birkaç kısa yorumla sınırlayacağım.

---

66 A.g.e., s. 75.
67 A.g.e., s. 77.
68 A.g.e., s. 85.

Birincisi, Marx'ın tarihsel gelişim teorisiyle ilgili olarak, Marx farzedildiği kadar veya birçok takipçisinin olduğu kadar dogmatik değildi. Örneğin yaşamının geç dönemlerinde Rusya'da bir devrim ihtimalini ciddi ciddi düşündü; Rusya (gerekli olduğu farzedilen) kapitalist aşamayı tamamen atlayıp köylü komününden doğrudan komünizme geçebilirdi. 'Şu sonuca ulaştım', (diye yazıyordu bir Rus'a 1877 yılında): 'Eğer Rusya 1861'den beri izlediği yolu izlemeye devam ederse, tarihin bir millete verdiği en büyük şansı kaybedecek', kapitalizmden kaçınma şansını. Devamla teorilerinin her uygulamasının tarihsel koşulları hesaba katması gerektiğinde ısrar eder. Üstün fazileti tarih aşırı olmaktan ibaret genel bir tarihsel-felsefi teori kullanırsak' olayların neden olduğunu asla anlamayız.[69]

İkincisi, olayların seyriyle ilgili olarak Marx'ın Feuerbach'tan etkilenip ateizmi teorilerinin esas parçalarından biri haline getirmesidir. Sonuç, takipçileri ve dindar inançlılar arasında bir dizi şiddetli ve kanlı çatışma, korku ve yanlış anlama duvarı olmuştur. Rusya (1918-21), İspanya (1936-9), Çin (1927-49) ve ilaveten Asya, Afrika ve Amerika'da yaşanan iç savaşların birçok dehşetinden kaçınılabilirdi. Benzer bir düşmanlık Doğu ile Batı arasındaki Soğuk Savaşı (1947-89) şiddetlendirmeye de hizmet etti. Hegel'in İdealizm felsefesine siyasi ve felsefi amaçları doğrultusunda saldırmak gerekliydi, ama militan ateizm ısrarı onun argümanları için gerekli değildi. Bu, onun ve işçilerin davasına tarifsiz zararlar verecekti.

Üçüncüsü, tarih çalışmakla ilgili olarak iki yorumda bulunacağım. Birincisi, *Manifesto*'nun ilk sayfalarında, *Alman İdeolojisi*'nde olduğu gibi, Marx kapitalizmin gelişiminin ilham verici bir anlatımını sunar. Tarihsel süreç ve iktisadın temel önemi şeklindeki iki kavrama dayanan bütün teorisi, iktisat ve sosyal tarih alanlarında keskin bir uyarıcı verdi, hepimiz de bundan faydalandık. Birçok ayrıntısının yanlış olması çok önemli değil; fikirleri zengin bir tarihyazımı ürünü verdi.[70]

Marx ve tarih(2) üzerine ikinci yorumum Marx'ın kendisi değil ama pek çok Marksist'te tarihsel algının olmamasının talihsiz etkileri açıkça gösterilir. Marx yazdığı her şeyde o zaman elinde bulunan bilgiyle sınırlıydı.(Ba-

---

69 *Otyecestvenniye Zapisky* editörüne mektup, Marx ve Engels (1934), s. 353-5. Ayrıca bkz. Marx (1977), s. 576-84.

70 Örneğin bkz. Hobsbawm, 'Karl Marx's Contribution to Historiography', Blackburn (1972) içinde; ayrıca Iggers, 'Marxism and Modern Social History', Iggers (1975) içinde; Kaye (1984).

zen, Rusya örneğinde olduğu gibi bunu kabul ettiğini görüyoruz.) Tasvir ettiği kapitalizm, sanayi ve siyasi, sosyal biçimler onun gününe aitti. Ama genellemeler yaptığında, mesela 'şimdiye kadar varolan toplumun tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir' derken bilgisinin ötesine geçiyordu. İktisadi ve siyasi felsefesinde çağdaş koşullar temelinde geçmiş ve gelecek hakkında genellemeler yaptı. Bunu yapmak aptalca olabilir, ama affedilebilir bir şeydir. Daha az affedilir olansa o zamandan beri eserlerini kutsal kitap olarak görüp Marx'ın yazdıkları temelinde hem geçmiş hem geleceğe dair çarpıtılmış görüşleri benimsemeyenlerin sayısının bu kadar çok olmasıdır. Tarih eğitimi almış olsalardı (veya en kabahatli durumlarda, böyle bir eğitimi ihmal etmemiş olsalardı) Marx'ın yazılarının da, diğer her tarihsel belge gibi kendi bağlamına yerleştirilmesi ve yazarın o zaman bildikleri ışığında yorumlaması gerektiğini kavrarlardı. Kimse geleceği göremez ve kimse geçmişten emin olamaz, büyük kısmı bizden saklı kalmak zorundadır. Çağının bilgi sınırları dâhilinde Marx çok parlaktı, ama üstinsan da değildi.

C- Mit ve Doğru

'Doğru ne?' dedi esprili Pilate ve cevabı beklemedi.

Francis Bacon, *Essays*

1- Popüler Hikâyeler

Mit nedir? 'Genellikle doğaüstü kişiler, eylemler veya olaylar içeren ve doğal veya tarihsel fenomenlerle ilgili popüler bir fikri cisimleştiren salt kurgusal bir öykülemedir', diye cevap verir *Shorter Oxford English Dictionary*. Sözlük kelimenin genel kullanımını vererek görevini yapıyor, ama bu tanım her mite uymaktan çok uzak. Bunların birçoğu (doğaüstü olmayan) insanlar içerir ve birçoğu 'salt kurgusal' değildir, biraz doğru da içeri. Pratikte araştırmacı için sorun her vakada doğruyu yanlıştan ayırmaktır. Genel bir mit çalışması yapmak burada bizim derdimiz değil. Mitlerle sadece tarihle ilişkileri bakımından ilgileniyoruz; 'tarihsel fenomenlerle ilgili popüler bir fikri cisimleştiren' öykülemeler oldukları derecede ilgileniyoruz.

Şimdi, ilk bakışta anaokulunda imkânsız güçlere sahip tanrılar, kahramanlar ve canavarlar hakkında öğrendiğimiz masalların bu kitapta yeri yokmuş gibi gelebilir. Ama antik Yunanların mitlerinin 2000 yılı aşkın süredir (Ovid'in *Metamorphoses*'uyla popülerleşir ve sayısız sansürlü versiyonla ço-

cuklara ulaştırılır) Avrupa zihninin parçası haline geldiğini kabul etmeliyiz. Avrupa'nın bütün sanat ve edebiyatı onların canlılığına tanıktır. Gorgon'u öldürüp bir kayaya zincirlenmiş bakire Andromeda'yı kurtaran Perseus'un hikâyesini kim unutabilir ki? Veya Yason ile Argonotları, Teseus ile Minotoru, Orfe ile Evridikiyi, Herkül'ün görevlerini? Gerçekten Karl Marx kaydettiğimiz gibi bu hikâyelerin sonsuza dek süren cazibesine beklenmedik bir tanıktır.[71]

2- Mitsel Zamanın Büyüsü

Kurgusal olsun veya olmasın, mitin karakteristiği zihinlerimize takılıp kalmasıdır. Kelley'nin bununla ilgili olarak söylediği gibi: "Tarih çalışması, resmetmeye çalıştığı insanlık hali gibi, kendisini tamamen irrasyonel ve bilinçaltından koparamaz..."[72] Antropologlar bilir ki ilkel veya gelişmiş her toplumun kendi güçlü mitleri vardır. Bir miti, günümüzde popüler bir hizmeti olan bir geçmiş anlatımı olarak tanımlayabiliriz. Doğru pek önemli değildir, çünkü mitler akıldan çok hayalgücüne hitap eder; belki güçleri bundandır. Modern milletler de antik halklar kadar mitlere sahiptir –geçmiş hakkında bugünkü bir amaca uyan popüler inançları vardır. Bunlar arasında (Amerika Birleşik Devletleri için) *Mayflower* gemisi ile Amerika'ya ayak basan Hacı Babalar, (İngilizler için) denizlerde hüküm süren donanma; (Fransızlar için) özgürleştiren devrim; (Kuzey İrlandalı Protestanlar için) Kral Billy ve Boyne Muharebesi ve başka birçok mit vardır. Soru yakıcıdır: Eğer doğru önemsizse neden mitler bu kadar sıkıca tutuluyor? Bizim modern mitlerimizi anlamak için Yunanlar veya Kuzey Amerika Yerlileri gibi daha eski toplumların mitlerini bakmak faydalıdır. Mitler geçmiş hakkındadır ama şimdi önemlidir. Çoğu eski toplum da çok az tarih bilirdi. Bazı durumlarda tarihten korkup tarihi reddettiler, çünkü değişim ve eşyanın kutsal düzenini terk etmeyi gerektiriyordu.[73] Yine de mitleri geçmişte geçiyordu, genellikle de yaratılış zamanında (tanrıların insanlarla yürüdüğü ve insanların kuşlarla ve hayvanlarla konuştuğu zamanda), normal insan varlığının fani zamanıyla bir sürekliliği olmayan kutsal bir zamanda. Böyle bir zaman hakkındaki mitler, *bizim* düşündüğümüzün aksine yanlış değildi. Mutlak doğruyu anlatıyor, kutsal tari-

---

71 Bkz. yukarıda, böl. 1.

72 Kelley (1991), s. 3.

73 Bkz. Eliade (1968) ve (1989).

hi öykülüyordu –bütün gelecek nesiller için bir model.[74] İncil'deki Cennet Bahçesi mitini hatırlatan böyle bir çağa Avustralyalı aborijinler 'Rüya Zamanı' der, çünkü şimdi artık sadece rüyalarda gidilebiliyor. Ama biz kendimizi sadece fani zamanda yaşamaya alıştırmışız. Yine de ayrıntılı ve sürekli tarihler yazmış bizler bile yıllarımızı hala ilahi veya yarı ilahi bir olaydan başlatıyoruz: Yahudi takvimi için Mısır'dan kaçış, Hıristiyanlar için İsa'nın doğumu ve Müslümanlar için Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti.

3- Mitlerin İşlevleri

Mit ile tarih arasındaki bir tezat, mit anlamla dolu ama çok az (tarihsel) doğru içerirken, tarih doğru olduğu farzedildiği halde, bizim için çok az anlamlıdır. Mitlerin ne tür anlamları var? Bir toplumun değerlerini ifade etmeye hizmet edebilirler; otoriteyi sürdürebilirler (kralın veya ruhbanların); doğal dünyanın bazı fenomenlerini açıklayabilirler; bazı örf, ritüel veya prosedürleri doğrulayabilir ve onaylayabilirler; irrasyonel veya anlaşılmaz görünen her ne varsa temellendirebilirler. Üçüncüsü hariç (doğal fenomenleri açıklayan) modern mitlerin hala bu tür işlevler yerine getirdiğini görebiliriz. Bunlar sosyolojik işlevlerdir. Birçok mit ayrıca gerilim ve bastırmayı serbest bırakma gibi –bu 'katarsistir'– dilek yerine getirme ve arzu edilir bir duygu durumu yaratma gibi –bu da hayallere dalmak veya fantezi kurmaktır– psikolojik işlevler de görebilir.[75] Bu işlevlere Roland Barthes'in mit bir iletişim şeklidir, bir dildir ve hatta bir 'metadildir', yani dil hakkında konuşmak için bir dildir şeklindeki içgörüsünü de ekleyebiliriz.[76] Bir düşünce ifadesi olarak mit fikrini Claude Lévi-Strauss bir dizi meşhur kitabında kapsamlı bir şekilde incelemiştir.[77] İşlevleri ne olursa olsun inananları mitleri önemli görür; neredeyse insanların içinde yaşadıkları dünya hakkında ne düşündüğünü gösteren bir tür değerlendirme imasında bulunurlar. Genelde R. G. Collingwood'un 'kapsülde tarih' dediği şeydirler.

4- Tarihsel Mitler

Mit olarak tarih, tarihçilerin daima kuşkuyla yaklaştığı bir şeydir. Bir bireyin yaşamının belli dönemlerinin hafızada takılıp kalması gibi, öyle görü-

---

74 Eliade (1968), s. 23. Krş. Hıristiyanların Yeni Ahit'i kullanma şekli.
75 Örneğin bkz. Kirk (1970; 1974).
76 Bkz. 'Myth To-day', Barthes (1973) içinde, s. 109, 115.
77 Lévi-Strauss (1969-81).

nüyor ki grupların da (özellikle milletlerin) kendi komünal yaşamlarındaki önemli anlara dair geleneksel anlatımları vardır.[78] Bunlar ortak eylemleri hem motive eder hem de yönlendirir. (Savaş zamanlarında halklara nasıl da eski nesillerin cesur hareketlerini tekrar etme çağrısı yapılır bir düşünün). Bu tür tarih versiyonları daha eski ilkel halkların mitlerinin oynadığı rolleri oynar. Tarihin sosyal işlevi asla eğitsel ve akademik alanla sınırlı değildir. Tarihçi için ne yazık ki mit olarak tarih anlam bakımından güçlü, doğruluk bakımından zayıftır, ama nadiren çok yanlıştır. Fakat tarihçinin amacı tarihsel doğruyu tesis etmektir. Öyleyse doğru hakkında ne diyebiliriz?

Tarihte Doğru

Mitlerin büyük yalanlar söyleyerek büyük doğrular ilan ettiği yorumu yapılmıştır.[79] Tarihçilerin kurgusal ve hayal ürünü olandan kaçınarak aynı derecede büyük doğrular söylemesi mümkün mü? Herhalde değil, tabii söyledikleri doğrular mitler kadar önemli ve anlamlı değilse.

Öyleyse doğru ne? 'Gerçeklikle örtüşmek' diye cevap veriyor sözlük (*The Shorter Oxford English*); 'olguya uygun olmak'. Bu yeterince basit görünüyor, tabii tarihsel doğruya gelene kadar. Tarihsel bir anlatımın uygun olması gereken olgular nelerdir? Tarihsel gerçeklik neydi? Burada bir sorunumuz var; tarihsel değil mantıksal bir sorun. Eğer 'Kedi paspasın üstünde' dersem, duyularımla, kedinin gerçekten paspasın üstünde olup olmadığını görmek için bakarak önermeyi kontrol edebilirim. Ama gelin 'Brütüs, Sezar'ı bıçakladı' önermesine bakalım. Kuşkusuz bir zamanlar, 2000 yıl önce, önermenin örtüşebileceği bir gerçeklik vardı. Ama artık yok. Bizim Brütüs'ün Sezar'ı bıçakladığına dair inancımız, çeşitli delillere dayanır, o kadar ikna edici delillerdir ki kimse kuşku duymaz. Ama bu inanç duyularla doğrulanamaz. Eğer bana birisi 'Sezar, Brütüs'ü bıçakladı' derse, önermenin yanlış olduğu cevabını yapıştırabilirim. Ama 'Kedi paspasın üstünde değil' önermesine karşı yapabileceğim gibi, beni desteklemesi için gerçekliğe *işaret* edemem. Temellendirmek için bütün ehil tarihçilerin inancına başvurmak zorundayım, bu inanç da belli delillere dayanır. Yine de 'Sezar Brütüs'ü bıçakladı' ve 'Brütüs Sezar'ı bıçakladı' yanlış veya doğru kabul edilir, çünkü tarihçilerin inançlarıyla örtüşürler. Dolayısıyla düşünceleri düşüncelerle kontrol ederiz, şu anki gerçeklikle (kedi örneğindeki gibi) değil.

---

78 Bkz. yukarıda s. 12 ve 54-5.

79 Lewis (1976), s. 121.

Bu tatmin edici gibi görünmüyor değil mi? Filozof J. L. Austin'in dediği gibi 'Bir önerme doğruysa, *tabii ki* onu doğru yapan ve kendisi hakkındaki doğru önermeden tamamen ayrı bir durum vardır; ama aynı şekilde tabii ki o durumu *kelimelerle tasvir ederiz* (ya aynı ya da şansımız varsa başkalarıyla).'[80] Tarihte doğruyla ilgili güçlük şu ki, doğru önermeyi doğru kılan bir durum *vardı*, ama şimdi elimizde olan tek şey o durumun kelimelerle yapılmış bir tasviri, yani tarihçinin delil üzerine düşünerek vardığı yargı. Ve bu da ancak şanslıysak olur; pek çok durumda bu kadar talihli değilizdir, çünkü üzerinde anlaşmaya varılmış bir yargı kurmak için yeterli delil yoktur. Ama bir zamanlar şimdiki bir önermeyi doğru kılan bir durum vardıysa, geriye kalan deliller ve bunlardan varılan yargılar haricinde o durumu anlamamızın hiçbir yolu olmadığını kabul etmek zorundayız. Tarihsel bir önermenin (veya arkasındaki düşüncenin) doğruluğuna dair elimizdeki tek kriter bir dizi başka önermedir (veya onların arkasındaki düşünceler, yargılar).

6- Tutarlılık mı Tekabül mü?

Şimdi bu sonuç bizi tuhaf bir konuma getirdi. Felsefede doğrunun iki yaygın tanımı var: birisi *tekabül* temelli doğru teorisi; yani bir önerme olgulara (veya gerçekliğe) uygunsa doğrudur. Diğeri *tutarlılık* teorisine dayanır; yani bir önerme, doğru olduğu bilinen diğer önermelerle tutarlıysa doğrudur. Anomali o ki Austin'in ileri sürdüğü tekabül görüşünü ne kadar tercih edersek edelim, tarihsel önermelerde tutarlılık temelli doğru görüşünü benimsemeye zorlanırız. Önermeyle örtüşecek mevcut bir durum veya gerçeklik yoktur.

Bir doğruluk anlatımı olarak tutarlılık teorisine karşı hissedebileceğimiz doğal önyargı dışında, başka zorluklar da vardır. Her önerme kelimelerle ifade edilir ve her tarihçi bilir ki bir kelime dizisi yer, çağ, durum, niyet ve konuşanın (veya yazanın) temel varsayımları bağlamında anlaşılmak zorundadır. Eğer diyelim onsekizinci yüzyılda Pekin'de ülkenin o zamanki siyasi durumu hakkında imparatora bilgi veren Çince bir önermeyle, geç yirminci yüzyılda öğrencileri için aynı konuda İngilizce yazan bir Amerikalının önermesini karşılaştıracak olursak dil, yer, çağ, niyet kültür vs. farkları için gerekli bütün toleransı gösterdiğimizden emin olabilir miyiz? Önermelerinin ne kadar tutarlı olup olmadığını algıladığımızdan emin olabilir miyiz?

Üstelik geçmişin büyük kısmının sonsuza kadar bilinmez kalacağını da hatırlamalıyız, çünkü elimizde delil yok. Bildiğimizden biraz daha fazlasını

---

80 Austin (1970), s. 123.

bilseydik, tutarlılık (ve dolayısıyla doğruluk) yargılarımızın gözden geçirilmesi gerektiğini görmez miydik?

Dahası var. Amerikalı filozof A. C. Danto'nun işaret ettiği gibi, zamanın sonu gelmeden bir olayın tam bir tasvirini vermek imkânsızdır. Bunun nedeni delil yetersizliği değildir (bir önceki husus), bir olayın bütün sonuçlarını henüz bilmiyor oluşumuzdur ve o sonuçlar da tam bir tasvirin parçasıdır.[81] Bu iki itirazın hiçbiri tekabüle dayalı doğru görüşüne bu kadar zarar olmazdı (keşke birisi bu teoriyi tarih için de işler hale getirseydi), ama tutarlılığa dayalı tarihsel doğru görüşü için ciddi zorluklar yaratır.

Öyle görünüyor ki yapacağımız en iyi şey tercih edilen görüşün (tekabüle dayalı doğru görüşü) şimdiki delillere uygulanabileceğini söylemek olur. Ama bu delillerden çıkarım yapmaya başladığımızda, geçmiş olan (yani şimdi olmayan) bir şey hakkında düşünüyoruz ve konuşuyoruzdur. Burada tekabül teorisini kullanamayız, sadece tutarlılık teorisini kullanabiliriz. Tarihte doğru, amaçlanacak hedeftir sonucuna varmalıyız. Pusulamızın işaret ettiği kuzey kutbudur. Ama ilk kâşifler gibi oraya varmayı pek umamayız.

Her dolanan geminin yıldızıdır o,
Değeri bilinmez, yüksekliği bilinir.

D - Anlam

Mevsime güzellikler getiren yaz çiçeği
Yaşar kendi belirli ömrünü, ölür sonra

Shakespeare, 94. Sone

1- 'Anlam'ın Anlamı

Mitlerin, onlara inananların zihnine sıkıca tutunduğunu gördük. Bunun, doğrulukla pek ilgisi olmadığını da kaydettik: şu anki tarihsel mitlerin tarihçi için arz ettiği sorun bundan kaynaklanır. Öyleyse mitin gücü, doğruluğundan ziyade anlamında yatar. Ama elbette tarihçi doğrunun peşinde ne kadar dürüstçe koşarsa koşsun, anlama kayıtsız kalmaz mı? Bağlamların nasıl tarihsel anlamı verdiğini gördük (yukarıda bölüm 2). Peki, ama anlam *nedir*?

'Anlam' en karmaşık kavramlardan biridir, muazzam miktarda felsefi tartışmaya yol açmıştır. Gelin bu bataklığın etrafından dolaşalım. 'Anlamına

81 Bkz. yukarıda, s. 92 ve 244-5.

gelmek' fiili genellikle ya 'işaret etmek, göstermek' manasında (kırmızı ışık Dur! anlamına gelir) ya da 'niyetlenmek, kastetmek' manasında ('Söylediğin ne anlama geliyor?' veya 'Şimdi ne yapma niyetindesin?') Elbette tarihçi de diğer herkes gibi okuduğu ve yazdığı şeylerde sık sık iki manada da kullanır. Fakat kelimenin üçüncü ve daha zor bir anlamı var ki biz de burada onu değerlendirmeliyiz. Bazen anlamlı bir deneyim veya ilişkiden bahsederiz. Ara sıra hayatın anlamı veya (aynı şey değil) evrenin anlamı ne diye sorarız. Bir kez keyif aldığımız bir faaliyetin artık anlamsız hale geldiğini görebiliriz. Bu ne tür bir anlamdır? O olmayınca neden rahatsız hissederiz? İşte bu üçüncü manada tarih*te* anlamı veya tarih*in* anlamlarını ele almak istiyorum. Bu örneklerin verdiği bir ipucu anlamı olanın bizim için hayat verici, zenginleştirici ve pozitif olduğudur; diğer yandan anlamsız bulduklarımız iç karartıcı, moral bozucu ve negatiftir.

2- Tarihte Anlamlar

Şimdi bu tür anlam için bize daha iyi ipuçları verip veremeyeceğini görmek için tarihte anlamın bazı örneklerine bakalım.

i- Mit olarak Tarih

Bunu bir önceki kesimde tartıştık. Önemi, şimdiki zamanımızla (ilkel halkların 'rüya zamanı' veya 'yaratılış dönemi' gibi mitlerinin aksine) süreklilik arz eden bir geçmişe bağlantı sağlamasından kaynaklanır. Onlar için bu dönem yaşam için ebedi bir modeldi; bizim için geçmiş, yaşamın erken bir aşamasıdır.

ii- Kutsal olarak Tarih

Bu İncil temelli veya Yahudi-Hıristiyan tarih görüşü, Tanrının kendisini tarihte gösterdiğine inanır. Tarihi doğruya birincil önem atfetmesi bakımından mit olarak tarihten farklılaşır. Çünkü Tanrının amacı ve takdiri olaylarda kendini gösterir. Eski Ahit doktrininin başlıca özellikleri şunlardır:

(a) Tanrı sadece başlangıçta evreni yaratmadı; ayrıca her an onun sürmesini sağlar ve orada amaçlarının gerçekleşmesini sağlar.

(b) Tanrının amacı İsrail halkına vahyedildi, ama onlar Tanrılarına itaat etmediler ve ahlaki hükmün altına girdiler.

(c) Tanrı sadece onların kavminin tanrısı değildi, bütün kavimlerin Tanrısıydı; dolayısıyla Yahudiler için öngördüğü amaç misyonerlik amacıydı.

(d) Bu sebeplerle hem tarihsel olguları tespit etmek hem de tarihin doğru bir yorumuna varmak esas önemdedir.

Bu yüzden tarih çalışması derin Batı medeniyetinin üzerinde bir dert olarak dolaştı, büyük kısmı da Yahudi ve Hıristiyan kültürüne dayandı. Eğer mit olarak tarih çarpıtmaya ve manipülasyona açıksa, kutsal olarak tarih, doğrunun peşinde ciddiyetle koşmayı gerektirir. Belki diğer hepsinden çok bu görüş tarihe derin bir anlam verir.

iii- Gelenek olarak Tarih

Geleneğinde özel bir otoritesi vardır. Kelimenin kendisi bile muhafaza etmeye değer olanın (gelecek neslin) yeni nesle devredilmesine işaret eder. Modern bir filozofa göre biz değişimle fazlaca meşgulüz, 'içinde bulunduğumuz geleneklerle' çok az. '...Dolayısıyla tarihsel değişim deneyiminden gelen perspektifler daima çarpıtılma tehlikesi taşır çünkü gizli sabitleri unuturlar.'[82] Siyasi geleneğin meşhur bir gerekçelendirmesi Edmund Burke'ün 1790'da yazdığı *Reflections on the Revolution in France* adlı eseridir. Geçici iktidara sahip olanlar, diye ikaz eder, 'atalarından kalanı veya torunlarına kalacak olanı umursamazsa... toplumun bütün zinciri ve sürekliliği kırılır... İnsanlar, yaz sineklerinden ancak biraz daha iyi olur.'[83] Diğer birçok şey nesiller boyunca bu süreklilik algısını verebilir: aile, ev, kitap veya sanat eseri, hatta satranç veya kriket gibi bir oyun bile. Her durumda bu sürekliliğin farkında olmak anlam ekler.

iv- Olumsallık olarak Tarih

Fakat bazı insanlar tarihte çok az anlam bulduklarını itiraf ettiler. Avrupa tarihçisi H. A. L. Fisher tarihte hiçbir olay örgüsü, ritim veya önceden belirlenmiş örüntü göremediğini yazıyordu: 'Tarihçi için hiçbir genelleme olamaz, sadece tek bir güvenli kural olabilir: insan kaderlerinin gelişiminde tesadüfi [olumsal] ve öngörülememiş şeylerin oyununu görmelidir.'[84] Gibbon'a göre, hatırlayacağımız gibi, tarih 'insanlığın suçları, aptallıkları ve talihsizliklerinin bir kaydı olmanın' pek ötesine geçemez.[85] Tarihin, genel yasalar ve katı olgular açısından anlaşılacak bir bilim olduğu şeklindeki pozitivist inancı gördük. Tarih felsefesi hakkında ciddiyetle düşünen az sayıda

---

82 Gadamer (1979), s. xii-xiv.
83 E. Burke (1910), s. 91-2.
84 Fisher (1936), Önsöz.
85 Gibbon (1910), c. 1, böl. 3, s. 77.

Britanyalı tarihçiden biri olan J. B. Bury bile 'olumsal ve öngörülmeyen'in hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Başka bir tarihçiye göre Bury bir Başbakanın neden bir caddeden aşağı doğru yürüdüğünü ve bir çatıdaki bir kiremiti gevşetip belli bir anda düşmesine neden olan bilimsel yasaları açıklayabilir, ama ikisinin birleşimini, Başbakanın düşen kiremit tarafından öldürülmek için tam da orada olması gerektiğini açıklayamaz ve hikayenin en önemli özelliği iki şeyin işte bu *birleşimidir*.[86]

R. G. Collingwood aynı hususu The Idea of History'de ele alır.[87] Eğer Bury ve Fisher'la birlikte insan meselelerinin seyrinin temelde şans tarafından yönetildiği sonucuna varırsak, o zaman anlamı nasıl görürüz?[88]

v- Öyküleme olarak Tarih

Artık bol miktarda tarih çalışmasının öyküleme şeklinde yazılmamasına rağmen, bütün tarih yine de nihayetinde öyküleme karakterine sahip olabilir. Hatta Paul Ricoeur 'öykülemeden en çok koparılmış' tarihin bile 'bizim öykülemeci anlayışımıza bağlı kalmaya devam ettiğini' ileri sürer. Hala 'bizim temel hikâye takip edebilme yetimizi' gerektirir. Çünkü tarihi anlamak ve bir hikâyeyi takip etmek bazı aynı 'bilişsel işlemleri', yani bir şeyi bilme yollarını kullanmayı gerektirir.[89] Frederick A. Olafson 'bir bütün olarak tarihte öykülemenin merkeziliği fikrini' savunmuştur. Gördüğümüz gibi 'eylemin rasyonel yapısının, öyküleme yapısı' olduğunu düşünmektedir.[90] Bazıları inanır ki öyküleme, olaydan sonra değil olayla *birlikte* gerçekleşir. Eylemlerimize anlam vermek için kendimize hikâyeler anlatırız.[91] Dolayısıyla tarihsel öyküleme anlattığı olaylara bir anlam verir, olayların failleri ister o anlamı versin ister vermesin.

vi- Yapı olarak Tarih

Bu tarih görüşü kabaca öyküleme olarak tarihin karşıtıdır. Sosyal bilimlere ve *Annales* tarihçi ekolüne çok şey borçludur. Onlarla birlikte öyküleme-

---

86 Butterfield, 'God in History', MacIntire (1977) içinde, s. 198. Ayrıca bkz. 'Cleopatra's Nose' (1916), Bury (1930) içinde.

87 (1961), s. 149-51.

88 Benim şansla ilgili kendi görüşüm için bkz. yukarıda böl. 8.

89 Ricoeur (1984), c. I, s. 91.

90 Bkz. Olafson (1979), s. 133, 151.

91 Bkz. D. Carr (1986a), s. 125 ve Dennett (1991), s. 412-18. Ayrıca bkz. yukarıda böl. 4.

nin 'dikey' görüşünden ziyade 'yatay' bir görüş benimsemeyi içerir: zaman içinde bir olaylar dizisi görmekten ziyade, aynı zamanda varolan bir dizi durum görmek. Fakat yapı olarak tarih kavramında bundan fazlası vardır. Geniş bir konudur ve ben tarihte yapılar üzerine zaten bir kitap yazdım.[92] Sözlük tanımı şöyledir: 'karşılıklı olarak birbiriyle bağlantılı parçalardan ve unsurlardan oluşan organize bir bünye veya birleşim'. İnsan bedeniyle bariz bir analoji vardır. Dolayısıyla doğru düzgün bir yapısal tarih için şu koşullar geçerlidir: bir, konu tutarlı bir bütün olmalıdır; iki, ***bütün*** parçalar tasvir edilmelidir, sadece tarihçilerin uygun buldukları değil; üç, her bir parçasının geri kalan parçalarla nasıl bir ilişki içinde olduğu net olmalıdır. Bunları akılda tutarak, tarihin her parçasının bir yapı olarak görmek mümkündür. Ve bu görüşe göre tarihin anlamı da böyledir: yapısal bir bütün. Öyküleme olarak tarih anlamı içeriden verir, yapı olarak tarih dışarıdan. Barthes'in, anlaşılabilirlik tarihsel yapının temel ilkesidir şeklindeki yorumunu hatırlayalım.[93]

vii- Evrim olarak Tarih

Kelimenin kendisi 'ortaya serilmek' veya 'katlarının açılması'ndan fazla bir anlama gelmez, ama burada ben 'evrim'den 'daha yüksek yaşam formlarının daha düşüklerden tedricen ortaya çıktığını söyleyen doktrini' anlıyorum. Bu fikrin hem biyolojik hem de tarihsel uygulamaları çok eskidir, ama modern biçimi Charles Darwin ve kitabı *Türlerin Kökeni*'nden (1859) gelir. Fakat biyoloji dışarıda kalmak üzere, tarihin bu anlamda bir evrim geçirip geçirmediği sorusu hala cevapsızdır. Öyle görünüyor ki cevap biyolojik insan evrimi ilk maymunlarla ilk insanlar arasında 40-50 milyon yıl boyunca yaklaşık 40.000-50.000 yıl önce gerçekleşmiştir. O zamandan beri biyolojik formlar çok az değişmiştir veya hiç değişmemiştir, ama toplumlarda az karmaşıktan çok karmaşık formlara doğru ciddi bir evrim gerçekleşmiştir. İki soru bunu takip eder: (1) Bu süreç her vakada benzer aşamalardan geçmek zorunda mıdır yoksa bazı aşamalar atlanabilir veya baypas edilebilir mi? (2) Bu süreç her vakada kaçınılmaz mıdır yoksa duraklama, gerileme veya nihai kırılmalar olabilir mi? Birçok insana göre ister bir bütün olarak insanlığın, ister belli bir milletin evrimi olarak tarih görüşü, onlara anlam veren şeydir. Ama ne tür bir evime inandığımızı dikkatlice düşünmeye değer.

---

92 Bkz. Stanford (1990).

93 Bkz. yukarıda böl. 4.

vii- Belirlenmiş bir Geleceği olan Tarih

Tarih geçmişe yönelik bir alan olmasına rağmen, geleceğin önemini unutmamalıyız. Pek çok kişi geleceğin zaten belirlenmiş olduğuna, her şeyin yaklaştığı kaçınılmaz bir son olduğuna inanmıştır (ve bazıları hala inanmaktadır). Bunun kökeninde iki şey var. Birisi İncil, özellikle Eski Ahit peygamberleri ve Vahiy Kitabıdır (kehanet değil, vizyon). Diğeri Alman felsefesidir, en iyi bilinen haliyle Marx ve Engels'inki. Görüşleri Darwin'in kitabından önce şekillenmiş olmasına rağmen, onun biyolojik evrim teorisini, kendi tarihsel evrim fikirleri için olumlu bir katkı olarak gördüler.[94] 1888'de Engels sınıf mücadeleleri 'bir dizi evrimler' oluşturmaktadır diye yazıyordu. 'Bu önermenin kaderinde' diye devam etti Engels, 'Darwin'in biyoloji için yaptığını tarih için yapmak vardır...'[95] Yukarıda gördüğümüz gibi Marksist teoriye göre gelecek belirlidir; gelecek komünizmin zaferidir.

ix- Açık bir Geleceği Olan Tarih

İnsanlar ne imtihanlar ve felaketler geçirirse geçirsin sonunda mutlu sona ulaşacağımız fikri birçok kişiyi cezbetti. Fakat kimileri de bu fikirden nefret etti. Sabit bir son ihtimali onlara özgürlüğümüzü azaltmak gibi geldi. Çocuklar gibi biz de bazen Tanrı, Tarih, Kader veya Mutlak denen müşfik ama katı bir öğretmen tarafından terslenebiliriz. Bir diğer itiraz ise tarihsel olayların önemini azaltmasıdır. Eğer gelecek belirliyse, dövüşsek de teslim olsak da fark etmez. Niye çaba harcayalım ki? Eylemlerimizin tarihin seyri üzerinde hiçbir etkisi yoksa bütün itibarımızı kaybederiz. Bağımsızlık Bildirgesi'nin (1776) ve İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin (1789) yazarları gayretlerinin daha iyi bir toplum ve daha iyi bir dünya yarattığına inanıyorlardı. Mistik, cismi olmayan bir kuvvetin bunu onlar için yapmasını beklemiyorlardı. Tarihin açık bir geleceği olması gerektiği görüşü, yukarıda gördüğümüz gibi Karl Popper tarafından kuvvetli bir şekilde savunulmuştur.[96] Tarihin açık bir sonu olduğunu tam olarak *ispat etmez*, ama karşıt teorinin feci sonuçlarına işaret ederek, bizi inanmaya ikna eder. Ve bu bakımdan, önemli olan inançtır: doğruyu *bilemeyiz*. Dolayısıyla tarihin belirlenmiş olmadığına, erkek ve kadınların çabalarıyla yapıldığına inananlar, tarihte karşı tarafın bulduğundan çok farklı bir anlam bulurlar.

---

94 Bkz. yukarıda, s. 270-1.

95 *Manifesto*'nun (1888) İngilizce baskısına Önsöz, Marx ve Engels (1969) içinde, s. 46.

96 Bkz. yukarıda, s. 255-6.

3- Sonuç

'Anlam'ın ele aldığımız çeşitli anlamlarının hepsinde ortak bir hat bulabilir miyiz? Belki 'bağlantı' bu hat olabilir. Bir anlam bulduğumuzda (üçüncü türden bir anlam), bunun nedeni o anlamın içimizde derin ama merkezi bir şeye entelektüel, duygusal veya manevi olarak bağlanmasıdır. Bağlantı ayrıca 'anlam'ın (daha yaygın olan) diğer iki kullanımının da bir özelliğidir. Çünkü simge gerçeklikle ve niyet eylemle bağlanır. Sonuç olarak anlam bir hayati bağlantı algısıdır.

Ama antropolog Clifford Geertz'ın çokça alıntılanan tanımıyla da hemfikir olamam: İnsanın kendi ördüğü anlam ağlarına takılmış bir insan olduğuna inanarak kültürün bu ağlar olduğunu düşünüyorum... ve kültürün analizi de dolayısıyla ... anlam arayan yorumlayıcı bir analiz olmalıdır.[97] Çünkü bence kültür, antropolog için de tarihçi için de (Geertz'ın iddia ettiği) gibi bir semiyotik meselesi değildir. (Semiyotik işaret bilimidir). Orada (Geertz'ın 'anlam ağlarında') bulunacak anlamlar kesinlikle insanı insana bağlar. Fakat ben tarihin tamamının, hele bir insan yaşamının, sadece kendiyle iletişim kuran insanlıktan ibaret olduğunu düşünmüyorum, sadece Gibbons'ın 'suçları, aptallıkları ve talihsizlikleri'nden ibaret olmadığı gibi. Çünkü her anlam karakteristik olarak kendinden başka bir şeye işaret eder (K-E-D-İ'nin kucağınızdaki hayvana işaret ettiği gibi). İnsan tarihi hangi 'başka şeye' işaret ediyor. Eğer insanın ruhu anlam dediğimiz bağlantının bir ucundaysa, diğer ucunda kim veya ne var?

E - İlgili Diğer Bazı Konular

Anlamın tarihle çeşitli ilişkileri hakkındaki bu karmaşık sorunun tamamı çok daha fazla üzerine düşünmeyi gerektirir. Faydalı bir başlangıç noktası William Bouwsma'nın makalesidir: 'From History of Ideas to History of Meaning', Rabb ve Rotberg (1982) içinde.

Komünizmin çöküşü Marksizm'in sorgulanmasını gerektirir. Tamamen gözden düşmek bir yana, Marx'ın fikirleri daha az önyargıyla yeniden incelenebilir. Kahin olarak da tarihçi olarak da yanılmaz olmaktan çok uzaktı, ama en azından 1840'ların Avrupa'sını ve Avrupa zihniyetini anlamak konusunda neredeyse eşsizdi. Üstelik Marx'ın sonraki nesiller tarafından anlaşılması ve yanlış anlaşılması, bize son 150 yıl hakkında çok

97 Geertz (1975), s. 5.

şey öğretir. Carver (1992), Graham (1992) veya Kolakowski'yle (1981) başlangıç yapılabilir.

Üçüncüsü, Popper'ın 1945'te *Açık Toplum ve Düşmanları*'nda Hegel'i itibarsızlaştırma teşebbüsüne rağmen Hegel'le işimiz henüz bitmedi. Denir ki bir fikir, ona sahip olan insanlardan sorumlu değildir. Çağdaş düşünce ve pratiğimize hâkim olan materyalizm, faydacılık ve ampirizme rağmen –hepsi de Aydınlanma mirasının parçası– birçoğumuz hala Fransız devrimi ve Romantiklerden miras aldığımız özgürlük ve doğa (şimdi 'çevre' deniyor) meseleleriyle ilgileniyoruz. Hegel bu meseleleri Marx'ın yapmadığı bir şekilde anlamıştı. Daha fazla değerlendirme Charles Taylor'la (1979) başlayabilir.

Sonuç

Bu bölüm bir bütün olarak tarihe bakıp çeşitli bakış açılarından tarihte hangi anlamlar bulunduğunu görmeye çalıştı. Özellikle gerçeklik (veya metafizik) hakkındaki farlı inançların, insanların tarihten ne çıkardığını nasıl etkilediğini gördük. Bunlar arasında tarihselcilik, pozitivizm, idealizm ve materyalizm vardır.

Zorlu anlam sorunu (ve onun anlamları) ilk olarak mitlerle (anlamlarla dolu) sonra da tarihsel doğruyla (görünüşte mitlerin düşmanı) ilişkili olarak ortaya çıkar. Tarihin diğer bazı olası anlamlarının taslağını verdik ve 'anlam'ın ('hayatın anlamı'ndaki manasıyla) muğlâk, ama önemli üçüncü anlamını keşfetme teşebbüsüyle bitirdik. Bir bütün olarak tarihin böyle bir anlamı olabilir mi?

Okuma Önerileri

Berlin 1948; 1980
Bury 1930
Gardiner 1959
Hegel 1956
Hughes 1959
Iggers 1975; 1983
McLellan 1976
Mandelbaum 1971
Marwick 1989
Marx ve Engels 1969
Marx 1973a; 1975; 1977
Meyerhoff 1959
Stern 1970
Taylor C. H. 1979
Walker 1978
Walsh 1958

KAYNAKÇA

Başlıktan önce verilen tarih, kullanılan edisyona aittir. İlk yayımlanma tarihi (eğer farklıysa) parantez içindedir.

Acton, Lord, 1960. IInaugural Lecture on the Study of Historyı Cambridge'te verilen Konferans (Haziran 1895), *Lectures on Modern History* içinde, Fontana.

Acton, Lord, 1970. 'Letter to the Contributors to the *Cambridge Modern History*' (1898) Stern içinde.

Anderson, M. S., 1979. *Historians and Eighteenth-Century Europe 1715-1789*, Clarendon Press.

Anglo-Saxon Chronicle, 1953. Çeviren ve giriş G. N. Garmonsway, Dent/Everyman.

Appleby, Joyce, Hunt, Lynn ve Jacob, Margaret, 1994. *Telling the Truth about History*, New York: W. W. Norton.

Aristotle, 1965. 'On the Art of Poetry', *Classical Literary Criticism* içinde çev. T. S. Dorsch, Penguin.

Ash, Timothy Garton, 1990. *We, The People: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, Granta-Penguin.

Atkinson, R. F., 1978. *Knowledge and Explanation in History: An Introduction to the Philosophy of History*, Macmillan.

Auerbach, Erich, 1968. *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*, çev. Willard R. Trask, Princeton University Press (1957; 1946).

Augustine of Hippo, 1907. *Confessions*, çev. E. B. Pusey, Dent/Everyman; ayrıca çev. Henry Chadwick, Oxford University Press, 1991 (İ.Ö. 397).

Austin, J. L., 1970. *Philosophical Papers*, Oxford University Press (1961).

Ayer, A. J., 1956. *The Problem of Knowledge*, Penguin.

Bann, Stephen, 1990. *The Inventions of History: Essays on the Representation of the Past*, Manchester University Press.

Barnes, Harry Elmer, 1962. *A History of Historical Writing*, Dover Publications (1937).

Baron, H., 1966. *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton University Press.

Barthes, Roland, 1970. 'Historical Discourse' Lane içinde.

Barthes, Roland, 1973. *Mythologies*, derleyen ve çeviren Annette Lavers, Paladin.

Barthes, Roland, *Image-Music-Text* 1984. derleyen ve çeviren Stephen Heath, Fontana/Flamingo (1977).

Bauman, Zygmunt, 1978. *Hermeneutics and Social Sciences: Approaches to Understanding*, Hutchinson.

Bendix, Reinhard, 1967. 'The Comparative Analysis of Historical Change' Burns ve Saul içinde.

Benson, Lee ve Strout, Cushing, 1965. 'Causation and the American Civil War: Two Appraisals' (1960), Nadel içinde.

Berlin, Isaiah, 1948. *Karl Marx: His Life and Environment*, Oxford University Press (1939).

Berlin, Isaiah, 1980. *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*, Chatto and Windus (1976).

Best, Geoffrey (der.), 1988. *The Permanent Revolution: the French Revolution and Its Legacy 1789-1989*, Fontana.

Blackburn, Robin (der.), 1972. *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory*, Fontana/Collins.

The Blackwell Dictionary of Historians, bkz. Cannon (1988).

Bloch, Marc, 1949. *Strange Defeat: A Statement of Evidence*, çev. Gerard Hopkins, Oxford University Press.

Bloch, Marc, 1954. *The Historian's Craft*, çev. Peter Putnam, Manchester University Press.

Bloch, Marc, 1967. 'A Contribution towards a Comparative History of European Societies' (1928), *Land and Work in Medieval Europe* içinde, Routledge and Kegan Paul.

Boardman, John ve diğ., 1986 *The Oxford History of the Classical World*, Oxford University Press.

Bock, Kenneth, 1979. 'Theories of Progress, Development and Evolution' (1978), Bottomore ve Nisbet içinde.

Bottomore, T. B., 1971. *Sociology: A Guide to Problems and Literature* (gözden geçirilmiş baskı), George Allen and Unwin.

Bottomore, Tom ve Nisbet, Robert, (der.), 1979. *A History of Sociological Analysis*, Heinemann.

Bouwsma, William J., 1982. 'Intellectual History in the 1980s: From History of Ideas to History of Meaning', Rabb ve Rotberg içinde.

Braudel, Fernand, 1975. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt, çev. Siân Reynolds, Fontana/Collins (1949).

Braudel, Fernand, 1980. *On History*, çev. Sarah Matthews, Weidenfeld and Nicolson (1969).

Braudel, Fernand, 1981-4. *Civilization and Capitalism 15th-18th Century*, 3 cilt, Collins (1979).

Buckle, Henry T., 1903. *The History of Civilization in England*, 2 cilt, Grant Richards, (1857-61).

Burckhardt, Jacob, 1945. *The Civilization of the Renaissance in Italy*, Phaidon (1860).

Burke, Edmund, 1910. *Reflections on the French Revolution and Other Essays*, Dent/Everyman (1790).

Burke, Peter, 1969. *The Renaissance Sense of the Past*, Edward Arnold.

Burke, Peter, 1974. *Tradition and Innovation in Renaissance Italy: A Sociological Approach*, Fontana (1972).

Burke, Peter, 1980. *Sociology and History*, George Allen and Unwin.

Burke, Peter, 1990. *The French Historical Revolution: The 'Annales' School, 1929-89*, Polity Press.

Burke, Peter, (der.), 1991. *New Perspectives on Historical Writing*, Polity Press.

Burke, Peter, 1992. *History and Social Theory*, Polity Press.

Burns, Tom ve Saul, S. B. (der.), 1967. *Social Theory and Economic Change*, Tavistock Publications.

Burrow, John, 1981. *A Liberal Descent: Victorian Historians and the English Past*, Cambridge University Press.

Bury, J. B., 1903. 'The Science of History', Cambridge Açılış Konuşması, tıpkıbasımı Stern (1970) ve Bury (1930) içinde.

Bury, J. B., 1916. 'Cleopatra's Nose', Bury (1930) içinde.

Bury, J. B., 1924. *The Idea of Progress: An Inquiry into its Origin and Growth*, Macmillan (1920).

Bury, J. B., 1930. *Selected Essays*, der. Harold Temperley, Cambridge University Press.

Butterfield, Herbert, 1950. *The Whig Interpretation of History*, G. Bell (1931).

Butterfield, Herbert, 1951. *History and Human Relations*, Collins.

Butterfield, Herbert, 1957a. *George III and the Historians*, Collins.
Butterfield, Herbert, 1957b. *The Origins of Modern Science, 1300-1800*, G. Bell (1949).
Butterfield, Herbert, 1960. *Man on His Past: The Study of the History of Historical Scholarship*, Beacon Press (1955).
Butterfield, Herbert, 1968. 'Narrative History and the Spadework Behind it', *History*, 53, no. 178.
Butterfield, Herbert, 1977. 'God in History' (1958), McIntire içinde.
Canary, Robert H. ve Kozicki, Henry, (der.), 1978. *The Writing of History: Literary Form and Historical*
Understanding, University of Wisconsin Press.
Cannon, John (der.), 1980. *The Historian at Work*, George Allen and Unwin.
Cannon, John ve diğ. (der.), 1988. *The Blackwell Dictionary of Historians*, Blackwell.
Cantor, Norman F., 1992. *Inventing the Middle Ages: The Lives, Works and Ideas of the Great Medievalists of the Twentieth Century*, Cambridge: Lutterworth Press.
Carbonell, Charles-Olivier, 1976. *Histoire et historiens: une mutation idéologique des historiens français, 1865-1885*, Privat.
Carlyle, Thomas, 1893. *Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations*, Chapman ve Hall.
Carlyle, Thomas, 1899. 'On History' (1830), *Selected Essays*, T. Nelson (tarihsiz) ve *Critical and Miscellaneous Essays*, c. II içinde, Chapman ve Hall.
Carr, David, 1986a. 'Narrative and the Real World', *History and Theory*, sayı 25.
Carr, David, 1986b. *Time, Narrative and History*, Indiana University Press.
Carr, E. H., 1964. *What is History?* Penguin (1961).
Carroll, Noël, 1990. 'Interpretation, History and Narrative', *The Monist*, 73, no. 2 (Nisan).
Carver, Terrell, 1992, *The Cambridge Companion to Marx*, Cambridge University Press.
Chatman, Seymour, 1980. *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell University Press.
Cherry, Colin, 1966. *On Human Communication*, MIT Press.
Chisholm, Roderick M., 1966. *Theory of Knowledge*, Prentice-Hall.
Cipolla, Carlo M., 1970. *European Culture and Overseas Expansion*, Penguin.
Cipolla, Carlo M., 1991. *Between History and Economics: An Introduction to Economic History*, Blackwell.

Clark, G. Kitson, 1965. *The Making of Victorian England*, Methuen (1962).
Clark, G. Kitson, 1967. *The Critical Historian*, Heinemann.
Clark, Stuart, 1990. 'The "Annales" Historians', Skinner içinde.
Clive, John, 1990. *Not by Fact Alone: Essays on the Writing and Reading of History*, Collins Harvill (1989).
Coe, Michael D., 1971. *The Maya*, Penguin (1966).
Cohn, Norman, 1962. *The Pursuit of the Millennium*, Heinemann/Mercury (1957).
Cohn, Norman, 1993. *Cosmos, Chaos and the World to Come: The Ancient Roots of Apocalyptic Faith*, Yale University Press.
Collingwood, R. G., 1940. *An Essay on Metaphysics*, Clarendon Press.
Collingwood, R. G., 1944. *An Autobiography*, Penguin (1939).
Collingwood, R. G., 1961. *The Idea of History*, Oxford University Press (1946).
Comparative Studies in Society and History, 1958 (Cambridge University Press).
Cornford, F. M., *bkz.* Plato (1941).
Coser, L. A. ve Rosenberg, B. (der.), 1969. *Sociological Theory: A Book of Readings*, Macmillan (New York), 3. baskı (1957).
Dalzell, Charles (der.), 1976. *The Future of History*, Vanderbilt University Press.
Danto, Arthur C., 1965 *Analytical Philosophy of History*, Cambridge University Press.
Danto, Arthur C., 1968. *Analytical Philosophy of Knowledge*, Cambridge University Press.
Davis, Natalie Zemon, 1975. *Society and Culture in Early Modern France*, Duckworth.
Dawkins, Richard, 1983. *The Extended Phenotype: The Gene as the Unit of Selection*, Oxford University Press.
Dawkins, Richard, 1991. *The Blind Watchmaker*, Penguin (1986).
Dawkins, Richard, 1989. *The Selfish Gene*, Oxford University Press (1986).
Denley, Peter ve Hopkin, Deian (der.), 1987. *History and Computing*, Manchester University Press.
Dennett, Daniel C., 1991. *Consciousness Explained*, Little, Brown.
Dilthey, Wilhelm, 1959. 'The Dream' (1903), Meyerhoff içinde.
Dilthey, Wilhelm, 1976. *Selected Writings*, der. H. P. Rickman, Cambridge University Press.
Douglas, David C., 1943. *English Scholars 1660-1730*, Eyre ve Spottiswoode (1939).

Drake, Michael (der.), 1973. *Applied Historical Studies: An Introductory Reader*, Methuen/Open University.

Dray, W. H., 1957. *Laws and Explanations in History*, Oxford University Press.

Dray, William H., 1959. ' "Explaining What" in History', Gardiner (der.) içinde, 1959.

Dray, William H., 1964. *Philosophy of History*, Prentice-Hall.

Dray, William H. (der.), 1966. *Philosophical Analysis and History*, Harper and Row.

Dray, William H., 1974. 'The Historical Explanation of Actions Reconsidered' (1963) Gardiner (der.) içinde, 1974.

Dray, William H., 1980. *Perspectives on History*, Routledge and Kegan Paul.

Duby, Pierre, 1985. 'Ideologies in Social History' (1974), Le Goff ve Nora içinde.

Eagleton, Terry, 1983. *Literary Theory: An Introduction*, Blackwell.

Eliade, Mircea, 1968. *Myths, Dreams and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faith and Archaic Reality*, çev. Philip Mairet, Collins/Fontana (1957).

Eliade, Mircea, 1989. *The Myth of the Eternal Return, or Cosmos and History*, çev. Willard R. Trask, Arkana (1954).

Elliott, J. H., 1986. *The Count-Duke of Olivares: The Stateman in an Age of Decline*, Yale University Press.

Elton, G. R., 1969. *The Practice of History*, Fontana/Collins (1967).

Elton, G. R., 1970. *Political History: Principles and Practice*, Allen Lane, Penguin Press.

Elton, G. R., 1983, Fogel ve Elton içinde

Elton, G. R., 1991. *Return to Essentials: Some Reflections on the Present State of Historical Study*, Cambridge University Press.

Engels, Frederick, 1969. *The Condition of the Working Class in England*, Panther/Granada (1845; İngilizce çevirisi 1892).

Engerman, Stanley L., 1977. 'Recent Developments in American Economic History', *Social Science History*, 2, no. 1.

Evans, R. J. W., 1984. *The Making of the Habsburg Monarchy 15501700: An Interpretation*, Clarendon Press (1979).

Febvre, Lucien, 1962. *Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle: La religion de Rabelais* (L'Évolution de l'humanité), Albin Michel.

Fehrenbacher, Don E., 1963. 'Disunion and Reunion', Higham (der.) içinde, 1963.

Fejtö, François, 1974. *A History of the People's Democracies*, çev. Daniel Weissbort, Penguin (1969).

Ferguson, Wallace K., 1948. *The Renaissance in Historical Thought: Five Centuries of Interpretation*, Houghton Mifflin.

Ferro, Marc, 1984. *The Use and Abuse of History or How the Past is Taught*, Routledge and Kegan Paul (1981).

Finberg, H. P. R. (der.), 1965. *Approaches to History: A Symposium*, Routledge and Kegan Paul (1962).

Firth, C. H., 1962. *Cromwell's Army*, Methuen (1902).

Fischer, D. H., 1989. *Albion's Seed: Four British Folkways in America*, Oxford University Press (New York).

Fisher, H. A. L., 1936. *A History of Europe*, Edward Arnold.

Fletcher, Anthony, 1968. *Tudor Rebellions*, Longman.

Flinn, M. W. ve Smout, T. C. (der.), 1974. *Essays in Social History*, Clarendon Press.

Floud, Roderick (der.), 1974. *Essays in Quantitative Economic History*, Clarendon Press.

Floud, Roderick, 1979. *An Introduction to Quantitative Methods for Historians*, Methuen (1973).

Fogel, R. W. ve Elton, G. R., 1983. *Which Road to the Past?: Two Views of History*, Yale University Press.

Foucault, Michel, 1970. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock Publications (1966).

Frye, Northrop, 1971. *Anatomy of Criticism: Four Essays*, Princeton University Press (1957).

Fueter, Eduard, 1936. *Geschichte der Neueren Historiographie*, Oldenbourg (Münih).

Furet, François, 1981. *Interpreting the French Revolution*, Cambridge University Press (ET of *Penser la Révolution Française*, 1978).

Gadamer, Hans-Georg, 1979. *Truth and Method*, çev. William Glen-Doepel, Sheed and Ward (1965, Almanca 2. baskı).

Gallie, W. B., 1964. *Philosophy and the Historical Understanding*, Chatto and Windus.

Gardiner, Patrick, 1952. *The Nature of Historical Explanation*, Oxford University Press.

Gardiner, Patrick (der.), 1959. *Theories of History*, The Free Press.

Gardiner, Patrick (der.), 1974. *The Philosophy of History*, Oxford University Press.

Gay, Peter, 1975. *Style in History*, Jonathan Cape.

Geertz, Clifford, 1975. *The Interpretation of Cultures*, Hutchinson (1973).

Gender and History, 1989 (Blackwell).

Geyl, Pieter, 1962. *Debates with Historians*, Collins/Fontana (1955).

Geyl, Pieter, 1965. *Napoleon: For and Against*, çev. Olive Renier, Penguin (1949).

Gibbon, Edward, 1910. *The Decline and Fall of the Roman Empire*, 6 cilt, Dent/Everyman (1776-88).

Gibbon, Edward, 1911. *Autobiography*, Dent/Everyman (1796).

Giddens, Anthony, 1976. *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, Hutchinson.

Gilbert, Felix ve Graubard, S. R., (der.), 1972. *Historical Studies To-day*, W. W. Norton and Co.

Goldstein, Leon, 1976. *Historical Knowing*, University of Texas Press.

Goubert, Pierre, 1968. *Cent Mille provinciaux au XVIIe siècle: Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*, Flammarion (1960).

Gould, Stephen Jay, 1988. *Time's Arrow, Time's Cycle: Myth and Metaphor in the Discovery of Geological Time*, Penguin (1987).

Gould, Stephen Jay, 1991. *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History*, Penguin (1989).

Graham, Keith, 1992. *Karl Marx, Our Contemporary*, Harvester-Wheatsheaf.

Griffin, Jasper, 1986. 'Greek Myth and Hesiod', Boardman ve diğ. içinde.

Hale, J. R., 1971. *Renaissance Europe 1480-1520*, Fontana/Collins.

Haley, Arthur, 1976. *Roots*, Doubleday.

Hamlyn, D. W., 1971. *The Theory of Knowledge*, Macmillan.

Hampson, Norman, 1968. *The Enlightenment*, Penguin.

Hanson, Norwood Russell, 1965. *Patterns of Discovery: An Enquiry into the Conceptual Foundations of Science*, Cambridge University Press (1958).

Hart, H. L. A. ve Honoré, A. M., 1959. *Causation in the Law*, Clarendon Press.

Harte, N. B., 1971. *The Study of Economic History: Collected Inaugural Lectures 1893-1970*, Cass.

Haskell, Francis, 1993. *History and Its Images: Art and the Interpretation of the Past*, New Haven: Yale University Press.

Hawking, Stephen, 1990. *A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes*, Bantam Books (1988).

Hegel, G. W. F., 1956. *The Philosophy of History*, çev. J. Sibree, Dover Publications (1831); şu adla da yayımlanmıştır: *Lectures on the Philosophy of World History*, Cambridge University Press (1975).

Hegel, G. W. F., 1967. *Philosophy of Right*, çev. T. M. Knox, Oxford University Press (1821).

Hempel, Carl Gustav, 1959. 'The Function of General Laws in History' (1942) Gardiner (der.) içinde, 1959.

Henige, David, 1982. *Oral Historiography*, Longman.

Herodotus, 1954. *The Histories*, çev. Aubrey de Sélincourt, Penguin.

Hexter, J. H., 1972. *The History Primer*, Allen Lane, Penguin Press.

Hexter, J. H., 1979. *On Historians: A Scrutiny of Some of the Makers of Modern History*, Collins.

Higham, John (der.), 1963. *The Reconstruction of American History*, Hutchinson (1962).

Higham, John, 1965. *History*, Prentice-Hall.

Hill, A. O. ve Hill, B. H., 1980. 'Marc Bloch and Comparative History', *American Historical Review*, 85, no. 4.

Hill, Christopher, 1975. *The World Turned Upside Down*, Penguin (1972).

History and Computing, 1989 (Oxford University Press).

Hobsbawm, Eric J., 1972. 'Karl Marx's Contribution to Historiography' (1968), Blackburn içinde.

Hobsbawm, Eric J., 1974. 'From Social History to the History of Society', (1971) Flinn and Smout içinde.

Hobsbawm, Eric J. ve Ranger, Terence (der.), 1984. *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press (1983).

Hofstadter, Richard, 1970. *The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington*, Vintage Books (1968).

Holborn, Hajo, 1972. *History and the Humanities*, Doubleday.

Hoskins, W. G., 1955. *The Making of the English Landscape*, Hodder and Stoughton.

Hoskins, W. G., 1959. *Local History in England*, Longman.

Hughes, H. Stuart, 1959. *Consciousness and Society: the Orientation of European Social Thought 1890-1930*, MacGibbon and Kee.

Hume, David, 1975. *An Enquiry concerning Human Understanding*, der. L. A. Selby-Bigge, Clarendon Press (1748).

Hunt, Lynn, 1992. *The Family Romance of the French Revolution*, Routledge.

Iggers, Georg G. 1975. *New Directions in European Historiography*, Wesleyan University Press.

Iggers, Georg G., 1983. *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Wesleyan University Press (1968).

Iggers, Georg G. ve Parker, Harold T., 1980. *International Handbook of Historical Studies: Contemporary Research and Theory*, Methuen.

Jäckel, Eberhard, 1981. *Hitler's World View: A Blueprint for Power*, Harvard University Press (1969).

Jenkins, Keith, 1991. *Re-Thinking History*, Routledge.

Joinville, John, Lord of, 1908. *Chronicle of the Crusade of St. Lewis*, Dent/Everyman (1309).

Jones, Gareth Stedman, 1972. 'History: The Poverty of Empiricism', Blackburn içinde.

Kann, Robert A., 1968. *The Problem of Restoration: A Study in Comparative Political History*, University of California Press.

Kant, Immanuel, 1956. *Critique of Practical Reason*, çev. L. W. Beck, Bobbs-Merrill (1788).

Kant, Immanuel, 1963. *Critique of Pure Reason*, çev. Norman Kemp Smith, Macmillan (1781).

Kant, Immanuel, 1977. 'Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose', (1784), Reiss içinde.

Kaye, Harvey J., 1984. *The British Marxist Historians: An Introductory Analysis*, Polity Press/Blackwell.

Keegan, John, 1978. *The Face of Battle*, Penguin (1976).

Kelley, Donald R. (der.), 1991. *Versions of History from Antiquity to Enlightenment*, Yale University Press.

Kennedy, Paul, 1989. *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Fontana/Collins (1988).

Kenyon, John, 1983. *The History Men: the Historical Profession in England since the Renaissance*, Weidenfeld and Nicolson.

Kermode, Frank, 1967. *The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*, Oxford University Press (New York).

Kirk, G. S., 1970. *Myth: Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures*, Cambridge University Press.

Kirk, G. S., 1974. *The Nature of Greek Myths*, Penguin.

Kolakowski, Leszek, 1981. *Main Currents of Marxism*, 3 cilt, Oxford University Press (1978).

Körner, Stefan, 1955. *Kant*, Penguin.

Kuhn, Thomas, 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press (1966).

Lane, Michael (der.), 1970. *Structuralism*, Jonathan Cape.

Langlois, C. V. ve Seignobos, C., 1898. *Introduction to the Study of History*, çev. G. G. Berry, Duckworth.

Leff, Gordon, 1969, *History and Social Theory*, Merlin Press.

Le Goff, Jacques, 1980. *Time, Work and Culture in the Middle Ages*, çev. Arthur Goldhammer, University of Chicago Press.

Le Goff, Jacques, 1988. *Medieval Civilization, 400-1500*, çev. Julia Barrow, (1964).

Le Goff, Jacques ve Nora, Pierre (der.), 1985. *Constructing the Past: Essays in Historical Methodology*, Cambridge University Press.

Le Roy Ladurie, Emmanuel, 1978. *Montaillou: Cathars and Catholics in a French Village 1294-1324*, çev. Barbara Bray, Scolar Press (1975).

Le Roy Ladurie, Emmanuel, 1979. *The Territory of the Historian*, çev. Ben ve Siân Reynolds, Harvester Press (1973).

Le Roy Ladurie, Emmanuel, 1980. *Carnival: A People's Uprising at Romans 1579-1580*, çev. Mary Feeney, Scolar Press (1979).

Le Roy Ladurie, Emmanuel, 1981. *The Mind and Method of the Historian*, çev. Ben ve Siân Reynolds, Harvester Press (1978).

Levine, Joseph M., 1987. *Humanism and History: Origins of Modern English Historiography*, Cornell University Press.

Lévi-Strauss, Claude, 196981. *Mythologiques: Introduction to the Study of Mythology*, çev. John ve Doreen Weightman, 4 cilt, Jonathan Cape.

Lewis, I. M., 1976. *Social Anthropology in Perspective: The Relevance of Social Anthropology*, Penguin.

Lipset, S. M. ve Hofstadter, R. (der.), 1968. *Sociology and History: Methods*, Basic Books.

Lloyd, Christopher, 1993. *The Structures of History*, Blackwell.

Lloyd-Jones, Hugh, ve diğ. (der.), 1981. *History and Imagination: Essays in honour of H. R. Trevor-Roper*, Duckworth.

Lowenthal, David, 1985. *The Past Is a Foreign Country*, Cambridge University Press.

Löwith, Karl, 1967. *Meaning in History*, University of Chicago Press/Phoenix Books (1949).

Lucas, Colin (der.), 1991. *Rewriting the French Revolution*, Oxford: Clarendon Press.

Lukes, Steven, 1973. 'Methodological Individualism Reconsidered' (1968), Ryan (der.) içinde, 1973

Macaulay, Lord, 1931. *The History of England from the Accession of James II*, 5 cilt, Oxford University Press.

McCullagh, C. Behan, 1984. *Justifying Historical Descriptions*, Cambridge University Press.

McIntire, C. T. (der.), 1977. *God, History and the Historians: An Anthology of Modern Christian Views of History*, Oxford University Press (New York).

MacIntyre, Alasdair, 1981. *After Virtue: A Study in Moral Theory*, Duckworth.

MacIntyre, Alasdair, 1988. *Whose Justice, Which Rationality?* Duckworth.

McLellan, David, 1976. *Karl Marx: His Life and Thought*, Paladin (1973).

McPherson, James M., 1990. *Battle Cry of Freedom: The American Civil War*, Penguin (1988).

MacRae, Donald G., 1974. *Weber*, Fontana/Collins.

Maier, Charles S., 1988. *The Unmasterable Past: History, Holocaust and German National Identity*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Maitland, Frederick William, 1960a. *Domesday Book and Beyond: Three Essays in the Early History of England*, Fontana/Collins (1897).

Maitland, Frederick William, 1960b. *Frederick William Maitland, Historian: Selections from his Writings*, der. Robert Livingston Schuyler, University of Chicago Press.

Mandelbaum, Maurice, 1971. *History, Man and Reason: A Study in Nineteenth-Century Thought* Johns Hopkins University Press.

Mandelbaum, Maurice, 1973. 'Societal Facts', Ryan (der.) içinde, 1973.

Mandelbaum, Maurice, 1977. *The Anatomy of Historical Knowledge*, Johns Hopkins University Press.

Mandrou, Robert, 1978. *From Humanism to Science 1480-1700*, (Pelican History of European Thought, cilt. III), çev. Brian Pearce, Penguin (1973)

Manuel, Frank E., 1965. *Shapes of Philosophical History*, George Allen and Unwin.

Marrou, Henri-Irénée, 1966. *The Meaning of History*, Helicon Press (1954).

Marsh, Robert M., 1967. *Comparative Sociology: A Codification of Cross-Societal Analysis*, Harcourt, Brace and World.

Martin, Rex, 1977. *Historical Explanation: Re-enactment and Practical Inference*, Cornell University Press.

Marwick, Arthur, 1989. *The Nature of History*, Macmillan (1970).

Marx, Karl, 1973a. *The Revolutions of 1848*, der. David Fernbach, Penguin.

Marx, Karl, 1973b. *Surveys from Exile*, der. David Fernbach, Penguin.

Marx, Karl, 1975. *Early Writings*, Penguin.

Marx, Karl, 1976. *Capital: A Critique of Political Economy*, c. I, çev. Ben Fowkes, Penguin.

Marx, Karl, 1977. *Selected Writings*, der. David McLellan, Oxford University Press.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, 1934. *Correspondence 1846-1895* ve der. V. Adoratsky, Lawrence and Wishart.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, 1969. *Basic Writings on Politics and Philosophy*, der. Lewis Feuer, Collins/Fontana.

Meiland, Jack W., 1965. *Scepticism and Historical Knowledge* Random House.

Meinecke, Friedrich, 1963. *The German Catastrophe*, Beacon Press, (1946).

Meyerhoff, Hans (der.), 1959. *The Philosophy of History in our Time*, Doubleday.

Mill, John Stuart, 1973. *A System of Logic*, in *Collected Works of John Stuart Mill*, c. VII, University of Toronto Press (1843).

Mink, Louis O., 1966. 'The Autonomy of Historical Understanding' (1965), Dray (der.) içinde, 1966.

Mink, Louis O., 1978. 'Narrative Form as a Cognitive Instrument', Canary ve Kozicki içinde.

Momigliano, Arnaldo, 1966. *Studies in Historiography*, Weidenfeld and Nicolson.

Moore, Barrington, 1969. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Penguin (1966).

Mousnier, Roland, 1973. *The Assassination of Henry IV: The Tyrannicide Problem and the Consolidation of the French Absolute Monarchy in the Early 17th Century*, Faber (1964).

Munz, Peter, 1977. *The Shapes of Time: A New Look at the Philosophy of History*, Wesleyan University Press.

Nadel, George H. (der.), 1965. *Studies in the Philosophy of History: Selected Essays from* History and Theory (*cilt I-IV*), Harper Torchbooks.

Nagel, Thomas, 1979. *Mortal Questions*, Cambridge University Press.

Nagel, Thomas, 1986. *The View From Nowhere*, Oxford University Press (New York).

Namier, Sir Lewis, 1961. *England in the Age of the American Revolution*, Macmillan (1930).

Namier, Sir Lewis, 1965. *The Structure of Politics at the Accession of George III*, Macmillan (1929).

Nietzsche, Friedrich, 1957. *The Use and Abuse of History*, çev. Adrian Collins, 2nd edn, Bobbs-Merrill (1874).

Nisbet, Robert A., 1969. *Social Change and History: Aspects of the Western Theory of Development*, Oxford University Press (New York).

Nisbet, Robert, 1980. *History of the Idea of Progress*, Heinemann.

Norman, Andrew, 1991. 'Telling It Like It Was: Historical Narratives on their own Terms', *History and Theory*, 30, no.2.

Novick, Peter 1988. *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession*, Cambridge University Press

Oakeshott, Michael, 1933. *Experience and Its Modes*, Cambridge University Press.

Oakeshott, Michael, 1967. *Rationalism in Politics, and other Essays*, Methuen (1962).

Oakeshott, Michael, 1983. *On History and other Essays*, Blackwell.

O'Hear, Anthony, 1988. *The Element of Fire: Science, Art and the Human World*, Routledge.

Olafson, Frederick, A., 1979. *The Dialectic of Action: A Philosophical Interpretation of History and the Humanities*, University of Chicago Press.

Oral History, 1970 (University of Essex).

Oral History Review 1966 (Oral History Association, Los Angeles).

Parker, Christopher, 1990. *The English Historical Tradition since 1850*, John Donald.

Parker, Geoffrey, 1979. *The Dutch Revolt*, Penguin (1977).

Perrot, Michelle, (der.), 1992. *Writing Women's History*, Blackwell (1984).

Perrot, Michelle ve Duby, Georges, 1990. *Histoire des femmes*, Plon (ET 1992. *A History of Women in the West*, Belknap Press).

Pitcher, George, (der.), 1964. *Truth*, Prentice-Hall.

Plato, 1941. *The Republic of Plato*, çev. Francis Cornford, Clarendon Press.

Plato, 1965. *Timaeus*, çev. H. D. P. Lee, Penguin.

Plumb, J. H. 1973. *The Death of the Past*, Penguin (1969).

Plutarch, 1910. *Lives*, Dent/Everyman.

Pocock, J. G.A., 1971. *Politics, Language and Time: Essays on Political Thought and History*, Methuen.

Pocock, J. G. A., 1975. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press.

Pocock, J. G. A., 1980. *Three British Revolutions: 1641, 1688, 1776*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Pollard, Sidney, 1971. *The Idea of Progress: History and Society*, Penguin (1968).

Pompa, Leon, 1990. *Human Nature and Historical Knowledge: Hume, Hegel and Vico*, Cambridge University Press.

Popper, Karl R., 1959. 'Prediction and Prophecy in the Social Sciences' (1948), Gardiner içinde; aynca Popper (1969) içinde.

Popper, Karl R., 1961. *The Poverty of Historicism*, Routledge and Kegan Paul (1944-5).

Popper, Karl R., 1962. *The Open Society and its Enemies*, Routledge and Kegan Paul (1945).

Popper, Karl R., 1969. *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge and Kegan Paul (1963).

Popper, Karl R., 1972a. *The Logic of Scientific Discovery*, Hutchinson (1959).

Popper, Karl R., 1972b. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach* Clarendon Press.

Powicke, F. M. 1955. *Modern Historians and the Study of History: Essays and Papers*, Odhams.

Prawer, S. S., 1978. *Karl Marx and World Literature*, Oxford University Press (1976).

Prins, Gwyn, 1991. 'Oral History', in P. Burke (der.), 1991.

Putnam, Hilary, 1979. *Meaning and the Moral Sciences*, Routledge and Kegan Paul (1978).

Putnam, Hilary, 1981. *Reason, Truth and History*, Cambridge University Press.

Rabb, Theodore K. ve Rotberg, Robert (der.), 1982. *The New History: The 1980s and Beyond*, Princeton University Press.

Ranke, Leopold von, 1970. Preface to *Histories of the Latin and Germanic Nations* (1824), Stern içinde.

Ranke, Leopold von, 1973. *The Theory and Practice of History*, çev. Wilma A. Iggers, Bobbs-Merrill.

Reeves, Marjorie, 1969. *The Influence of Prophecy in the Late Middle Ages: A Study in Joachimism*, Clarendon Press.

Reeves, Marjorie, 1976. *Joachim of Fiore and the Prophetic Future*, SPCK.

Reiss, Hans (der.) 1977. *Kant's Political Writings*, Cambridge University Press (1970).

Renier, G. J., 1965 *History: Its Purpose and Method*, George Allen and Unwin (1950).

Ricoeur, Paul, 1984-5. *Time and Narrative*, çev. K. McLaughlin ve D. Pellauer, 2 cilt, University of Chicago Press (1983-4).

Rigby, S. H., 1987. *Marxism and History? A Critical Introduction*, Manchester University Press.

Rigney, Ann 1990. *The Rhetoric of Historical Representation: Three Narrative Histories of the French Revolution*, Cambridge University Press.

Roberts, David D., 1987. *Benedetto Croce and the Uses of Historicism*, University of California Press.

Robinson, James Harvey 1965. *The New History: Essays Illustrating the Modern Historical Outlook*, Free Press (1912).

Rogers, Alan 1977. *Approaches to Local History*, Longman.

Rorty, Richard, ve diğ. (der.), 1984. *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*, Cambridge University Press.

Ross, Charles, 1975. *Edward IV*, Book Club Associates/Eyre Methuen (1974).

Ruben, David-Hillel, 1990. *Explaining Explanation*, Routledge.

Runciman, Steven, 1965. *A History of the Crusades*, Penguin (1951-4).

Russell, Bertrand, 1978. *Autobiography*, George Allen and Unwin (1967-9).

Russell, Conrad, 1990. *The Causes of the English Civil War*, Clarendon Press.

Ryan, Alan, 1970. *The Philosophy of the Social Sciences*, Macmillan.

Ryan, Alan (der.), 1973. *The Philosophy of Social Explanation*, Oxford University Press.

Sacks, David Harris, 1991. *The Widening Gate: Bristol and the Atlantic Economy 1450-1700*, University of California Press.

Samuel, Raphael ve Thompson, Paul, (der.), 1990. *The Myths We Live By*, Routledge.

Saul, S. B., 1969. *The Myth of the Great Depression*, Macmillan.

Schutz, Alfred, 1972. *The Phenomenology of the Social World*, çev. George Walsh ve Frederick Lehnert, Heinemann (1932; İngilizce çevirisi 1967).

Seddon, Keith, 1987. *Time: A Philosophical Treatment*, Croom Helm.

Seldon, Anthony (der.), 1988. *Contemporary History: Practice and Method*, Blackwell.

Seldon, Anthony ve Pappworth, Joanna, 1983. *By Word of Mouth: 'Élite' Oral History*, Methuen.

Sellar, W. C. ve Yeatman, R. J., 1931. *1066 and All That: A Memorable History of England*, Methuen (1930).

Shafer, R. J., 1974. *A Guide to Historical Method*, Dorsey Press (1969).
Shapiro, Barbara J., 1983. *Probability and Certainty in Seventeenth-Century England*, Princeton University Press.
Shaw, Christopher ve Chase, Malcolm, (der.), 1989. *The Imagined Past: History and Nostalgia*, Manchester: Manchester University Press.
Skinner, Quentin, 1974. ' "Social Meaning" and the Explanation of Social Action' (1972) Gardiner (der.) içinde, 1974.
Skinner, Quentin (der.), 1990. *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, Cambridge University Press (1985).
Skocpol, Theda (der.), 1984. *Vision and Method in Historical Sociology*, Cambridge University Press.
Spengler, Oswald, 1932. *The Decline of the West*, 2 cilt, George Allen and Unwin (1918-22).
Stanford, Michael, 1962. 'The Raleghs Take to the Sea', *The Mariners' Mirror* (Cambridge University Press), 48, no. 1.
Stanford, Michael, 1990. *The Nature of Historical Knowledge*, Blackwell (1986).
Stern, Fritz, (der.), 1970. *The Varieties of History: From Voltaire to the Present*, Macmillan (1956).
Stoianovich, Traian, 1976. *French Historical Method: The 'Annales' Paradigm*, Cornell University Press.
Stone, Lawrence, 1972. *The Causes of the English Revolution, 1529-1642*, Routledge and Kegan Paul.
Stone, Lawrence, 1987. *The Past and the Present Revisited*, Routledge and Kegan Paul.
Strassburg, Gottfried von, 1960. *Tristan*, çev. A. T. Hatton, Penguin.
Strawson, P. F., 1950. 'Truth', Pitcher (der.) içinde.
Strawson, P. F., 1985. 'Causation and Explanation' Vermazen ve Hintikka içinde.
Stubbs, William, 1906. *Lectures on Early English History*, der. Arthur Hassall, Longmans, Green.
Sutherland, Lucy S. (der.), 1966. *Studies in History: British Academy Lectures*, Oxford University Press.
Taylor, A. E., 1928. *A Commentary on Plato's Timaeus*, Oxford University Press.
Taylor, A. J. P., 1964. *The Origins of the Second World War*, Penguin (1961).
Taylor, Charles H., 1979. *Hegel and Modern Society*, Cambridge University Press.

Taylor, Charles H., 1984. 'Philosophy and Its History' Rorty ve diğ. içinde.
Temin, Peter (der.), 1973. *New Economic History: Selected Readings*, Penguin.
Thomas, Keith, 1978. *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth- and Seventeenth-century England*, Peregrine/Penguin (1971).
Thompson, Edward P., 1968. *The Making of the English Working Class*, Penguin (1963).
Thompson, J. W., 1942. *A History of Historical Writing*, 2 cilt, Macmillan (New York).
Thompson, Paul, 1988. *The Voice of the Past: Oral History*, Oxford University Press (1978).
Thucydides, 1954. *History of the Peloponnesian War*, çev. Rex Warner, Penguin.
Tosh, John, 1984. *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*, Longman.
Toynbee, Arnold, 193461. *A Study of History*, Oxford University Press.
Trevor-Roper, Hugh R., 1962. *The Last Days of Hitler*, Pan (1947).
Trevor-Roper, Hugh R., 1967. *Religion, the Reformation and Social Change and Other Essays*, Macmillan.
Trevor-Roper, Hugh R., 1981. 'History and Imagination' Lloyd-Jones ve diğ. içinde.
Trompf, G. W., 1979. *The Idea of Historical Recurrence in Western Thought: From Antiquity to the Reformation*, University of California Press.
Vandecasteele-Schweitzer, Sylvie ve Voldman, Danièle, 1992. 'The Oral Sources for Women's History', Perrot (der.) içinde, 1992.
Van der Dussen, W. J. ve Rubinoff, L., (der.), 1991. *Objectivity, Method and Point of View: Essays in the Philosophy of History*, E. J. Brill (Leiden).
Vansina, Jan, 1973. *Oral Tradition: A Study in Historical Methodology*, Penguin (1961).
Vansina, Jan, 1985. *Oral Tradition as History*, University of Wisconsin Press.
Vermazen, Bruce ve Hintikka, Merrill B. (der.), 1985. *Essays on Davidson: Actions and Events*, Clarendon Press.
Veyne, Paul, 1984. *Writing History: An Essay on Epistemology*, çev. Mina Moore-Rinvolucri, Wesleyan University Press (1971).
Vico, Giambattista, 1970. *The New Science of Giambattista Vico*, çev. T. H. Bergin ve M. H. Fisch, kısaltılmış 3. Baskı, 1744, Cornell University Press (1961).

Wainwright, F. T., 1962. *Archaelogy and Place-Names in History: An Essay on Problems of Co-ordination*, Routledge and Kegan Paul.

Walker, Angus, 1978. *Marx: His Theory and its Context: Politics as Economics*, Longman.

Walsh, Kevin, 1992. *The Representation of the Past: Museums and heritage in the post-modern world*, Routledge.

Walsh, W. H. 1958. *An Introduction to Philosophy of History*, Hutchinson.

Watkins, J. W. N., 1973. 'Ideal Types and Historical Explanation' (1953) Ryan içinde.

Watson, James D., 1970. *The Double Helix: A Personal Account of the Discovery of the Structure of DNA*, Penguin (1968).

Weber, Max, 1949. *The Methodology of the Social Sciences*, çev. ve der. Shils, Edward A. Shils ve Henry A. Finch, Free Press.

Weber, Max, 1964. *The Theory of Social and Economic Organization*, der. Talcott Parsons, Free Press (1947).

Weisman, Richard, 1984. *Witchcraft, Magic and Religion in 17th-century Massachusetts*, University of Massachusetts Press.

White, Alan R. (der.), 1968. *The Philosophy of Action*, Oxford University Press.

White, Hayden, 1973. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* Johns Hopkins University Press.

White, Hayden, 1975. 'Historicism, History and the Figurative Imagination', *History and Theory*, Beiheft 14.

White, Hayden, 1978a. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Johns Hopkins University Press.

White, Hayden, 1978b. 'The Historical Text as Literary Artifact', Canary ve Kozicki içinde.

White, Hayden, 1987. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Johns Hopkins University Press.

White, Morton, 1965. *Foundations of Historical Knowledge*, Harper and Row.

Whitrow, G. J., 1972. *What is Time?* Thames and Hudson.

Wilcox, Donald J., 1987. *The Measure of Times Past: Pre-Newtonian Chronologies and the Rhetoric of Relative Time*, Chicago: University of Chicago Press.

Wilson, Bryan R. (der.), 1970. *Rationality*, Blackwell.

Winch, Peter, 1958. *The Idea of a Social Science and its Relations to Philosophy*, Routledge and Kegan Paul.

Wittgenstein, Ludwig, 1968. *Philosophical Investigations*, çev. G. E. M. Anscombe, Blackwell (1953).

Wohl, Robert, 1994. *A Passion for Wings: Aviation and Western Imagination 1908-1918*, New Haven: Yale University Press.

Woodham-Smith, Cecil, 1953. *The Reason Why*, Constable.

Woodward, E. L., 1966. 'Some Considerations on the Present State of Historical Studies' (1950) Sutherland içinde.

Wright, G. H. von, 1971. *Explanation and Understanding*, Routledge and Kegan Paul.

Wrigley, E. A. (der.), 1966. *An Introduction to English Historical Demography from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, Weidenfeld and Nicolson.

Wrigley, E. A., 1969. *Population and History*, Weidenfeld and Nicolson.

Wrigley, E. A. ve Schofield, R. S., 1981. *The Population History of England 1541-1871: A Reconstruction*, Edward Arnold.

Young, Robert, 1990. *White Mythologies: Writing History and the West*, Routledge.

Zeldin, Theodore, 19737. *France 1848-1945*, 2 cilt, Oxford University Press.

DİZİN

Acton, Lord 136,145
Anderson. M. S. 191
Ariès, P. 28
Aristotle 91, 93, 94, 114,
Ash, T. G. 19, 20, 45
Atkinson, R. F. xvi, 139, 141, 179, 246, 263
Auerbach, Erich 277
Austin, J. L. 301

Bacon, Francis (Lord Verulam) 36, 97, 257, 297
Bancroft, G. 56, 107, 162
Barnes, H. E. xvi,
Barthes, Roland 113, 114, 299, 306
Beard, Charles A. 161
Bendix, R. 65
Bismarck, Otto von 98, 176
Blackburn, R. 80, 296
Blake, William 272
Bloch, Marc 5, 14, 73, 111, 157, 159, 177, 263
Boardman, J. 192
Bock K. 65, 69, 80
Bodin, J. 36
Bossuet, Bishop J. B. 251, 257
Bottomore, Tom. 69, 80, 111
Bouwsma, W. 308
Brady, Robert 26
Braudel, Fernand xvii, 8-10, 14, 62-65, 66, 72, 80, 110, 111, 184, 185, 207, 252
Bruni, L. 32, 36
Buchanan, James 55
Buckle, Henry Thomas 280-282
Burckhardt, Jacob 65, 108, 263
Burke, Edmund 304
Burke, P. xvi, xvii, 14, 28, 33, 45, 63, 80, 111, 114, 175, 176, 207
Burnet, Bishop Gilbert 97
Burns, T. 65
Bury, J. B. 199, 281, 305, 310
Butterfield, Herbert xvi, 14, 88, 96, 97, 99, 114, 130, 146, 161, 176, 177, 239, 305

Canary, R. H. and Kozicki 102, 103, 114
Cannon, John xvi 1, 114
Carlyle, Thomas 5, 81, 90, 92, 114, 170, 171
Carr, David xvi 14, 89, 100, 104, 105-108, 113, 114, 160, 168, 177, 210, 246, 305
Carr, E. H. xvi, 14, 89, 100, 108, 113, 114
Carroll, N. 113, 114, 196
Carver, T. 309

Chaucer, Geoffrey 35, 154
Cicero, (Çiçero) 36
Cipolla, Carlo M. 62, 71, 76, 78, 80, 109, 114, 177, 204, 281
Clarendon, Lord 97
Clark, G. Kitson xv, 80, 165, 177, 234
Clive, J. 87, 114
Coe, M. D. 200
Cohn, Norman 8, 192
Collingwood, R. G xvi, 27, 45, 46, 48, 66, 67, 69, 72, 80, 90, 105, 114, 116, 127, 140, 141, 156, 175, 177, 222, 223, 242-244, 246, 268, 299, 305
Commynes, P. 154
Comte, Auguste 192
Condorcet, M. 251
Cornford, F. M. 201
Coser, L. A. 69
Croce, B. 139
Cromwell, Oliver xii, 21, 24, 38, 170, 171, 192, 205
Curzon, Lord 208
Cusa, Nicolas of (Kuesli Nicolas) 269

Dalzell, C xvi
Dante Alighieri 13, 89, 220
Danto, Arthur C. 95, 96, 114, 135, 141, 207, 229-231, 246, 256, 264, 265, 302,
Darwin, Charles 12, 76, 306, 307
Davis, N. Z. 28
Dawkins, R. 76,
Denley, P. ve Hopkin D. 124
Dennett, D. C. 52, 106, 114, 305
Diderot, D. 258
Dilthey, Wilhelm 66, 67, 78, 276
Donne, John 2
Douglas, D. C. 26
Doyle, Sir Arthur Conan 228
Drake, M. 155
Dray, William H. 101, 114, 231, 232, 234, 235, 237, 241, 242, 244, 246
Drummond, William, of Hawthornden 178
Duby, G., xix 28, 42 207
Durkheim, Émile 279, 280

Eagleton 48
Einstein, A. 197, 204
Éliade, Mircea, (Eliade) 16, 277
Eliot, George 48
Elliott, J. H. (Eliot) 143
Elton, G. R. xv, 39, 71, 73, 75, 80, 154, 168, 177, 179
Engels, Friedrich 287, 289, 296, 307, 310
Engerman, S. L. 161
Erasmus, D. 36
Evans, R. J. W. 153

Febvre, L. 27, 28, 45, 111, 204, 252
Fehrenbacker, D. E. 135
Fejtö, F. 20
Ferguson, A. 63, 108, 258, 265
Ferguson, W. 265
Ferro xvi
Feuerbach, Ludwig 285, 287, 288, 296

Fichte, J. G. 258, 260
Finberg, H. P. R. xvi, 111, 177
Firth, C. H. 192
Fischer, D. H. 190
Fisher, H. A. L. 37, 266, 304
Fletcher, Anthony 7
Floud, Roderick 65, 70, 72, 80, 109, 114, 155, 156, 177
Fogel, Robert M. 70, 71, 72, 73, 177
Foucault, Michel 10, 65, 84, 192,
Fox, Charles James 264
Freeman, E. A 41, 252
Freud, S. 26
Fris, Edo 20
Froissart, J. 3
Frye, Northrop 103, 114, 252
Fueter, E., xvi
Fukuyama, Francis xi
Furet 80

Gadamer, Hans-Georg 69, 304
Gaguin, R. 36
Gallie, W. B. 99, 100, 102, 108, 114, 240, 246, 261,
Gardiner, Patrick 45, 213, 231, 232, 233, 237, 240, 242, 245, 246, 256, 278, 310
Gay, P. 87
Geertz, Clifford 308
Genovese, E. 56
Geyl, P. 159, 251, 268
Gibbon, Edward, xii, 61, 88, 92, 95, 108, 112, 113, 157, 158, 259, 263, 273, 304
Giddens, Anthony 78
Gilbert, F. and Graubard, S. R. xvi, 80, 110, 112, 114, 177
Gobineau 252
Gobineau, J. A. 252
Goethe, J. W. 247, 272
Goldsmith, Oliver 208
Goubert, P. 77, 162
Gould, Stephen Jay 199, 225, 238
Graham, K. 309
Green, J. R. 2, 3
Griffin, J. 192
Grillparzer, Frans 30
Guicciardini, Francesco 32, 33, 36, 154

Hale, J. R. 50, 109, 150
Haley, A. 50
Hampson, N. 258
Hanson, N. R. 130
Havel, Vaclav 19, 20
Hawking, Stephen 120, 197, 202, 203, 261
Hegel, G. W. F. xvi, 39, 40, 41, 55, 61, 89, 114, 120, 194, 207, 247, 251, 258, 259, 264 266, 268, 276, 282, 283-288, 290,-292, 296, 309, 310
Hempel, Carl G., 122, 231, 232, 233-238, 240, 242, 246
Henry VIII 85
Heraclitus (Heraklitos) 169
Herder, J. G., 251, 258, 273, 274
Herodotus (Heredot) 5, 12, 73, 83, 86, 103
Hesiod 192
Hexter, J. H., 110, 111, 114
Higham, J., xvi, 135

Hill, Christopher 40, 56
Hitler, Adolf 16, 23, 36, 140, 159, 192, 216, 218, 221, 251, 275
Hobsbawm, Eric J. 6, 14, 40, 56, 110, 112, 296
Hofstadter, R xvi
Holborn, H. 130-132, 140, 162
Hume, David 63, 97, 240, 241, 246, 273

Ibn Khaldun, (İbn-i Haldun) 108, 251
Iggers and Parker xvi
Iggers, Georg G. xvi, 80, 111, 114, 272, 273, 275, 277, 296, 310

Jäckel, Eberhard 251
Jefferson, Thomas 21, 167, 168, 258
Jenkins, K. 179
Joachim of Fiore 192, 252
Johnson, Samuel 112, 113, 172
Joinville, Jean, Sire de 3, 25

Kant, Immanuel 31, 60, 197, 222, 224, 225, 246, 258, 259, 268
Kaye, H. J. xvi, 296
Keats, John 270
Keegan, John 239
Kelley, Donald R. xvi, 298
Kennedy, Paul 64, 133, 231, 235, 252-254, 260, 263, 268,
Kermode, F. 96
Kirk, G. S. 299
Kolakowski, L. 309
Körner, S. 197
Kuhn, T. 130
Kundera, Milan 46

Lane, M. 113,115
Langlois, C. V. ve Seignobos, C. 154
Lecky, W. E. H. (Leky) 280
Le Roy Ladurie, E. 28, 77
Le Goff, Jacques 204, 207
Lenin (Vladimir Ilyich Ulyanov) 36, 53, 290
Le Roy Ladurie, E. 28, 65, 77, 156, 159
Levine, J. M., 35, 45
Lévi-Strauss, Claude 299
Lloyd-Jones, H. 140
Locke, J. 258
Löwith, Karl 256, 257, 268
Lukes, S. 246, 280

Macaulay, Lord 41, 88, 97, 98, 107, 108
Macfarlane, A. 263
Machiavelli, N. 36, 65
McIntire, C. T. 305
MacIntyre, Alasdair 106, 115, 242
Mackinder, H. J. 252
MacRae, Donald G. 69
Maitland, F. W. 27, 45, 65, 177, 178, 229, 230
Malthus, T. 155
Mandelbaum, N. 177, 246, 275, 279, 310
Mandrou, R. 113
Marsh, R., 72
Marwick, A. 80, 177, 268, 310

Marx, Karl vii, xiii, xiv, 8, 12, 21, 26, 40, 66, 73, 76, 112, 182, 192, 251, 260, 263, 269, 270, 276, 282, 284-298, 307-310
Masaryk, T. 20
McLellan, D. 288, 310
McPherson, J. M. 55, 138
Meiland, Jack W. 139
Meinecke, Friedrich 265, 266, 275, 277
Melbourne, Lord 98
Meyerhoff, H. 275, 276, 310
Michelet, J., 56, 107
Mill, John Stuart 214
Millar, J., 63
Milton, John 112, 192, 212, 255
Mink, Louis O. 101, 113, 115,
Montesquieu, C. 63, 108, 252, 258, 273
Moore, Barrington 65
More, Sir Thomas 154
Morris, William 46
Mousnier, R. 113
Mozart, W. A. 237

Nagel, T. 64, 66, 141
Namier, Lewis B. 65, 110
Newton, Sir Isaac 195, 196, 197, 255, 257, 258, 272, 273
Nietzsche, Friedrich 14, 30, 31, 34-36, 44, 45, 47, 48, 80, 260,
Nisbet, R. A., 14, 65, 76, 78, 80, 207
Novick, Peter xvi 41, 43, 45, 56, 115, 141, 156, 161, 179

Oakeshott, Michael 88, 89, 97, 115, 139, 166, 207, 235,
O'Hear, A. 131
Olafson, Frederick A. xvi, 45, 48, 92, 95, 103, 104, 113, 115, 305

Palacky, F. 56
Pappworth, Joanna 175, 176
Parker, C. 12, 14, 41, 45, 115
Parker, G. 153, 154
Pascal, Blaise 282
Perrot, Michelle xvi, xix, 42, 175, 176
Petrarch, F. 212, 264, 265
Plato 13, 200, 201, 202, 207, 269
Plumb xiv,14, 39, 45
Plumb, J. H. xiv,14, 39,45
Pocock, J. G. A. 55, 65, 81
Pollard, Sidney 13, 14
Polybius 36, 96
Pompa, L 273
Pope, Alexander 112, 152
Popper, Karl 12, 74, 130, 137, 210, 233, 237, 238, 246, 251, 253, 254, 257, 263, 268, 276, 307, 309
Powicke, F. M. 11
Prawer, S. S. 12
Prescott, W. H. 92
Prins, G. 175, 176
Putnam, H. 229, 242

Rabb, T. K. ve Rotberg, R. xvi, 80, 111
Ralegh, John 97, 159

Ralegh, Sir Walter 97, 170, 173
Ranke, Leopold von 6, 130, 135, 177, 275
Reeves, M. 192
Renier, G. J. 14, 90, 177
Ricoeur, Paul 99, 101, 113, 115, 179, 207, 235, 261, 270, 305
Robinson, James Harvey 155
Rosenberg, B. 69
Ross, C. 154
Rousseau, J.-J. 258
Ruben, David-Hillel 229, 230, 246
Runciman, Steven 5, 42, 153
Russell, Bertrand 49
Russell, Conrad 30, 34, 49
Ryan, A. 69, 80, 245, 246, 279, 280

Sacks, D. H 51
Saul, S. B. 65, 191
Sauvy, A. 155
Schama, S. 113
Schelling, F. W. J. 258
Schlesinger, A. 92
Schofield, R. S. 155
Schutz, A. 69
Seddon, K. 198, 207
Seldon, Anthony xv, 175, 176
Sellar, W. C. ve Yeatman, R. J. 58
Shafer, R. J. xv
Shakespeare, William 13, 91, 112, 154, 178, 212, 269, 302
Shapiro, Barbara J. 146, 147, 148, 149, 177
Skinner, Q. 45, 69, 80
Skocpol, T 65, 80
Smith, Adam 17, 108, 117, 163
Sokrates 35, 284
Spengler 202, 251,
Stanford, M. xv, 50, 80, 110, 115, 133, 140, 141, 170, 177, 194, 205, 207, 261, 306
St. Augustine 119, 195, 206, 251
Stephen, Leslie 280
Stern, F. 280, 310
Stoianovich, T. xvi, xvii, 8, 111, 112, 115, 207
Stone, Lawrence 28, 63, 77, 80, 113, 115, 217, 218, 246
St. Paul 142, 252
Strassburg, Gottfried von 54
Strawson, P. F. 133, 209
Stubbs, Bishop William 41, 73, 247, 251
Sutherland, L. 98

Taine, H. 280
Taylor, A. E. 201
Taylor, A. J. P. 29, 56, 86, 161
Taylor, C. H. 309
Temin, Peter 70, 161, 177
Thomas, Keith 27, 28, 45
Thompson, E. P. vi
Thompson, J. W., xv
Thompson, P. xv, 6, 31, 176
Thoreau, Henry D. 142
Thucydides 175
Tosh xv, 177
Toynbee, Arnold 202, 251, 260
Trafalgar, battle of 24, 187
Trevelyan, George Macaulay, 162, 241

Trevor-Roper, Hugh R. (Lord Dacre) 140, 146, 159, 177
Trilling, Lionel 41
Trompf, G. W., 21, 258
Turgot, A. R. J. 258

Vandecasteele-Schweitzer, S. ve Voldman, D. 175, 176
Vansina, J. 175, 176
Vasari, G. 264
Vergil, Polydore 154
Vermazen, B. ve Hintikka, M. B. 209
Veyne, Paul xvi, 72, 80, 100, 101, 103, 186, 187, 207, 235, 246
Vico, Giambattista 27, 67, 108, 258, 261, 273
Vilar, Pierre 112
Virgil 13, 208
Voltaire 108, 251, 258, 273
Vovelle M., 28

Walker, A. 287, 310
Walsh, K. xviii, 246, 256, 268, 310
Walsh, William H. 246, 256, 268
Warr, John 15
Watson, J. 131
Weber, Max 69, 89, 289
Weisman, R. 150, 177
Wells, H. G. xii
White, Hayden 87, 102, 103, 113, 115, 270
Williams, W. A. 56
Wilson, B. 242
Winch, P. 45,69
Wittgenstein, L. 133, 136
Woodham-Smith, Cecil 17
Woodward, E. L 98
Wordsworth, William xii, 271, 272
Wren Lewis, John 46
Wright 246
Wright, G. H. von 68, 221, 246
Wright, Peter Wrigley, E. A. 43
Wrigley, E. A. 155

Xenophanes (Ksenofanes) 287

Zeldin, T. 109
Zinn, H. 56

Tarih filozofu Michael Stanford'un, sadece tarihçi olanlar veya müstakbel tarihçiler için değil, sosyal bilimlerin geniş yelpazesinde yer alan tüm öğrenciler için adeta kılavuz niteliği taşıyan bu çalışması, derinlikli bir tarih incelemesi için gerekli olan tarihsel mefhumlar, yöntemler ve sorunlara ışık tutmaktadır. Olay olarak tarih ve anlatım olarak tarih arasında yaptığı titiz ayrımdan hareketle, tarih incelemeleri açısından gerekli gördüğü sofistike bir felsefi zemine işaret eden Stanford, çalışma boyunca okuyucuyu geniş bir tarihsel sekans içinde düşünmeye davet etmektedir. Bu davete icabetin sonuçlarını kestirmekse zor değil: "Yaşanmış deneyim olarak tarih" ile "geçmişin eleştirel yeniden-inşası" arasındaki karanlıklaştırılmış mafsal noktalarını saptamak ve buradan hareketle de sosyal bilimlere yakışan bir tarihsel kavrayış stili kazandırmak. Stanford'un sözleriyle "Tarih ilerleme kaydeder, ama bir modayı diğerinin yerine geçirerek değil, insanlık haline dair anlayışımızı sürekli genişleterek ve derinleştirerek."

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr

Tarih filozofu Michael Stanford'un, sadece tarihçi olanlar veya müstakbel tarihçiler için değil, sosyal bilimlerin geniş yelpazesinde yer alan tüm öğrenciler için adeta kılavuz niteliği taşıyan bu çalışması, derinlikli bir tarih incelemesi için gerekli olan tarihsel mefhumlar, yöntemler ve sorunlara ışık tutmaktadır. Olay olarak tarih ve anlatım olarak tarih arasında yaptığı titiz ayrımdan hareketle, tarih incelemeleri açısından gerekli gördüğü sofistike bir felsefi zemine işaret eden Stanford, çalışma boyunca okuyucuyu geniş bir tarihsel sekans içinde düşünmeye davet etmektedir. Bu davete icabetin sonuçlarını kestirmekse zor değil: "Yaşanmış deneyim olarak tarih" ile "geçmişin eleştirel yeniden-inşası" arasındaki karanlıklaştırılmış mafsal noktalarını saptamak ve buradan hareketle de sosyal bilimlere yakışan bir tarihsel kavrayış stili kazandırmak. Stanford'un sözleriyle "Tarih ilerleme kaydeder, ama bir modayı diğerinin yerine geçirerek değil, insanlık haline dair anlayışımızı sürekli genişleterek ve derinleştirerek."

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr